

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

ONOMASTICA

PISMO POŚWIĘCONE TEORII I INTERPRETACJI
NAZW WŁASNYCH

A JOURNAL DEVOTED TO THE THEORY AND INTERPRETATION
OF PROPER NAMES

LXIV

KRAKÓW
2020

REDAKTOR NACZELNY / EDITOR-IN-CHIEF: Barbara Czopek-Kopciuch, Urszula Bijak

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO / DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: Halszka Górny

SEKRETARZ REDAKCJI / ASSISTANT EDITOR: Paweł Swoboda

REDAKTORZY TEMATYCZNI / SECTION EDITORS:
Katarzyna Skowronek, Justyna Walkowiak, Urszula Wójcik

RADA NAUKOWA / ACADEMIC COUNCIL

Theri Ainiala (Helsinki, Finlandia / Finland), Zbigniew Babik (Kraków, Polska / Poland),
Elena L. Berezovič (Jekaterynburg, Rosja / Yekaterinburg, Russia), Oliviu Felecan (Cluj-Napoca,
Rumunia / Romania), Anđela Frančić (Zagrzeb, Chorwacja / Zagreb, Croatia), Aleksandra
Galasińska (Wolverhampton, Wielka Brytania / Great Britain), Milan Harvalík (Praga, Czechy /
Praha, Czechia), Laura Kostanski (Ballarat, Australia), Maria Malec (Kraków, Polska / Poland),
Władysław Miodunka (Kraków, Polska / Poland), Robert Mrózek (Cieszyn, Polska / Poland),
Irena Sarnowska-Giefing (Poznań, Polska / Poland), Rudolf Šrámek (Brno, Czechy / Czechia),
Valéria Tóth (Debreczyn, Węgry / Debrecen, Hungary), Jürgen Udolph (Lipsk, Niemcy /
Leipzig, Germany), Jadwiga Waniakowa (Kraków, Polska / Poland),
Piotr Żmigrodzki (Kraków, Polska / Poland)

ADRES REDAKCJI / ADDRESS OF THE EDITORIAL BOARD:
al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków
onomastica@ijp.pan.pl
<https://onomastica.ijp.pan.pl>

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja elektroniczna

Publikacja finansowana w ramach programu MNiSW „Wsparcie dla czasopism naukowych”

REDAKTORZY JĘZYKOWI / LANGUAGE EDITORS
Artur Czesak (język polski / Polish), Aeddán Shaw (język angielski / English),
Paweł Swoboda (język chorwacki / Croatian)

REDAKTOR WYDAWNICZY / PUBLISHING EDITOR: Joanna Hołdys

SKŁAD I ŁAMANIE / DTP & TYPESETTING: Andrzej Choczewski / Wydawnictwo JAK

ISSN 0078-4648 (Print)
ISSN 2658-2783 (Online)

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2020

Przygotowanie do druku: Wydawnictwo JAK
www.wydawnictwojak.pl

SPIS TREŚCI

WSPOMNIENIA [IN MEMORIAM]

Barbara Czopek-Kopciuch (1952–2020)	5
Irena Sarnowska-Giefing, Magdalena Graf Karol Zierhoffer (1924–2019)	7
Marek Olejnik Stefan Warchoła (21 I 1930 – 25 IX 2019)	12
Anđela Franđić Ankica Čilaš Šimpraga (Knin, 9. 8. 1970. – Zagreb, 6. 2. 2020.)	19

ARTYKUŁY I ROZPRAWY [ARTICLES]

Katalin Reszegi Toponyms and spatial representations	23
Ewa Wolnicz-Pawłowska Podstawowe zasady standaryzacji nazw obiektów fizjograficznych w Polsce. Cz. II [The basic principles of the standardization of the names of physiographic objects in Poland. Part II]	41
Urszula Wójcik Leksem <i>świnia</i> i formy pokrewne jako wyrazy motywujące w polskiej onimii [The lexeme <i>świnia</i> and related forms as motivating words in Polish onymy]	53
Tomasz Jelonek Kapliczki i krzyże przydrożne w nazwach terenowych (na przykładzie mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim) [Roadside shrines and roadside crosses in geographical names (as exemplified by the microtoponyms of gmina Wręczyca Wielka near Kłobuck in the north of Silesian voivodeship)]	69
Irena Kałużyńska Nazwotwórstwo w języku chińskim [Name-creation in Chinese].	83
Halszka Górny Czy istnieje potrzeba leksykograficznego opracowania terminów antroponomastycznych? [Is there a need for a lexicographic study of anthroponomastic terms?]	93
Evelin Mozga Processes used in the creation of anthroponyms in Old Hungarian	107
Wojciech Włoskowitz Nazwy austro-węgierskich jednostek wojskowych. Studium polityki nazewnictwa z zakresu chrematonimii wojskowej [Names of Austro-Hungarian military units. A study in name policy in the field of military chrematonymy]	121
Izabela Łuc Nazwy górnośląskich kawiarni w orbicie kultury konsumpcyjnej [The names of Upper Silesian cafés in the sphere of consumption culture]	149
Terhi Ainiala Aspects of localness: a pilot study of kiosk and grill food names in Finland	167
Agnieszka Sieradzka-Mruk Nazwy stacji drogi krzyżowej (przemiany struktury i funkcji w XX wieku) [Names of the stations in the Way of the Cross service (changes in their structure and function in the 20 th century)]	179

Edyta Grotek	
Onimiczny obraz świata w tłumaczeniu poprzez język trzeci na przykładzie antroponimów w zbiorze „Zbieracz porostów” autorstwa Zhang Weia [An onymic image of the world in translation via a third language on the example of anthroponyms in the collection of stories „Baummoos pflücken” (lit. “The Lichen Collector”) by Zhang Wei].	193

MATERIAŁY [MATERIALS]

Justyna B. Walkowiak	
Współczesne nazwiska Polaków o możliwej genezie litewskiej nieobecne w LPŻ, poświadczone w kartotece antroponimicznej LKI [Contemporary Polish surnames of possible Lithuanian origin absent from the dictionary of Lithuanian surnames (LPŻ), attested in the anthroponymic files of the Institute of the Lithuanian Language]	211

RECENZJE, OMÓWIENIA I POLEMIKI [REVIEWS, DISCUSSIONS, POLEMICS]

Zbigniew Babik	
Nowy etap badań nad toponimią słowacką (uwagi po lekturze książki Ivety Valentovej „Lexika slovenských terénnych názvov. Koncepcia lexikografického spracovania”) [A new phase in the investigation of Slovak toponyms (reading Iveta Valentová’s book “The lexis of Slovak anoi-konyms (conception of lexicographical processing)”)	229
Paweł Swoboda	
Acta onomastica, rocznik LX, číslo 1–2, red. Pavel Štěpán. Praha 2019, 345 s.	239
Artur Gałkowski	
Rivista Italiana di Onomastica RION, vol. XXV, Anno XXIV, n° 1–2, red. Enzo Caffarelli. Roma 2019, 1060 s.	244
Paweł Swoboda	
Folia onomastica Croatica, knj. 28, red. Anđela Frančić. Zagreb 2019, 276 s.	248
Grzegorz Bubak	
Névtani Értesítő, nr 40, 41, red. Tamás Farkas. Budapest 2018, 292 s.; 2019, 284 s.	251
Urszula Bijak	
Voprosy onomastiki, t. 16, nr 1–4, red. E.L. Berezovič. Moskva 2019, 244, 295, 251, 275 s.	255

KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO [CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE]

Maria Biolik	
Dokonania Profesor Aleksandry Cieślukowej w zakresie słowotwórstwa onomastycznego. [Achievements of professor Aleksandra Cieślukowa in the field of onomastic word-formation]	259
Ewa Wolnicz-Pawłowska	
W służbie nauki i kraju. Wspomnienie o Pani Profesor Aleksandrze Cieślukowej [In the service of science and the country. Memories of professor Aleksandra Cieślukowa]	266
Katarzyna Janik-Borecka	
The first ICOS “Methods of Onomastics” Summer School in Helsinki (26–30.08.2019)	273
Marcin Kojder	
XXI Słowacka Konferencja Onomastyczna (Nitra, 10–12.09.2019).	275
Michał Mordań	
Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Onomastyka Powoźza” (Nowogród Wielki, 17–20.09.2019).	278

W S P O M N I E N I A
[I N M E M O R I A M]

BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH

1952–2020

7 lipca odeszła od nas redaktor naczelna czasopisma „Onomastica”, nasza nieodżałowana Koleżanka — Profesor dr hab. Barbara Czopek-Kopciuch. Przyszłoroczny numer naszego pisma będzie Jej dedykowany.

Redakcja

IRENA SARNOWSKA-GIEFING
<https://orcid.org/0000-0001-5565-0818>
sarna@amu.edu.pl

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.1>
Onomastica LXIV, 2020
PL ISSN 0078-4648

MAGDALENA GRAF
<https://orcid.org/0000-0002-0540-355X>
m.graf@amu.edu.pl
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Poznań, Polska

KAROL ZIERHOFFER

1924–2019

Miałymy szczęście poznać Profesora nie tylko poprzez Jego naukowe dzieło. Nasze bezpośrednie spotkania w ostatnim czasie zastąpiły rozmowy telefoniczne. Głównym ich tematem były zawsze sprawy uniwersyteckie. Nadal żywo interesowało Go życie wydziału, instytutu, dopytywał o zmiany, które niosła reforma nauki. Cechowała Go głęboka troska o los polonistyki. Pojawiała się w nich też polityka — Profesor sprzeciwiał się kształtowaniu Polski według politycznego scenariusza.

Niemal do końca pracował naukowo — uczestniczył z referatami w konferencjach naukowych, pisał artykuły, udzielał wywiadów. W jednym z nich Profesor mówił m.in.: „Onomastyka nie jest już dyscypliną nową, w pewnym stopniu bywa spełniona, jednak cały czas pozostaje dyscypliną rozwojową, otwartą. Nadal po prostu jest co robić”. Jedną z ostatnich jego lektur była francuskojęzyczna monografia Jeana Loicq’a poświęcona nazwom rzek Walonii. Obszerne omówienie tej pracy zdążył jeszcze zamieścić w „Onomastikach” w 2018 r. W wieku 95 lat, mimo trapiących go chorób, cieszył się doskonałą sprawnością psychiczną i umysłową. Nie zdarzyło się nam usłyszeć Profesora narzekającego na swoje dolegliwości — szczegóły dotyczące stanu zdrowia starał się zachowywać dla siebie. Od jesieni w naszych rozmowach coraz częściej wracał temat odchodzenia. Śmierci się nie bał, czekał na spotkanie ze zmarłą dwa lata wcześniej żoną.

1 listopada 2019 r. odszedł.

Wybitny językoznawca, prof. Antoni Furdal, zastanawiał się:

Co w Karolu jest pokoleniowego, mówiąc dokładniej, co wynika z Jego przynależności do pokolenia, o którego młodzińskich losach rozstrzygnęła wojna? [...] Co w Jego pasji poznawczej jest własne, a co wynika z kontynuowania tradycji znakomitego rodu, w którym zawsze poszukiwało się prawdy, a potrzebę dawania tej prawdzie świadectwa stawiało się najwyżej? (Furdal, 1996, s. 24–25).

Odpowiedź na te pytania niesie biografia Profesora. Urodził się we Lwowie 27 września 1924 r. Jego ojciec — August Karol Zierhoffer, wybitny geograf i geolog, uczeń światowej sławy profesora Eugeniusza Romera — był we Lwowie rektorem Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego oraz profesorem na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Matka, Małgorzata z domu Schellenberg, również uczennica profesora Romera, po doktoracie z geografii pracowała na tym samym uniwersytecie. Ich najstarszy syn Karol, uzyskawszy na tajnych kompletach świadectwo dojrzałości, w 1943 r. podjął na tajnym Uniwersytecie Lwowskim studia polonistyczne. Jego nauczycielami byli wybitni profesorowie: Zdzisław Stieber, Maria Dłuska, Stefania Skwarczyńska.

Istotną częścią Jego wojennej biografii było związanie się z Armią Krajową. Zarówno Karol, jak i Jego młodszy brat Stanisław uniknęli szczęśliwie represji po aresztowaniu w 1944 r. Komendy Lwowskiej Armii Krajowej.

Jan Dziedzic — dziennikarz (długoletni korespondent Polskiej Agencji Prasowej w Waszyngtonie), kolega synów Państwa Zierhofferów, Karola i Stanisława, tak charakteryzował starszego z braci:

Jego o rok starszy brat Karol był niższy, flegmatyczny i niemrukiwy. Swoje zainteresowania skupiał na językach obcych. Był typem mola książkowego i nic dziwnego, że został ostatecznie profesorem, wybitnym specjalistą językoznawstwa porównawczego. Przewidywał to jego dowcipny ojciec już w owych latach, mówiąc „skończysz jako profesor uniwersytetu” i próbując Karola bezskutecznie oderwać od słowników i książek (Dziedzic, 2003).

Opinia mola książkowego (negatywne konotacje tej deskrypcji) nie była wobec Karola sprawiedliwa. W młodości wraz z bratem uprawiał turystykę górską, posiadał nawet brązową Górską Odznakę Turystyczną (jego brat srebrną). W lecie 1950 r. bracia rozpoczęli wspinaczki. Zostali wówczas członkami Klubu Wysokogórskiego. W przypadku Karola miejsce tej pasji zajęły wkrótce podróże i piesze wędrówki.

Wskutek zmiany granic po Jałcie Zierhofferowie znaleźli się poza granicami powojennej Polski. Zmuszeni do opuszczenia Lwowa, zamieszkali w Przemyślu, a w październiku 1945 r. osiedli na stałe w Poznaniu. August Zierhoffer został profesorem Uniwersytetu Poznańskiego.

Karol kontynuował przerwane studia polonistyczne pod okiem profesorów Władysława Kuraszkiewicza, Romana Pollaka i Zygmunta Szweykowskiego. Łączył je (jako student czwartego roku) z pracą asystenta w Katedrze Języka Polskiego kierowanej przez prof. Stanisława Urbańczyka, który został Jego opiekunem naukowym i, jak sam mawiał, Mistrzem. Pod kierunkiem profesora napisał pracę magisterską (1949 r.) oraz rozprawę doktorską, zatytułowaną „Nazwy miejscowe północnego Mazowsza”, opublikowaną w 1957, a obronioną w 1958 r. W laudacji wygłoszonej podczas uroczystości odnowienia doktoratu (która odbyła się w roku 2011) profesor Bogdan Walczak stwierdzał:

Jako uczony zasłynął Profesor Zierhoffer — w polskim i słowiańskim świecie językoznawczym — przede wszystkim jako onomasta. Już w swojej rozprawie doktorskiej [...] stworzył do dziś nieprześcigniony (a od jej wydania minęło ponad pół wieku!) wzór regionalnej monografii toponomastycznej. Skrupulatnymi, utrzymującymi najwyższe standardy warsztatu naukowego, badaniami objął wyjątkowo rozległe obszary onomastyki.

Pięć lat później, w 1963 r., Karol Zierhoffer habilitował się na podstawie rozprawy „Studia z historii i geografii słownictwa polskiego i słowiańskiego”, za którą przyznano Mu Nagrodę Ministra Szkolnictwa Wyższego. W 1977 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1988 r. — profesora zwyczajnego. Cały ten czas Profesor związany był z Instytutem Filologii Polskiej UAM — jedyną przerwą były wyjazdy do Francji, gdzie w latach 1975–1977 był wykładowcą i lektorem języka polskiego na paryskiej Sorbonie. Do Paryża wrócił jeszcze w 1987 r. Za wybitne osiągnięcia naukowe i dydaktyczne Profesora odznaczono Złotym Krzyżem Zasługi i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Za całokształt pracy Senat UAM przyznał Mu medal *Palmae Universitatis Studiorum Posnaniensis*.

W dorobku naukowym Profesora Karola Zierhoffera onomastyka zajmowała miejsce szczególne. Wyjątkowo bogaty zbiór stanowią prace z zakresu toponomastyki (wiele z nich napisał wspólnie z Żoną, Zofią Zierhofferową¹). Są to

¹ Zob. bibliografię prac Zofii Zierhofferowej zestawioną przez I. Sarnowską-Giefing (2017, s. 9–14).

m.in. „Nazwy miast Wielkopolski” (1987), „Formowanie się nazewnictwa od terminów topograficznych na przykładzie wyrazu *læg*” (1986), „Nazwy zachodnioeuropejskie w języku polskim a związki Polski z kulturą Europy” (2000), „Wśród ciekawych nazw i wyrazów” (2004), „Polska a Europa w świetle nazw geograficznych” (2007), „Nazwy geograficzne Europy w języku polskim. Dziedzictwo i współczesność” (2011) czy „Słowianie Połabscy w świetle utworzonych przez nich urbonimów” (2016).

Przypomniane wątki biograficzne i niewielki wycinek naukowej twórczości Profesora przybliżają Go nam jako oddanego pracownika uniwersytetu i cenionego naukowca, pokazują Człowieka — tłumaczą źródła Jego uniwersyteckiej legendy.

Docenta Karola Zierhoffera pierwsza z nas poznała kilka lat przed jego wyjazdem do Francji, w roku akademickim 1968/69, gdy słuchała Jego wykładów o języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Kilka lat później, wciąż wykładając gramatykę scs. i historię języka, Profesor Zierhoffer prowadził też (dla niewielkiej grupy studentów) fakultatywne zajęcia z toponomastyki. Jako studenci czuliśmy przed nim wielki respekt. Niewielu z nas było wówczas rzetelnie zainteresowanych gramatyką staro-cerkiewno-słowiańską i lingwistyczną analizą tekstów zapisanych w tym języku. Docenialiśmy jednak to, że wykładowca zagadnienia gramatyczne uzupełniał o dużo bardziej nas interesujące wiadomości z zakresu słowiańskiej historii i kultury. Jako egzaminator z tych przedmiotów okazał się surowy, bezwzględnie wymagał znajomości językoznawczej terminologii diachronicznej, znajomości zasad i metod rekonstrukcji faktów językowych. Sparaliżowanym strachem studentom wydawał się oschły, pozbawiony emocji. Model prowadzenia zajęć przejął — jak później przyznał — od swego lwowskiego profesora, Zdzisława Stiebera. Był, jak podkreślał, „zafascynowany jego zajęciami”. „Nie głaskał nas po głowie. Był ostry” — wspominał. Taka sama surowość cechowała Jego Mistrza — profesora Stanisława Urbańczyka.

Szacunek Profesora Zierhoffera dla uczniów dane było nam poznać jako Jego seminarzystom. Nie był jednak w stosunku do nas pobłażliwy (dostrzegając wokół „symptomy kulturowej proletaryzacji”, chciał nas przed nią ustrzec). Tematów prac magisterskich nie narzucał. Podsuwał natomiast lektury, podpowiadał metodologię. Imponował wiedzą i odczytaniem. Od seminarzystów podejmujących u niego prace onomastyczne wymagał rozumienia, że onomastyka nie jest i nie może być nauką ekskluzywną, hermetyczną. Szczerze obchodziło Go życie osobiste uczniów, cieszyły ich naukowe sukcesy. Uczestniczył w ważnych dla nas wydarzeniach. Słowem — był obecny.

Profesor, który wbrew powszechnym odczuciom nie był małomówny, często wspominał Eugeniusza Romera, mistrza i nauczyciela swego ojca, mówił o profesorze Stanisławie Urbańczyku, którego darzył głębokim szacunkiem i podziwem. Mówiąc o sobie, nie krył, że czuł się Europejczykiem. Podziwiał kulturowe

bogactwo Europy, cywilizację i różnorodność. Pokazywał to i tłumaczył (w czym współuczestniczyła Jego Żona, śp. Zofia Zierhofferowa) w pracach naukowych poświęconych nazwom geograficznym. Widział w nich teksty kultury i potrafił, jak mało kto, je czytać.

Gdy w 2013 r. odszedł Jego przyjaciel — prof. Zygmunt Zagórski — w opublikowanej w „Onomastikach” nocie Karol Zierhoffer zapisał słowa, którymi dziś można scharakteryzować Jego samego:

wykazywał pasję badawczą, był wymagający wobec siebie i potrafił to zaszczyć swoim uczniom. Jego surowe wymagania pozwalały studentom doskonalić umiejętności, a wybranym — zdobywać kolejne stopnie naukowe i kontynuować pracę na uczelni. Chociaż był nauczycielem surowym, obdarzał swoich uczniów przyjaźnią. Ta przyjaźń, odwzajemniona serdecznymi uczuciami Jego wychowanków, trwała do końca Jego dni.

W prywatnej gramatyce pamięci, o której jeszcze niedawno pisała zaprzyjaźniona z Profesorem wybitna badaczka antroponimii, śp. Profesor Aleksandra Cieślikowa, „nie ma kategorii czasu przeszłego”. Potwierdzają to zachowane w pamięci naszych telefonów nagrania poczty głosowej: *Mówi Karol Zierhoffer...* Tyle i aż tyle. Nigdy nie dodawał więcej...

LITERATURA

- Dziedzic, J. (2003). Moja lwowska wojna. <http://www.lwow.home.pl/rocznik/2003/dziedzic1.html>, *Rocznik Lwowski*, 2003, 218–224.
- Furdal, A. (1996). Przyjaciel. W: Z. Krążyńska (red.), *Profesorowi Karolowi Zierhofferowi w 70. rocznicę urodzin* (s. 19–26). Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Sarnowska-Gieffing, I. (2017). Zofia Zierhofferowa (15 IV 1930–28 XI 2016). *Onomastica*, 61(1), 5–14.
- Walczak, B. (2015). Profesor Karol Zierhoffer. Laudacja wygłoszona na uroczystości odnowienia doktoratu 25 listopada 2011 roku. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 30, 15–19.
- Zierhoffer, K. (2017). Wśród ciekawych nazw i wyrazów w europejskiej i polskiej przeszłości. Z profesorem Karolem Zierhofferem rozmawia Stanisław Szczepny. *Ogród. Kwartalnik Humanistyczny*, 1–4, 263–316.

MAREK OLEJNIK
<https://orcid.org/0000-0002-9157-918X>
m.olejnik@poczta.umcs.lublin.pl
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Lublin, Polska

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.2>
Onomastica LXIV, 2020
PL ISSN 0078-4648

STEFAN WARCHOŁ

21 I 1930 – 25 IX 2019

Profesor Stefan Warchoła urodził się 21 stycznia 1930 r. w miejscowości Przędzel (pow. niżański, dawne woj. lwowskie). Uczęszczał do renomowanego Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Czarnieckiego w Nisku, gdzie rozbudził w sobie zainteresowania językoznawcze. W latach 1949–1952 studiował na Uniwersytecie Wrocławskim — pierwszy stopień studiów w zakresie filologii polskiej. Dzięki bardzo dobrym wynikom w nauce został wytypowany na studia polonistyczne drugiego stopnia na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Studia te, jak często podkreślał, były pogłębione o zajęcia z zakresu sławistyki oraz indoeuropeistyki (uczestniczył m.in. w wykładach i konwersatoriach prof. Mikołaja Rudnickiego). Pracę magisterską z językoznawstwa na temat cech fonetycznych rot kościańskich z lat 1410–1428 napisał pod kierunkiem

wybitnego slawisty Władysława Kuraszkiewicza. Stefan Warchoł wspomina emocjonalnie i ciepło te lata, pisząc: „Wreszcie nadszedł moment, kiedy to wraz z Profesorem [Kuraszkiewiczem] udaliśmy się spacerkiem do Archiwum. Profesor natychmiast przystąpił do sprawdzania wypisanych przeze mnie rot. Przy pomocy lupy sprawdzał każdy szczegół, litera po literze, porównując mój tekst z rękopisem, zwłaszcza z rękopisami tych pisarzy, których pismo było wyjątkowo zawiłe, nieczytelne” (Warchoł, 2009, s. 40–41).

Stefan Warchoł przybył do Lublina wraz z ówczesnym zastępcą profesora Leonem Kaczmarkiem, który od 1 września 1954 r. podjął pracę na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej jako kierownik Katedry Języka Polskiego, zorganizowanej rok wcześniej przez prof. Alfreda Zarębę z UJ. To właśnie w tej Katedrze Stefan Warchoł jako asystent współorganizował uniwersytecką polonistykę. Pozostając przez następne lata w obrębie Katedry, Stefan Warchoł od 1955 r. ściśle współpracował z nowym zespołem, który tworzyli: doc. dr Paweł Smoczyński (doktoryzował się u prof. Henryka Ułaszy na UŁ) i doc. dr Bronisława Lindert (przybyła z KUL) oraz mgr Michał Łesiów (absolwent polonistyki KUL, przybyły w 1956 r. z Krakowa). Stefan Warchoł włączył się intensywnie w drugiej połowie lat 50. i na początku lat 60. w nurt badań zespołowych w Katedrze Języka Polskiego, a od stycznia 1962 r. w Katedrze Filologii Słowiańskiej (kierowanej przez P. Smoczyńskiego). Były to dwa duże projekty realizowane na pograniczu polsko-ukraińskim w obrębie ówczesnego woj. lubelskiego: 1) „Atlas gwar Lubelszczyzny”; 2) dokumentacja nazw miejscowych i obiektów fizjograficznych województwa lubelskiego. Pierwsze zadania naukowe S. Warchoła, obejmujące zakresem badań pograniczne polsko-wschodniosłowiańskie, stały się zaczątkiem przyszłych prac dialektologicznych i onomastycznych o charakterze slawistycznym.

Ogólnoslawistyczny aspekt badań Profesor Stefan Warchoł przejął z metodologii naukowej swojego promotora prof. Władysława Kuraszkiewicza podczas studiów w Poznaniu. To właśnie wówczas ujawniły się Jego zainteresowania w zakresie indoeuropeistyki oraz bałtologii i slawistyki.

W badaniach naukowych dotyczących pochodzenia języka prasłowiańskiego Profesor Stefan Warchoł nawiązywał do poglądów André Vaillanta, Samuela Bernsteina, Zdzisława Stiebera. Pan Profesor poszerzał swoje zainteresowania slawistyczne, m.in. uczestnicząc w stażach zagranicznych w ośrodkach naukowych byłego Związku Radzieckiego (Moskwa, Leningrad, Kijów), Francji (Paryż) i byłej Jugosławii (Belgrad, Zagrzeb, Skopje).

W Katedrze Filologii Słowiańskiej (późniejszy Zakład Filologii Słowiańskiej) UMCS realizowano koncepcję badań ukierunkowanych na przedstawianie określonych kategorii językowych na tle ogólnosłowiańskim. Wpisały się w ten kierunek badań monografie Stefana Warchoła: „Słowiańskie ekspresywa w językach słowiańskich z podstawowym *-k-*, *-c-*, *-t-*, *-l-* w części sufiksальной” (1974)

oraz „Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalnymi *-k-* i *-c-*” (1984).

Uczony ujmował w aspekcie ogólnosłowiańskim także dydaktykę uniwersytecką. Krytycznie wypowiadał się na zebraniach i konferencjach poświęconych dydaktyce na temat kształcenia studentów — slawistów w zakresie znajomości języka tylko na poziomie komunikacyjnym, widział bowiem potrzebę przekazywania studentom pełnej wiedzy filologicznej, to jest takiej, która pozwalała by interpretować teksty w kontekście historycznym i kulturowym. W dyskusji nad kształtem dydaktycznym przyszłej slawistyki akademickiej Profesor Stefan Warchoła opowiadał się zawsze za utrzymaniem językoznawstwa diachronicznego; w tym kontekście postrzegał ważną rolę języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i gramatyki porównawczej języków słowiańskich (por. głos prof. S. Warchoła w dyskusji na wskazany temat w książce „Język polski jako przedmiot dydaktyki uniwersyteckiej”, 2000).

Wśród wielu inicjatyw Profesora Stefana Warchoła, budujących nowoczesny ośrodek slawistyczny na UMCS, znajdował się pomysł organizowania międzynarodowych konferencji slawistycznych, które zapoczątkowały debaty naukowe na temat określonych kategorii gramatycznych w językach słowiańskich. Propozycje tematyczne konferencji wysuwane przez Profesora Warchoła wynikały z określonych doświadczeń i ówczesnych wyników badań lubelskiego środowiska slawistycznego. Spośród zagadnień teoretycznych podjętych przez uczestników międzynarodowych konferencji znalazły się takie kwestie, jak: hybryda językowa i hybrydyzacja (por. „Formacje hybrydalne w językach słowiańskich”, 1984, druk: Lublin 1986); interferencja językowa i jej rodzaje (m.in. interferencje wewnątrzjęzykowe, interferencje międzysłowiańskie, interferencje słowiańsko-germańskie, słowiańsko-romańskie i inne) („Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny”, 1987, druk: Lublin 1989); dialekt i gwara (innowacja dialektalna) („Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich”, 1989, druk: Lublin 1993). Profesor Stefan Warchoła, mając już bogate doświadczenie dialektologiczne, zaproponował uczestnikom konferencji z 1989 r. rozważenie procesów językowych zachodzących na styku dwóch dialektów/gwar wewnątrz jednego języka ogólnonarodowego, a także na pograniczach dwu/kilku języków ogólnonarodowych. Podczas obrad tejże konferencji zarysowały się ważne problemy stojące przed slawistyką europejską; zgłoszono też określone propozycje terminologiczne w zakresie pojęć *gwary mieszane/przejściowe*. Wnioski i postulaty badawcze przedstawiane przez uczestników konferencji międzynarodowych wzbogacały działania zespołu prof. Warchoła, współpracującego w owym czasie także nad dwoma zadaniami, tj. nad „Atlasem gwar polskich” (K. Dejna, Katedra Dialektologii Polskiej UŁ) i „Atlasem gwar wschodniosłowiańskich Pobuża” (M. Kondratiuk, Instytut Słowianoznawstwa PAN).

O ile wymienione konferencje wynikały z doświadczeń dialektologicznych prof. Warchoła, o tyle już następne spotkania międzynarodowe dotyczyły ważkich problemów onomastycznych, które od lat 60. XX w. stały się przedmiotem refleksji lubelskiego ośrodka sławistycznego (por. m.in. P. Smoczyński, „Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym *-ch-* w części sufiksальной”, 1963; S. Warchoł, „Nazwy miast Lubelszczyzny”, 1964; M. Buczyński, „Pamiętkowe nazwy miejscowe w językach słowiańskich na tle indoeuropejskim”, 1970 — przygotowanie do druku i redakcja S. Warchoła, 1997). Profesor Stefan Warchoł, wytrwały badacz nazewnictwa pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego, pierwsze doświadczenia z tej dziedziny zdobył w pracach nad dokumentacją nazw miejscowości i nazw terenowych (66 tys. zapisów sporządzonych w 1200 miejscowościach, wliczając w to wsie, kolonie i osady, z około 160 ówczesnych gromad województw: lubelskiego, warszawskiego i kieleckiego). Oprócz toponomastyki ważną dziedziną zainteresowań Uczonego była już od lat 70. XX w. antroponimia historyczna. Doskonały znawca archiwaliów lubelskich przygotował koncepcję „Słownika etymologiczno-motywyacyjnego nazwisk lublinian XVII wieku”. Utworzył wspólnie z pracownikami Państwowego Archiwum w Lublinie kartotekę liczącą 14 tys. kart dokumentacyjnych (kartoteka w archiwum rodzinnym).

Profesor, dysponujący dużym doświadczeniem jako onomasta, przedstawił na początku lat 90. XX w., po udanej realizacji konferencji dialektologicznych, międzynarodowemu środowisku sławistów propozycję debaty nad zagadnieniami relacji między *appellativum* a *proprium* i kategorią nazw *in statu nascendi* (włączając w to m.in. przydomki) oraz postulował podjęcie rozważań teoretycznych nad kategorią „słowiańskie composita antroponimiczne”. Wymienione zagadnienia onomastyczne zaprezentowano w latach 90. minionego stulecia na dwóch zorganizowanych przez prof. S. Warchoła konferencjach lubelskich pt.: „Przezviska i przydomki w językach słowiańskich” (1995) i „Słowiańskie composita onomastyczne” (1997). O zainteresowaniu środowiska naukowego kolejnymi lubelskimi Międzynarodowymi Konferencjami Sławistycznymi świadczyła wzrastająca liczba ich uczestników (obok przedstawicieli krajów słowiańskich, także slawiści z Niemiec, Francji i USA). Z inicjatywy prof. Warchoła opublikowano materiały z obu konferencji, por. „Przezviska i przydomki w językach słowiańskich” (t. 1, 1997, t. 2, 1998); „Słowiańskie composita antroponimiczne” i „Słowiańskie composita onomastyczne” (t. 1–2, 2000).

Profesor Stefan Warchoł jako onomasta dodał do dotychczasowych obszarów badań pogranicza dialektalne, por. „Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych” (1993).

Zasługą Uczonego w zakresie onomastyki jest szerokie otwarcie na badanie zoonimii ludowej. I tutaj bez wątpienia jest prekursorem. Palmę pierwszeństwa uzyskał za zgodą i przy współpracy całego międzynarodowego środowiska

slawistycznego (z Białorusi, Ukrainy, Rosji, Czech, Słowacji i Polski), które podjęło szeroką dyskusję naukową zarówno nad zoonimią ludową, jak i nad zoonimią miejską oraz literacką. Wnioski i postulaty badawcze prezentowane na zorganizowanej przez prof. Warchoła konferencji pt. „Systemy zooniczne w językach słowiańskich” (1993, druk: Lublin 1996) stały się zaczynem do realizacji wielkiego pięciotomowego „Słownika etymologiczno-motywacyjnego słowiańskiej zoonimii ludowej”. Profesor Stefan Warchoła właśnie na tejże konferencji uzyskał pełną akceptację swojego projektu i deklarację slawistów z krajów słowiańskich udziału w pracach dokumentacyjnych (zob. pełny wykaz eksploratorów t. 1 słownika).

Konferencje organizowane przez Profesora Stefana Warchoła odgrywały także ważną rolę w integracji międzynarodowego środowiska slawistycznego. Inicjatywa i formuła organizacji konferencji slawistycznych szybko zyskały wysoką międzynarodową ocenę, w wyniku czego Profesorowi Stefanowi Warchołowi zaproponowano zorganizowanie w roku 2000 Światowego Kongresu Dialektologiczno-Geolingwistycznego. Od tego czasu stale współpracował z periodykiem „Dialectologia et Geolinguistica. Journal of the International Society for Dialectology and Geolinguistics” (wchodził w skład komitetu redakcyjnego (SIDG)). Był członkiem Zarządu Światowego Towarzystwa Dialektologiczno-Geolingwistycznego. W gronie bliskich współpracowników zagranicznych Profesora Warchoła był Wolfgang Viereck, z którym współpracował systematycznie przy organizacji kolejnych kongresów dialektologicznych.

Profesor Stefan Warchoła utrzymywał intensywne kontakty z naukowcami z Europy oraz Azji (Japonii), Ameryki (Brazylia i USA). Regularnie uczestniczył w konferencjach organizowanych przez ośrodki naukowe byłego ZSRR, Bułgarii, Serbii, Chorwacji, Macedonii, a także Niemiec, Francji, Hiszpanii i Portugalii.

W roku 1985 z inicjatywy Profesora Warchoła powołano jedną z nielicznych w owym czasie na UMCS serii wydawniczych — „Rozprawy Slawistyczne Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej”. Z perspektywy czasu można stwierdzić, że konferencje i monografie slawistyczne, powołane do życia z inicjatywy Pana Profesora, okazały się niezwykle wartościowe naukowo.

Profesor Stefan Warchoła wielokrotnie oddawał hołd ziemi lubelskiej, z którą połączył całe swoje życie zawodowe. Bliski związek z Lubelszczyzną uodowodnił wieloma publikacjami, m.in.: „Nazwy miast Lubelszczyzny” (1964), „Nazewnictwo partyzanckie Okręgu Biała Podlaska w latach 1939–1944” (1987), „Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny” (współautor F. Czyżewski, 1998). Władze administracyjne województwa lubelskiego dostrzegły ten obszar działalności Profesora Stefana Warchoła, wyróżniając Go odznaką Przewodniczący Pracownik Lubelszczyzny (1978), Medalem Prezydenta Lublina (2013) i Dyplomem Marszałka Województwa Lubelskiego (2019).

Dla dopełnienia obrazu dokonań Profesora Stefana Warchoła należy także wspomnieć o tym, iż był twórcą bułgarystyki na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. W regionie lubelskim szeroko propagował kulturę i język bułgarski, współorganizował lektoryaty języka bułgarskiego w szkołach średnich Lublina i Lubelszczyzny. Wysiłki te dostrzegły władze Bułgarii, przyznając Mu Order Świętych Cyryla i Metodego.

Zasługi Profesora S. Warchoła dla dydaktyki uniwersyteckiej są duże (w latach 50. XX w. współorganizował lubelską polonistykę, tworzył bazę biblioteczną, zrazu polonistyczną, później slawistyczną). Prowadził wykłady, konwersatoria i seminaria głównie z dialektologii i onomastyki słowiańskiej. Wypromował ponad 130 magistrów filologii polskiej i rosyjskiej. Był promotorem naukowym w trzech przewodach doktorskich (z tej grupy dwie osoby uzyskały status samodzielnych pracowników naukowych). Wspierał merytorycznie młodych pracowników Instytutu Slawistyki UMCS; entuzjastycznie odnosił się do habilitantów badających tematykę onomastyczną; wiele sympatii i merytorycznego wsparcia ze strony Profesora doświadczył piszący te słowa.

Pan Profesor jest autorem ponad 300 publikacji (artykułów naukowych, rozpraw i studiów, w tym 12 edycji książkowych) oraz redaktorem naukowym 13 książek. Istotnym wkładem w rozwój nauki Profesora Stefana Warchoła są prace terenowe, stanowiące podstawę opracowań onomastycznych i atlasów dialektalnych (zob. m.in. „Bibliografia prac Stefana Warchoła”, oprac. E. Wierucka, 2008). Pracował naukowo do ostatnich miesięcy swojego życia. Swoiste *opus vitae* stanowi Jego praca poświęcona etnogenezie Słowian, w której często odwołuje się do poglądów Mikołaja Rudnickiego, swojego nauczyciela uniwersyteckiego. Książka Profesora nie została ukończona, dysponujemy jedynie roboczą wersją elektroniczną. Autor pracował nad korektą.

Profesor S. Warchoł był członkiem wielu towarzystw i organizacji naukowych, m.in. Światowego Towarzystwa Dialektologiczno-Geolingwistycznego, Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, w latach 1973–1983 pełnił funkcję sekretarza Wydziału Nauk Humanistycznych LTN. Od wielu lat Profesor S. Warchoł był członkiem Komitetu Słowianoznawstwa PAN, Komisji Dialektologicznej Komitetu Językoznawstwa PAN, członkiem Rady Naukowej Instytutu Slawistyki PAN. Wysoko sobie cenił współpracę z Komisją Onomastyczną Komitetu Językoznawstwa PAN, rokrocznie składał sprawozdania o pracach onomastycznych lubelskiego środowiska naukowego.

Zmarł 25 września 2019 r.; pożegnaliśmy Profesora w jesienne dżdżyste przedpołudnie na rodzinnym cmentarzu w Raclawicach koło Niska. Profesor Stefan Warchoł był jedną z najwybitniejszych i najciekawszych osobowości językoznawstwa polskiego ostatnich dziesięcioleci. Był uznanym w skali międzynarodowej

specjalistą, a rozpoznawalność i renomę wypracował ciężką pracą. Jego osoba będzie nam się kojarzyć z rzetelną działalnością naukową, udokumentowaną w setkach publikacji wydanych w Polsce i za granicą. Za osiągnięcia w pracy naukowej, dydaktycznej był wielokrotnie wyróżniany nagrodami Rektora; wśród odznaczeń państwowych przyznanych Profesorowi Stefanowi Warchołowi wymieńmy Złoty Krzyż Zasługi (1978) i Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. Wysoko sobie cenił Medal Komisji Edukacji Narodowej (1987).

Bogaty i rozległy tematycznie dorobek naukowy Profesora Stefana Warchoła zapewnia Mu trwałe miejsce w sławistyce.

LITERATURA

Warchoł, S. (2009). Profesor Władysław Kuraskiewicz: człowiek — nauczyciel — uczoney. Lublin. *Kultura i Społeczeństwo*, 6(2–6), 40–41.

ANĐELA FRANČIĆ
<https://orcid.org/0000-0002-2784-5711>
afrancic@ffzg.hr
Sveučilište u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.3>
Onomastica LXIV, 2020
PL ISSN 0078-4648

ANKICA ČILAŠ ŠIMPRAGA

Knin, 9. 8. 1970. — Zagreb, 6. 2. 2020.

Početak 2020., u 50-oj godini života, napustila nas je dr. sc. Ankica Čilaš Šimpraga. Njezinim je odlaskom hrvatsko jezikoslovlje izgubilo vrsnu onomastičarku, dijalektologinju i leksikografkinju. Znali smo da je teško bolesna, ali smo, zajedno s njom, vjerovali i nadali se da će ipak na kraju borbe s opakom bolešću izići kao pobjednica te se nastaviti predano baviti znanostu — voditi projekte, objavljivati radove, hrabro se hvatati u koštac sa svakovrsnim izazovima i biti uzor mlađim kolegama kako se znanstveni pristupa predmetu istraživanja, kako ga se temeljito i sustavno obrađuje, kako se iznose znanstveno utemeljeni stavovi i zaključci. Naša se nadanja i vjerovanja, nažalost, nisu ostvarili.

Ankica Čilaš Šimpraga rođena je u Kninu 9. kolovoza 1970. Doselivši se s roditeljima u Zagreb, tu prolazi sve stupnjeve obrazovanja. Na Filozofskome

fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1996. završila je studij Južnoslavenskih jezika i književnosti te diplomirala obranivši rad „Imenice u Spovidi općenoj”. Šest godina poslije uslijedila je obrana magistarskoga rada „Fonologija ikavskih štokavskih govora između rijeka Krke i Neretve”, a 2006. stječe titulu doktora znanosti obranom doktorskoga rada „Antroponimija i toponimija Promine”. Zahvaljujući svojem ugodnom glasu i izvrsnoj dikciji, već za studija radi na snimanju zvučnih knjiga u Savezu slijepih i slabovidnih Hrvatske, a zahvaljujući izvrsnomu poznavanju normi hrvatskoga standardnog jezika, dobiva mjesto lektora hrvatskoga jezika na Hrvatskoj radioteleviziji.

Gotovo čitav svoj radni vijek Ankica Čilaš Šimpraga provela je u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Od 1997., kada se zapošljava u toj središnjoj nacionalnoj znanstvenoj ustanovi za istraživanje hrvatskoga jezika i općega jezikoslovlja, uključena je u rad na projektu „Hrvatski jezik i njegova povijest” u sklopu kojega se (radeći na „Hrvatskome jezičnom atlasu”) bavi temama vezanim uz hrvatsku dijalektologiju.

Pošto je doktorirala, prelazi na projekt „Onomastička istraživanja u Hrvatskoj” koji vodi akademik Petar Šimunović, a poslije njega dr. sc. Dunja Brozović Rončević (za čijega vođenja projekt biva preimenovan u „Onomastička i etimološka istraživanja hrvatskoga jezika”). Reorganizacijom Instituta, godine 2013., postaje voditeljicom njegova Odjela za onomastiku i etimologiju.

Ankica Čilaš Šimpraga suautorica je triju knjiga. Iz njihova naslova jasno se iščitavaju osnovna područja njezina znanstvenog bavljenja i djelovanja: „Prvi školski rječnik hrvatskoga jezika” (2008.), „Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji” (2010.) i „Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena” (2018.). Osim navedenih knjiga, u hrvatskim i inozemnim časopisima i zbornicima radova sa znanstvenih skupova te onima posvećenim istaknutim hrvatskim jezikoslovcima, samostalno ili u suautorstvu objavila je brojne znanstvene i stručne radove. Sudjelovala je na mnogim znanstvenim skupovima u Hrvatskoj i inozemstvu. Bila je suradnica na više znanstvenih projekata u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje: uz već spomenute („Hrvatski jezik i njegova povijest” te „Onomastička istraživanja u Hrvatskoj”) to su: „Hrvatsko jezikoslovno nazivlje — JENA”, „Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja (Struna)”, „Poredbena analiza hrvatskih i slovenskih egzonima” (hrv.) / „Primerjalna analiza hrvaških in slovenskih eksonimov” (slov.), „Rječnik velikoga i maloga početnog slova”. Sama je vodila dva projekta: „Baza suvremenih hrvatskih osobnih imena”, na kojemu su joj suradnici bile kolege iz Instituta, i „Istraživanje antroponimije na tlu Hrvatske u XV. stoljeću”, na kojemu je okupila znanstvenike raznih struka iz više znanstvenih instituta i s fakulteta težeći interdisciplinarnosti u bavljenju hrvatskom povijesnom antroponimijom. Nažalost, potonji, izvrsno osmišljen i do svih detalja isplaniran projekt (koji je započela već oslabljena bolešću) nije uspjela realizirati.

Zbog svojih znanstvenih vrlina Ankica Čilaš Šimpraga biva birana u mnoga uredništva, povjerenstva i savjetodavna tijela. Uz ostalo valja istaknuti njezin višegodišnji angažman kao članice Povjerenstva za odobrenje udžbenika za učenje hrvatskoga jezika i književnosti (pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske), članice i predsjednice Savjeta za jezik i govor Hrvatske radio-televizije, članice Terminološke skupine pri ICOS-u, članice Uredništva časopisa „Folia onomastica Croatica” i „Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje”, članice Odbora za onomastiku i Odbora za dijalektologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, članice East Central and South-East Europe Division of UNGEGN, članice Hrvatskoga kartografskog društva itd.

Naslovi radova u znanstvenoj bibliografiji Ankice Čilaš Šimprage odaju različita, a opet povezana područja njezina znanstvenog interesa. U početku njezina znanstvenog puta prevladavaju radovi iz hrvatske dijalektologije, dok će se poslije sve više u naslovima pojavljivati onomastičke teme. Baveći se onomastikom, ne zapostavlja dijalektologiju. Naprotiv, poznavanje dijalektne slike hrvatskoga područja pomaže joj u sagledavanju i tumačenju imenskoga izraza, a poznavanje dijalektnih značajki, onomastičkih zakonitosti i standardnojezičnih normi pridonosi ispravanomu tretmanu imenā u leksikografskim djelima.

Dok je uža znanstvena javnost bila upoznata s područjem djelovanja Ankice Čilaš Šimprage te su se kolege znanstvenici često pozivali na njezine radove, široj znanstvenoj i kulturnoj javnosti najpoznatija je po nedavno tiskom objavljenoj knjizi „Rječniku suvremenih hrvatskih osobnih imena” (2018.), knjizi čije je idejna začetnica, urednica i suautorica. Za nju je dobila Nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najviša znanstvena i umjetnička dostignuća u Republici Hrvatskoj za 2018. godinu za područje filoloških znanosti.

U svojim onomastičkim radovima bavila se ponajprije antroponimijom i toponimijom, s time da u njezinoj bibliografiji pretežu radovi antroponomastičke tematike. Sama ili u suautorstvu piše o osobnim imenima („Tipovi veza-nosti imena blizanaca”, „Muška osobna imena u Promini, Imena polaznika *Croaticuma* hrvatskoga podrijetla”, „Prilog proučavanju odraza svetačkoga imena Stjepan u hrvatskoj antroponimiji”, „Prilog proučavanju osobnih imena u 16. stoljeću (na primjeru vlastelinstava Susedgrad i Donja Stubica)”, „Reflections of the saintly name Anthony in Croatian anthroponymy”, „Imenska osnova *bog* u hrvatskoj antroponimiji s osobitim osvrtom na osobna imena”, „Branka i ostala imena s osnovom *brani* u hrvatskoj antroponimiji”), o osobnim i obiteljskim nadimcima („Osobni nadimci u seoskoj sredini na primjeru Promine”, „Obiteljski nadimci u Promini”), o prezimenima („Razvoj prezimenskog sustava na Miljevcima”) i o etnicima („Etnici i ktetici u kajkavskome narječju”, „Etnici i ktetici — standardni jezik i stanje na terenu”, „Etnici i ktetici u Drniškoj krajini”).

Bavljenje toponomastičkim temama rezultira radovima „Suvremena toponimija otoka Paga”, „Ojkonimski tipovi u Drniškoj krajini s osobitim obzirom na ojkonime na -(j)ane”, „Toponimija miljevačkih sela Kaočina i Ključa”. Od osobite je važnosti njezin prilog standardizaciji stranih zemljopisnih imena u hrvatskome jeziku (kao jezična savjetnica sudjeluje u izradi knjiga „Hrvatski egzoni-mi” I i II) te angažman u funkciji nacionalnoga stručnjaka za onomastičke termine i standardizaciju zemljopisnih imena pri hrvatskim prevoditeljskim odjelima u Europskoj komisiji.

Ankica Čilaš Šimpraga među rijetkima u Hrvatskoj bavila se zoonimijom („Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru konja)”, „Iz hrvatske zoonimije: imenovanje krava”).

S obzirom na to da hrvatskoj onomastici nedostaje cjelovit i sustavan terminološki priručnik, od osobite su važnosti njezini radovi u kojima upozorava na potrebu jednoznačne i usustavljene onomastičke terminologije („Pogled u hrvatsku onomastičku terminologiju”, „Croatian Onomastic Terminology Related to Saintly Names”). Osim toga, svojim angažmanom u terminološkim i standardno-jezičnim leksikografskim projektima pridonosi ujednačivanju i pravilnomu definiranju onomastičkih termina.

Imena su sastavnicom standardnoga jezika, te je njihovo uklapanje u standardnojezičnu normu nezaobilazna onomastička tema. Tom problematikom Ankica Čilaš Šimpraga bavi se u radovima „Vokativ prezimena muških osoba u hrvatskome jeziku”, „Imena u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika”, „A Comparison of Croatian and Slovenian exonyms”, „Prilog standardizaciji imena stranih zemljopisnih objekata u hrvatskome jeziku”.

Pridodaju li se navedenom brojni stručni radovi, prikazi knjiga hrvatskih i stranih onomastičara, sudjelovanje u izradi tekuće onomastičke bibliografije, popularizacija onomastičkih tema u novinama, televizijskim i radijskim emisijama te već navedena članstva i aktivna sudjelovanja u radu brojnih važnih strukovnih udruga, odbora i povjerenstava — pokazuje se sva širina njezinih interesa i angažmana.

Ankica Čilaš Šimpraga bila je vrijedna i uzorna znanstvenica — skromna, savjesna i ustrajna. Njezini se radovi odlikuju preglednošću, metodološkom besprijekočnošću, temeljitošću, sustavnošću i znalačkom argumentiranošću. Uza svu znanstvenu ozbiljnost i strogoću, Ankica je bila nenametljiva i samozatajna, osoba koja je osvajala svojom vedrinom i srdačnošću, optimizmom, ljudskom toplinom i plemenitošću. Takvu ju pamtimo svi koji smo s njome surađivali, koji smo joj bili kolege i prijatelji.

Hrvatska je onomastika odlaskom Ankice Čilaš Šimprage siromašnija za vrsnu znanstvenicu. Njezino će ime biti trajno upisano u povijest hrvatske onomastike, čijemu je razvoju i međunarodnoj prepoznatljivosti dala velik prinos.

KATALIN RESZEGI
<https://orcid.org/0000-0002-4443-3284>
kataszakall@gmail.com
University of Debrecen
Debrecen, Hungary

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.4>
Onomastica LXIV, 2020
PL ISSN 0078-4648

TOPONYMS AND SPATIAL REPRESENTATIONS¹

Keywords: toponyms, cognitive map, linguistic relativity

1. INTRODUCTION

The human mind creates representations of the spatial environment. The organization of these spatial representations in the mind is referred to as a cognitive or mental map. In cognitive psychology, both terms refer to “an individual’s knowledge of spatial and environmental relations, and the cognitive processes associated with the encoding and retrieval of the information from which it is composed” (Kitchin & Blades, 2002, p. 1).² This inner map helps us to orient ourselves in space.³ The cognitive map is closely associated with language in several ways: through the expression of spatial relations, the designation of spatial categories (geographical common nouns), the linguistic aspects of the frame of reference used for orientation, and finally, through the toponyms designating specific places and spatial objects. The first three of these aspects have received significant scholarly attention from linguists, psychologists, psycholinguists and are also often

¹ This paper was supported by the János Bolyai Research scholarship of the Hungarian Academy of Sciences and the ÚNKP-2020-5 New National Excellence Program of the Ministry for Innovation and Technology. It was carried out as part of Research Group on Hungarian Language History and Toponomastics (University of Debrecen–Hungarian Academy of Science).

² In geography, however, a mental map is often determined as an actual manifestation (usually a drawing) of this perceived knowledge (for the terminological issues see Kitchin, 1994, pp. 1–5). Based on this distinction, cognitive mapping is the implicit, while mental mapping — the explicit part of the same process.

³ For the neural background of the cognitive map see O’Keefe, 1976; Ekstrom et al., 2003. Considering the complexity of spatial representations, psychologists suggest that the cognitive map is not limited to finding our way and orientation, but it may also be interpreted as a more general cognitive and symbolic set of knowledge (Dúll, 2007, p. 140; Kitchin, 1994).

mentioned as an argument supporting linguistic relativity (Lukács, Szamarasz, 2014; Pederson, 2007; Boroditsky, 2006, 2009, 2011; Burenhult, Levinson, 2008; Levinson et al., 2002). The role of toponyms in the construction of spatial representation, however, has rarely been addressed in such research.

More recently, however, scholars have expressed the need to study the relationship between toponyms and spatial representations in onomastics (Reszegi, 2012, 2020b; Györfly, 2017; Varga, 2020). Meanwhile, the same need is also visible from the perspective of other disciplines, primarily anthropology (Hunn, 1996; Kari, 1989; Maffi, 2002; Haviland et al., 2011, p. 355). Such research projects rely on a more extensive scholarly perspective and it is claimed that toponyms are not simply labels that identify certain points of space but portals of social change, history, and the use and perception of the environment; as such, they contain facts, reflect hidden landscapes, and have political power and significance. Thus the study of toponyms reveals a lot about the language, values and beliefs of a community, the environment, economy, and history, as these linguistic elements reflect the basic relationship between people and their residence as well as their encyclopaedic knowledge of the area (Basso, 1988, p. 103).

This paper has a double aim. It attempts to highlight the relationship between toponyms, spatial perception, and cognitive maps. Besides, it also addresses the issue whether we can talk about linguistic relativity in connection with toponyms. As it is known, linguistic relativity is a general term used to refer to two basic notions about the relationship between language and thought. The first notion is that languages are relative, that is, they convey reality in different ways. The second notion is that the linguistic expression of concepts has some degree of influence over the way we think about reality (cf. Pederson, 2007, p. 1012). Although I refer to the first interpretation of linguistic relativity in relation to toponyms, the focus of this paper is on the second notion, that is, the idea that language use might influence thought. Based on this, I analyse whether the toponyms used by a certain group of people and related to a given language influence how language users perceive their environment and if there are general linguistic-cultural differences in this regard. This research question is slightly different from modern research topics of linguistic relativity studies that usually try to answer the question whether the choice of particular linguistic expressions may influence the non-linguistic representations of concepts (Pederson, 2007, p. 1013). I focus on the general linguistic features of toponyms in different societies and their possible influence on spatial behaviour.

The nature of this topic requires an interdisciplinary approach, hence findings from different areas of cognitive science (cognitive psychology,

cognitive linguistics,⁴ psycholinguistics) and social sciences (anthropology, socio-onomastics) are taken into consideration. Based on them, I first present an overview of the mental representation of names and spatial information (section 2), which is followed by the comparison of the name model and spatial knowledge of modern society and traditional communities⁵ based on anthropological and socio-onomastic literature (sections 3, 4). Although, considering the complexity of the research question, this overview cannot deal with all the possible relevant aspects of the name models and the cognitive maps of the different societies, and obviously even within these two types of societies differences could be accounted for by the features of usage of space and toponyms (even the distinction between traditional and modern societies is supposedly not in fact so sharp in that regard), the comparison can still be used to draw some preliminary conclusions (section 5).

2. MENTAL REPRESENTATION OF NAMES AND SPATIAL INFORMATION

According to the network-based approach of the mind, language is an integral part of the cognitive system perceived as a network and it is not isolated from other cognitive functions (Harris, 2006). The individual as a child in the early stage of learning about the world stores the experienced and processed information (mental representation) in the form of holistic patterns and to some extent this aspect of the cognitive system is preserved later on as well. In a mental system, language — including toponymic representations making up part of the mental lexicon (toponomasticon, onomasticon within mental lexicon, cf. Nyström, 2016; Reszegi, 2020b) — and spatial representations are related to one another. Networks representing spatial information are therefore in contact with networks representing toponyms by means of information related to certain objects of the space, or more precisely they also make up a part of spatial representations. From another perspective, representations of toponyms are also embedded in the complete knowledge system of the individual, and they may be imagined as a network of sets of processed and stored information about the reference object(s) and (phonological, morphological, syntactic) characteristics related to the word.

⁴ Cognitive linguists do not have a common opinion on linguistic relativity (cf. Pederson, 2007, pp. 1028–1029).

⁵ These terms are generally used — and also debated — in social sciences. In anthropology, the term traditional society — often construed as indigenous or tribal people — refers to societies that are small-scale, and are derived from indigenous and often ancient cultural practices. It is contrasted with a modern, changing, industrial society.

The establishment and survival of the relationship between the cognitive map and language is also facilitated by the fact that beyond physical perceptions linguistic stimuli also play a role in the creation of spatial representation; when people grow up they also hear discussions about space and certain spatial information are in some cases built into their cognitive maps by means of linguistic mediation only.⁶ Speech also plays an important role by means of articulating spatial information, in this way approximating the individual cognitive maps exhibiting differences due to processes of categorization and personal experiences.

The two-directional relationship is also reflected in the idea that the actual organization of the cognitive map determines language use about the area. This is especially important since with the study of linguistic data (including the use of toponyms), we may draw conclusions about the cognitive structures influencing spatial orientation and the process of cognitive mapping. The view of space and the cognitive map of the name-giver also influences the creation of toponyms, therefore by studying toponyms, we may understand the spatial perception of name-givers. At the same time, such a relationship is mutual: both toponyms and discussions about the space influence the spatial perception of name users (Regier, 1996; Reszegi, 2012, pp. 96–97; for a more general overview see Schemmel, 2016).

The role and weight of toponyms in the development of spatial perception might be influenced by the fact whether they are stored as elements of the mental lexicon holistically or analytically. In terms of the acquisition of toponyms and their representation in the mental lexicon, cognitive linguistics presupposes holistic storage instead of analytical processing. Toponyms are linguistic units, which means that we learn and store them basically without analytical processing, without specific attention to their individual parts or their arrangement,⁷ i.e., a unit is a cognitive routine and analytical processing may contribute to unit-based processing only in a secondary manner (Tolcsvai Nagy, 2008, p. 37; Langacker, 1987, pp. 57–76).⁸ We only need to consider a certain degree of analytical processing

⁶ Downs and Stea consider the indirect, vicarious spatial information — verbal and written descriptions, cartographic maps etc. — and the spatial representation based on them similar in function to direct sensory experience of the environment, yet in form they are assumed to be different since they reflect different aspects (2011, p. 316; Gyselinck & Meneghetti, 2011). For the specific human ways of cultural learning see Tomasello, 1999.

⁷ It means that a compound name for example (e.g. the Hungarian *Sáros**patak* town name) is processed without paying attention to its elements (*sáros* ‘muddy’ + *patak* ‘river’).

⁸ The unit-based nature of names is also related to the issue of the models of the mental lexicon and the manner of grammatical analysis, i.e., how the processing and storage of complex word forms take place. Based on studies of common nouns, more recently those models are determining within psycholinguistics that somehow mix the analytical and the holistic approach (Lukács et al., 2014, pp. 225–227). However, the findings of studies supporting the analytical operation may also be explained with a holistic mental lexicon that fundamentally works on an analogical basis (J. P. Blevins, J. Blevins, 2009). It is difficult to explain the isolated set of grammar rules from the evolutionary

and analogical correspondence when learning names. In the case of the already-established forms, unit-based processing makes both the understanding of and the production of names effective (Langacker, 1987, pp. 57–76). According to onomasticians, however, based on naive name explanations, among others, we might account for analytical processing even in the case of known names (Reszegi, 2009, p. 12; Hoffmann, 2012, pp. 20–21; for a psycholinguistic point of view see Lukács et al., 2014, pp. 225–227). This, of course, depends on the linguistic susceptibility of the individual and their former experience with toponyms, how motivated the names they have encountered are in general, the linguistic structure of the names acquired etc., i.e., the general knowledge of toponyms, the so-called name model.

The name model and name competence include the speakers' mental representations of specific names along with the knowledge and patterns (schemas) that can be generalized on the basis of analogy. The schemas emerge from specific names: connections are established between the networks mapping the names by means of shared elements of knowledge and these links represent the schemas. The name model contains knowledge about the semantic features, the (morphological/lexical) structures of toponyms, the name-giving methods, and how frequent these characteristics are (in general and in the case of names of different place categories). Such knowledge about names also affects our attitude towards names, how we process them, and what kind of expectations we have towards them (Hoffmann, 1993; Reszegi, 2015, p. 166). The name models of individuals from a given community could be similar because of their similar, partly overlapping toponymic awareness — that is why the term could also be used on the level of a group. The name model could be different in different languages.

Based on the outlined relationship between the mental representation of names and spatial information, it can be supposed that linguistic features of toponyms and their general morphological-semantic structure might have an effect

perspective and the holistic type of storage seems much more solid from the aspect of ontogenesis too (Nánay, 2000, p. 130; Tuggy, 2005; Tomasello, 2009). Holistic storage, however, does not necessarily mean that we need to store all possible word forms, these holistic patterns (according to their similarities to one another and their environment) are gradually divided into morphemes in the process of first-language acquisition and they are arranged into dynamic formal-syntactic groups. The formal and syntactic organizing principles within the lexicon may be correlated with grammar in the traditional sense. Thus, we may see some degree of analysis even in the holistic models, i.e., analogical correlations, but these are not (necessarily) conscious processes (Bybee & Slobin, 1982; Tomasello, 2009). In the case of personal names, the semantics-based speech errors and the priming tests indicate a similar type of analytical processing, according to which the word presented as a family name automatically activates the semantics of its appellative pair also (Valentine et al., 1996, p. 72). A similar kind of operation may be supposed in the case of toponyms too. Thus, the representation of names is closely associated with the representation of numerous other names and common nouns based on perspectives of phonology, phonetics, name structure, semantics, co-occurrence, etc. A part of these relations represents similarities to other names and common nouns.

on spatial representations, that is, the assumption of linguistic relativity in connection with toponyms might be relevant. In the next part of the paper this question is addressed on the basis of specific case studies.

3. COGNITIVE MAPS AND TOPONYMS IN MODERN SOCIETIES

In modern societies, human horizons have expanded significantly due to the transportation opportunities available for everyone, and we also have direct and indirect knowledge even about other continents and far-away regions thanks to education and the media. At the same time, however, due to the changing lifestyles resulting from the wide-ranging use of technical devices, the majority of the people have moved away from nature and the surrounding geographical landscape. Daily life is connected to residential areas, most people have little knowledge about the outskirts of settlements, on our cognitive maps the border is mostly unfinished and full of blank spots (Reszegi, 2018, 2020b).

As a result, most people also have a limited knowledge of toponyms and the known onomastic corpus has a different composition in terms of the proportion of various toponyms than one or two hundred years ago. As revealed by the most recent studies in Hungarian socio-onomastics,⁹ the names known by everyone represent only 1–5% of the total onomastic corpus of a given settlement even in the case of smaller villages. Although in terms of the core onomastic corpus (the names that are known by at least 70% of respondents) this proportion is significantly higher (30–64% in the examined settlements), these are mostly names related to inner areas, which designate more important, central places (Györffy, 2017, p. 101). It is a major methodological consequence of this fact that we need to exercise caution when considering the findings of studies that draw conclusions about spatial knowledge based on toponyms, as these cannot be generalized even onto the community studied, not to mention any larger-scale attempts. It is obvious, however, that besides the onomastic corpus of their own place of living, people have the knowledge of numerous other places and their names, and these also form a part of their cognitive maps and the sub-network of toponyms (Reszegi, 2015).

Moreover, in these societies, the speakers have an experience (name model) of toponyms according to which the semantically non-transparent names are present in the name system in a larger proportion (for example, the etymologies of names like *Debrecen*, *Budapest*, *Balaton* are more or less explained but not necessarily known to an average person, street names in Hungarian are not generally descriptive either). Besides, in the process of their linguistic socialization, individuals soon

⁹ In this section, research results mainly on the Hungarian name-usage are overviewed, but basically similar name-usage patterns might exist in other modern societies.

realize that semantically transparent names do not necessarily reflect the features and nature of the landscape (e.g. *Sáros-patak* ‘muddy river’ is a town name; Hoffmann, 2012, pp. 23–24).¹⁰ Thus it is not an expectation towards names that they should reflect the actual features of the environment. From another perspective, the semantic content present in the names does not necessarily affect the spatial knowledge of the name user, at least not directly. In those people’s cognitive system whose toponomastics contain mostly non-transparent or non-descriptive names, these toponyms could be connected as labels to the representations of places and cannot be used to form specific expectations relating the designated places.

Based on such experience, the name-user considers the identifying function of names to be more dominant; thus, the linguistic structure and the comparison of the semantic content of the name elements and the actual landscape seem less important. This theoretical idea is confirmed by socio-onomastic interviews conducted by Erzsébet Györffy, as the respondents first referred to the place designated by the name and the events related to the place in all cases. At the same time, as her findings show, the analytical processing of names is not necessarily typical. During her fieldwork conducted in Tépe (a small village in the eastern part of Hungary) one respondent, for example, answered the question of why the name of *Békás* ‘abundant in frogs’ could serve as the name of the given area by claiming that she had never thought about it, and only later added that it must have been named after frogs (2017, p. 106). Based on socio-onomastic interviews, this kind of linguistic behaviour does not seem unusual in the least. Thus, in terms of contemporary name usage, the approach of cognitive semantics seems to be well founded and we can talk about names as units. So far, however, it is not clear how typical this attitude is for name users but it seems certain that it may not be generalized. Nevertheless, another example by Györffy is testament to the analysis of names and their analogical correspondence, and indicates that name users are also aware of connections between names. Speakers, being aware of the names of *Bika-legelő* ‘bull pasture’, *Bika-kút* ‘bull well’, *Bika-erdő* ‘bull forest’ and the location of the objects denoted by the names next to one another, located the name of *Bika-zug* ‘bull corner’ (unknown or little-known to them) next to these, even though the designated place actually is not one they are familiar with (2015, p. 32). This kind of linguistic behaviour is also corroborated by other socio-onomastic investigations. Speakers in Szalárd (a small village in north-western part of Romania), for example, located unknown *Dóci-rét* < *Dóci* family name + ‘meadow’

¹⁰ In connection with this issue, we need to be aware that the motivation of names and the semantic content present in them provide information on the conditions at the time of name-giving, which means that even if an analogical link is made for the names, this is directed by the speaker’s knowledge of names and the knowledge of the current attributes of the area, and the two do not necessarily correspond to each other.

and *Sziki-kút* < family name + 'spring' names close to the neighbouring village where the mentioned families live using their knowledge about the residences of those families (Varga, 2020, p. 28).

The example quoted in connection with *Békás* indicates that we do not need to rely on analytical processing in modern societies even in the case of transparent names. In line with this, even those using the names do not necessarily link the content present in the names with the features of the area, thus the name does not influence their landscape perception.¹¹ We need to emphasize, however, that there is a need for further research to determine how general this kind of linguistic behaviour could be. Besides, we also might suppose that there are possible individual differences in this regard. Based on my interviews with people having a varied knowledge of names, I believe that we can expect to see significant individual differences not only in terms of the knowledge of names but also in the attitude towards them.

As psychological experiments (cf. Valentine et al., 1996, p. 72) show, some sort of analogical analysis, an analogical correspondence of names, takes place even in entrenched unit-like proper names, even if this is not conscious, similarly to the acquisition and processing of different common nouns that are not learned and processed by means of a conscious analysis either. The question is if all this counterbalances the knowledge of the speaker concerning the fact that names do not need to reflect the actual attributes of the place. In this regard, we can obviously expect to encounter individual differences also.

In light of all this, it is worth reconsidering an old view that people use toponyms primarily to facilitate spatial orientation (cf. e.g., Lőrincze, 1947, p. 3; Balázs, 2008, p. 349). Toponyms facilitate orientation indirectly, and only if the people trying to orientate themselves already have some kind of a familiarity with the area that is not based solely on linguistic experience. Thus, toponyms do not enable orientation directly, but their most fundamental role is rather to make the designation of a given area easier and more obvious for members of a given community (Reszegi, 2012).

4. COGNITIVE MAPS AND TOPONYMS IN TRADITIONAL SOCIETIES

The characteristics of name usage in Western societies and the conclusions drawn from them regarding the mental representation of names (as it is related to an industrial lifestyle) clearly cannot be used to make general statements extended in

¹¹ It does not mean that names are not important for people, because they could play a part in building their identity.

space or time. In order to obtain more detailed insights into these issues, we also need to examine the name-usage patterns of communities with a different lifestyle. To do so, the so-called traditional societies will be the focus of the following part of the paper. Although globalization influences these communities to an increasing extent, which in turn results in a change of lifestyle (on the impact of globalization on spatial knowledge see the papers of Lovis & Whallon, 2016; on the general effects of globalization on indigenous cultures see e.g. Coates, 2004), some of these societies have only been affected for the last few decades, while for many others this impact began decades or a century ago. Nevertheless, to get closer to the so-called traditional name model and spatial knowledge, we can rely on former anthropological and anthropological linguistic research.

Stephen C. Jett (2011, 2014), as well as Klara Kelley and Harris Francis (1994), examined the geographical knowledge of the Navajo and found that myths and traveling played an important role in the life of the community. They also connected the routes and activities of mythological heroes to the landscape with toponyms. In this way, the associated stories and descriptive names served as mnemonic aids for the Navajos travelling long distances. Toponyms and topography important in mythical stories appeared in songs, tales, and prayers, connecting people in this way to the landscape. This community had no written culture,¹² so these stories served practically as maps guiding the Navajo to places of hunting and gathering. Thus, their ceremonial stories included a kind of verbal map, identifying the routes, points of orientation, and cultural landmarks. The order of these stories served as a guidebook for travellers so that they could know which places they needed to reach, in which order and from which direction. According to anthropologists, stories may not only work as maps but they were actually used this way in the past (Francis & Kelley, 2005, pp. 98–99). As part of these stories, names are like street signs, and hunters and gatherers rely on them for orientation (Nelson, 1983, p. 39).

Cogos, Roué and Roturier introduced the system of spatial orientation of the Sami people: they studied the toponyms of a Sami reindeer herding community, their knowledge of toponyms, the role of toponyms in the daily life of herders, along with their map usage (2017). Traditionally, the Sami do not use maps for orientation, they do not make maps themselves, and even today they use maps very rarely. As one of the respondents said: “We found [our way] better without maps! [laughter] We didn’t need any. What will you do with a map when you have the ponds, and the sunlight? And the rivers.... The brooks flow from west to east. And the trees thrive towards the sun. [a woman, Sirges community]” (2017, p. 45).

¹² Literacy in Navajo is still not widespread: Navajos are usually literate in English, not in Navajo (cf. Webster, 2017, p. 240).

Instead of this, they developed their own method of navigation and of passing through a given area. Narratives, storytelling, and travel accounts play an especially important role in their daily discussions. When they are talking about places they have visited or will visit, they use the method of cognitive mapping, which is organized around the named points of orientation, often connected to those pieces of information that relate what kind of opportunities they provide for the herders. The named points of orientation are part of the micro-perspective: hills, rocks, striking spatial formations, stones, bushes, etc. In this non-written map toponyms play a crucial role, or as a member of the group said: “in the past the name was the map.” (2017, p. 45). For the Sami people, toponyms provide the basis for the transfer of cultural knowledge related to the landscape. According to researchers, toponyms really formed a cognitive map by means of storytelling, which played a major role in the life of the community. The passing of toponyms from one generation to another is inseparable from oral mapping with the use of narratives. During their wanderings, leaders show the typical landmarks serving as points of orientation, they mention their names and possibly also tell stories related to them. Members of the group even talk about time this way: they link the period discussed to one of the journeys. Then these maps help them recall the characteristics of the landscape and stimulate communication organized around toponyms (2017, pp. 45–46).

The rich association of toponyms, their relation to the narrative and belief system can be found among other native peoples too (cf. e.g. the Blackfoot of the Northern Plains in America, see Oetelaar, 2016; the Igloolik in the Eastern Canadian Arctic, see Aporta, 2016; the Eipo in Papua New Guinea and Dene Chipewyan in Western Canada, see Thiering & Schiefenhövel, 2016, Thiering, 2015; the Ulgunigamiut in Alaska and the Ngatatjara in Australia, see Heth & Cornell, 1985, pp. 230–235; for a partly different way of place name usage among the Seri people in Mexico see also O’Meara, 2016, pp. 145–146). The role of toponyms is frequently emphasized in anthropological studies, and it is typical for nomadic tribes who travel a lot that their (mostly descriptive) toponyms serve as devices for geographical orientation and act as reminders. Orientational procedures and spatial knowledge associated with historical and mythical knowledge are communally taught. This sophisticated knowledge is distilled in toponyms that cover the landscape. In traditional societies, place names are not considered as simple labels, they are semantically dense. Toponyms are not only economical identifying devices in communication, but they also play a key role in the perception and use of land, and they aid the traveller in actual wayfinding (Aporta, 2016). As Jarvenpa and Brumbach explain, “[i]n everyday conversation and thought, the toponyms create a cultural geography of the landscape, situating the [...] hunter or traveller in both cartographic and cultural space” (2016, p. 20).

Based on these studies, it seems that toponyms play a special role in traditional communities in terms of the organization of the cognitive map and in orientation in general.¹³ This opposes the conviction that people in modern societies do not use toponyms to facilitate spatial orientation but simply to talk about the space. In the case of communities living in close contact with nature and the landscape, toponyms are integrated into the network of the cognitive map in multiple ways and due to the oral transmission of culture this knowledge can most probably be deemed quite uniform for all people; therefore, it may be supposed that within a community toponyms (with a major overlap with the representation of the places) indirectly help with orientation and the organization of the cognitive map. At the same time, I need to mention that there are no specific studies about name awareness in connection with these communities, we may only have assumptions based on the researchers' general impressions and on the fact that members of the traditional community have the same lifestyle, occupation, and as they spend a lot of time together, their spatial knowledge is also similar, just like their name awareness as reflected in their stories.¹⁴

In order to address this issue, the linguistic, functional-semantic nature of the toponyms used in the community, and the intuitive knowledge, the speakers' name model, are not negligible either. In the already mentioned research project Jett also studied the linguistic structure of Navajo toponyms and found that they are mostly names describing the characteristics of the given place and environment (e.g. *Shaqqa'q' Tóhí* 'the sunnyside spring' in Canyon de Chelly, Jett, 2011, p. 329), while other types of names appear only in the denominations of settlements, and in their case sometimes there are references to ownership or some event and sometimes there are also borrowings (2011, p. 331, 337; 2014). This kind of organization of the toponymic corpus, with the dominance of transparent descriptive names, is typical of nomadic societies,¹⁵ as the following examples show: *Hast Hantip Quih Iti Iihca* 'hill [rock] where there is salt', *Xepe Coosot* 'sea water that is narrow', *Moosni Ooja* 'that which sea turtles encircle' in the Seri language (O'Meara, 2016, pp. 137–139); *Sépyáldá* 'rainy hill', *Dóigàuváudáudéè*

¹³ Based on this experience, anthropologists and anthropological linguists suppose that place names might have had a similar function in the past too. "Long before the emergence of written language systems and modern conceptions of history, place names served as enduring symbols and mnemonic devices that aided in planning future events and in remembering and imagining past events" (Meadows, 2008, p. 5; Basso, 1996, p. 7).

¹⁴ In some semi-nomadic communities a "gendered landscape" is described: specialized female and male spaces (Jarvenpa, Brumbach, 2016, pp. 28–29) that could contribute to "gendered name awareness". Even so, the dominance of descriptive names characterized both female and male toponomasticons.

¹⁵ The descriptive nature of indigenous place names led to the misconception that Native Americans did not have real place names (cf. Bright, 2003, pp. 674–676).

‘place where a river is positioned deep below’ in Kiowa (Meadows, 2008, p. 21; for further examples see e.g. Vaarzon-Morel, 2016; Hunn, 1996; for a general overview see Schreyer, 2006).¹⁶ A name model based on such experience, the descriptive nature of the names also facilitates the association of the name with a place.¹⁷ Even though the name-giver may in theory choose from numerous other features when naming a given place, in these communities it is mostly the most striking external attribute that appears in the name. If the name users are socialized by experiencing that toponyms provide actual information about the landscape and that they are not only semantically opaque designators of the place, this probably results in a more analytical processing of names. At the same time, as a consequence of such an attitude towards names, the semantic content embedded in the name directs the spatial attention of name users and the association of the name with an object is facilitated by the recognition of the motivation, an important attribute.¹⁸ (Of course, we might also observe this kind of attitude towards names in modern societies to some extent but it could not be considered such an essential feature as in traditional cultures.)

The differences in world view, perception and interaction with the landscape can be quite well illustrated with the comparison of Tlingit and English (Euro-American) place names of Glacier Bay in Alaska. More than 90% of native names refer to biological and/or topographical features of the land and sea, and many of them contain a detailed description of the place, because of the grammatical features of the language, e.g. *Anax Kuyaawal'ix'i Yé* ‘where the glacier ice broke through’, *Loolxooshaa* ‘mountain amidst the Fireweed’. English toponyms, on the other hand, can be characterized by dominating honorific naming practice in this region, e.g. *La Perouse Glacier*, *Dixon Entrance*, *Muir Inlet* (Thornton, 1995,

¹⁶ Hercus and Simpson (2002, pp. 16–19) analyzed the semantic content of place names in Central Australia and found that there are a few basic name categories: a) names describing physical features of the environment (mostly vegetation), b) names referring to ancestral beings, c) complex names referring to both ancestral beings and the environment.

¹⁷ The special navigation-helping role of descriptive names was also found in a psychological experiment. Meilinger and colleagues pointed out that descriptive names were easily built in cognitive map in a new environment and aided orientation in a later experimental situation. In other words, “correspondence between verbal and non-verbal memory traces by learning meaningful labels facilitates later retrieval” (Meilinger et al., 2016, p. 6). In the case of arbitrary labels, however, retrieval was found to be inhibited.

¹⁸ Traditional societies with traditional lifestyle are disappearing gradually. The younger generations’ worldview is becoming more and more similar to that of Western societies. It is examined thoroughly in Native American communities and it is general elsewhere also. Tuck-Po found a considerable degree of ignorance of local toponymy among young Penan people in Southeast Asia. When he asked the name of rivers, one young Penan man answered that “there are so many rivers over there—how am I supposed to tell one river from another?” (2016, p. 248, cf. Reszegi, 2020b).

pp. 295–296, 298). These are transparent names, but they usually do not reflect the features of the places.

5. CONCLUSIONS

Based on this short overview, it seems that modern and traditional societies differ considerably in their name-usage patterns, just as in their experience of names, name models, and as a result, in the relationship between toponyms and their cognitive maps. In general, we may claim that in the case of traditional societies living close to nature speakers have a different type of knowledge and expectations of toponyms: these linguistic elements reliably reflect the features of the place designated by them. As a result, we can recognize a significant role of toponyms in the formation of the cognitive map. By contrast, in modern societies (due to the lack of name awareness and the dominance of the referential nature of names), toponyms do not have such a mapping function, or at least, in the case of most individuals, such a role is far less important.

In view of the above, two preliminary conclusions can clearly be drawn in connection with linguistic relativity. 1. The name model created on the basis of the mental representation of names is partly language- and culture dependent.¹⁹ 2. This relationship is two-directional and the name model itself also has an influence on cognition. The speaker's knowledge of how reliably toponyms correlate with the actual features of the landscape, or whether they should only be considered as forms identifying an area, is culturally determined. This, in turn, influences the extent to which we may rely on them in structuring space and in building a cognitive map. Thus we may also talk about linguistic relativity in connection with toponyms, while its extent depends on the individual's general knowledge and experience of names.

Contrary to all the referred studies and research results, we have to bear in mind the complexity of this topic, that is, to make generalized statements on this question, more research is needed. I hope, however, that my work will serve as a good foundation for further study.

REFERENCES

- Aporta, C. (2016). Markers in Space and Time: Reflections on the Nature of Place Names as Events in the Inuit Approach to the Territory. In W.A. Lovis & R. Whallon (Eds.), *Marking the Land: Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* (pp. 67–88). New York: Routledge.

¹⁹ The time element might be referred to as a component of this complex relationship also, with time, name model may change.

- Balázs, G. (2008). A helynevek antropológiai nyelvészeti szempontból [Toponyms from the point of view of anthropological linguistics]. *Magyar Nyelvőr*, 132, 348–354.
- Basso, K. (1988). “Speaking with names”: language and landscape among Western Apache. *Cultural Anthropology*, 3(2), 99–130.
- Blevins, J.P., & Blevins, J. (2009). Introduction: Analogy in Grammar. In J.P. Blevins, & J. Blevins (Eds.), *Analogy in Grammar: Form and Acquisition* (pp. 1–12). Oxford: Oxford University Press.
- Boroditsky, L. (2006). Linguistic relativity. In L. Nadel (Ed.), *Encyclopedia of cognitive science* (pp. 917–921). London: MacMillan Press. <https://doi.org/10.1002/0470018860.s00567> (Retrieved from <http://lera.ucsd.edu/papers/linguistic-relativity.pdf>).
- Boroditsky, L. (2009, June 11). How does our language shape the way we think. *Edge*. https://www.edge.org/conversation/lera_boroditsky-how-does-our-language-shape-the-way-we-think
- Boroditsky, L. (2011). How language shapes thought. *Scientific American*, 304(2), 62–65.
- Bright, W. (2003). What IS a name? Reflections on Onomastics? *Language and Linguistics*, 4(4), 669–681.
- Burenhult, N., & Levinson, S.C. (2008). Language and landscape: a cross-linguistic perspective. *Language Science*, 30, 135–150.
- Bybee, J.L., & Slobin, D.I. (1982). Rules and schemas in the development and use of English past tense. *Language*, 58, 265–289.
- Coates, K.S. (2004). *A Global History of Indigenous Peoples. Struggle and Survival*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Cogos, S., Roué, M., & Roturier, S. (2017). Sami place names and maps: transmitting knowledge of a cultural landscape in contemporary contexts. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research*, 49(1), 43–51.
- Downs, R.M., & Stea, D. (2011). Cognitive Maps and Spatial Behaviour: Process and Products. In M. Dodge, R. Kitchin & C. Perkins (Eds.), *The Map Reader: Theories of Mapping Practice and Cartographic Representation* (pp. 311–317). John Wiley & Sons Ltd.
- Dúll, A. (2007). A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás [The influence of the environment on learning processes: environment and adaptation]. In V. Csépe, M. Györi, A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 2. Tanulás — emlékezés — tudás* (pp. 111–153). Budapest: Osiris Kiadó.
- Ekstrom, A.D., Kahana, M.J., & Caplan, J.B. (2003). Cellular networks underlying human spatial navigation. *Nature*, 425(6954), 184–188.
- Francis, H., & Kelley, K. (2005). Traditional Navajo maps and wayfinding. *American Indian Culture and Research Journal*, 29(2), 85–111.
- Györffy, E. (2015). A névismeret és a kognitív térkép [Name awareness and cognitive maps]. *Magyar Nyelvjárások*, 52, 5–33.
- Györffy, E. (2017). *Empíria és elmélet a helynévhasználat vizsgálatában* [Empiricism and theory in investigation of place-name usage] [Unpublished habilitation dissertation]. University of Debrecen.
- Gyselinck, V., & Meneghetti, C. (2011). The role of spatial working memory in understanding verbal descriptions: A window onto the interaction between verbal and spatial processing. In A. Vandierendonck, A. Szmalec (Eds.), *Current issues in memory. Spatial working memory* (pp. 159–180). Psychology Press.
- Harris, C.L. (2006). Language and Cognition. In L. Nadel (Ed.), *Encyclopedia of Cognitive Science* (pp. 1–6). John Wiley & Sons Ltd. <https://doi.org/10.1002/0470018860.s00559>
- Haviland, W.A., Prins, H.E.L., Walrath, D., & McBride, B. (2011). *Anthropology. The Human Challenge*. Wadsworth.
- Hercus, L., & Simpson, J. (2002). Indigenous Place Names: An Introduction. In L. Hercus, F. Hodges & J. Simpson (Eds.), *The Land is a Map: Place Names of Indigenous Origin in Australia* (pp. 1–23). Canberra: Pandanus Books in association with Pacific Linguistics.

- Heth, C.D., & Cornell, E.H. (1985). A Comparative Description of Representation and Processing During Search. In H.M. Wellman (Ed.), *Children's Searching. The Development of Search Skill and Spatial Representation* (pp. 215–249). Hillsdale: Erlbaum.
- Hoffmann, I. (1993). *Helynevek nyelvi elemzése* [Linguistic analysis of place names]. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Hoffmann, I. (2012). Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás [Functional linguistics and onomastics]. *Magyar Nyelvjárások*, 50, 9–26.
- Hunn, E. (1996). Columbia Plateau Indian place names: What can they teach us? *Journal of Linguistic Anthropology*, 6(1), 3–26.
- Jarvenpa, R., & Brumbach, H.J. (2016). Initializing the Landscape: Chipewyan Construction of Meaning in a Recently Occupied Environment. In W.A. Lovis & R. Whallon (Eds.), *Marking the Land: Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* (pp. 13–44). New York: Routledge.
- Jett, S.C. (2011). Landscape embedded in language. The Navajo of Canyon de Chelly, Arizona, and their named places. In D.M. Mark, A.G. Turk, N. Burenhult & D. Stea (Eds.), *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives* (pp. 327–342). Amsterdam: John Benjamins Pub. Co.
- Jett, S.C. (2014). Place names as the traditional Navajo's title-deeds, border-alert system, remote sensing, global positioning system, memory bank, and monitor screen. *Journal of Cultural Geography*, 31(1), 106–113.
- Kari, J. (1989). Some principles of Alaskan toponymic knowledge. In M.R. Key, *General and Amerindian Ethnolinguistics: In Remembrance of Stanley Newman* (pp. 129–149). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kelley, K.B., & Francis, H. (1994). *Navajo Sacred Places*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kitchin, R. (1994). Cognitive maps: what are they and why study them? *Journal of Environmental Psychology*, 14, 1–19.
- Kitchin, R., & Blades, M. (2002). *The Cognition of Geographic Space*. London, UK: I.B. Taurus Publishers.
- Langacker, R.W. (1987). *Foundations of cognitive grammar* (Vol. 1). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Levinson, S.C., Kita, S., Haun, D.B.M., & Rasch, B.H. (2002). Returning the tables: Language affects spatial reasoning. *Cognition*, 84, 155–188.
- Lőrincze, L. (1947). *Földrajzineveink élete* [Life of toponyms]. Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet Néptudományi Intézete.
- Lovis, W.A., & Whallon, R. (Eds.). (2016). *Marking the Land: Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment*. (Routledge Studies in Archaeology). New York: Routledge.
- Lukács, Á., & Szamarasz, V.Z. (2014). Téri nyelv [Spatial language]. In Á. Lukács & C. Pléh (Eds.), *Pszicholingvisztika* (Vol. 2, pp. 877–917). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lukács, Á., Pléh, C., Kas, B., & Thuma, O. (2014). A szavak mentális reprezentációja és az alak-tani feldolgozás [Mental representation of words and morphological processing]. In Á. Lukács & C. Pléh (Eds.), *Pszicholingvisztika* (Vol. 1, pp. 167–250). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Maffi, L. (2002). Linking Language and Environment: a Coevolutionary Perspective. In C.L. Crumley (Ed.), *New Directions in Anthropology and Environment: Intersections* (pp. 24–48). Lanham: Altamira Press.
- Meadows, W.C. (2008). *Kiowa Ethnogeography*. Austin: University of Texas Press.
- Meilinger, T., Schulte-Pelkum, J., Frankenstein, J., Hardiess, G., Laharnar, N., Mallot, H.A., & Bühlhoff, H.H. (2016). How to Best Name a Place? Facilitation and Inhibition of Route Learning Due to Descriptive and Arbitrary Location Labels. *Frontiers in Psychology*, 7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00076>
- Nánay, B. (2000). *Elme és evolúció: Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése* [Mind and evolution: Evolutional approach of mind philosophy and cognitive science]. Budapest: Kávé Kiadó.

- Nelson, R. (1983). *The Athabaskans: People of the Boreal Forest*. Fairbanks, AK: University of Alaska Museum.
- Nyström, S. (2016). Names and Meaning. In C. Hough (Ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming* (pp. 39–51). Oxford: Oxford University Press.
- Oetelaar, G.A. (2016). Places on the Blackfoot Homeland Markers of Cosmology, Social Relationships and History. In W.A. Lovis & R. Whallon (Eds.), *Marking the Land: Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* (pp. 45–66). New York: Routledge.
- O’Keefe, J. (1976). Place units in the hippocampus of the freely moving rat. *Experimental Neurology*, 51, 78–109.
- O’Meara, C.K. (2016). Physical and Linguistic Marking of the Seri Landscape. In W.A. Lovis & R. Whallon (Eds.), *Marking the Land: Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* (pp. 133–151). New York: Routledge.
- Pederson, E. (2007). Cognitive Linguistics and Linguistic Relativity. In D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 1012–1044). Oxford: Oxford University Press.
- Regier, T. (1996). *The Human Semantic Potential: Spatial Language and Constrained Connectionism*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Reszegi, K. (2009). A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról [On the mental representation of proper names]. *Névtani Értésítő*, 31, 7–16.
- Reszegi, K. (2012). Cognitive Approach to Hungarian Toponymy. *Onoma*, 47, 367–379.
- Reszegi, K. (2015). A névközösség fogalmához. Névközösségek napjainkban és a régiségben [On the concept of name community. Name communities today and in the past]. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 11, 165–176.
- Reszegi, K. (2018). Helynevek — térszemlélet — mentális térkép. A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései [Toponyms — spatial perception — mental map. The relationships of language, toponyms and space]. *Magyar Nyelv*, 114, 169–184.
- Reszegi, K. (2020a.) Name — Culture — Identity. The Semantic Structure of Names. In L. Caiazza, R. Coates & M. Azaryahu (Eds.), *Naming, Identity and Tourism* (pp. 154–167). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Reszegi, K. (2020b.) Cognitive Maps and Toponyms in a Broadening Geographical Horizon. In O. Felecan (Ed.), *Proceedings of the Fifth International Conference on Onomastics Name and Naming: Multiculturalism in Onomastics*. In print.
- Schemmel, M. (2016). Towards a Historical Epistemology of Space. Introduction. In M. Schemmel (Ed.), *Spatial Thinking and External Representation. Towards a Historical Epistemology of Space* (pp. 1–34). Berlin: Max Planck Research Institution.
- Schreyer, C. (2006). “What You See is Where You Are”: An Examination of Native North American Place Names. In E.C. Robertson, J.D. Seibert, D.C. Fernandez & M.U. Zender (Eds.), *Space and Spatial Analysis in Archeology* (pp. 227–232). New Mexico: University of Calgary Press.
- Thiering, M. (2015). *Spatial Semiotics and Spatial Mental Models: Figure-Ground Asymmetries in Language*. De Gruyter Mouton.
- Thiering, M., & Schiefenhövel, W. (2016). Spatial Concepts in Non-Literate Societies: Language and Practice in Eipo and Dene Chipewyan. In M. Schemmel (Ed.), *Spatial Thinking and External Representation. Towards a Historical Epistemology of Space* (pp. 35–92). Berlin: Max Planck Research Institution.
- Thornton, T.F. (1995). Tlingit and Euro-American Toponymies in Glacier Bay. In D.R. Engstrom (Ed.), *Proceedings of the Third Glacier Bay Science Symposium* (pp. 294–301). Anchorage, AK: U.S. Department of the Interior, National Park Service.
- Tolcsvai Nagy, G. (2008). A tulajdonnév jelentése [The meaning of proper names]. In A. Bölcskei & I.N. Császi (Eds.), *Név és valóság* (pp. 30–41). Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

- Tomasello, M. (1999). *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tomasello, M. (2009). The usage-based theory of language acquisition. In E.L. Bavin (Ed.), *The Cambridge Handbook of Child Language* (pp. 69–87). Cambridge University Press.
- Tuggy, D. (2005). Cognitive Approach to Word-Formation. In P. Štekauer & R. Lieber (Eds.), *Handbook of Word-Formation* (pp. 233–265). Dordrecht: Springer.
- Tuck-Po, L. (2016). Signaling Presence. How Batek and Penan Hunter-gatherers in Malaysia Mark the Landscape. In W.A. Lovis and R. Whallon (Eds.), *Marking the Land: Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* (pp. 231–260). New York: Routledge.
- Varga, Z. (2020). *Helynév-szociológiai vizsgálatok két romániai magyar településen* [Socio-onomastic studies in two Hungarian settlements in Romania] [Unpublished doctoral dissertation]. University of Debrecen.
- Vaarzon-Morel, P. (2016). Continuity and Change in Warlpiri Practices of Marking the Landscape. In W.A. Lovis & R. Whallon (Eds.), *Marking the Land: Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* (pp. 201–230). New York: Routledge.
- Valentine, T., Brennen, T., & Brédart, S. (1996). *The Cognitive Psychology of Proper Names. On the importance of being Ernest*. London–New York: Routledge.
- Webster, A.K. (2017). Why Tséhootsooi Does Not Equal “Kit Carson Drive”: Reflections on Navajo Place Names and the Inequalities of Language. *Anthropological Linguistics*, 59, 239–262.

SUMMARY

TOPONYMS AND SPATIAL REPRESENTATIONS

This paper addresses an interesting issue in name theory, specifically the relationship between toponyms and spatial representations, as well as the cultural differences manifesting themselves in connection with these. Studies have shown that the name model (a general knowledge of names) created based on the mental representation of names is partly language and culture dependent. Thus, the knowledge of the speaker on how reliably the toponyms correlate with the actual features of the landscape or whether they should only be considered as labels identifying an area is culturally determined. This, in turn, influences the extent to which name-users may rely on them in structuring space and in creating a cognitive map.

PODSTAWOWE ZASADY STANDARYZACJI NAZW OBIEKTÓW FIZJOGRAFICZNYCH W POLSCE CZ. II

Słowa tematyczne: nazwy obiektów fizjograficznych, program standaryzacji, korekty językowe, rola władz lokalnych

Wspomniana na początku części pierwszej artykułu (Wolnicz-Pawłowska, 2019) standaryzacja nazw obiektów fizjograficznych w Polsce, przeprowadzana obecnie przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych (dalej: KNMiOF), nie jest pierwszą próbą w tym zakresie. Urzędowe nazwy około 3000 takich obiektów z zachodnich i północnych terenów Polski, przyłączonych po II wojnie światowej, opublikowano w Monitorze Polskim po opracowaniu przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych w latach 1946–1951, a następnie wydano w formie książkowej (Rospond, 1951). Zadaniem Komisji było ustalenie polskich nazw z obszarów należących przez długi czas do innych państw i pozostających pod silnym wpływem języka niemieckiego¹. Stosunkowo szybkie tempo prac sprzyjało utrzymaniu jednolitych zasad ustalania polskiego nazewnictwa. Niezależnie od tego, że dzisiaj nie wszystkie wytyczne uznalibyśmy za właściwe, a spora część zaproponowanych podówczas toponimów nie weszła na trwałe do społecznego obiegu, z punktu widzenia samego procesu standaryzacji przyjęte zasady stosowano dość konsekwentnie, kierując się przede wszystkim nadrzędnym celem: opracowaniem polskiego wykazu nazw geograficznych z obszaru tzw. Ziemi Odzyskanych (por. Rączka, 1960).

¹ Głównym zadaniem Komisji było ustalenie polskich nazw miejscowości — nazw takich było ok. 32 000. Wśród nazw obiektów fizjograficznych znalazły się największe, najważniejsze gospodarczo i turystycznie obiekty, np. góry, pasma górskie, rzeki i jeziora. Działalność Komisji Ustalania Nazw Miejscowości z okresu 1946–1951 doczekała się wielu opracowań, z nowszych por. np. Wagińska-Marzec, 2000; Grabowski, 2000; Tomkiewicz, 2006.

Opracowanie to sporządzili eksperci wielu specjalności (językoznawcy, historycy, geografowie i kartografowie), przy czym procedowali oni w trybie podobnym do tego, który przyjęto w pierwszym polskim organie nazewniczym w latach 30. XX w. (zob. cz. I artykułu)². Jeśli chodzi o nazwy terenowe, to poważnym problemem było zgromadzenie wiarygodnego materiału wyjściowego. Podstawowe formy nazw niemieckich czerpano z map. S. Rospond wyjaśniał: „Przy nazwach fizjograficznych wahania w brzmieniu niemieckim poszukiwanej nazwy mogą być większe i częstsze — jeżeli chodzi o szczegóły ortograficzne — gdyż odnośne komisje zmuszone były korzystać z różnych map niemieckich, nie zawsze dostatecznie czytelnych, nie dysponując gotowymi i pełnymi spisami nazw rzek, gór czy jezior” (Rospond, 1951, s. 792). Jakość i wiarygodność ocenianego materiału nazewniczego stanowi do dziś nierozwiązany problem w komisjach standaryzacyjnych, natomiast za sprawą Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych (dalej: PRNG) znacznie poprawiła się dostępność spisów toponimów, zlokalizowanych dokładnie w terenie.

Zakrojone na szeroką skalę zbieranie i ustalanie nazw różnych obiektów fizjograficznych przeprowadzono przez Komisję w latach 1954–1975, między innymi przy pomocy językoznawców z wyższych uczelni³. Materiał ten, publikowany przez Urząd Rady Ministrów w zeszytach według układu powiatowego jako „Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych” (dalej: UN), nie został wydany w całości. Ukazały się zeszyty z ówczesnych województw: krakowskiego, kieleckiego, rzeszowskiego, lubelskiego, bydgoskiego, w niepełnym wymiarze z województw: łódzkiego, poznańskiego, warszawskiego, białostockiego, z województwa olsztyńskiego wydano tylko 2 zeszyty, a z województwa gdańskiego 1 zeszyt. Poszczególne nazwy są zlokalizowane poprzez przypisanie ich do danej wsi, jest to więc umiejscowienie bardzo niedokładne. Należy też podkreślić, że wbrew tytułowi tylko zeszyty z województw krakowskiego i rzeszowskiego zawierają nazwy urzędowe, w pozostałych są jedynie zestandaryzowane. Podczas zbierania materiałów dbano o autentyczność i zgodność z formą „ludową”, jednak przed zatwierdzeniem form zestandaryzowanych Komisja dostosowywała pisownię do polskiego języka ogólnego (por. np. Rączka, 1960, Lubaś, 1964). Wykazy UN wraz ze „Słownikiem nazw miejscowych Polski zachodniej i północnej” (Rospond, 1951) stanowią największy dotychczas zbiór nazw obiektów fizjograficznych poddanych ocenie państwowych komisji nazewniczych; dotyczą przeważającego obszaru kraju.

² Kontynuowaniu tradycji sprzyjał fakt, że członkiem powołanej w styczniu 1946 r. Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych (pod przewodnictwem S. Srokowskiego) był prof. K. Nitsch, który uczestniczył również jako członek w pracach przedwojennej komisji nazewniczej. Poza tym przyjęto za podstawę działania Komisji Zarządzenie Prezydenta z 1934 r. (Tomkiewicz, 2006, s. 173).

³ Por. cenne opracowanie na ten temat Z. Babika (2019) w „Onomastikach”.

Okolo 5200 nazw najważniejszych obiektów wodnych, górskich, nazw większych kompleksów leśnych i parków narodowych, a także nazw krain i regionów uwzględniono w tzw. gazeterze, czyli „Nazwach geograficznych Rzeczypospolitej Polskiej” (NGRP, 1991). Była to publikacja inspirowana zaleceniami Organizacji Narodów Zjednoczonych, aby poszczególne kraje wydawały oficjalne wykazy nazw geograficznych wraz z ich dokładną lokalizacją (współrzędnymi). „Gazetery” krajowe przeznaczone są do użytku międzynarodowego. Niektóre z uwzględnionych w NGRP nazw mają status urzędowych, inne — zestandaryzowanych. Zasady wyboru nazw obiektów geograficznych opracował zespół redaktorów z Państwowego Przedsiębiorstwa Wydawnictw Kartograficznych im. E. Romera, zaś ustaleniem poprawności form nazewniczych zajęła się Komisja Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych. Wstęp do tej publikacji zawiera m.in. „Zasady ustalania nazw geograficznych w Polsce”, zbieżne z wytycznymi zaprezentowanymi przez K. Rymuta w artykule z 1989 r., można więc sądzić, że wyszły spod jego pióra. Pisząc o zasadach ustalania nazw mikrotoponimów, podkreślono, że podstawą musi być z konieczności ich aktualna wymowa, ponieważ na ogół brak dokumentacji historycznej. Dołączono jednak do tej uwagi swoistą instrukcję: „Nazwom zapisanym w formie gwarowej nadajemy postać fonetyczną zgodną z zasadami języka ogólnopolskiego, pozbawiając je specyficznych, regionalnych cech. Np. w miejsce gwarowej wymowy *c, s, z*, odpowiadającej ogólnopolskiemu *cz, sz, ż*, wprowadzamy *cz, sz, ż* (np. gwarowe *Syja* — ogólnopolskie *Szyja*), w miejsce gwarowej wymowy *mnia-*, odpowiadającej ogólnopolskiemu *mia-* wprowadzamy *mia-* (gw. *Mniasto* — ogólnopolskie *Miasto*). Gwarowe formy zleksykalizowane pozostawiamy bez zmian, np. pomorski *Starogard* (ogólnopolskie byłoby *Starogród*)” (NGRP, 1991, s. 8). Odnosząc się do pogranicza wschodniego z ludnością „w zasadzie dwujęzyczną” (polsko-litewską, polsko-białoruską i polsko-ukraińską), wyjaśniono: „W tej sytuacji językowej urzędowe formy nazw geograficznych ustalane są w polskiej postaci językowej i ortograficznej, ale zachowane są specyficzne cechy białoruskie lub ukraińskie utrwalone w wymowie ludowej” (tamże, s. 7). Niestety, nie wskazano, o jakie specyficzne cechy chodzi oraz czy o wszystkie, czy tylko wybrane.

Na początku XXI w. osiągnięcia w dziedzinie hydrologii z jednej strony (atlasy, opracowania terminologiczne) oraz hydronimii z drugiej (seria monografii) pozwoliły na zgromadzenie reprezentatywnego zbioru współczesnych nazw wodnych z obszaru całej Polski. Prace standaryzacyjne przeprowadzono w latach 2003–2005. Przebiegały one we współpracy Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych z Głównym Urzędem Geodezji i Kartografii, z udziałem zarówno hydrologów, jak i onomastów. Zasadniczym źródłem opiniowanych wykazów nazw były współczesne mapy topograficzne (głównie w skali 1:10 000) oraz przygotowywany wówczas „Atlas podziału hydrograficznego Polski”

(Czarnecka, 2005)⁴. Efektem programu były dwa tomy serii „Nazewnictwo geograficzne Polski”, poświęcone hydronimom (Wolnicz-Pawłowska i in., 2006): w części pierwszej umieszczono nazwy wód płynących, źródeł i wodospadów, w części drugiej — nazwy wód stojących. Ogółem publikacja zawiera prawie 16 000 hydronimów. Również w tej publikacji w „Przedmowie” umieszczono uwagi dotyczące zasad standaryzacji nazw (Cieślikowa i Wolnicz-Pawłowska, 2006). Komisja pod przewodnictwem K. Rymuta, a następnie A. Cieślikowej przyjęła pewne rozwiązania systemowe dla całego zbioru standaryzowanych hydronimów. Do nazw wodnych w formie wyrażen przyimkowych (np. *Koło Młyna* ‘staw’), w formie przymiotników (np. *Krzywe* ‘jezioro’) oraz w formie dopełniacza (np. *Sabiny* ‘stawy’) obligatoryjnie dodawano człon rodzajowy, umożliwiający odmianę przez przypadki i wybór właściwego wzorca odmiany (np. *Staw koło Młyna*, *Jezioro Krzywe*, *Stawy Sabiny*). Inną ważną decyzją było wprowadzenie jednolitego szyku w całym analizowanym zbiorze w nazwach złożonych typu *Czarny Potok*, *Biały Rów*, ale *Jezioro Powidzkie*, *Kanał Grabowiecki*. Po opracowaniu hydronimów KNMiOF w roku 2007 zajęła się nazwami jaskiń, jednak ten program standaryzacyjny uległ zawieszeniu wobec nowych zadań, stawianych przed Komisją.

Postęp w rozwiązaniach technicznych, przydatnych w porządkowaniu dużych baz danych oraz w informacji geograficznej, umożliwił utworzenie w 1989 r. Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych i lepsze opracowanie materiału, m.in. dokładnej lokalizacji w terenie. Dzięki aktom prawnym uporządkowano także zasób terminów rodzajowych i relacje semantyczne między nimi⁵. Podstawą w bazie danych były nazwy wyekscerpowane z map topograficznych w skali 1:10 000 i 1:50 000. W latach 2012–2014 znacznie poszerzono ten zbiór o nazwy obiektów fizjograficznych z obszaru całej Polski w ramach programu zrealizowanego przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii. Pozyskano wówczas od gmin 37 269 nazw (Kacprzak i Zieliński, 2017, s. 88). W 2017 r. PRNG zawierał 123 018 nazw obiektów fizjograficznych o różnym statusie (urzędowe, standaryzowane, niestandaryzowane i in.). Około 60 000 tych nazw stanowią nazwy terenowe, takie jak nazwy łąk, pól, lasów i ich części, polan, uroczysk, bagien itp. (tamże, s. 90). Ze względu na to, że znaczna część tego zbioru nie przeszła procesu standaryzacji, od 2014 r. prowadzone są systematyczne prace w Komisji

⁴ Należy zaznaczyć, że zarówno topografowie, jak i hydrologzy zbierają nazwy w terenie w podobny sposób jak dialektolodzy; zebrany materiał przed publikacją poddawany jest ocenie poprawnościowej, por. Gołaski, 2002.

⁵ Ustawa z dn. 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz. U. z 1989 r. Nr 30, poz. 163 z późn. zm.). Szczegółowy sposób postępowania określa Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dn. 14 lutego 2012 r. w sprawie państwowego rejestru nazw geograficznych (Dz. U. z 2012 r. Nr 255, poz. 309 z późn. zm.).

Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych nad zaopiniowaniem materiałów, dostarczanych przez PRNG w postaci tabel według poszczególnych województw. Po przejrzaniu tabel z 12 województw Komisja wstępnie zaopiniowała ponad 53 000 nazw (stan z początku 2020 r.). Tabele z uwagami Komisji przesyłane są do gmin z prośbą o wyjaśnienia i weryfikację. Po otrzymaniu odpowiedzi od gmin i naniesieniu poprawek możliwe będzie dalsze postępowanie standaryzacyjne zakończone uchwałą Komisji. Wykazy nazw zestandaryzowanych są podstawą opracowania i publikacji wykazów nazw urzędowych przez właściwego ministra. Niezależnie od prac nad nazwami niestandaryzowanymi Komisja w normalnym trybie zajmuje się wnioskami od gmin, które stwierdziły rozbieżności między istniejącym wykazem urzędowych nazw obiektów fizjograficznych oraz stanem faktycznym na miejscu; najczęściej są to wnioski o zniesienie nieużywanym obecnie nazw. Przeprowadzana akcja weryfikacyjna i standaryzacyjna daje nadzieję na opracowanie zaktualizowanych wykazów urzędowych polskich nazw obiektów fizjograficznych z obszaru całego kraju.

Prace standaryzacyjne postawiły z nową ostrością problem interpretacji i oceny zapisów źródłowych o gwarowej lub niepolskiej postaci oraz zgodność brzmienia i pisowni nazwy z zasadami ogólnego języka polskiego. Nazwy terenowe mają na ogół słabe poświadczenia historyczne, zaś źródła współczesne (mapy i informacje od administracji gminnej) często podają formy gwarowe, mniejszościowe lub w różny sposób zniekształcone. Wracają więc problemy, opisane już w latach 30. XX w. oraz w późniejszych publikacjach członków kolejnych komisji normatywnych. Na materiale nazw obiektów fizjograficznych z województwa lubelskiego przedstawiłam najczęstsze typy nazw pod względem ich zgodności z normą ogólnopolską (Wolnicz-Pawłowska, 2015). Pierwszy typ to nazwy zgodne z normą polszczyzny ogólnej. Takie nazwy przeważają w wykazach przygotowanych przez PRNG na posiedzenia KNMiOF i nie stwarzają na ogół problemów poprawnościowych, np. *Błota, Dąbrowa, Kruszyna, Pasieka, Tatarski Las*. Zdarza się jednak, że wyjaśnienia wymaga forma dopełniacza, np. przy nazwach takich jak *Łosie, Korzenna, Bartków*. Przykłady takich nazw obiektów fizjograficznych nie różnią się co do swej charakterystyki fleksyjnej od nazw miejscowości, opisanych w słownikach poprawnościowych (por. zwłaszcza Cieślikowa, 2002, Czopek-Kopciuch, Bijak i Cieślikowa, 2011). W tej grupie mieszczą się także nazwy, które mają utrwalone regionalne wzorce odmiany, np. *Morgi, Móg* albo *Morgi, Morgów*; *Smugi, Smug* albo *Smugi, Smugów*. Drugą grupę tworzą nazwy z cechami gwarowymi: np. formy z mazurzeniem, ze ścięzionymi samogłoskami, uproszczonymi grupami spółgłoskowymi, rozłożoną nosowością itp., np. *Śmierzącka, Głowcyn, Drozyna; Losek, Rzeczysko, Ćwirć; Paświsko, Tracht, Kampa* (Wolnicz-Pawłowska, 2020). Czasem nie chodzi o zjawisko gwarowe, ale błędy ortograficzne wynikające m.in. z zapisu potocznej wymowy, jak

w przykładach *Czcińce* (zamiast *Trzcińce*), *Bożysko* (zamiast *Borzysko*), *Zagront* (zamiast *Zagrąd*), *Hechło* (zamiast *Chechło*), *Pluska* (zamiast *Płóska*), *Hród* (zamiast *Hrud*). Najczęściej zapisy takie pojawiają się w źródle określanym jako „wywiad terenowy”, tzn. w materiałach pozyskanych od gmin w latach 2012–2014. Niewielką, ale pracochłonną dla członków Komisji grupę nazw stanowią nazwy błędnie zapisane lub odczytane ze źródła, omyłkowe, zdefektowane. Mogą być one efektem pomyłki w zapisie w trakcie przygotowywania materiałów na posiedzenia KNMiOF, ale trafiają się także błędy w wykorzystanych źródłach, np. na mapach⁶. Oczywiście błędy są najczęściej poprawiane przez samą Komisję, np. *Czerwentyny* poprawiono na *Czetwertyny*, *Zabrowarokie* na *Zabrowarskie*.⁷ Pozostałe nazwy kierowane są do dodatkowych wyjaśnień w danej gminie⁸. Trzeba zaznaczyć, że w obiegu administracyjnym funkcjonuje wiele nazw, które językoznawca bez wahania kwalifikuje jako błędne lub niepoprawne, jednak zadaniem Komisji nie jest rekonstrukcja nazw zgodna z etymologią, gdyż zmiany są spowodowane nie zawsze jasnymi analogiami.

Na pograniczach spotykamy nazwy w języku mniejszości, np. ukr. *Bir*⁹ (por. ukr. *bir*, *boru*, pol. *bór*, *boru*), *Łuczka* (por. ukr. *łuczka* ‘łączka’), niem. *Enteloch* (‘kacza jama’?). Często takie zapożyczenia mają postać różnych adaptacji fonetyczno-morfologicznych lub hybryd, np. ukraińsko-polskich (*Hrudek*, *Krugle Błoto*).

Ten zbiór nazw, zróżnicowany pod względem poprawności i normy ogólnopolskiej, niełatwo uporządkować. Jak wspomniałam w części pierwszej artykułu, w procesie standaryzacji nazw obiektów fizjograficznych musimy uwzględnić założenia obecnej polskiej polityki językowej, która zmierza do ochrony i stabilizacji polskich nazw własnych w kraju i za granicą, przy równoczesnym respektowaniu nazw własnych w językach mniejszościowych, w zakresie wyznaczonym w ustawie o mniejszościach. Oznacza to, że w wykazie polskich

⁶ Analiza nazewnictwa na mapach wskazuje, że kartografowie korzystają z istniejących już map i niekiedy powielają błędy poprzedników (por. Włoskiewicz, 2015). Przykładem błędnego zapisu pochodzącego z mapy jest napis *Wrzesklewie*, zweryfikowany przez gminę jako *Bezchlebie*.

⁷ Por. taką samą praktykę przed wojną: „Gdy błąd był rażący, można było go usunąć bez dalszych dochodzeń. Np. mając do wyboru formy *Ostrówek* i *Ostrówiek* [...], *Karpin* — *Kaspin* [...], nie można było mieć wątpliwości, że tylko pierwsza z podanych form jest prawidłowa” (Buławski, 1930, s. 128).

⁸ W wyniku weryfikacji gminy sprostowały np. zapisy, takie jak *Biaka Droga*, *Debre*, *Radoniel*, stwierdzając, że prawidłowe formy to *Biała Droga*, *Debra*, *Radomiel*. Ten tryb postępowania (konsultacje z lokalnymi samorządami) ma swój pierwowzór w działalności przedwojennej komisji nazwicznej (Buławski, 1930, s. 127).

⁹ Zapis *Bir*, *-ru* w materiałach przygotowanych na posiedzenie Komisji wymaga dyskusji i decyzji, czy ostatecznie w urzędowych wykazach ma się znaleźć forma *Bir*, dop. *Biru* (jak zapewne wspomniany zapis odczyta przeciętny użytkownik), spolonizowana forma *Bór*, dop. *Boru* czy też zgodna z językiem mniejszości, ale niepoprawna na gruncie polszczyzny odmiana *Bir*, dop. *Boru*.

urzędowych nazw geograficznych nie mogą występować nazwy zawierające głoski (połączenia głosek) i litery niewystępujące w rodzimych polskich wyrazach, np. *v, th, lj, x, ö, śi*¹⁰. Nazwa urzędowa musi być zgodna pod względem zapisu z obowiązującymi polskimi regułami ortograficznymi, w szczególności regułami pisowni łącznej i rozdzielnej oraz pisowni wielką i małą literą.

Ponadto każda nazwa musi należeć do jakiegoś paradygmatu polskiego, tzn. musi się odmieniać według jakiegoś polskiego wzorca. Z tego względu np. nie można stosować wzorców odmiany białoruskiej czy ukraińskiej. Bez odmiany pozostają tylko nazwy w postaci wyrażenia przyimkowego, np. *Na Skraju, Między Rolami*. Jeśli występują dublety nazewnicze, to pierwszeństwo dajemy formie polskiej, a nie mniejszościowej, np. przy oboczności *Hauptmalej // Główna Droga* Komisja pozytywnie zaopiniowała drugą formę. Podobnie postępujemy przy dubletach z nazwą gwarową i ogólnopolską, wybierając formę ogólnopolską.

W procedowaniu zwracamy baczną uwagę na spójność nazewniczą, tzn. jeśli nazwa terenowa pochodzi od jakiejś urzędowej nazwy miejscowości czy innego obiektu geograficznego, to harmonizujemy nazwę standaryzowaną z urzędową, np. *Nortowy Rów* zmieniamy na *Nartowy Rów* ze względu na nazwę wsi *Narty*.

Komisja w obecnym składzie zrezygnowała z systemowego porządkowania całego zbioru standaryzowanych nazw, m.in. z wprowadzenia jednolitego szyku w nazwach wieloczłonowych oraz uzupełniania terminów rodzajowych w nazwach przyimkowych i przymiotnikowych; jest to zmiana w stosunku do zasad przyjętych przy standaryzacji hydronimów (zob. wyżej). Jednocześnie — zgodnie z wieloletnią tradycją normalizacyjną — nazwy z mazurzeniem, z rozłożoną miękkością spółgłosek wargowych oraz z (dawnymi) pochylonymi samogłoskami traktowane są jako niepoprawne. Zgodnie z zasadą opisaną przez K. Rymuta przy zapisach gwarowych „nie modyfikuje się struktury słowotwórczej i nie zmienia końcówek fleksyjnych” (Rymut, 1989), przy czym ostatnia uwaga odnosi się właściwie do rodzaju gramatycznego i wzorca odmiany danej nazwy, a nie do postaci fonetycznej końcówki. Zatem w przykładach śląskich typu *Głambokoł* (tj. ‘Głęboka’), *Lempkowoł-Górka* (tj. ‘Lempkowa Górka’) końcówka przymiotnika rodzaju żeńskiego powinna w formie urzędowej przybrać fonetyczną postać ogólnopolską *-a*¹¹.

¹⁰ Możliwe jest odstępstwo od tej zasady wówczas, gdy w nazwie zestawionej jeden z członów pochodzi np. od obcego nazwiska, por. *Okopy Linii Berthold, Wyspa Rehdanza*.

¹¹ Pozostawienie zapisu z *l* na końcu powoduje, że polski użytkownik automatycznie przypisuje takim formom rodzaj męski. W przykładzie *Głambokoł* decyzji standaryzacyjnej i ustalenia (prócz końcówki) wymaga także zapis samogłoski nosowej: czy pozostawić zapis zgodny z gwarową (i regionalną) wymową *-am-* (*Głamboka*), czy dostosować do ogólnopolskiej normy ortograficznej (*Głęboka*). W tej kwestii członkowie Komisji nie są jednomyślni i nie podjęto jeszcze uchwały.

Szczególną uwagę Komisja poświęca nazwom mniejszościowym i zapożyczonym, które w materiałach do zaopiniowania występują jako jedyne spotykane formy. W tym zakresie główny kierunek prac Komisji zmierza do adaptacji tego typu przykładów do polskiej fonetyki, ortografii i fleksji, co jest kontynuacją dotychczasowych zasad, stosowanych przez polskie komisje standaryzacyjne (por. Rymut, 1989, 1999). Pod uwagę brana jest wielowiekowa tradycja adaptacyjna, np. w wielu nazwach miejscowości na pograniczu polsko-ukraińskim występuje ukr. *h* w miejscu *g* (np. *Hrubieszów*), *u* w miejscu dawnej samogłoski nosowej (np. *Dubów*) oraz pełnogłos (np. *Horodło*, *Bereza*) (por. Rieger, 1992). Zgodnie z tą tradycją również w nazwach obiektów fizjograficznych pozostawiamy te cechy jako specyficzne dla regionu. Bardziej skomplikowana jest sytuacja na pograniczu zachodnim, gdzie dawne adaptacje z języka niemieckiego w nazwach geograficznych programowo polonizowano po II wojnie światowej (por. Srokowski, 1950).

Porządkowanie zbioru nazw terenowych — podobnie zresztą jak i nazw miejscowości i ich części — komplikuje się wobec strukturalnych sprzeczności występujących między pryncypiami, którymi kieruje się Komisja i tymi, którymi kierują się lokalne społeczności, w szczególności samorządy. W procesie standaryzacji nazw geograficznych ustawodawca przewidział pewne prerogatywy i role dla samorządu gminnego. Wymienię trzy:

1. Według ustawy z 2003 r. Komisja Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych ustala urzędowe nazwy oraz zmienia i znosi istniejące urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych na wniosek gminy.
2. Niezależnie od KNMiOF rada gminy na mocy ustawy z dn. 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym uchwała nazwy ulic i placów będących drogami publicznymi oraz nazwy dróg wewnętrznych.
3. W programie kompletowania państwowego rejestru nazw geograficznych nazwy niestandardyzowanych obiektów fizjograficznych standaryzuje Komisja, natomiast gminy dostarczają materiały i opiniują wykaz.

Obszar współdziałania KNMiOF i samorządów zasadniczo określa ustawa z 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych. Współcześnie Komisja nie tworzy sama nazw urzędowych, ale przede wszystkim opiniuje wnioski, nadsyłane przez gminy. Po uchwaleniu w 2005 r. ustawy o mniejszościach narodowych Komisja rozpatruje również wnioski gmin o nadanie dodatkowych nazw w językach mniejszościowych.

W polityce nazewniczej państwa (reprezentowanego przez Komisję) i samorządów są pewne punkty kolizyjne. Punkt widzenia Komisji ma charakter całościowy

W przykładzie *Lempkowl-Górka* — ze względu na pochodzenie pierwszego członu od nazwisk typu *Lempke*, *Lempka* itp. — takiego dylematu nie ma.

i systemowy. W świadomości członków Komisji istnieją dwa zbiory nazw: zbiór nazw geograficznych w obrębie kraju oraz za granicą. Członkowie Komisji mają dużą wiedzę o obu tych zbiorach i wykorzystują swoje kompetencje w tym zakresie w trakcie rozstrzygania kwestii spornych. Ujęcie systemowe przejawia się w traktowaniu ogółu nazw własnych (zarówno geograficznych, jak i osobowych) we wzajemnym powiązaniu. Sprzyjało to wprowadzaniu jednolitych reguł nazewnictwa dla obszaru całego kraju, co było widoczne zwłaszcza w postępowaniu Komisji pod koniec XX w. i na początku XXI w. Jako przykład podam cytowane wyżej stanowisko Komisji z lat 80. XX w.: „Człony dyferencyjne typu *Nowy-Stary* stawiamy zawsze przed członem utożsamiającym” (Rymut, 1989).

W kwestii poprawności językowej Komisja kieruje się normą ogólnopolską (wspólnota komunikatywna VI stopnia wg L. Zabrockiego), m.in. ściśle przestrzega zasad pisowni nazw z łącznikiem, np. *Dąbrówka-Kolonia*.

W procesie standaryzacji polska Komisja dużą wagę przykładła do tradycji, przy czym uwzględniona jest pełna znana nam historia całej wspólnoty narodowej. Komisja stara się harmonizować swoje decyzje z ogólnymi celami i zasadami polityki językowej państwa (np. preferując formy polskie w nazwach urzędowych, a nie mniejszościowe).

Punkt widzenia samorządu gminy różni się od punktu widzenia KNMiOF, między innymi przez ujęcie fragmentaryczne, ograniczone przestrzennie i czasowo. We wnioskach gmin widać brak ujęcia systemowego na poziomie krajowym, nie ma świadomości istnienia ogólnopolskiego systemu nazewnictwa i powiązania między nazwami, czy to formalnego, czy etymologicznego. Jeśli w ogóle samorząd gminny ma świadomość istnienia zbioru nazw obiektów geograficznych, to na poziomie lokalnej wspólnoty (wspólnota komunikatywna III stopnia wg L. Zabrockiego), rzadko odnosząc się nawet do nazewnictwa w sąsiedniej gminie czy powiecie. Jest natomiast niewątpliwie świadomość powiązania nazewnictwa w dokumentacji gminnej i tu samorząd dąży np. do ujednoczenia nazwy wsi, nazwy siedziby sołectwa i nazwy obrębu geodezyjnego. Władze gminne najchętniej operowałyby tylko takim zestawem urzędowych nazw, który jest potrzebny w dokumentach finansowych i ewidencyjnych, ewentualnie w promocyjnych materiałach gminy. Z tego względu często wnioski do Komisji dotyczą zniesienia nazw urzędowych części wsi, które z punktu widzenia gminy nie pełnią istotnych funkcji administracyjnych.

Jeśli chodzi o rolę tradycji, to najczęściej działa ona w odniesieniu do dokumentacji gminnej z ostatnich 20–30 lat, chociaż zdarzają się wyjątki, zwłaszcza w gminach o walorach turystycznych.

Poprawność językowa oceniana jest według normy lokalnej (niejednokrotnie gwarowej), a często także według stanu rzeczy w istniejącej dokumentacji gminnej.

Najczęstszym przykładem jest nieprzestrzeganie pisowni z łącznikiem w nazwach typu *Dąbrówka-Kolonia*. Komisja w tej kwestii nie uznaje jednak wyjątków.

Harmonizacja z polityką państwa występuje rzadko i raczej nie ma świadomości potrzeby takich działań.

Na podstawie przesyłanych do Komisji wniosków można sądzić, że punkt widzenia samorządu określają interesy biurokracji samorządowej i mieszkańców, przede wszystkim niechęć do nakładów finansowych w przypadku zmian w nazewnictwie (częsta motywacja mieszkańców) oraz dążenie do zachowania *status quo* w istniejącej dokumentacji.

LITERATURA

- Czarnecka, H. (red.). (2005). *Atlas podziału hydrograficznego Polski* [Atlas of the hydrographic division of Poland] (cz. 1. Mapy w skali 1:200 000. Cz. 2. Zestawienie zlewni). Warszawa: IMGW.
- Babik, Z. (2019). Tzw. akcja UN-owska (1954?–1970?) — projekt, przebieg, efekty, próba oceny [The campaign to gather terrain names in Poland (1954?–1970?) — The project, realization, effects, and its attempt at evaluation]. *Onomastica*, 63, 291–313.
- Buławski, R. (1930). Metoda opracowania wykazu osiedli zawartego w „Skorowidzu miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej” [Method of developing a list of settlements contained in the „Index of the localities of the Republic of Poland”]. *Wiadomości Służby Geograficznej*, 2, 124–140.
- Cieślikowa, A. (red.). (2002). *Mały słownik odmiany nazw własnych* [A small dictionary of a variation of proper names]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, TMJP.
- Cieślikowa, A. i Wolnicz-Pawłowska, E. (2006). Przedmowa [Preface]. W: E. Wolnicz-Pawłowska i in., *Nazewnictwo geograficzne Polski. T. I. Hydronimy. Cz. 1. Wody płynące, źródła, wodospady* [Geographical names of Poland. Vol. I. Hydronyms. Part 1. Flowing waters, sources, waterfalls] (s. VII–XIV). Warszawa: GUGiK.
- Czopek-Kopciuch, B., Bijak, U. i Cieślikowa, A. (2011). *Mały słownik nazw polskich miast, państw Europy, ich stolic i mieszkańców* [A small dictionary of the names of Polish cities, European countries, their capitals and inhabitants]. Warszawa: Rytm.
- Gołaski, J. (2002). *Zbieranie i opracowywanie nazw geograficznych. Przewodnik toponimiczny. Cz. I. Zbieranie nazw w terenie* [Collecting and elaborating geographical names. Toponymic Guide. Part 1. Collecting Names in the Field]. Warszawa: GUGiK.
- Grabowski, P. (2000). Działalność Komisji Ustalania Nazw Miejscowych na terenach Ziem Odzyskanych w latach 1946–1951 [Activities of the Commission for Establishing Names of Localities in the Recovered Territories in 1946–1951]. W: W. Wernerowa, J. Ostrowski (red.), *Kartografia polska XIX wieku w dorobku Bolesława Olszewicza* [Polish cartography of the 19th century in the works of Bolesław Olszewicz] (s. 47–59). Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN.
- Kacprzak, J. i Zieliński, J. (2017). Problematyka standaryzacji i wizualizacji danych Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych (PRNG) [Standardization and visualization of data in the National Register of Geographical Names (NRGN)]. *Polish Cartographical Review. Suplement w języku polskim*, 2(1), 85–92.
- Lubaś, W. (1964). Nazwy terenowe pow. jasielskiego i krośnieńskiego [Terrain names of the Jasło and Krosno counties]. Cz. II. *Onomastica*, 9, 123–163.
- NGRP — *Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej* [Geographical Names of the Republic of Poland]. (1991). Warszawa–Wrocław: PPWK.

- Rączka, E. (1960). W piętnastolecie działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych w Polsce Ludowej [On the fifteenth anniversary of the Commission for Establishing Names of Localities and Physiographic Objects in People's Poland]. *Onomastica*, 6, 323–327.
- Rieger, J. (1992). Elementy ukraińskie w toponimii polskiej i w toponimii Polski [Ukrainian elements in Polish toponymy and in toponymy of Poland]. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica*, 27, 247–253.
- Rospond, S. (1951). *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej* [Dictionary of geographical names of Western and Northern Poland] (cz. 1–2). Wrocław–Warszawa: PTG.
- Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 14 lutego 2012 r. w sprawie państwowego rejestru nazw geograficznych (Dz. U. z 2012 r. Nr 255, poz. 309 z późn. zm.).
- Rymut, K. (1989). W sprawie zasad ustalania nazw geograficznych [On the rules for determining geographical names]. W: M. Majtán (red.), *Aktualne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultury* [Current Tasks of Onomastics from the Point of View of Language Policy and Language Culture] (s. 36–42). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra Slovenskej akadémie vied.
- Rymut, K. (1999). Problemy z kodyfikacją nazw genetycznie białoruskich na Białostoczczyźnie [Problems with the codification of genetically Belarusian names in the Białystok region]. W: Z. Abramowicz, L. Dacewicz (red.), *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych* [Names and naming on ethnic-linguistic borderlands] (s. 257–261). Białystok: Libra.
- Srokowski, S. (1950). Akcja przywracania polskich nazw miejscowości na Ziemiach Odzyskanych [The action of restoring Polish place names in the Regained Territories]. *Przegląd Geograficzny*, 22, 305–309.
- Tomkiewicz, R. (2006). O działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowych i Obiektów Fizjograficznych na terenie Warmii i Mazur. W: J. Duma (red.), *Onomastyka regionalna* (s. 170–180). Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych [Official Names of Localities and Physiographical Objects] (1962–1975) (z. 1–197). Warszawa: Urząd Rady Ministrów.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz. U. z 1989 r. Nr 30, poz. 163 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (Dz. U. z 1999 r. Nr 57, poz. 324 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (Dz. U. z 2003 r. Nr 166, poz. 1612).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141).
- Wagińska-Marzec, M. (2000). Jak zmieniano nazwy miejscowości na Warmii i Mazurach po 1945 roku [How were the names of places in Warmia and Mazury changed after 1945.]. W: Z. Mazur (red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych* [Common heritage? Studies on the attitude to the cultural heritage in the Western and Northern Territories] (s. 59–107). Poznań: Instytut Zachodni.
- Włoskiewicz, W. (2015). Toponomastyczna praca topografa w Austro-Węgrzech i w II Rzeczypospolitej [A Topographer's Toponymic Work in Austria-Hungary and in the Second Republic of Poland]. *Prace Językoznawcze*, 17(3), 137–153.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2005). Standaryzacja narodowa mikrotoponimów na pograniczach językowych. Stan obecny, perspektywy, postulaty [National standardization of microtoponyms on language borderlands. The present state, prospects, postulates]. W: M. Łesiów, M. Olejnik (red.), *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* [Microtoponymy on the linguistic and cultural borderlands] (s. 165–179). Lublin: UMCS.

- Wolnicz-Pawłowska, E. (2015). Z problemów standaryzacji nazw obiektów fizjograficznych Lubelszczyzny. Nowa sytuacja prawna, nowe i stare problemy [On the problems of standardization of names of physiographic objects of the Lublin region. New legal situation, new and old problems]. W: F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa (red.), *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraszkiwicza (1905–1997)* [Slavic borderlands in linguistic descriptions. On the 110th anniversary of the birth of Professor Władysław Kuraszkiwicz (1905–1997)] (s. 261–270). Lublin: Polihymnia.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2019). Podstawowe zasady standaryzacji nazw obiektów fizjograficznych w Polsce. Cz. I [The Basic Principles of the Standardization of the Names of Physiographic Objects in Poland. Part I]. *Onomastica*, 63, 119–129.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2020). Ślady polskiej wymowy gwarowej w nazwach terenowych w Państwowym Rejestrze Nazw Geograficznych [Traces of the Polish dialectal pronunciation of names of uninhabited geographical features included in the National Register of Geographical Names] (złożone do druku).
- Wolnicz-Pawłowska, E., Duma, J., Rieger, J., Czarnecka, H., Głowacka, B., Hołdakowska, J. i Sawicka, E. (2006). *Nazewnictwo geograficzne Polski. T. I: Hydronimy. Cz. 1. Wody płynące, źródła, wodospady. Cz. 2: Wody stojące* [Geographical Names of Poland. Vol. I. Hydronyms. Part 1. Flowing waters, sources, waterfalls. Part 2. Standing waters]. Warszawa: GUGiK.
- Zabrocki, L. (1968). Zasięgi wewnętrznego językowego magazynowania nazw jednostkowych [Ranges of Internal Linguistic Storage of Singular Names]. W: S. Hrabec i in. (red.), *Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki* (s. 416–424), Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

THE BASIC PRINCIPLES OF THE STANDARDIZATION OF THE NAMES OF PHYSIOGRAPHIC OBJECTS IN POLAND. PART II

In the second part of the article, the history of standardization programmes concerning the names of physiographic objects is discussed. The basis of the standardization programme currently followed by the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects is described. The paper also presents the criteria of linguistic correctness adopted by the previous standardization commissions as well as by the present one. Issues of linguistic correctness of geographical names with dialectal properties and of names borrowed from minority languages are discussed. Attention is paid to some structural discrepancies in the approaches to the issue of correctness taken by the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects and by local authorities.

Keywords: names of physiographic objects, standardization programmes, linguistic correctness, role of local authorities

URSZULA WÓJCIK
http://orcid.org/0000-0003-4966-189X
u.wojcik@ujd.edu.pl
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa, Polska

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.6>
Onomastica LXIV, 2020
PL ISSN 0078-4648

LEKSEM ŚWINIA I FORMY POKREWNE JAKO WYRAZY MOTYWUJĄCE W POLSKIEJ ONIMII

Słowa tematyczne: antropologia historyczna, leksem świnia, pole leksykalne, motywacja, onimia

I ja waść, i ty waść, a kto będzie świnie paść?
(przysłowie polskie)

I

Tematem artykułu jest próba prześledzenia losów kilku apelatywów zgrupowanych w polu leksykalnym wokół hiperonimu *świnia* (*wieprz*, *knur*, *kiernoz*, *prosię*) jako wyrazów motywujących powstanie wielu nazw w onimii polskiej, głównie w antroponimii i toponimii¹. Moje rozważania, podobnie jak i we wcześniejszych pracach poświęconych odzwierzęcej motywacji nazwotwórczej (Wójcik, 2016, 2018), osadzone są w perspektywie badawczej antropologii historycznej. Pozwala ona na zerwanie z linearną koncepcją rozwoju historii i przesuwania centrum zainteresowania na człowieka i historię kultury (Le Goff, 2015). Antropologia jest nauką, która dopełnia obrazu historii, pokazując miejsce i otoczenie człowieka w określonych społecznościach, jest historią marginesów (Har-Peled, 2012, s. 89–99). Tak rozumiana antropologia ma charakter interdyscyplinarny i w jej paradygmacie mieszczą się również badania historyczno-etymologiczne nazw własnych. Onimy to specyficzne znaki językowe,

¹ W polu mojego zainteresowania, ze względu na przyjętą diachroniczną perspektywę opisu, znalazły się tylko wyrazy, które należały do historycznego pola leksykalnego. Współcześnie jest ono bardziej rozbudowane. Znajdują się w nim m.in. takie wyrazy jak *maciora*, *warchlak*, które nie funkcjonowały w tym znaczeniu w średniowiecznej polszczyźnie. W artykule nie przybliżyłam nazw własnych utworzonych od form spoza historycznego zespołu dialektów polskich, który stał się podstawą języka polskiego.

posiadające określony status lingwistyczny, ontologiczny i historyczny, którym przypisuje się rangę faktu historycznego. Nazwy własne w takim ujęciu odgrywają istotną rolę w (de)konstrukcji przeszłości. W polu zainteresowania niniejszego artykułu znalazły się głównie nazwy należące do starej warstwy onimicznej — jednoczłonowe i zestawione nazwy osobowe oraz toponimy o średniowiecznym rodowodzie. Na początku przedstawię kilka uwag o charakterze metodologiczno-teoretycznym, będących wprowadzeniem do moich dalszych rozważań. Nazwy własne wyrastają z leksyki danego języka, dlatego moja analiza jest oparta na metodologii leksykalno-semantycznej. Wychodzę od znaczenia (często rekonstruowanego) apelatywnych jednostek leksykalnych, z uwzględnieniem ich modyfikacji znaczeniowych w warstwie proprialnej. Nazwy własne interpretuję na podstawie ustaleń genetyczno-motywacyjnych (Borek, 1988, 2002).

II

Świnia w Europie została udomowiona ok. 7 tys. lat temu. Na terenie Polski archeozoolodzy potwierdzili obecność tych zwierząt od V tysiąclecia p.n.e. Część nierogacizny miała bliskowschodnie pochodzenie i przywędrowała do Europy z osadnikami z Bliskiego Wschodu w neolicie. Świnia europejska powstała w wyniku domestykacji lokalnego dzika (tzw. euroazjatyckiego). Proces udomowienia był długotrwały i zasadniczo zmienił cechy morfologiczne tego zwierzęcia należącego do rodziny świniowatych (HKMP I 90–94).

Na terenie dzisiejszej Polski naukowcy wyróżnili, na podstawie badań materiału kostnego różnych gatunków zwierząt, trzy modele hodowlane w okresie wczesnego średniowiecza. Na zachodzie Polski dominuje materiał kostny świni, w Polsce centralnej materiał mieszany — kości bydła i świni, we wschodnich regionach kraju najliczniejsze są szczątki bydła, rzadziej świni, występują również szczątki koni o dużym nasileniu punktowym (w wybranych stanowiskach). Wielkość hodowli była uzależniona od warunków zewnętrznych — środowiskowych, społecznych i politycznych. W okresie plemiennym (początek wczesnego średniowiecza — koniec V w. do końca VIII w.) zwierzęta były hodowane tylko na własne potrzeby. Podstawę diety w tym czasie stanowiła wołowina. Musimy pamiętać, że na VI i VII w. mamy datowany hiatus. Dopiero po okresie pustki osadniczej doszło do odbudowy struktur osadniczych i do zasadniczych przemian kulturowych z etnicznymi na czele. W drugiej fazie (tzw. wczesnopiastowskiej od IX w. do początku XI w.) nastąpiła intensyfikacja hodowli zwierząt (Iwaszczuk, 2014, s. 69–101). Zmiany były związane z organizacją gospodarczą nowo powstającego państwa piastowskiego, opartą w głównej mierze na systemie świadczenia danin i postug. Państwo piastowskie zlikwidowało struktury plemienne i podporządkowało ludność silnej władzy książęcej. Szybko zachodzące zmiany polityczne

i społeczne towarzyszące budowie państwa wymagały odmiennej (w porównaniu z ustrojem plemiennym) organizacji życia gospodarczego. Rodzący się aparat państwowy musiał zapewnić odpowiednie warunki bytowania zarówno swoim urzędnikom — gospodarczym i administracyjnym, jak i panującemu wraz z otoczeniem. Istotnym elementem tej planowej gospodarki była organizacja służebna, która wykształciła się w drugiej połowie X w. (czyli za rządów Mieszka I) i na początku XI w. i przetrwała do poł. XIII w. Wybrane grupy ludności chłopskiej zostały zobowiązane do wykonywania powinności i usług, produkcji towarów i produktów rzemieślniczych w ramach renty feudalnej (Modzelewski, 2000, s. 5–6). Dużą zbiorowość ministeriałów tworzyły służby hodowlane i pasterskie, które zapewniały m.in. żywność w ramach gospodarki autarkicznej. Jak pokazują wyniki badań zachowanych szczątków zwierzęcych, w okresie tworzenia zrębów nowej państwowości dochodzi do znaczącego wzrostu hodowli świń. W tym okresie na terenie Polski występują dwa gatunki świń: osobniki średniorośle (wysokość w kłębie 62–81 cm) i wysokorośle, będące najprawdopodobniej krzyżówką świni z dzikiem. Te ostatnie pojawiają się dopiero w IX w. (HKMP I 93). Wzrost zapotrzebowania na mięso wieprzowe i jego przetwory potwierdza również powszechna, o ponaddzielnicowym zasięgu danina na rzecz monarchii zwana *narzazem* (Modzelewski, 1987, s. 84–86)². Przedmiotem narzazu były świnie oraz uwędzone szynki lub połcie wieprzowiny. Narzaz był traktowany jako danina za wypas trzody w dąbrowach i bukowinach stanowiących regale władcy. Jej wysokość uzależniona była od liczebności stada i była nakładana na całą wieś. Historycy nazwę daniny etymologicznie wiążą z czas. *narzazać* ‘naciąć, karbować’, ale też ‘zabijać, mordować’ od psł. **rězati* ‘ciąć, rznąć’ SEBoR 534 i wywodzą od tradycyjnego sposobu liczenia pędzonych na pastwisko zwierząt przez nacinanie karbów na kiju (Buczek, 1971, s. 335–342).

Wydaje się, że semantycznie dopuszczalna jest również interpretacja *na-rzaz* ‘na-rzeź’ (tak SEBań II 271) lub ‘coś ubitego’ (świnie zarzeżane).

Na marginesie można dodać, że w „Słowniku staropolskim” (V 93) został błędnie określony przedmiot narzazu: ‘danina uiszczana z gospodarstwa chłopskiego w bydle domowym z czasem zmieniona na opłatę pieniężną’, prawidłową definicję znajdujemy przy hasle *wieprzowe* ‘danina składana pierwotnie w postaci wieprza, później w pieniądzech’ (SSStp X 181). Była to nazwa o charakterze synonimicznym do narzazu o zdecydowanie niższej frekwencji użycia i wydaje się późniejsza. Upowszechniła się w momencie ustalenia dla narzazu ryczałtu pieniężnego liczonego w skojcach (Modzelewski, 1987, s. 85). Stara nazwa oderwała się od

² Taki zasięg, według historyków ogólnopaństwowy, miało tylko pięć świadectw: stróża, powołowe-poradnie-podymne, podworowe, narzaz i stan. Miały one różną genezę, przedmiot, wymiar i przeznaczenie; zob. Modzelewski, 1987, s. 64; też Modzelewski, 2000.

pierwotnego źródła motywacji i stała się nieczytelna z powodu utraty podstawowego znaczenia denotacyjnego — została zastąpiona bardziej czytelną *wieprzowe*.

Hodowla świń w średniowieczu miała charakter pasterski. Była oparta na wypasie stad nierogacizny w lasach dębowych i bukowych. Przez wiosnę, lato i jesień świnie wypędzano do lasów na żołądzie i bukiew. Tworzono duże stada z obszaru całej wsi i powierzano pieczę nad nimi wyznaczanym kolejno mieszkańcom. Stad książeńcych doglądali chłopci służebni — *świn(i)arze* (Modzelewski, 1987, s. 30).

III

W polu mojego zainteresowania w artykule znalazły się następujące leksemy: nadrzędny hiperonim *świnia* (nazwa gatunkowa) i trzy hiponimy *wieprz*, *knur*, *kiernoz* odnoszące się do samca świni, leksem *prosię* ‘młode świni’ oraz formy derywowane. Wymienione wyrazy odziedziczyliśmy z prasłowiańszczyzny. Leksem *świnia* pochodzi z psł. **svinъji* (: przym. **svinъ*) z rzadkim suf. *-*bj* tworzącym feminywa (por. *pani*, *łania*) SEBor 623–624. Prawdopodobnie pierwotnie oznaczał samicę, w wyniku uogólnienia przeniesiony na nazwę całego gatunku. W polszczyźnie poświadczony od XIV w. w podstawowym znaczeniu ‘zwierzę domowe parzystokopytne, nie przeżuwające, hodowane dla tłuszczu i mięsa, świnia, sus’, w znaczeniu botanicznym ‘marchew zwyczajna’. W staropolszczyźnie notowane są również formy pochodne, takie jak *świnarz* (*świniarz*) ‘pasterz świń’ (1500)³, *świniec* ‘pomieszczenie dla świń, chlew’ (1437), *świnka* ‘świnia’ (1425) i fitonimy *świnak* (*świniak*) ‘marchew zwyczajna’ (1419), *świnki* (pl. tantum) ‘rzepień pospolity’ (1460) SSStp IX 77–78. Pozostają one w związku motywacyjnym z ap. *świnia* — zapewne rośliny te stanowiły dodatkowy pokarm. W staropolszczyźnie na określenie samca świni funkcjonowały trzy leksemy: *wieprz* — *knur* — *kiernoz*. Wyraz *wieprz* pochodzi z psł. **vepъrъ* ‘samiec świni, wieprz, dzik’ SEBor 694, w polszczyźnie jest odziedziczony w znaczeniu ‘samiec świni, trzebiony lub nietrzebiony; też dzik’ SSStp X 180–181. „Słownik staropolski” notuje tylko kilka derywatów, wspomniany wyżej ap. *wieprzowe* i w znaczeniu botanicznym *wieprznik*, *wieprzyniec* i *wieprzyny*. W staropolskim zasobie leksykalnym funkcjonowały, oprócz ogólnopolskiego *wieprza*, jeszcze dwa wyrazy na określenie samca świni: *knur* i *kiernoz*. Apelatyw *knur* najprawdopodobniej pochodzi z dial. psł. **knurъ* (: **knorъ*, to od **knorъ*), druga, mniej prawdopodobna hipoteza zakłada pochodzenie od niem. *knurren* ‘warczeć’ (SEBań I 732; SESł II 290). Zasięg jego występowania był ograniczony tylko do obszaru Polski południowej, znajdujemy go w podstawach nazw osobowych i miejscowych z tego terenu. Nie występuje w najstarszych historycznych

³ Pierwotna forma to *świnarz* i taką potwierdza SSStp, wtórnie *świniarz*.

słownikach polszczyzny, pojawia się dopiero w słowniku Lindego w znaczeniu 'kierda, kiernoz', czyli 'nietrzebiony wieprz' (SL I 1031). Leksem *kiernoz* pochodzi od psł. **kьrnorzь* w znaczeniu 'samiec nietrzebiony' (SEBań I 670–671; SESł II 290). Na gruncie dialektów północnopolskich doszło do zawężenia semantycznego wyrazu i *kiernoz* w podstawowym znaczeniu odnosił się do samca świni (nietrzebionego) (SSStp III 276). Wyraz ten występuje w piętnastowiecznych źródłach mazowieckich i kujawskich, obecny jest również w toponimii mazowieckiej, pojawia się w utworach Reja. Zanotowany w słowniku Lindego leksem *kierda* pochodzi być może od obocznej formy *kierdnoz* 'kiernoz' z epentetycznym *-d-* (SEBań I 670). Ostatni interesujący nas leksem *prosię* nazywał 'młode świni, porcellus' (SSStp VII 66). Pochodzi od psł. **porseę*, **porseęte* (: **porse* 'wieprz' z przyrostkiem *-ęt-) SEBor 484. Na bazie dialektu mazowieckiego wykształciła się oboczna forma *prosiak*. W staropolszczyźnie występował jeszcze derywat *prosiatko* 'małe prosię' (SSStp VII 41).

Reasumując — w staropolszczyźnie istniało rozbudowane pole leksykalne skupione wokół hiperonimu *świnia*. Leksem *świnia* miał znaczenie ogólne i odnosił się do gatunku. Na oznaczenie samca świni funkcjonowały trzy leksemety tworzące szereg synonimiczny: *wieprz* — *knur* — *kiernoz*. Wyraz *wieprz* miał zasięg ogólnopolski, synonimiczny *knur* był charakterystyczny dla dialektów południowopolskich (małopolskiego i częściowo śląskiego), formę *kiernoz* uznajemy za charakterystyczną dla północnej Polski. Na oznaczenie młodych świń w staropolszczyźnie funkcjonowały dwie formy: *prosię* i *prosiak* — forma związana z dialektem mazowieckim. Trudno zawyrokować, w jakim stopniu i od kiedy leksemety *knur* i *kiernoz* odnosiły się tylko do wieprzy nietrzebionych. Wydaje się, że apelatyw *kiernoz* od początku występował w takim znaczeniu, modyfikacja semantyczna polegała tylko na redukcji desygnatów do samca świni. Nowe znaczenie (zootechniczne) *knura* wprowadza dopiero słownik Lindego.

IV

W tej części artykułu zostaną przybliżone nazwy własne związane motywacyjnie z polem leksykalnym zorganizowanym wokół hiperonimu *świnia*. Najlicniejszą grupę wśród toponimów związanych z interesującymi nas leksemami stanowią nazwy miejscowe motywowane ap. *świnia* (hiperonim). Przynależą one do różnych kategorii nazw miejscowych. Bardzo wyrazisty i najlicniejszy typ w tym zbiorze tworzą nazwy służebne *Świniary*. Toponimy służebne na terenie Polski są jedyną materialną pozostałością fragmentu najstarszej organizacji gospodarczej państwa piastowskiego. W podstawie wszystkich nazw służebnych odnajdujemy antroponimy zbiorowe będące nazwami ministeriałów, czyli ludności służebnej. Wyrazem bezpośrednio motywującym antroponim zbiorowy (nazwą ludności

służebnej) jest apelatyw będący nazwą wykonawców czynności w liczbie mnogiej — *świn(i)arze*. Formy te cechował dualizm nazewniczy — określały one zarówno ludność służebną, jak i osady przez nich zamieszkiwane. Proces toponimizacji — *Świn(i)arze* [nazwa ludzi] → *Świniary* [nazwa miejsca] był wywołany czynnikami pozajęzykowymi — rozkładem instytucji służebności w monarchii piastowskiej. Stopniowy rozkład tejże instytucji zaczął się już w XIII w. i zakończył w 1. poł. XIV w. Był podyktowany zmianą systemu gospodarczego opartego w głównej mierze na wybranych kategoriach ludności i przejściem do gospodarki towarowo-pieniężnej. Sposób identyfikacji osad poprzez nazwy ich mieszkańców (podstawowy desygnat nazwy) w nowej sytuacji gospodarczo-społecznej stał się anachroniczny. Pod względem formalnym proces polegał na wymianie końcówek mianownika rzeczowników żywotnych (osobowych) na końcówki mianownika powstałej w tym czasie kategorii męskonieżywotnej. Wydaje się, że proces toponimizacji został zapoczątkowany wśród nazw służebnych i następnie objął wszystkie nazwy różnych kategorii motywowane antroponimami zbiorowymi, w tym patronimiczne i etniczne (Wójcik, 2013, s. 45–47). W wypadku jednej nazwy odnoszącej się do miejscowości w gm. Twardogóra na Dolnym Śląsku posiadamy potwierdzenia w formie osobowej: *Suinare* (1202, ok. 1300). Służebnicy o nazwie *świn(i)arze* przynależeli do służb pastersko-hodowlanych. W podstawie znajduje się nazwa wykonawcy czynności z suf. *-arz* (< **-ar 'b*). Jest to postać pierwotna utworzona od psł. przym. **svinь* ‘właściwy świniom’, wtórnie przybrała formę *świniarz*. Na terenie Polski mamy poświadczenia 16 toponimów *Świniary* o następującym rozmieszczeniu: Wielkopolska — 5, Mazowsze — 5 i po trzy na Śląsku i w Małopolsce (Wójcik, 2013, s. 158–159, 169). Być może również nazwy w formie deminutywnej *Świniarki*, które najczęściej określają części wsi, pozostają w związku z dawną organizacją służebną. Uwzględniając fakt, że ponad połowa ministeriałów nie mieszkała w osadach o nazwach służebnych, możemy założyć ich reliktoowo-pamiętkowy charakter (Modzelewski, 1987, s. 101). Te „nieformalne” nazwy mogły się utrwalić w lokalnych wspólnotach komunikatywnych i przetrwać do współczesnych czasów.

Ciekawą grupę wśród toponimów etymologicznie związanych z ap. *świnia* stanowią nazwy na określenie miejsc, gdzie hodowano lub wypasano świnie. I tak mamy poświadczone z terenu całej Polski następujące mikrotoponimy w formie zestawień: *Świni Rów*, *Świnia Góra*, *Świnków Dół*, *Świński Ogon* (‘koniec’), *Świniokąty* (złożenie). Na szczególną uwagę zasługują dwie nazwy o średniowiecznej proveniencji *Świniokierz* (*Dworski* i *Włóściański*) i *Świnna Poręba*. Semantyka tych nazw wskazuje bezpośrednio na sposoby hodowli i wypasu świń w średniowieczu. Toponim złożony *Świniokierz* z ap. *kierz* w znaczeniu ‘zarośla, też krzak’ SStp III 276, zapewne oznaczał miejsce nocnego koszarowania trzody w pobliżu zabudowań na nieuprawianym terenie (w zaroślach).

Do sposobu wypasu świń odwołuje się bezpośrednio nazwa zestawiona *Świnna Poręba*, wcześniej *Świnia Poręba* (gm. Mucharz, młp.). Człon *świnia* ‘świńska’ to archaiczny przymiotnik w odmianie rzeczownikowej, od XVI w. zastąpiony formą *świnna*, zaś *poręba* oznacza ‘miejsce, gdzie wyrąbano las’ i do której zapewne wpędzano świnię na żer. W tych okolicach dominowały tzw. buczyny, mamy to poświadczone w nazwach terenowych (jedna z części wsi nosi nazwę Bukowiec). W prezentowanej grupie nazw chciałabym zwrócić uwagę na dwa średniowieczne ojkonimy — *Świniotop* (dwie wsi na Mazowszu) i *Świniobród* (wś, gm. Borów, dlśl.). W wypadku tych nazw mamy do czynienia z motywacją realnoznaczeniową o charakterze informacyjnym. Pierwsza nazwa zapewne określała podmokły teren, druga odnosiła się do miejsca przeprawy stada nierogacizny przez rzekę na miejsce wypasu. W „Słowniku staropolskim” odnajdujemy też podobne zapisy nazw: Ad quercum iuxta paludem, que swyne blotho dicitur (1323); Qui fluvius...cursum suum proprium habet incipiendo a swine brodi usque ad nauigium Wroczirzisky (1432) (SSStp IX 78). Przywołane nazwy należą do tzw. strefy przejściowej, trudno w ich wypadku jednoznacznie orzec, czy mamy już do czynienia z nazwą własną (Rymut, 2003, s. 13–17). Nazwy odapelatywne derywowane semantycznie przez jakiś czas pełniły podwójną funkcję. Dostarczały informacji zgodnych z rzeczywistością (znaczenie leksykalne — sfera apelatywna) i oznaczały (znaczenie referencjalne — sfera proprialna). Przedstawione nazwy mają pochodzenie odapelatywne i należą do kategorii nazw kulturowych — zawarte w nich informacje: pierwotne znaczenie, forma i ich funkcja przyczyniają się do odtworzenia tzw. krajobrazu kulturowego. Do grupy nazw kulturowych należy też zaliczyć takie jednoczłonowe toponimy motywowane ap. *świnia* jak *Świnna* z suf. *-na* (dwie wsie: koło Żywca, śl. i w gm. Słupca, wlkp.), *Świńsko* z suf. *-sko* (wś koło Tomaszowa Mazowieckiego, łódz.), *Świnica* z suf. *-ica* (wś, gm. Koziegłowy, śl.), *Świniec* z suf. *-ec* (wś, gm. Kościan, wlkp.) i *Świnice Warckie* (koło Konina), pierwotnie *Świence* (*Svencze* 1386), z wariantem tego sufiksu w liczbie mnogiej. Wszystkie wspomniane miejscowości posiadają średniowieczną dokumentację. Do nowszej warstwy nazewniczej należą nazwy *Świniarsko* z suf. *-(ar)sko* (wś, gm. Chełmiec, młp.) i *Świniarnia* z suf. *-(ar)nia* (liczne cz. wsi na terenie całej Polski).

Obok toponimów motywowanych ap. *świnia* i odbijających rzeczywistość w sposób bezpośredni funkcjonują nazwy mniej czytelne, w których interesujący nas motyw nazewniczy został przetworzony na drodze metafory. Przykładem metaforycznej nominacji może być oronim *Świnica* (Tatry Wysokie), wcześniej *Świnia Góra*. Nazwa zestawiona powstała najprawdopodobniej w wyniku skojarzenia widoku szczytu z wyglądem świni (od strony północnej). W wyniku uniwersalizacji formy zestawionej powstała nazwa skrócona — *Świnica* z suf. *-ica* (Malec, 2003, s. 241).

Na obszarze Polski spotykamy też liczne hydronimy motywowane ap. *świnia*. Są to nazwy małych obiektów wodnych (strugi, stawy). Najczęściej występują nazwy zestawione — *Świni Dół*, *Świnia Dziura*, *Świnia Góra*, *Świnia Głowa*, *Świnie Bagno*. Pojawiają się też formy derywowane słowotwórczo — *Świniarka*, *Świniarsko* i *Świniary*. Brak dokumentacji historycznej uniemożliwia jednoznaczne przyporządkowanie tych nazw do starszej lub nowszej warstwy nazewnictwa⁴.

Interesujący nas leksem *świnia* (i jego pochodne) jest obecny również jako wyraz motywujący antroponimy. Wśród nich są nazwy osobowe, które powstały w wyniku onimizacji apelatywów, takie jak *Świnia* (1406), *Świnka* (1166), por. Jakub Świnka — arcybiskup gnieźnieński w l. 1283–1314; *Świniec* (1437) SSNO IX 407–410; do n. os. *Świniec* por. ap. *świniec*. Dwa z tych antroponimów — *Świnia* i *Świnka* znajdujemy w podstawach kilku średniowiecznych toponimów, należących do różnych kategorii nazw miejscowych. I tak mamy poświadczony stare patronimiczne formy *Świnice* (dwie wsie na Mazowszu w dawnym woj. rawskim) i *Świniowice* (dwie wsie — w Wielkopolsce i na Śląsku). Antroponimy te odnajdujemy również jako podstawy nazw rodowych *Świnki* (dwie wsi — kuj.-pom. i lub.) i *Świny* (maz.). Być może nazwy osobowe *Świnia* i *Świnka* stanowią podstawę nazwotwórczą średniowiecznych toponimów *Świniów* (maz.), *Świnino* (śl.), *Świnków* (dwie wsi — wlkp. i świąt.), *Świńczów* (małop.). W wypadku tych nazw zjawisko homonimii podstaw (apelatyw — nazwa osobowa) uniemożliwia wskazanie jednoznacznej motywacji. Sama struktura nazwy nie wskazuje na odantroponimiczne lub odapelatywne pochodzenie ojkonimów, ponieważ pierwotnie posesywne sufiksy *-in-* i *-ow-* mogły również pełnić funkcję strukturalną.

Oprócz wymienionych antroponimów w średniowieczu mamy jeszcze potwierdzone formy derywowane (sufiksalnie i paradygmatycznie) *Świnioch* (1404), *Świniątko* (1420), *Świnko* (1431), patronimika *Świnczyc* (1417), *Świniątkowicz* (1441) i marytonimika *Świnczyna* (1446), *Świniątkowa* (1443) SSNO IX 407. Od przełomu XVI/XVII w. obserwujemy przyrost form sufiksalnych, pojawiają się następujące antroponimy: *Świniuch*, *Świńczak*, *Świńczuk*, *Świńczyk*, *Świncow*, *Świniarczuk*, *Świniarz* (: *świniarz*), *Świniarczyk*, *Świniarek*, *Świnarew*, *Świnarewicz* i z twardym *s* w nagłosie — m.in. *Swiniarz*, *Swiniarczyk*, *Swiniarczuk*, *Swiniarek*, *Swynar* (*Cwynar*), *Swynarenko* (RymNPol II 590).

Wyrazistą grupę w obrębie interesujących nas antroponimów tworzą zestawienia *Świnia Głowa*, *Świnia Szczecina*, *Łysa Świnia* i złożenia, zapewne o charakterze przezwiskowym, nawiązujące do budowy starych imion dwuczłonowych: *Świniągłowa*, *Świnoucho*, *Świniwąs*, *Świnionoga*, *Świniopólnie*, *Świnoburko* (RymNPol II 590). Dość liczną grupę antroponimów stanowią nazwy osobowe utworzone od wymienionych wyżej toponimów z przyrostkami nazwotwórczymi

⁴ Zob. indeks haseł <https://eshp.ijp.pan.pl/> (dostęp: 15.04.2020).

-ski i -owski. Najstarsze formy odmiejscowe posiadają średniowieczną dokumentację: *Świniarski* (też *Swinarski*) 1393, *Świnic(s)ki* (1459), *Świniec(s)ki* (1420), *Świniowski* (1457). We współczesnym zasobie polskich nazwisk nie występują formacje bezpośrednio motywowane ap. *świnia*, mamy potwierdzone tylko nazwiska odmiejscowe *Świniarski* (2190 + 1625), *Świnarski* (181 + 192), też *Swinarski* (116 + 151), *Świnicki* (55 + 18), *Świniecki* (4 + 5) i jedną dawną formę sufiksalną *Swynar* (8 + 11)⁵.

Drugi interesujący nas leksem i jego poświadczenia w toponimii to *wieprz*. Etymon **vepr-* odnajdujemy zwłaszcza w hydronimach, i to głównie północno-słowiańskich (Nalepa, 1973, s. 63–69). Również na terenie Polski mamy kilka obiektów wodnych motywowanych tym apelatywem: *Wieprz* (*Wepr* 1236) — prawy dopływ środkowej Wisły; *Wieprzec* (dawniej *Wieprz* 1786–8) — dopływ Skawy koło Suchej Beskidzkiej; *Wieprzówka* (1493) — dopływ dolnej Skawy; *Wieprzyk* (1961), dopływ Wdy, też *Wieprza* na Pomorzu (*Wipperam* 1205). Warto w tym miejscu wspomnieć, że nazwy tych rzek od początku naukowej refleksji nad nazewnictwem wodnym były łączone z psł. rdzeniem **vepr-*, dopiero w l. 90. w ramach tzw. szkoły staroeuropejskiej narodziła się nowa koncepcja. Zakłada ona pochodzenie tych nazw od ie. rdzenia **wipro-* ‘kręty’. Została ona poddana krytyce m.in. przez Z. Babik (2001, s. 607–614). Nazwy te nie zostały również zaliczone do przedśłowiańskiej warstwy hydronimicznej przez L. Bednarczuka (2018, s. 39–51) i U. Bijak (2013). Zostając przy koncepcji odzwierzęcej motywacji nazwy wodnej *Wieprz*, należałoby zmodyfikować jej dotychczasowe semantyczne objaśnienia. Nazwę można definiować, jak to czyni Babik, jako ‘świnia rzekę’ (Babik, 2001, s. 608). Możliwe są dwie interpretacje: realnoznaczeniowa ‘rzeka, nad którą żyły świnie’ lub metaforyczna (na zasadzie skojarzeń). Wykorzystując wyniki badań archeologicznych, możemy założyć, że nazwa wodna może pozostawać w związku z pierwotnymi miejscami hodowli i wypasu nierogacizny położonymi w lasach w pobliżu rzek. Nazwa *Wieprz* (zarówno wodna, jak i miejscowa) mogła powstać w wyniku derywacji semantycznej (*wieprz* → *Wieprz*) lub derywacji sufiksalnej z **-jb*. Powstały przymiotnik dzierżawczy mógł określać dowolny apelatyw rodzaju męskiego. Bardzo prawdopodobne wydaje się pierwotne zestawienie **wieprz las* jako nazwa miejsca, która została rozszerzona na rzekę (z elipsą członu *las*). Wtedy nazwa wodna jest ponowiona i nie ma charakteru pierwotnego. Na południu Polski mamy poświadczone dwie miejscowości o średniowiecznej dokumentacji: *Wieprz*, ws kolo Żywca (*Wyeprze Minor* i *Maioir* 1470–80) i *Wieprz*, ws kolo Andrychowa nad rz. *Wieprzówką* (*Weprz* 1346–58).

⁵ W nawiasie podano liczbę nosicieli nazwiska w rodzaju męskim i żeńskim. Wszystkie dane dotyczące frekwencji współcześnie używanych nazwisk podano za stroną Nazwiska występujące w rejestrze PESEL (stan na 22.01.2020) dostępną pod adresem <https://dane.gov.pl/dataset/1681,nazwiska-osob-zyjacych-wystepujace-w-rejestrze-pesel> (dostęp: 1.04.2020).

W wypadku pierwszej nazwy forma liczby mnogiej zapewne wywołana jest pluralizacją określanego obiektu. Wyjściową formą była najprawdopodobniej nazwa w liczbie pojedynczej, która mogła powstać w wyniku onimizacji lub derywacji sufiksальной z *-jb (podobnie jak nazwa wodna) (Babik, 2001, s. 609). W wypadku ojkonomów można też dopuścić odantroponimiczne pochodzenie podstawy od n. os. *Wieprz*. Patrząc jednakże na liczne nazwy na tym obszarze motywowane apelatywami z interesującego nas pola leksykalnego (*świnia, wieprz*), można przypuścić, że koincydencja ta nie jest przypadkowa. Dotychczasowe badania archeologiczne pozwalają stwierdzić, że o rzeczywistej kolonizacji i zasiedleniu omawianego obszaru możemy mówić od wczesnego średniowiecza. Ustalenia historyczne pokazują, że na tych terenach znajdowało się zaplecze rolnicze i hodowlane, umożliwiające wypas i przetrzymywanie większych stad zwierząt domowych, znajduje to również poświadczenie w nazwach. Do połowy XIV w. znaczna część wiejskich osad z tego terenu została już odnotowana w źródłach historycznych. Wydaje się, że hydronim *Wieprzówka* (*Wieprzówka* 1493) jest wtórny i został utworzony na bazie nazwy miejscowej suf. -ówka (zob. Babik, 2015, s. 408–409). W toponimii polskiej mamy też poświadczenia nazwy *Wieprzec* (dwie wsie — koło Suchej Beskidzkiej i koło Zamościa, udokumentowane od XIX w.), które zostały utworzone od przym. **wieprzy* z suf. -ec⁶. *Wieprzec* małopolski leży nad potokiem *Wieprzec*, pierwotnie *Wieprz* (1786–88) i w tym wypadku możemy mówić o wtórnym charakterze ojkonomu (relacyjnym). Podobnie jest w wypadku nazwy *Wieprzów*, obecnie określającej dwie wsi u źródeł rz. *Wieprz* (dop. Wisły) — *Wieprzów* Ordynacki i Tarnawacki (lub.). Pierwsze wzmianki na temat tej miejscowości pochodzą z XVI w. Podstawę nazwy stanowi hydronim z suf. -ów.

Apelatyw *wieprz* motywował powstanie stosunkowo nielicznej grupy antroponomów w średniowieczu. Mamy poświadczenia kilku form derywowanych semantycznie (onimizacja) *Wieprzek* (1220) i *Wieprz* (1455), *Wieprznik* (*Petrus Wyepirsnig de Zator* 1460) i *Wieprzarz* (1627), derywowanych sufiksalnie *Wieprzec* (1404), *Wieprzyk* (1437). Na uwagę zasługują antroponimy odzawodowe: **wieprznik* (z suf. -nik) i *wieprzarz* (z suf. -arz) ‘handlarz wieprzami, świniopas’ SL IV 215. Apelatyw **wieprznik* ‘pasterz wieprzy’ jest niepotwierdzony w tym znaczeniu w słownikach historycznej polszczyzny. Przywoływany w zapisce nosiciel tego miana pochodził z miasta Zator, w pobliżu którego leży miejscowość *Wieprz*. We współczesnym wykazie nazwisk mamy potwierdzone tylko trzy formy związane z ap. *wieprz*: *Wieprzek* (18), *Wieprzec* (4) i nazwisko odmiejscowe *Wieprzkowski* (45).

Kolejny leksem będący w polu naszego zainteresowania, tj. *knur*, nie pozostawił tak licznych śladów w toponimii polskiej. Na terenie Polski mamy

⁶ Nie można wykluczyć pochodzenia od podstawy rzeczownikowej, wtedy sufix -ec występuje w funkcji deminutywnej.

poświadczone tylko trzy nazwy miejscowości mające w podstawie leksem *knur*. Dwie z nich najprawdopodobniej są motywowane n. os. *Knur* (: *knur*) i należą do typu nazw dzierżawczych z suf. *-ow-*: *Knurów*, miasto w woj. śląskim (ok. 1300) i *Knurów*, wieś w woj. małopolskim koło Nowego Targu (1400) NMPol IV 539. Posiadają one średniowieczną dokumentację, śląski *Knurów* pierwotnie występował w formie patronimicznej z suf. *-owice*: *Cnurowicz* ok. 1300 CdSil XIV 97. Forma dzierżawcza z suf. *-ów* upowszechniła się od XV w. Podhalański *Knurów* posiadał od XV w. również wariant nazwy z suf. *-owa*. Na północnym Mazowszu w Puszczy Białej mamy poświadczoną od XVIII w. osadę *Knurowiec* (1783), która powstała najprawdopodobniej przy leśniczówce o takiej samej nazwie (nazwa ponowiona). Nazwa leśniczówki miała charakter topograficzny lub kulturowy, pochodziła od przym. *knurowy* (: *knur*) z suf. *-ec*. Semantyka nazwy nie jest przejrzysta, mogła pierwotnie oznaczać miejsce, gdzie występowały w dużej ilości knury (dziki) lub miejsce hodowli knurów. Chronologia zapisów nazwy jest zbieżna z pojawieniem się nowego ogólnopolskiego znaczenia leksemu *knur* (XVIII w.). To nowe znaczenie *knura* jako samca rozplodowego potwierdza słownik Lindego.

Również na Mazowszu mamy potwierdzone dwie średniowieczne nazwy osad, w których pojawia się synonimiczny leksem *kiernoz*: *Kiernozia* i *Wioska Kiernoska* (*Kiernozia Wies* 1579 — n. ponowiona). Najstarszą dokumentację posiada wieś (dawniej miasto) koło Kutna — *Kiernozia* (*Kyernosza* 1440) NMPol IV 445. Jest to nazwa wieloznaczna; być może motywowana n. os. *Kiernoz* z suf. *-ja* (stary typ nazw dzierżawczych z *-j-*) lub pochodzi od przymiotnika utworzonego od ap. *kiernoz*. W tym przypadku byłaby to nazwa o charakterze topograficznym, wskazująca na miejsce hodowli rozplodowych samic. Ponadto leksem *kiernoz* został utrwalony w postaci antroponimów rodowych w nazwach zestawionych. Na północnym Mazowszu mamy poświadczenia dwóch miejscowości o takich nazwach: *Kropiwnica-Kiernozki* (*Kropilnica Kiernoski* 1553 — człon w formie deminutywnej) i *Tańsk-Kiernozy* (XVI w.). Jeden człon określa tzw. okolicę szlachecką, a drugi ma charakter rodzinny i oznacza dział cząstkowy. Semantycznie pełnią rolę identyfikacyjną z określonym rodem lub rodziną, stąd występują w formie pluralnej. Powyższy rozkład nazw miejscowych potwierdza tezę o północnopolskim zasięgu apelatywu *kiernoz*. Na południu Polski był używany synonimiczny wariant — *knur*. W antroponimii oprócz form podstawowych utworzonych w wyniku onimizacji *Knur* (1370) SSNO III i *Kiernoz* (1412) SSNO II mamy poświadczone dość liczne nazwy osobowe derywowane słowotwórczo: *Kiernozek* (1452), *Kiernozię* (1476), *Kiernozczyk* (1609), *Kiernoziak*, *Kiernozek*, *Kiernos*, *Kiernosek*, *Kirnosek*, *Kirnos*, *Knurek*, *Knurowczyk* (1644) (RymNPol I 397, 417). W wyniku derywacji paradygmatycznej powstały formy *Knura* i *Kiernozia*. Od wymienionych wyżej

toponimów utworzono formy odmiejscowe z suf. *-ski* i *-owski*: *Kiernoski* (1491), *Kiernozić(s)ki* (1476), *Kiernowski* (1485), *Knurowski* (1535). Współcześnie funkcjonują tylko nieliczne formy jako nazwiska: *Knura* (377), *Knurowski* (261), *Knurek* (197), *Knur* (40), *Kiernożek* (314), *Kiernoziak* (44), *Kiern* (17), *Kiernoż* (15) i *Kirnos* (6).

Najmniejszą liczbę poświadczeń w polskiej onimii, i to ograniczoną do antroponimii, posiada leksem *prosię*⁷. W średniowiecznych źródłach historycznych występują następujące formy: *Prosiątko* (1408), *Prosiątkowicz* (1391) SSNO IV 349, z okresu późniejszego pochodzą dwa antroponimy: *Prosiak* i *Prosiaczek*. Współcześnie nie występują nazwiska motywowane tym apelatywem.

WNIOSKI

We wczesnej dobie polszczyzny istniało kilka leksemów odnoszących się do świni. Były one oddziedziczone z prasłowiańskiego zasobu leksykalnego (tzw. *residua*). Dały one początek wielu toponimom, hydronimom i antroponimom. Budowa monarchii piastowskiej była istotnym czynnikiem scalającym zespół dialektów polskich, który stał się podstawą języka polskiego. Pojawiły się określone procesy językowe o różnym charakterze i zasięgu, obejmowały one całość (unifikacja) lub część obszaru (dyferencjacja), na których występowały dialekty polskie. Ślady dyferencjacji odnajdujemy również w leksyce. W przypadku interesujących nas leksemów widoczne jest dialektalne zróżnicowanie (*knur* — *kiernoż*, *prosię* — *prosiak*). Potwierdza ten fakt analiza rozmieszczenia toponimów pochodzących od tych apelatywów. Na północy Polski mamy nazwy miejscowe motywowane ap. *kiernoż*, na południu ap. *knur*. W wypadku tej pary synonimicznych leksemów, zróżnicowanych dialektalnie, na gruncie języka ogólnopolskiego doszło do zaniku wyrazu *kiernoż* i przejęcia jego zawężonego znaczenia przez leksem *knur*; stąd poświadczony na Mazowszu toponim *Knurowicz* w XVIII w. Oczywiście leksem *kiernoż* jest notowany dłużej w słownikach (aż do słownika Doroszewskiego) z kwalifikatorem *dawne*.

W przypadku leksemów *świnia*, *wieprz* możemy mówić o ich charakterze ponadregionalnym. Na obszarze całej Polski występują toponimy pochodzące od ap. *świnia* i *wieprz*. Od ap. *świnia* (najbardziej uogólniającego) utworzono nazwę służebników książęcych *świn(i)arze*, zajmujących się hodowlą i wypasem nierogacizny. Motywowała ona bezpośrednio powstanie nazw miejscowych *Świniary*. Ciekawą grupę wśród toponimów tworzą nazwy zestawione z ap. *świnia*, są one *sui generis* „żywymi skamielinami” funkcjonującymi w przestrzeni społecznej.

⁷ Na wschodzie Polski mamy potwierdzony toponim *Porosiuki* pochodzący od wschłow. formy *porosiuk* ‘prosię’.

Przeprowadzona analiza pozwala na konstatację, że opisywane nazwy miejscowe powstawały jako jednostki językowo znaczące i przejrzyste semantycznie ze względu na przyjętą motywację. Na najpełniejsze zrekonstruowanie związku motywacyjnego między nazwami a określonymi przez nie obiektami pozwala znajomość kontekstu historycznego i odtwarzanej konsytuacji nazewniczej.

Według moich obliczeń na liście rankingowej nazw miejscowych motywowanych jednostkami leksykalnymi określającymi zwierzęta leksem *świnia* znajduje się w pierwszej piątce (na pierwszej pozycji znalazła się *kobyła*, na drugim miejscu *koń*). Obecność interesujących nas etymonów w tak wielu nazwach własnych w okresie średniowiecza pozwala na sformułowanie wniosku o niezwykle istotnej roli świń w życiu naszych przodków. Wieprzowina i jej przetwory były ważnymi składnikami diety ludzi zamieszkujących Polskę na przełomie I i II tysiąclecia.

Wydaje się, że w tym okresie leksemy związane z tym polem były semantycznie obojętne. Świadczy o tym ich obecność, jako wyrazów fundujących, w wielu starych nazwach osobowych. We współczesnym zasobie nazwisk formacje motywowane interesującymi nas leksemami należą do bardzo rzadkich, zapewne były one usuwane z powodów konotacyjnych. Wnosiły one w widoczny sposób elementy negatywnego (ośmieszającego) profilowania znaczeń. Do tej pory utrzymały się w większej liczbie nazwiska odmiejscowe i formy często przekształcone fonetycznie, które oderwały się od swojego pierwotnego źródła motywacji i są neutralne semantycznie. Niewiele osób zostało przy starych nazwiskach typu *Wieprzek*.

LITERATURA

- Babik, Z. (2001). *Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich (w granicach średniowiecznej Słowiańszczyzny)* [The oldest naming layer on Polish soil (within the limits of early medieval Slavdom)]. Kraków: Universitas.
- Babik, Z. (2015). Nazwy rzeczne zlewni Wieprzówki — komentarze do haseł zamieszczonych w „Hydronymia Europaea” 12 [River Names of the Wieprzówka Drainage Basin — Comments on Entries Published in „Hydronymia Europaea” 12]. *Onomastica*, 59, 401–442.
- Bednarczuk, L. (2018). *Początki i pogranicza polszczyzny* [Beginnings and borderland of Polish]. Kraków: Lexis.
- Bijak, U. (2013). *Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne* [Hydronyms of the Vistula river basin. Appellative-derived potamonyms]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Borek, H. (1988). Nazwy relacyjne w toponimii [Relational names in toponymy]. W: K. Zierhoffer (red.), *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Poznań 3–5 września 1985. Księga referatów* [Proceedings of the 5th Nationwide Conference on Onomastics. Poznań, September, 3–5, 1985] (s. 43–51). Poznań: Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Borek, H. (2002). Rozważania o toponimii [Considerations on toponymy]. *Onomastica*, 47, 5–22.
- Buczek, K. (1971). O narzazie [On narzaz tribute]. *Studia Historyczne*, 14, 335–342.
- Har-Peled, M. (2012). Dekolonizacja historii zachodniej. Polityczne źródła antropologii historycznej [Decolonization of Western history. Political sources of historical anthropology]. *Rocznik Antropologii Historii*, 1(2), 89–99.

- HKMP — Hensel, W. i Pazdur, J. (red.). (1978). *Historia kultury materialnej Polski w zarysie* (t. 1–6) [History of Polish Material Culture (Vols. 1–6)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Iwaszczuk, U. (2014). Animal husbandry on the Polish territory in the Early Middle Ages. *Quaternary International*, 346, 69–101.
- Le Goff, J. (2015). *Historia i pamięć* [History and memory] (tłum. A. Gronowska, J. Stryczyk). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Małec, M. (2003). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski* [Etymological dictionary of Polish geographical names]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Modzelewski, K. (1987). *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej* [Peasants in the early Piast monarchy]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Modzelewski, K. (2000). *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego* [Economic organization of the Piast state]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nalepa, J. (1973). Miejsce uformowania się Prasłowiańszczyzny [Place of formation of the Proto-Slavonic language]. *Slavica Lundensia*, 1, 55–114. <https://journals.lub.lu.se/sl/article/view/10209/8621>
- NMPol — Rymut, K. i in. (red.). (1996–2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* (t. 1–15). [Place names of Poland. History. Origin. Changes (Vols. 1–15)]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- RymNPo1 — Rymut, K. (1999). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* (t. 1–2) [Names of Poles. Historical and etymological dictionary (Vols. 1–2)]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, DWN.
- Rymut, K. (2003). Apelatywy onimiczne i ich miejsce w systemie języka [The onymic appellatives and their place in the language system]. W: K. Rymut, *Szkice onomastyczne* [Onomastic sketches] (s. 13–17). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- SEBań — Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* (t. 1–2) [Etymological Dictionary of the Polish language (Vols. 1–2)], Warszawa: PWN.
- SEBo1 — Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish language]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SESł — Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (t. 1–5) [Etymological Dictionary of the Polish language (Vols. 1–5)]. Kraków: TMJP.
- SL — Linde, S.B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego* (t. 1–6), wyd. 2 [Dictionary of the Polish Language (Vols. 1–6), 2nd ed.]. Lwów: Zakład Ossolińskich.
- SSNO — Taszycki, W. i in. (red.). (1965–1987). *Słownik staropolskich nazw osobowych* (t. 1–7) [Dictionary of Old Polish personal names (Vols. 1–7)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SStp — Urbańczyk, S. i in. (red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* (t. 1–10) [Dictionary of Old Polish lexis (Vols. 1–10)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wójcik, U. (2013). *Polskie toponimy związane z organizacją gospodarczą państwa wczesnopiastowskiego. Nazwy miejscowe motywowane antroponimami zbiorowymi* [Polish toponyms related to the economic organization of the Polish Kingdom under the early Piast dynasty. Place names motivated by collective anthroponyms]. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Wójcik, U. (2016). Skot — wardęga — bydło w polskiej leksyce i onomastyce [Skot — wardęga — bydło in Polish lexis and onomastics]. *Polonica*, 36, 67–75.
- Wójcik, U. (2018). „Koń jaki jest, każdy widzi” — wyraz koń (i formy pokrewne) w polskiej leksyce i onomastyce. W: M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda (red.), *W kręgu dawnej polszczyzny VI* (s. 125–138). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.

SUMMARY

THE LEXEME ŚWINIA AND RELATED FORMS AS MOTIVATING WORDS IN POLISH ONYMY

The aim of the article is an attempt to trace the fate of several appellatives grouped in the lexical field around the hyperonym *świnia* 'pig, swine' (*wieprz* 'hog', *knur/kiernoz* 'boar' and *prosię* 'piglet') as the motivation of many names in Polish onymy, mainly in anthroponymy and toponymy. My research has been conducted along the lines of historical anthropology. Proper names in this approach play an important role in the reconstruction of the past. The field of interest of this article includes mainly names belonging to the old onymic layer. Proper names arise from the lexicon of a given language, which is why my analysis is based on lexical and semantic methodology. My point of departure is the meaning (often reconstructed) of appellative lexical units, including their semantic modifications in the proprial layer. I interpret proper names on the basis of findings regarding their origin and motivation. The first names motivated by the lexeme *świnia* were associated with the economic organization of the Piast state. In the article I present the history of their creation. I go on to discuss the other lexemes which became the basis of many names belonging to different naming categories. The presence of etymons of interest to us in so many proper names during the Middle Ages allows us to draw the conclusion that pigs played an extremely important role in the lives of our ancestors.

Key words: historical anthropology, lexeme *świnia*, lexical field, motivation, proper names

KAPLICZKI I KRZYŻE PRZYDROŻNE W NAZWACH TERENOWYCH

(NA PRZYKŁADZIE MIKROTOPONIMÓW GMINY WRĘCZYCA WIELKA
W POWIECIE KŁOBUCKIM)

Słowa tematyczne: nazwa terenowa, mikrotoponim, onomastyka kulturowa, kapliczka, krzyż przydrożny

Jeden z podstawowych wyznaczników tradycyjnej kultury ludowej stanowi kategoria religijności (katolicyzmu). W dawnej wsi wiara w Boga miała charakter zwyczajowy i była przekazywana z pokolenia na pokolenie jako dziedzictwo przodków. Religia determinowała sens ludzkiej egzystencji i w połączeniu z naturą organizowała rytm wiejskiego życia — m.in. wyznaczała czas na pracę i odpoczynek. Oparcie reguł współżycia społecznego na zasadach Dekalogu i wielowiekowej tradycji sprawiało, że w przeszłości wszystkie pokolenia polskiej wsi uznawały religijność za najwyższą wartość. Dawna wiara — jak pisze m.in. H. Pelcowa (2004, s. 279–281) — była wyrażana przez członków wiejskich mikrowspólnot na różne sposoby. Manifestacja religijności odbywała się m.in. poprzez: zachowywanie postów, zgodne z tradycją obchodzenie świąt kościelnych, wspólne odbywanie modlitw i udział w licznych nabożeństwach, pozdrawianie się imieniem Bożym w różnych sytuacjach oraz umiejętność prawidłowego zachowania się w miejscach kultu. Przemiany cywilizacyjno-kulturowe oraz szerząca się globalizacja w XXI w. spowodowały, że taki obraz ludowej wiary funkcjonuje głównie w pamięci najstarszego pokolenia. Można go zrekonstruować na podstawie przekazów członków wiejskich mikrowspólnot, którzy podczas różnego rodzaju spotkań wspominają dawne praktyki religijne. Wśród nich szczególnie miejsce zajmują opowieści wspomnieniowe na temat zbiorowych nabożeństw, np.: majówek, dróg krzyżowych, procesji. Z relacji tych wyłania się przede wszystkim obraz dawnej pobożności powiązanej z silną więzią społeczną. Kontekst kulturowy dla tych wypowiedzi stanowią wciąż żywe podania, legendy i historie o małych formach architektury sakralnej,

w których otoczeniu dawniej, wśród okolicznych łąk i pól, odmawiano wspólne modlitwy.

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba określenia roli kapliczek i krzyży przydrożnych w nazwach terenowych na podstawie ich motywacji semantycznej oraz szeroko pojętego kontekstu kulturowego nadania nazw. Przykładowy materiał badawczy stanowi ponad 1000 mikrotoponimów¹ z obszaru gminy Wręczyca Wielka² położonej na północy województwa śląskiego w powiecie kłobuckim³. Nazwy obiektów fizjograficznych zgromadzono podczas prowadzenia badań terenowych w latach 2011–2017. Do analizy włączono również dane na temat mikrotoponimów, które uzyskano w trakcie nieoficjalnych rozmów z najstarszym i średnim pokoleniem mieszkańców badanej gminy. W artykule wykorzystano także różnego rodzaju przekazy, podania, historie i legendy o lokalnych kapliczkach, krzyżach przydrożnych i figurach. Język mieszkańców badanego obszaru należy zaliczyć do dialektu małopolskiego. Warto jednak podkreślić, że gwara we wszystkich wsiach wspomnianej gminy zachowała się w niewielkim stopniu.

Za *nazwę terenową (mikrotoponim)* uznano, za R. Mrózkiem (2005, s. 231–232), określenie niezamieszkanego — przynajmniej w trakcie aktu nominacji — obiektu fizjograficznego (np.: pola, łąki, lasu, duktu, niewielkiego cieku wodnego), którego zasięg użycia ogranicza się najczęściej do mieszkańców jednej wsi. Wspomniana kategoria nazw geograficznych funkcjonuje głównie w polszczyźnie mówionej. Mikrotoponimy zaspokajają potrzeby mieszkańców w zakresie ich orientacji przestrzennej. Nazwy te mogą również w prosty sposób lokalizować i charakteryzować obiekty terenowe oraz upamiętniać wydarzenia, które się na nich rozegrały (Jelonek, 2014, s. 328).

Ramy definicyjne *motivacji semantycznej* przyjęto za E. Rzetelską-Feleszko (1982b, s. 84). Zdaniem badaczki motywacja ta polega na wyborze z otaczającej przestrzeni jakiegoś elementu. Wyraz, który oznacza komponent tej przestrzeni, staje się podstawą słowotwórczą nowego toponimu.

Określenia obiektów fizjograficznych, w których została utrwalona informacja o małych formach architektury sakralnej, należy zaliczyć do nazw terenowych motywowanych szeroko pojętą kulturą materialną mieszkańców wsi. Analizę tego typu toponimów przeprowadzili m.in.: E. Rzetelska-Feleszko (1982a), M. Kornaszewski (1986), R. Mrózek (1990, 2003, 2005), Z. Cygał-Krupa (2000), H. Kurek (2002), A. Piechnik-Dębiec (2012), T. Jelonek (2015a, 2015b, 2018a).

¹ Materiał z badań terenowych został opublikowany w postaci słownika, zob. Jelonek, 2018b.

² W skład gminy wchodzi 26 wsi: Bieżeń, Borowe, Bór Zapilski, Brzezinki, Czarna Wieś, Długi Kąt, Golce, Grodzisko, Hutka, Jezioro, Kalej, Klepaczka, Kuleje, Nowa Szarlejka, Nowiny, Pierchno, Piła Druga, Piła Pierwsza, Puszczew, Szarlejka, Truskolasy, Węglowice, Wręczyca Mała, Wręczyca Wielka, Wydra, Zamłyńie.

³ Szerzej na temat gminy autor pisze w odrębnym opracowaniu, zob. Jelonek, 2018a, s. 23–41.

Omówienie przykładowych nazw geograficznych, które utrwalają informacje na temat kapliczek i krzyży, zawierają prace m.in.: M. Rutkiewicz (1997, 2002), H. Kurek (2002) i J. Chojnackiego (2002).

Kapliczki i krzyże przydrożne stanowią nieodłączny element krajobrazu polskiej wsi. Na ich temat powstała do tej pory obszerna literatura. Zagadnienie to stanowiło przedmiot zainteresowań m.in.: T. Seweryna (1958), W. Zina (1995), T. Czerwińskiego (2012). Cennych informacji o małych formach architektury sakralnej dostarcza również tom pt. „Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci” (Adamowski i Wójcicka, 2011). Z opracowania tego warto wymienić — w kontekście niniejszego artykułu — rozdziały autorstwa H. Pelcowej (2011), A. Piechnik (2011) i K. Godek (2011) o funkcjonowaniu kapliczek i krzyży przydrożnych w ustnych przekazach ludowych. Analiza nazw małych form architektury sakralnej oraz charakterystycznych dla nich inskrypcji stała się przedmiotem badań m.in. W. Makarskiego (2009). O krzyżach i kapliczkach przydrożnych Częstochowy i okolic, w tym gminy Wręczyca Wielka, pisał m.in. A. Jaśkiewicz (2003). Informacje na temat małych form architektury sakralnej z badanego obszaru można odnaleźć również w opracowaniu pt. „Gmina Wręczyca Wielka” (Kała, Kędziora, Żerdzińska, 2007) oraz na tzw. kartach ewidencyjnych zabytków, które są dostępne w częstochowskiej delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach.

Kapliczki i krzyże przydrożne mogą przyjmować różnorodne formy. Na obszarze gminy Wręczyca Wielka dominują tzw. kapliczki domkowe — drewniane lub murowane. We wspomnianym regionie można spotkać też kapliczki skrzyniowe lub skrzynkowe. Nie brak i takich, które wiszą na starych drzewach lub są wbudowane w ściany domów (por. Jaśkiewicz, 2003; Czerwiński, 2012, s. 108–173). Oprócz kapliczek występuje również wiele drewnianych, żeliwnych lub betonowych krzyży. Większość z tych niewielkich form architektury sakralnej ma bogatą historię, która odzwierciedla trudne losy dawnych mieszkańców gminy. Kapliczki upamiętniają m.in. wydarzenia związane z budową kościoła z 1737 r., tragiczne historie powstańców z 1863 r. lub losy ludności cywilnej w trakcie II wojny światowej. Wśród omawianych form architektury sakralnej pojawiają się też i takie obiekty, które stanowią nowy element wiejskiego krajobrazu. Coraz częstszą praktyką staje się lokowanie niewielkich kapliczek przy domach lub w ogrodach należących do właścicieli, którzy przeprowadzili się z miasta na wieś. Tradycyjną formą upamiętnienia zmarłych w wypadkach drogowych jest natomiast stawianie krzyży przydrożnych. Jak pisze m.in. K. Godek (2011, s. 248), „znajdują się [one — uzup. T.J.] przeważnie przy drogach szybkiego ruchu, na niebezpiecznych zakrętach i wskazują na miejsce, w którym ktoś zginął w wypadku. Zatem przeważa tu funkcja upamiętniająca oraz funkcja deiktyczna — wskazująca na miejsce śmierci. Rola krzyża pokrywa się w tym miejscu z funkcją cmentarzy

i nagrobków, które są znakami śmierci, a krzyż stanowi rodzaj identyfikatora oraz symbol męki i cierpienia Jezusa Chrystusa. W otoczeniu krzyża znajdują się kwiaty, wieńce, często zapalone znicze. Krzyż przydrożny pełni również funkcję pouczającą, ostrzegawczą wobec kierowców, którzy powinni zwracać uwagę na prędkość pojazdów, oraz wobec pieszych”.

Małe formy architektury sakralnej z obszaru gminy Wręczyca Wielka często znajdują się w otoczeniu drzew, krzewów i są dekorowane przez okoliczną ludność sztucznymi kwiatami lub kolorowymi wstęgami. Jak zauważyła m.in. A. Piechnik (2011, s. 108), „dbanie o estetyczny wygląd (...) obiektów kultu stanowi punkt honoru mieszkańców wsi, a przede wszystkim fundatorów krzyży czy kapliczek”. Zdaniem najstarszego pokolenia respondentów badanej gminy szczególnie zaangażowanie członków mikrowspólnoty w ozdabianie kapliczek i krzyży przydrożnych miało miejsce w maju, gdy odprowadzane są nabożeństwa majowe, lub przed Bożym Ciałem. Informatorzy zwracają też uwagę na to, że współcześnie nastąpiły zmiany w funkcjonowaniu małych obiektów architektury sakralnej. Dawniej tzw. kapliczki domkowe były zazwyczaj otwarte i każdy z mieszkańców mógł w dowolnej chwili udać się do nich na modlitwę. Współcześnie obiekty tego typu są często zamykane, a klucze do ich drzwi posiada osoba, która sprawuje opiekę nad lokalnym miejscem kultu. Kapliczki i krzyże zaczynają też funkcjonować w nowej, związanej z postępującą globalizacją, przestrzeni kulturowej. Na przykład w Truskolasach w tzw. Górcie⁴ na początku lutego 2020 r. nad krzyżem, który znajduje się na rozstaju dróg, umieszczono ogromny billboard z reklamą pizzerii.

Małe obiekty architektury sakralnej zlokalizowane są w różnych miejscach, np.: w obrębie wsi lub poza nią, przy drogach, na rozstajach dróg lub w lasach. H. Pelcowa (2011, s. 94) zwraca jednak uwagę na to, że „zawsze wznoszono je w miejscach, które ludność uważała za niezwykle”. Motywacje stawiania kapliczek i krzyży przydrożnych są także różnorodne. J. Adamowski (2011, s. 17) podkreśla, że mają one najczęściej charakter synkretyczny. Badacz wyznacza kilka podstawowych typów, do których zalicza m.in. motywacje natury wierzeniowo-demonologicznej (sakralizacja przestrzeni prymarnie demonicznej) lub wierzeniowo-magicznej (np. działania zabezpieczające przed skutkami epidemii). Oprócz tego pojawiają się również kapliczki lub krzyże, które stanowią świadectwo głębokiej wiary fundatorów (motywacje religijne) lub są podziękowaniem za otrzymane łaski (motywacje wotywnie). Małe formy architektury sakralnej upamiętniają także różnego typu wydarzenia, np.: nagłą śmierć, pochówek, zdarzenia historyczne, religijne lub prywatno-rodzinne. Mogą też być wyrazem prośby o zabezpieczenie, pozyskanie lub zaspokojenie czegoś. Nie brak również takich obiektów sakralnych, które stanowią fundacje ekspiacyjne — najczęściej za popełnione zbrodnie. Czasami kapliczki i krzyże przydrożne pełnią również funkcję

⁴ Nazwa części wsi, która funkcjonuje w polszczyźnie mówionej mieszkańców Truskolas.

znaków granicznych posiadłości, wsi lub parafii (Adamowski, 2011, s. 17–39; por. Godek, 2011, s. 248–254).

Jak już wspomniano, polski krajobraz kulturowy jest bogaty w różnego rodzaju obiekty małej architektury sakralnej. Należy jednak podkreślić, że nie wszystkie kapliczki i krzyże przydrożne, które znajdują się we wsi lub poza nią, są utrwalone w nazwach terenowych. W momencie aktu nominacji danego obiektu fizjograficznego to kreator nazwy decyduje o tym, co będzie stanowiło podstawę aktu nazwania. Chociaż czasami w obrębie desygnowanego obiektu lub w jego pobliżu znajdują się krzyż lub kapliczka, to „prosty człowiek” nie dokumentuje tego typu danych w nazwie terenowej. Potwierdza to na przykład mikrotoponim *Wzgórze Wandy*, gw. *Vzguže Vandy*⁵. W systemie mikrotoponimicznym gminy Wręczyca Wielka określenie to funkcjonuje jako nazwa niewielkiego wzniesienia w miejscowości Golce, na którym młodzież, tuż po tragicznej śmierci Wandy, postawiła upamiętniający ją krzyż, por. *Vzguže Vandy* |⁶ *xouða v Golcax | ta· muožez zbudovaŭa kšyž na pamjnyň o trağične zmaruėi Vanžez*⁷. Kreator nazwy w momencie aktu nominacji utrwalił w mikrotoponimie informacje o konfiguracji desygnowanego obiektu (por. ap. *wzgórze*) oraz imię osoby, która tam zginęła (por. n. w. *Wanda*). Zdaniem twórcy omawianego toponimu dane te precyzyjniej charakteryzowały specyfikę obiektu niż historia krzyża wzniesionego przez mieszkańców.

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału badawczego można stwierdzić, że kapliczki i krzyże przydrożne w nazwach terenowych gminy Wręczyca Wielka pełnią rozmaite funkcje, które często łączą się i mają charakter synkretyczny. Krzyże lub kapliczki występują przede wszystkim w roli lokalizatorów. Informacja o przestrzennym umiejscowieniu na przykład pola lub łąki względem wspomnianych wcześniej obiektów zostaje odzwierciedlona w nazwie. Należy jednak podkreślić, za E. Rzetelską-Feleszko (1993, s. 404), że „motywacja tego typu może wystąpić [jedynie — uzup. T.J.] tam, gdzie układ punktów odniesienia nie ulega zmianom, a więc jest już w fazie osadnictwa stałego”. Lokalizatorami są zatem takie kapliczki i krzyże, które od wielu lat lub od wieków znajdują się w obrębie badanej gminy. Do tworzenia nazw z tej grupy kreator wykorzystuje najczęściej przymek *koło*. Wiele analizowanych mikrotoponimów ma charakter tworów eliptycznych. Potwierdzają to nazwy typu: *Koło Kapliczki*, gw. *Kouo Kapl'ički*, *Koło Krzyża*, gw. *Kouo Kšyža*, *Koło Trzech Krzyży*, gw. *Kouo Čex Kšyžy*,

⁵ Prawie wszystkie mikrotoponimy — podobnie jak inne nazwy własne — w transkrypcji fonetycznej zapisano wielką literą.

⁶ Typy pauz w transkrypcji fonetycznej wprowadzono za H. Kurek (1979, s. 15–16).

⁷ Wszystkie cytaty gwarowe są autentycznymi wypowiedziami respondentów. Zdecydowano się je zapisać fonetycznie, stanowią one bowiem przykład współczesnej polszczyzny mówionej mieszkańców gminy Wręczyca Wielka. Zawierają fonetyczne i leksykalne cechy gwarowe.

Koło Obrazka, gw. *Kouo Obroska*, *Na Krzyż Dębowy*, gw. *Na Kšyž Dymbovy*. Informacje o lokalizacji obiektów fizjograficznych względem małych form architektury sakralnej dokumentują dane uzyskane od respondentów. Na przykład drogę z Grodziska do Kalei mieszkańcy określają jako: *Koło Kapliczki*, gw. *Kouo Kapl'ički*, ponieważ trasa ta przebiega w pobliżu drzewa, na którym zawieszono właśnie kapliczkę, por. *jak še ieže do Kaleji | kúñez lasu tam po pravyi strúne ies kapl'ička i múvium Kouo Kapl'ički || ta kapl'ička to na takim grubym ževje*. Z kolei leśny dukt, który wiedzie z Długiego Kąta do Truskolas, nazywa się: *Na Krzyż Dębowy*, gw. *Na Kšyž Dymbovy*. Dukt ten prowadzi do miejsca w lesie, gdzie dawniej znajdował się charakterystyczny, gruby, dębowy krzyż upamiętniający powstańców z 1863 r., por. *abo še múvium Na Truskolaskum Šos abo Na Kšyž Dymbovy || bo tam vuašne z dymbu byu | on ies teras popravjium bo ten dūmp sprūxhou i stoi tam kšyž ale iuž i-ny*. Na podstawie omówionych przykładów można stwierdzić, że lokalne kapliczki i krzyże przydrożne często występują w roli lokalizatorów. Umieszczenie tych obiektów na mapie mikrowspólnoty jest powszechnie znane. Utrwalona w nazwie terenowej informacja o małej formie architektury sakralnej ułatwia więc orientację w terenie i gwarantuje pomyślność aktu komunikacyjnego.

Cennych informacji o funkcjonowaniu kapliczek i krzyży przydrożnych w nazwach terenowych oraz w szeroko pojętej kulturze ludowej dostarczają tzw. dane przyjęzykowe (Bartmiński, 2009, s. 14), które nie tylko potwierdzają występowanie wspomnianych obiektów w funkcji lokalizatorów, ale również uwypuklają rolę niewielkich form sakralnych w społeczno-przyrodniczo-kulturowej przestrzeni wsi. Na podstawie informacji uzyskanych od respondentów należy stwierdzić, że kapliczki i krzyże dokumentują ważne wydarzenia, które rozegrały się w bliższej lub w dalszej przeszłości. Mikrotoponimy, w których pojawia się informacja o małych formach architektury sakralnej, upamiętniają najczęściej tragiczne losy jednostek lub całych grup ludzi i mają związek z historiami prywatno-rodzinnymi lub wydarzeniami o randze ogólnopolskiej, np. powstaniami narodowymi. W tej grupie nazw oprócz podstawowych danych na temat formy architektury sakralnej (por. *krzyż*, *kapliczka*, *obrazek*) pojawiają się często człony dookreślające, które informują na przykład o cesze charakterystycznej obiektu, jego fundatorze, celu postawienia (por. Matusiak-Kempa i Naruszewicz-Duchlińska, 2016, s. 118). Do grupy mikrotoponimów upamiętniających tragiczne historie mieszkańców badanego obszaru można zaliczyć następujące nazwy: *Gruby Krzyż*, gw. *Gruby Kšyž*⁸, *Krzyż Lemańskiego*, gw. *Kšyž Lemaškjeg*,

⁸ W świadomości mieszkańców badanego obszaru nazwy typu: *Gruby Krzyż*, *Krzyż Lemańskiego*, *Krzyż Sawickiego*, *Błękitny Krzyż*, *Krzyż koło Zabitego Chłopaka* pełnią podwójną funkcję. Są to zarówno nazwy obiektów sakralnych (chrematonimy), jak i mikrotoponimy desygnujące części lasu, w których znajdują się krzyże.

Krzyż Sawickiego, gw. *Kšyš Savickijęgo*, Błękitny Krzyż, gw. *Bynykityny Kšyš*, Koło Fisiowej Kapliczki, gw. *Kouo F'isovej Kapl'ički*, Koło Kapliczki, gw. *Kouo Kapl'ički*, Krzyż koło Zabitego Chłopaka, gw. *Kšyš kouo Zabitego Xuopaka*, Koło Obrazka, gw. *Kouo Obroska*. I tak Gruby Krzyż, gw. *Gruby Kšyš* to nazwa miejsca w lesie między Truskolasami a Wręczycą Wielką, gdzie śmierć ponieśli żołnierze podczas powstania styczniowego w 1863 r., por. *Gruby Kšyš | tam byu gruby kšyž i kapl'ička || tam zginel'i žouňeže | byl'i vypisani na tabl'ičce | zginel'i f tysunž ošimseť šežžesuntym čecim roku || v ževje byuy vyržnynte iy nazvíska*. Z kolei określenie *Koło Kapliczki*, gw. *Kouo Kapl'ički* desygnuje część lasu w Długim Kącie, gdzie w trakcie II wojny światowej śmierć z rąk niemieckiego okupanta poniosła grupa ludności cywilnej, por. *Kouo Kapl'ički | jes kapl'ička u naz v leše tutaj nedaleko || tam zginouo troje luži po-ča- za Nymca | brad moięgo taty || te čaua zostauy pužnii pševježune na Būr Zapilski || tam jes pumnik tyx tyx fšyskiy zamordovanyx || a zginel'i tyko dlatego bo na fši zginouo čele || ten vuašćičel po prostu no zamledovau to bo za Nymca tag byuo || byuy pospisyvane zvježyny tam | co maž i zginouo || no to čeba byuo to zguošć || ten vuię oĩa brad mĩau ftedy mječ stružufke | ješče tu taki Ftoreğ i P'ietšok || i oni | to juž nad ranem | pšyšli fšyskiy tyx čey z ušška vycuňnel' i vyprovažil' i do lasu | tam zaščel'il' i || tam taka kapl'ička jez do žišai || ja ide na jagody to ide Kouo Kapl'ički || to jes taka informacija dla domovyy abo jak se tam s kimž umavjam | jak se s kimž umavjam bende Kouo Kapl'ički || drugiej v leše ne ma kapl'ički tyko jes ta co zginouo tyx čex*. Inny mikrotoponim, Krzyż Lemańskiego, gw. *Kšyž Lemaškiego* to nazwa części lasu, w której znajduje się krzyż upamiętniający tragiczną śmierć hrabiego Lemańskiego, por. *Kšyž Lemaškiego | tu žes f ty- miviscu | tu jes | žes tu f tym reioňe jes kšyš taki Lemaškiego || tu podobno ten Lemaški zginou na polovaňu || čyško do nego traf'iz ale jak se poxoži to se znaiže || Xrabioviže Lemašcy mjel' i tutaj te vuošć i to na pevn od nix ktoš || to jez o-žau dviešće piňžešunt čtery o- tego Duku Šosovego*. Na bocznej ścianie krzyża widnieje napis: „dusza śp. Hilarego Lemańskiego który dnia 6 września 1850 liczący 21 lat przypadkowo od strzelca na polowaniu zastrzelony został prosi o zdrowaś Marya i wieczny odpoczynek” (cytat za: Siwiński, 2009, s. 194). Znana jest również data wzniesienia i poświęcenia obiektu: „krzyż ten postawiony i poświęcony dnia 10. 10. 1850” (cytat za: Siwiński, 2009, s. 194). Zdaniem A. Siwińskiego (2009, s. 194), „zadbanie o tak szczególny sposób przekazania okoliczności tej tragedii musi budzić podejrzenie, iż fundator tego krzyża chciał w ten sposób utrwalić taką właśnie wersję tego zdarzenia. Istnieje bowiem ustny przekaz, iż zdarzenie to nie było dziełem przypadku, lecz zamierzonym bratobójstwem, dokonany przez 24-letniego Edwarda Lemańskiego, który w ten sposób pozbył się sukcesora do majątku”. Krzyż zawiera także informacje, które zostały dopisane nieco później — datę wprowadzenia stanu wojennego w Polsce (13.12.1981) z dwoma

literami: „M.K.”⁹ oraz symbol kotwicy, czyli „Polski Walczącej” (Siwiński, 2009, s. 194). Historię tragicznie zmarłego pomocnika maszynisty kolejki wąskotorowej upamiętnia z kolei nazwa: *Krzyż Sawickiego*, gw. *Kšyš Savickiġego*. Świadczą o tym informacje uzyskane od respondentów, por. *Kšyš Savickiġego | na Furmajškieġ Droze tam ġez mġeġano tablička s x'istoġiŋm Savickiġego || f čaše okupaġi praco-
covaŋ | byŋ pomocniġiġe mašyŋisty teġ koleġki vŋskotorovyġ || fšet pod ŋum žeby
což napravġiġ | ona rušyŋa z ŋevġadomyx pšyčyn i go pšečeŋo i tam zġinŋuŋ | i to
upamġyntŋaiŋŋnce to zdažeŋe*. Część lasu, w której śmierć z rąk strażników granicznych poniósł młody przemytnik, określa się jako: *Krzyż koło Zabitego Chłopaka*, gw. *Kšyš kouo Zabitego Xuopaka*. Potwierdzają to wypowiedzi informatorów, por. *ġešče taki reġon okrešlany Kšyš kouo Zabitego Xuopaka || to ġes poščelŋny
šmġertelŋe pšemytnġi: ktŋry trudŋiŋ ŋe tutaj pšemytem || pše: stražŋiġŋv graŋiġny
zostaŋ zabity || ġes kšyš upamġyntŋaiŋŋncy to*. Na podstawie omówionych przykładów można stwierdzić, że udokumentowane w nazwach terenowych informacje o małych formach architektury sakralnej utrwalają tragiczne historie ludzi. W trakcie prób objaśnienia motywacji semantycznej mikrotoponimów, w których pojawiają się dane na temat kapliczek lub krzyży, mieszkańcy badanego regionu nie ograniczają się tylko do podania informacji o tym, że charakteryzowana przez nich nazwa terenowa ma związek właśnie z krzyżem lub kapliczką. Informatorzy podczas nieoficjalnych rozmów zawsze starają się precyzyjnie przedstawić okoliczności fundacji małych form architektury sakralnej. Historie te stanowią ważny element późniejszej nazwy obiektu fizjograficznego, uwypuklają one bowiem nie tylko dzieje powstania kapliczki lub krzyża oraz rozległą wiedzę mieszkańców z zakresu historii lokalnej, ale stanowią również dookreślenie motywacji semantycznej nazwy terenowej.

Na podstawie „danych przyjęzykowych”, które uzyskano od respondentów w trakcie prowadzenia eksploracji, można stwierdzić, że w pamięci najstarszych mieszkańców badanego obszaru wciąż żywe są elementy dawnej obyczajowości mające związek z małymi formami architektury sakralnej wpisanymi w nazwy terenowe. Potwierdzają to mikrotoponimy typu: *Plac koło Krzyża*, gw. *Plac kouo Kšyža*, *Koło Krzyża*, gw. *Kouo Kšyža*, *Koło Trzech Krzyży*, gw. *Kouo Čex Kšyžy*, *Koło Fisiowej Kapliczki*, gw. *Kouo F'isovej Kapl'ički*, *Obrazek Oplacinowy*, gw. *Obrozeġ Opuaciny*. I tak *Plac koło Krzyża* to nazwa terenu we Wręczyca Małej, który mieści się w pobliżu krzyża postawionego w celu ochrony ludności przed wszelkimi niebezpieczeństwami. W trakcie rozmów respondenci zawsze zwracali na to uwagę, por. *no ġešče tutaj mamy na tym zakryŋce kšyž i teš ŋe tag mŋvi
potočŋe | že ižeš | a tu na Plac kouo Kšyža || ten kšyš ponoč to staŋ ġeš tuteġ za
našymi budyŋkam· i pšy scalyŋu po voġŋe ten kšyž byŋ vykopaŋy i pšeŋešŋny*

⁹ Zdaniem A. Siwińskiego (2009, s. 194) być może chodzi o „międzyzakładowy komitet”.

vuašne tutej na takje rozdrože || po prostu roziěžžajum se drugi || ta jedna iže na laz no i tutej ta guivno || to tyš ten kšyš tag dla oxrūny luži jes. Inna nazwa, *Koło Trzech Krzyży* desygnuje drogę przebiegającą w pobliżu krzyży, które miały zahamować panującą w przeszłości epidemię cholery, por. *to byuo na pahūntke jag byua ta xoroba xolera* || *to žadeg mi opovjadou*. Część lasu w Kulejach, gdzie leśniczemu Fisiowi ukazała się zmarła żona, nosi nazwę *Koło Fisiowej Kapliczki*, por. *Mixauovo Gura Kaco Gura i iešče Kouo F'isovej Kapl'ički* || *kaplička byua na bžože* | *teraz iež juž rozebrana* | *teraz juš tego ne ma* || *lešničemu zmarua kobiyta i tam kouo tej bžopy ponož mu se pšecstavjaua i na tūm češć postavju tam kapličke na tej bžože* || *lešničy nazyvau se F'is*. Z tradycją wspólnych nabożeństw majowych ma związek nazwa drogi w Nowinach: *Koło Krzyża*. Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów, por. *myžmy se umavjal'i muvjuo se Kouo Kšyža* || *myžmy špjeval'i tam pješni v maju* | *to žežmy se umavjali Kouo Kšyža* || *teras to juž inačy žmjeňiuo se ale kļedyš to baržo čyšto* || *myžmy ta muožeš to žežmy se tam spotykali* | *tam byu guymboki ruf to myžmy se tam šadał'i špjeval'i* || *majūfki jag byuy to my xožil'i pješni špjevac*. Inny mikrotoponim, *Obrazek Oplacinowy* rejestruje tradycję pożegnania zmarłego członka mikrowspólnoty z wsią, w której mieszkał, por. *Obrozeg Opučinovy to pod Uepkami* || *to tam jak pogžep šet* | *bo učestničyem* | *ne* | *to tam se akurat kūndugd začymyvou i tam se modl'il'i* | *ne* | *i šl'i dalyž* || *provažil'i čauo* | *to tam zašse stal'i* | *požegnaňe robil'i z vjorskūm* | *modl'il'i se i iexal'i do koščoua* || *taka kaplička tyn obrozek*. Na podstawie omówionych przykładów można stwierdzić, że krzyże i kapliczki przydrożne zakrepełe w nazwach terenowych dokumentują różnorodne zwyczaje, wierzenia i obrzędy mieszkańców badanego obszaru. Nazwy z tej grupy utrwalają również mentalność dawnych członków wiejskiej mikrowspólnoty, w życiu których ogromną rolę odgrywała wiara w Boga.

J. Adamowski (1999, s. 218) podkreśla, że „rodzajem uznania i trwałego potwierdzenia świętości miejsca jest architektura sakralna. Budowanie w określonych punktach kościołów, kaplic czy całych zespołów klasztornych może być wypełnieniem, wyrażonej bardziej czy mniej eksplicytnie, woli objawionego *sacrum*”. Dane o kapliczkach i krzyżach przydrożnych utrwalone w mikrotoponimach mogą stanowić — na poziomie nazewnictwa — formę sakralizacji przestrzeni połączoną z porządkowaniem świata (por. Pelcowa, 2011, s. 95). Nazwy te uwypuklają także próbę wyjaśnienia wielu zjawisk przez pryzmat religii, co potwierdzają wypowiedzi najstarszych mieszkańców badanego obszaru. Do tej grupy mikrotoponimów można zaliczyć następujące określenia: *Koło Kapliczki*, gw. *Kouo Kapl'ički*, *Ogrojec*, gw. *Ogrojec*, *Święte Łąki*, gw. *Šfjynte Uūņki*. *Koło Kapliczki* to nazwa miejsca w Truskolasach, gdzie prawdopodobnie przed 1737 r. mieścił się kościół. Po jego rozbiórce część mieszkańców uważała, że nowa świątynia powinna znaleźć się na wzgórzu w centrum wsi. Inni byli zdania, że nie należy

zmieniać lokalizacji kościoła. Jak podaje L. Pilecka (2008, s. 107), „wobec tych sprzeciwów rozpoczęto budowę w miejscu starego kościoła. Pewnej nocy zwolennicy nowego miejsca przenieśli wszystkie materiały budowlane na wzgórze i rozpoczęli prace zostawiając je na takim etapie, na jakim zostały zakończone poprzedniego dnia. Prace trwały całą noc i tylko ogromny udział parafian pozwolił na tak szybkie przeniesienie fundamentów. Rano rozeszła się wieść, że stał się cud: Matka Boska Truskolaska dała znak, gdzie ma znajdować się kościół”. Najprawdopodobniej na pamiątkę starego kościoła i cmentarzyska, które mieściło się w otoczeniu dawnej świątyni, oraz wydarzeń o charakterze cudu postawiono kapliczkę. Miała ona zaświadczać o świętości tego miejsca. Informacja o małej formie architektury sakralnej została z kolei utrwalona w nazwie terenowej. Inny mikrotoponim, *Ogrojec*, to określenie terenu wokół innej kapliczki w Truskolasach, w której znajdowała się najprawdopodobniej figura Jezusa modlącego się w Ogrójcu. Najstarsi mieszkańcy Truskolas twierdzą, że tuż po wojnie w okresie wielkopostnym odbywały się tam liczne procesje, por. *tam užůnzal'i procesje | špiyval'i pješni vjelkopostne dovnij sami šli | no i to stund Ogrojec | bo v Ogroju se Pań Jezus modl'iu*. Zdaniem respondentów wspomniana wcześniej figura stała się motywacją do nadania nazwy miejsca na wzgórzu, które dla wiernych z Truskolas miało szczególne znaczenie. Z kolei *Święte Łąki* to określenie obiektu śródlęsnego, na którym — według podań ludności — odnaleziono figurę jakiegoś świętego, por. *bo tam na nny znaleźl'i kjeđyž iakum šfjyntum figure i tak pofstouy šfjynte Uųki*. Wydarzenie to zostało zinterpretowane przez mieszkańców wsi jako cud i zyskało odzwierciedlenie w charakterystycznej nazwie terenowej. Na podstawie wszystkich mikrotoponimów z tej grupy można stwierdzić, że stanowią one świadectwo głębokiej wiary dawnych mieszkańców gminy, którzy w wielu wydarzeniach doszukiwali się Boskiej ingerencji.

Głównym celem niniejszego artykułu była próba określenia roli kapliczek i krzyży przydrożnych w nazwach terenowych. Jak już wspomniano wcześniej, małe formy architektury sakralnej w mikrotoponimach pełnią zazwyczaj kilka funkcji jednocześnie. Przede wszystkim są one lokalizatorami, względem których wyznacza się położenie danych obiektów fizjograficznych, np.: pól, łąk, dróg, leśnych duktów. Uwzględnienie w analizie „danych przyjęzykowych” umożliwi poszerzenie perspektywy badawczej. Wówczas wyłaniają się role, które małe formy architektury sakralnej, wpisane w nazwy obiektów fizjograficznych, pełnią w szeroko pojętej kulturze wsi. I tak kapliczki i krzyże przydrożne upamiętniają tragiczne wydarzenia z przeszłości (np.: wypadki, zbiorowe egzekucje), które zostały zakodowane w nazewnictwie terenowym. Ponadto utrwalają one również elementy wiejskiej obyczajowości (np. informacje o udziale w nabożeństwach majowych) i dokumentują to, jak ogromną rolę w dawnej wsi odgrywała wiara w Boga. Nie ulega zatem wątpliwości, że mikrotoponimy, w których pojawiają

się wzmianki o kapliczkach i krzyżach przydrożnych, stanowią ważny element repozytorium języka i kultury mieszkańców gminy Wręczyca Wielka.

WYKAZ SKRÓTÓW

ap. — appellativum

n. w. — nazwa własna

LITERATURA

- Adamowski, J. (2011). Motywacje stawiania krzyży i kapliczek przydrożnych [Motives for creating roadside crosses and shrines]. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci* [Roadside crosses and shrines as symbols of social, cultural and religious memory] (s. 17–41). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Adamowski, J. i Wójcicka, M. (red.). (2011). *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci* [Roadside crosses and shrines as symbols of social, cultural and religious memory]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2009). *Językowe podstawy obrazu świata* [The linguistic basis of the image of the world]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Chojnacki, J. (2002). *Nazwy terenowe na pograniczu wielkopolsko-kujawskim* [Place names at the Wielkopolska-Kujawy border]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Cygal-Krupa, Z. (2000). Nazwy kulturowe i dzierzawcze w mikrotoponimii wsi Porąbka w parafii Dobra (pow. limanowski) [Cultural and possessive names in the microtoponymy of the village of Porąbka in Dobra parish (Limanowa county)]. *Onomastica*, 45, 107–114.
- Czerwiński, T. (2012). *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce* [Shrines and roadside crosses in Poland]. Warszawa: Sport i Turystyka — Muza SA.
- Godek, K. (2011). Kapliczki i krzyże przydrożne — znaki pamięci i religijności (na przykładzie regionu sądeckiego i podkarpackiego) [Roadside crosses and chapels as signs of remembrance and religious devotion (in Nowy Sącz and Podkarpacie region)]. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci* [Roadside crosses and shrines as the symbols of social, cultural and religious memory] (s. 243–255). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Jaśkiewicz, A. (2003). *Kapliczki i krzyże przydrożne Częstochowy i okolic* [Shrines and roadside crosses of Częstochowa and its area]. Częstochowa: Muzeum Częstochowskie.
- Jelonek, T. (2014). Miejsce i funkcja mikrotoponimów w ludowym obrazie świata (na przykładzie nazw terenowych Truskolas i wsi okolicznych w powiecie kłobuckim) [The place and function of microtoponyms in the popular image of the world (using the place names of Truskolasy and the neighbouring villages in the Kłobuck county)]. W: M. Rak, K. Sikora (red.), *Badania dialektologiczne. Stan. Perspektywy. Metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst” Kraków, 27–28 września 2013 r.* [Dialectological research: conditions, methodology, perspectives: conference proceedings „Dialect and Text”. Krakow, 27–28 September 2013] (s. 323–330). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Jelonek, T. (2015a). Językowo-kulturowy obraz wsi utrwalony w mikrotoponimach motywowanych elementami środowiska naturalnego oraz czynnikami kulturowymi (na przykładzie nazw

- terenowych Truskolas koło Częstochowy i wsi okolicznych) [A linguistic image of the world of the rural community solidified in possessive terrain names (exemplified by microtoponyms of Truskolasy near Częstochowa and neighboring villages)]. W: M. Pachowicz (red.), *Żywa gwara. Rozważania o gwarach polskich na początku XXI wieku* [Live slang. Contemplation about Polish slangs at the beginning of 21st century] (s. 77–86). Tarnów: Wydawnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
- Jelonek, T. (2015b). Obraz wsi utrwalaony w mikrotoponimach motywowanych czynnikami kulturowymi (na przykładzie nazw terenowych Truskolas koło Częstochowy i wsi okolicznych) [The picture of the village contained in the culturally motivated microtoponyms (on the example of the place names of Truskolasy near Częstochowa and the nearby villages)]. W: U. Sokólska (red.), *Odkrywanie słowa — historia i współczesność* [Discovering the word — history and present day] (s. 529–540). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Jelonek, T. (2018a). *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalaony w mikrotoponimach* [The linguistic and cultural picture of a village and its inhabitants written down in the microtoponyms]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Jelonek, T. (2018b). *Słownik mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka* [The Dictionary of Microtoponyms of Wręczyca Wielka]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kała, E., Kędziora, M. i Żerdzińska, K. (red.). (2007). *Gmina Wręczyca Wielka* [Wręczyca Wielka community]. Wręczyca Wielka: Gminny Ośrodek Kultury we Wręcycy Wielkiej.
- Kornaszewski, M. (1986). W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje [In relations to classification of place names. Comments and suggestions]. *Onomastica*, 30, 5–15.
- Kurek, H. (1979). Zasady zapisu tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa [Rules of the transcription of spoken language texts by inhabitants of Krakow]. W: B. Dunaj (red.), *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa* [Selections of texts of spoken language by inhabitants of Krakow] (s. 15–16). Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Kurek, H. (2002). Językowy obraz Podkarpacia (na przykładzie mikrotoponimii Dukielszczyzny) [Linguistic picture of Podkarpacie (on the example of the Dukla region)]. W: M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *Rozmaitości językowe ofiarowane prof. dr. hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego jubileuszu* [Language varieties donated to prof. dr. hab. Janusz Strutyński on the occasion of his jubilee] (s. 139–164). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Makarski, W. (2009). Kapliczki, figury i krzyże przydrożne — deskrypcje, nominacje, inskrypcje [Roadside chapels, figures and crosses — descriptions, denominations and inscriptions]. W: P. Bortkiewicz, S. Mikołajczyk, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym). Materiały z konferencji. Gniezno 22–24 września 2008* [Religious language past and present (at theological and cultural context). Conference materials. Gniezno 22–24 September 2008] (t. 5, s. 311–333). Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Matusiak-Kempa, I., Naruszewicz-Duchlińska, I. (2016). Toponimy jako świadectwo regionalnych wartości religijnych na przykładzie nazewnictwa na Warmii i Mazurach [Toponyms as evidence of a region's religious values on the basis of nomenclature in Warmia and Mazury]. W: M. Biolik, A. Naruszewicz-Duchlińska, W. Szulowska, E. Wolnicz-Pawłowska, W. Włoskiewicz (red.), *Slavica — Onomastica — Regionalia. Prace dedykowane Panu Profesorowi Jerzemu Dumie* [Slavica — Onomastica — Regionalia. Texts dedicated to Professor Jerzy Duma] (s. 113–121). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Mrózek, R. (1990). *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku* [Microtoponymic system of Cieszyn Silesia of 18th century]. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Mrózek, R. (2003). Mikrotoponimy jako językowe wyznaczniki przestrzeni kulturowej [Microtoponyms as linguistic determinants of cultural area]. W: Z. Kaleta (red.), *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie* [Proper names and culture. Poland and other Slavic countries] (s. 196–202). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.

- Mrózek, R. (2005). Nazwy terenowe [Field names]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish Proper Names. Encyclopedia] (s. 231–257). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Pelcowa, H. (2004). Religia w językowej interpretacji mieszkańców wsi [Religion in the linguistic interpretation of the countryside]. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 49, 273–286.
- Pelcowa, H. (2011). Kapliczki i krzyże przydrożne w ustnych przekazach ludowych [Wayside crosses and shrines in oral folk transmission]. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci* [Roadside crosses and shrines as symbols of social, cultural and religious memory] (s. 93–101). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Piechnik, A. (2011). Miejsce krzyży i kapliczek przydrożnych w kulturze ludowej (na podstawie ustnych przekazów gwarowych) [Crosses and wayside shrines in folk culture]. W: J. Adamowski, M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci* [Roadside crosses and shrines as symbols of social, cultural and religious memory] (s. 103–114). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Piechnik-Dębiec, A. (2012). Mikrotoponimia okolic Zakliczyna nad Dunajcem w ujęciu etnolingwistycznym [Microtoponymy of the area of Zakliczyn upon Dunajec in ethnolinguistic approach]. W: M. Pachowicz, K. Choińska (red.), *Mundus Verbi. In honorem Sophiae Cygal-Krupa* (s. 305–314). Tarnów: Wydawnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
- Pilecka, L. (2008). Legendy związane z Truskolasami [Legends connected with Truskolasy]. W: L. Pilecka, B. Roszak, S. Wrzesiński, *Truskolasy dawniej i dziś* [Truskolasy past and present] (s. 107–110). Truskolasy: Zespół Szkół im. St. Ligonii w Truskolasach.
- Rutkiewicz, M. (1997). *Nazwy terenowe i miejscowe w gminie Miedzichowo* (woj. gorzowskie) [Place and local names in the Miedzichowo commune (Gorzów Province)]. Poznań: Wydawnictwo WiS.
- Rutkiewicz, M. (2002). *Toponimia środkowozachodniej części województwa wielkopolskiego (gminy: Kuślin, Lwówek, Nowy Tomyśl, Opalenica)* [Toponymy of middlewest part of Wielkopolska province (communities: Kuślin, Lwówek, Nowy Tomyśl, Opalenica)]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Rzetelska-Feleszko, E. (1982a). Nazwy terenowe dawniej i dziś [Place names past and present]. *Onomastica*, 27, 173–185.
- Rzetelska-Feleszko, E. (1982b). Semantyczne motywacje nazw geograficznych [Semantic motivations of geographical names]. *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Filologia Polska. Prace Językoznawcze*, 8, 83–87.
- Rzetelska-Feleszko, E. (1993). Nazwy geograficzne [Geographical names]. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* [Contemporary Polish language] (s. 403–421). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Seweryn, T. (1958). *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce* [Shrines and roadside crosses in Poland]. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Siwiński, A. (2009). *Przydrożna kronika ziemi częstochowskiej. Przewodnik rowerowy* [Roadside chronicle of Częstochowa area. Bicycle guidebook] (t. 1). Częstochowa: Częstochowska Organizacja Turystyczna.
- Zin, W. (1995). *Opowieści o polskich kapliczkach* [Stories about Polish shrines]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

ROADSIDE SHRINES AND ROADSIDE CROSSES IN GEOGRAPHICAL NAMES (AS EXEMPLIFIED BY THE MICROTOPONYMS OF GMINA WRĘCZYCA WIELKA NEAR KŁOBUCK IN THE NORTH OF SILESIA VOIVODESHIP)

The main purpose of this article is an attempt at the description of the role of roadside shrines and crosses in geographical names. The study encompasses more than 1,000 microtoponyms collected in the years 2011–2017 in the area around the village of Wręczyca Wielka near Kłobuck (Silesian voivodeship). The analysis also offers a justification for the onyms, as well as stories and legends elicited during informal conversations with the middle and the oldest generation of inhabitants of the explored area. The author uses the research tools of cultural onomastics.

The objects of sacral architecture which appear in geographical names frequently have a number of functions. Mostly, roadside shrines and crosses help to locate or mark fields, meadows, forests and paths. Furthermore, the data that shed light on the motivation of microtoponyms document the relationship between the abovementioned examples of sacral architecture with the surrounding physiographic objects, highlighting the role of these forms in folk culture. Both roadside crosses and shrines commemorate past events and preserve the elements of rural customs. The few specimens of sacral architecture functioning as the motivation for microtoponyms also confirm the fact that, for the oldest generation of village inhabitants, religion is still one of the most important values.

Keywords: field name, microtoponym, cultural onomastics, a roadside shrine, a roadside cross

NAZWOTWÓRSTWO W JĘZYKU CHIŃSKIM

Słowa tematyczne: onimy w języku chińskim, chińskie strategie nazewnicze, metody tworzenia nazw w języku chińskim, chińskie nazwy osobowe, chińskie toponimy

Nazwy własne, onimy, to nie tylko konkretne formy językowe, ale także pewne fakty socjokulturowe. Kultura to dorobek materialny i duchowy danej społeczności, a język stanowi jeden z jej podstawowych składników. Jako wytwór określonej kultury jest przez nią kształtowany, a jednocześnie kultura tej społeczności znajduje swe odbicie w języku. Na formy i funkcje nazw własnych wywierają wpływ cechy języka oraz charakterystyka danej społeczności, wspólnoty językowej i kulturowej. Specyfika kultury chińskiej i cechy języka chińskiego sprawiają, że wiele chińskich nazw ma swoje cechy specyficzne, różniące je od nazw w innych językach i kulturach (Kałużyńska, 2002; Kałużyńska, 2008).

NAZWY WŁASNE W JĘZYKU I KULTURZE CHIN

Podstawową cechą kultury nazewniczej narodowości Han, w uproszczeniu nazywanej chińską, było i w pewnej mierze jest nadal uważanie związku pomiędzy nazwą a nazwanym nie za formalny czy arbitralny, lecz rzeczywisty i niezwykle ważny. Obiekt i jego nazwa stanowią jedność, nazwa wyraża istotę nazwanego, nie tylko go reprezentuje. Imię tworzy i formuje człowieka, jest wyznacznikiem jego losu, wyrazem jego prestiżu w społeczeństwie, a nie tylko znakiem go identyfikującym. Traktowanie nazw jako niemal rzeczywistych faktów sprawiło, że Chińczycy wyrażali swe kulturowo nacechowane wierzenia i poglądy, tworząc nazwy własne i ustalając różne reguły ich dotyczące. Zasady te niewątpliwie wyrosły z wiary w magiczny wpływ języka, z wiary, że słowa kontrolują rzeczy, ludzi i duchy, stąd dobra, właściwa nazwa przynosi dobre efekty i pomyślność, a zła, niewłaściwa nazwa może spowodować kłopoty i nieszczęścia jednostki i całej społeczności. Także i współcześnie utworzenie czy wybór odpowiedniej

nazwy ma w Chinach wielkie znaczenie, nie ma ustalonej listy imion, są one indywidualnie kreowane.

Onimy, należące faktycznie do własnej sfery leksyki języka, nie są traktowane przez społeczeństwo chińskie jako jednostki czysto onimiczne, wyłącznie identyfikujące obiekty, lecz raczej jako jednostki leksykalne umotywowane semantycznie, czyli zasadniczo właściwe dla sfery apelatywnej. Dla Chińczyków związek semantyczno-funkcjonalny nazwy własnej z apelatywem na ogół istnieje i nazwy w większości mają treść apelatywną, czyli są semantycznie transparentne. Zdarza się, że występujące w nazwach apelatywy utraciły swe konkretne znaczenie leksykalne i obecnie funkcjonują jako „leksemy/znaki specjalne używane w nazwach”. Zdarza się również, że niektóre onimy czy ich elementy leksykalne powstały w wyniku transonimizacji, np. w imieniu wykorzystane zostały: element nazwy lub nazwa miasta czy prowincji, nazwisko dobroczyńcy rodziny czy nazwisko matki, imię zagraniczne itp. Jednak chińskie nazwy własne były i są w większości jednostkami semantycznie transparentnymi, posiadającymi znaczenie leksykalne, a więc są nieprototypowymi nazwami własnymi.

Chińskie nazwy własne oprócz znaczenia leksykalnego mają też różne znaczenia asocjacyjne, wynikające z występowania tworzących je apelatywów czy nazw własnych w różnych funkcjach i kontekstach językowych. Sprzyja temu specyfika języka chińskiego, a więc języka izolującego, analitycznego, pozycyjnego, o dominującym monosylabizmie wyrazów prostych czy morfemów semantycznych. W języku chińskim występowała generalna zasada: sylaba stanowiła wyraz i była zapisywana jednym znakiem pisma. Obecnie zasadę tę można przedstawić jako zależność typu: sylaba = morfem = znak pisma, ponieważ część monosylabicznych wyrazów utraciła samodzielność językową. Monosylabizm morfemów i morfologia sylabiczna powiązane z inną właściwością języka chińskiego, czyli niewielką liczbą sylab wykorzystywanych językowo, przyczyniają się do znacznej homofonii morfemów, stąd jedna jednostka leksykalna wywołuje różne asocjacje z jej homofonami, rozszerzając pole semantyczne nazwy. Zjawisko substytucji homofonicznej odgrywa w nazewnictwie istotną rolę.

Chińskie onimy są ponadto zapisywane specyficznym pismem ideograficzno-fonetycznym (nazywanym też sylabowym pismem logograficznym czy pismem logosylabowym, jako że w języku chińskim każdy znak odpowiada jednej sylabie). Pismo chińskie jest systemem złożonym, w którym znak z reprezentowanym słowem czy morfemem może łączyć znaczenie (zasada semantyczna), wymowa (zasada fonetyczna) lub znaczenie i wymowa (zasada semantyczno-fonetyczna). Znaki chińskie, czy też ogólnie znaki ideograficzno-fonetyczne, mogą wskazywać brzmienie i znaczenie jednostek leksykalnych, a niekiedy nawet to znaczenie poszerzają o dodatkowe asocjacje wynikające z samej struktury znaku. Chińskie grafemy to struktury złożone z różnej liczby kresek podstawowych, tworzących

pewne subgrafemy, elementy semantyczno-graficzne, występujące w znakach w różnej liczbie i konfiguracji. Pismo chińskie cechują także różnorodne walory filozoficzne, magiczne, numerologiczne i estetyczne, stąd przy tworzeniu onimów oprócz brzmienia i znaczenia morfemów także forma zapisu odgrywa ważną rolę.

SEMANTYCZNE KLASYFIKACJE CHIŃSKICH NAZW

Pomimo dominującej semantycznej transparencji chińskich onimów „prawdziwy” sens niektórych nazw bywa czasem bardzo trudny do odkrycia, a jego stwierdzenie często opiera się jedynie na domysłach. Tym niemniej, chińskie onimy ewidentnie nie stanowią przypadkowych kombinacji, mają pewne zasadnicze, ukryte znaczenie, odzwierciedlające przyczynę lub przyczyny wykorzystania konkretnych jednostek leksykalnych w procesie nazwotwórczym.

Chińscy badacze zazwyczaj nie wymieniają „znaczenia” nazw jako kryterium klasyfikacji semantycznej. Ich klasyfikacje bazują na różnie określanych „przyczynach”, „metodach” lub „motywacjach” powstania nazwy, czy też na ich „źródle nazewniczym”. Jako typowe przykłady takich klasyfikacji można uznać podział chińskich nazw geograficznych autorstwa Ma Yongli według ‘źródła toponimów’ (*dímíng yuānyuán* 地名渊源), wyróżniający trzydzieści osiem grup nazw (Ma, 1982, 1, s. 2–5; 1982, 2, s. 4–8) i podział chińskich imion autorstwa Wanyana Shaoyuana (Wanyan, 1994, s. 61–65) według dwudziestu sześciu ‘metod nazywania’ (*qǔmíng fāngfǎ* 取名方法).

W przytoczonej poniżej klasyfikacji chińskich imion autorstwa Wanyana terminy określające te metody zostały przetłumaczone lub wyjaśnione głównie na podstawie przytaczanych przez autora przykładów. Zamieszczono jedynie wybrane przykłady nazw, uznane za szczególnie istotne dla omawianych w artykule zagadnień. Wskazane imiennicze „metody nazywania” to:

- (1) *jì shí fǎ* 记时法 ‘zapis czasu [narodzin]’, np. Dongsheng 冬生 ‘urodzony zimą’ (*dōng* 冬 ‘zima’, *shēng* 生 ‘rodzić, rodzić się’);
- (2) *jì dì fǎ* 记地法 ‘zapis miejsca [narodzin, pochodzenia czy zamieszkiwania]’, np. Moruo 沫若 ‘Mo Ruo’ (Mo 沫 ‘nazwa rzeki w prowincji Syczuan, Mo Shui 沫水’, Ruo 若 ‘nazwa rzeki w prowincji Syczuan, Ruo Shui 若水’);
- (3) *jì shì fǎ* 记事法 ‘zapis wydarzeń [towarzyszących narodzinom]’, np. Li 鲤 ‘karp’ (*lǐ* 鲤 ‘karp’); kiedy urodził się syn mistrza Konfucjusza (551–479), władca przysłał w prezencie karpia;
- (4) *jì dé fǎ* 记德法 ‘zapis zasług’, czyli głównie zapis nazwiska dobroczyńcy rodziny nowo narodzonego jako imienia osoby nazwanej;
- (5) *jì rén fǎ* 记人法 ‘zapis osoby’, czyli zapis jako imienia nazwiska pierwszej osoby przybywającej do domu nowo narodzonego;
- (6) *yìng mèng fǎ* 应梦法 ‘reakcja na sen’;

- (7) *yìng shì fǎ* 应筮法 ‘spełnienie wróżby’;
- (8) *yìng zhào fǎ* 应兆法 ‘reakcja na omeny’;
- (9) *yìng niàn fǎ* 应念法 ‘odzwierciedlenie pragnień [rodziców i dziadków dziecka wobec nowo narodzonego / nazywanego]’;
- (10) *yìng xiàng fǎ* 应象法 ‘opis wyglądu [nowo narodzonego / nazywanego]’;
- (11) *biǎo dé fǎ* 表德法 ‘wyrażenie cnoty’, czyli wyrażenie życzeń dotyczących przyszłego zachowania moralnego nowo narodzonego czy nazywanego;
- (12) *yàng xián fǎ* 仰贤法 ‘wyrażenie uwielbienia dla mędrców czy świętych’;
- (13) *yán zhì fǎ* 言志法 ‘wyrażenie aspiracji [związanych z nowo narodzonym/nazywanym]’;
- (14) *tuō jì fǎ* 拖寄法 ‘wyrażenie oczekiwań [dotyczących życia czy profesji nowo narodzonego/ nazywanego]’;
- (15) *yòng diǎn fǎ* 用典法 ‘wykorzystanie znanych wypowiedzi, cytatów’;
- (16) *lián xìng fǎ* 连姓法 ‘połączenie z nazwiskiem’, czyli utworzenie z nazwiska i imienia związku frazeologicznego, np. An Rushan 安如山 ‘spokojny jak góra’ (*An/ān* 安 ‘nazwisko; spokoj, spokojny’, *rú* 如 ‘podobny do, jak’, *shān* 山 ‘górze’);
- (17) *mìng lǐ fǎ* 命理法 ‘wykorzystanie teorii Pięciu Elementów [tworzących wszechświat]’;
- (18) *shùn xù fǎ* 顺序法 ‘zaznaczenie kolejności [narodzin w rodzinie]’;
- (19) *tǐ zhòng fǎ* 体重法 ‘zapis wagi [nowo narodzonego]’;
- (20) *wù míng fǎ* 物名法 ‘użycie nazwy dowolnego obiektu’;
- (21) *jiā jiǎn fǎ* 加减法 ‘dodanie lub zredukowanie’, czyli wybranie słów zapisywanych chińskimi znakami różniącymi się jedną kreską lub kilkoma;
- (22) *dié zì fǎ* 叠字法 ‘zredukowanie sylaby/morfemu/wyrazu’;
- (23) *xiāng biān fǎ* 镶边法 ‘użycie wyrazów zapisywanych znakami mającymi ten sam pierwiastek czy element graficzny’;
- (24) *shēngxiào fǎ* 生肖法 ‘użycie nazwy jednego z 12 symbolicznych zwierząt chińskiego zodiaku’;
- (25) *yì yīn fǎ* 译音法 ‘transkrybowanie [imienia zagranicznego]’, czyli imię cudzoziemskie jest zapisywane znakami chińskimi wybranymi głównie ze względu na podobieństwo fonetyczne zapisanych nimi słów;
- (26) *hé xìng fǎ* 合姓法 ‘połączenie nazwiska [ojca i matki]’, czyli imię dziecka jest nazwiskiem rodzica, głównie matki, lub też wyrazem do niego homofonicznym.

Powyższa klasyfikacja, bynajmniej nie wyczerpująca wszystkich metod tworzenia imion (czy też typów imienniczych), ukazuje skomplikowaną naturę chińskich imion i metod nazwotwórczych, a także specyfikę samych chińskich klasyfikacji. „Metody nazywania” czasami bazują na znaczeniu użytych w nazwach

jednostek leksykalnych, czasem na ich cechach formalnych, jak wymowa czy forma graficzna. Podobne, choć nie tak rozbudowane, klasyfikacje można znaleźć w opracowaniach innych autorów (Deng, 2002; Hui, 2002; Ji, 1993; Li, 2004; Luo, 2000; Xu i Xin, 1999). Tego rodzaju klasyfikacje na ogół wymagają posiadania różnych dodatkowych informacji dotyczących okoliczności powstania nazwy. W niektórych przypadkach ze znaczenia użytych jednostek leksykalnych czy ich cech formalnych można wydedukować, jaką metodę wykorzystano.

Przytoczona klasyfikacja, a właściwie jej terminologia, pokazuje też pewne cechy charakterystyczne chińskiego nazewnictwa. Dwadzieścia sześć wymienionych tu terminów odnoszących się do metod nazewnictwa jest zbudowanych z tej samej liczby sylab, morfemów/wyrazów, zapisanych tą samą liczbą znaków (tu trzy). Ostatnia sylaba/wyraz/znak to termin generyczny, czy utożsamiający, o znaczeniu 'metoda', poprzedzające ją jednostki leksykalne to człony odróżniające:

- (1) *jì shí fǎ* 记时法 'zapis czasu [narodzin]', 'zapisać' + 'czas' + 'metoda';
- (2) *jì dì fǎ* 记地法 'zapis miejsca [narodzin, pochodzenia czy zamieszkiwania]', 'zapisać' + 'miejsce' + 'metoda';
- (3) *jì shì fǎ* 记事法 'zapis wydarzeń [towarzyszących narodzinom]', 'zapisać' + 'wydarzenie' + 'metoda'.

Podobną strukturę, jak wymienione powyżej terminy z klasyfikacji imion, mają chińskie oficjalne nazwy geograficzne, których członem generycznym, utożsamiającym, są apelatywy, wskazujące na rodzaj nazywanego obiektu, np. *shì* 市 'miasto', *shān* 山 'góra', *jiāng* 江, *hé* 河 'rzeka':

Beijing Shi 北京市 'Pekin Miasto', **Shanghai Shi** 上海市 'Szanghaj Miasto', **Huang Shan** 黄山 'Żółta Góra', **Changbai Shan** 长白山 'Changbai Góra', **Chang Jiang** 长江 'Wielka (dosł. 'długa') Rzeka', **Huang He** 黄河 'Żółta Rzeka'.

W przytoczonych powyżej przykładach niektóre człony odróżniające zostały przetłumaczone, inne zostawione w zapisie transkrypcyjnym chińskim bądź spolszczonym, ale można je również dosłownie przetłumaczyć, np. **Beijing** 北京 'Północna Stolica'.

GRAFEMICZNE ASPEKTY NAZW — WYKORZYSTANIE CECH ZNAKÓW CHIŃSKICH W NAZWOTWÓRSTWIE

Chińskie nazwy są zapisywane specyficznym pismem chińskim — znakami ideograficzno-fonetycznymi. Chińskie znaki czy grafemy można w znacznym uproszczeniu przedstawić jako struktury złożone z różnej liczby kresek

podstawowych, tworzących pewne elementy semantyczno-graficzne zwane pierwiastkami, które z kolei mogą być znakami samodzielnyymi, zapisującymi konkretne wyrazy (a więc mające też swoją szatę fonetyczną), lub występować jako elementy struktury, subgrafemy, w znakach o strukturze bardziej złożonej.

W omawianej powyżej klasyfikacji kilka „metod nazywania” dotyczyło właśnie zapisu nazwy, jej formy graficznej, np.:

(21) **jiā jiǎn fǎ** 加减法 ‘dodanie lub zredukowanie’, czyli wybranie słów zapisywanych chińskimi znakami różniącymi się jedną kreską lub kilkoma.

Metoda ta wykorzystuje wyżej wspomnianą cechę strukturalną znaków chińskich, jaką jest możliwość wystąpienia niektórych znaków czy grafemów prostych jako subgrafemy, czyli elementy semantyczno-graficzne, w znakach o strukturze złożonej. Niżej przytoczone przykłady to zapis nazwisk i imion bądź samych imion, np.:

Chen Dong 陈东, nazwisko Chen 陈 i imię Dong 东 zapisane są znakami mającymi ten sam grafem/subgrafem, czyli *dōng* 东 ‘wschód’;

Zhang Gong 张弓, nazwisko Zhang 张 i imię Gong 弓 zapisane są znakami mającymi ten sam grafem/subgrafem, czyli *gōng* 弓 ‘łuk’, całą nazwę osobową można też przetłumaczyć jako ‘naciągać łuk’ (*zhāng* 张 ‘napinać, naciągać, rozszerzać’, *gōng* 弓 ‘łuk’);

Lin Sen 林森, nazwisko Lin 林 i imię Sen 森, subgrafem występujący w nazwisku i imieniu to *mù* 木 ‘drzewo’, całą nazwę osobową można przetłumaczyć jako ‘las jest gęsty’ (*lín* 林 ‘las’, *sēn* 森 ‘gęsty’);

Baiquan 白泉, imię, w którym występuje jako grafem lub subgrafem *bái* 白 ‘biały’, można przetłumaczyć jako ‘biały strumień’ (*bái* 白 ‘biały’, *quán* 泉 ‘strumień’).

W wyżej przytoczonej klasyfikacji znalazła się też inna metoda nazwotwórcza odnosząca się głównie do zapisu imion:

(23) **xiāng biān fǎ** 镶边法 ‘użycie wyrazów zapisywanych znakami mającymi ten sam „klucz” czy element graficzny’.

W kreacji imion wykorzystuje ona przede wszystkim zasadę tworzenia chińskich znaków złożonych jako mających wspólny element graficzno-semantyczny, wskazujący na przynależność nimi zapisywanych wyrazów do jednej, szeroko rozumianej, kategorii semantycznej, np.:

Yaojuan 姚娟, wspólny pierwiastek znaków zapisujących imię to *nǚ* 女 ‘kobieta’, to niewątpliwie kobiece imię może znaczyć ‘ładna i urokliwa’ (*yáo* 姚 ‘ładna’, *juān* 娟 ‘urokliwa, pełna wdzięku’);

Zhuji 珠玑, wspólny pierwiastek obu znaków zapisujących imię to *yù* 玉 ‘nefryt, jadeit, szlachetny kruszec’, imię może znaczyć ‘perła’ (*zhū* ‘perła’, *jī* ‘perła, która nie jest idealnie okrągła’);

Zhicha 枝杈, wspólny pierwiastek znaków zapisujących imię to *mù* 木 ‘drzewo’, imię może znaczyć ‘rozwidlenie gałęzi’ (*zhī* 枝 ‘gałąź’, *chā* 杈 ‘rozwidlenie, widelec’);

Huiliu 汇流, wspólny pierwiastek znaków zapisujących imię to *shuǐ* 水 ‘woda, rzeka’, występujący zazwyczaj jako pierwiastek czy subgrafem w znakach złożonych w postaci 氵, imię może znaczyć ‘połączyć/razem płynące strugi wody’ (*huí* ‘łączyć wody, razem płynąć’, *liú* ‘struga wody, płyn, strumień’).

W przypadku wykorzystania wyżej wskazanych metod nazwotwórczych powstają nazwy, dla których znaczenie użytych jednostek leksykalnych jest właściwie nieistotne lub mało istotne, natomiast liczy się przede wszystkim ich funkcja poetycka czy artystyczna, czyli wygląd/zapis nazwy znakami chińskimi odpowiednio dobranymi pod względem formy.

Warto też zwrócić uwagę na niewymienione w przytoczonej klasyfikacji wykorzystywanie w nazwotwórstwie chińskim specyficznych gier znakowo-słownych, polegających na podzieleniu znaku zapisującego nazwisko na dwa odrębne znaki/grafemy zapisujące różne wyrazy i utworzenie z nich imienia, np.:

Shu Sheyu 舒舍予, znak zapisujący nazwisko Shu 舒, mające dosłowne znaczenie *shū* 舒 ‘wyciągnięty, wygładzony, zrelaksowany’, został podzielony na dwa znaki zapisujące różne wyrazy: 舍 (*shě* ‘chata, moja skromna siedziba, skromny, dawać’), 予 (*yǔ* ‘dawać, ja’);

Lei Yutian 雷雨田, znak zapisujący nazwisko Lei 雷, mające dosłowne znaczenie *léi* 雷 ‘grzmot’, został podzielony na dwa znaki zapisujące różne wyrazy: 雨 (*yǔ* ‘deszcz’), 田 (*tián* ‘pole’); imię łatwo przetłumaczyć jako ‘deszczowe pole’;

Zhang Changgong 张长弓, znak zapisujący nazwisko Zhang o dosłownym znaczeniu *zhāng* 张 ‘napinać, naciągać, rozszerzać’, został podzielony na dwa znaki zapisujące różne wyrazy: 长 (*cháng* ‘długi’), 弓 (*gōng* ‘łuk’); dosłowne znaczenie imienia to ‘długi łuk’.

Liczba chińskich znaków złożonych (zbudowanych z piktogramów czy ideogramów prostych) dających się podzielić na znaki samodzielne jest ograniczona, stąd częsta powtarzalność imion osób o tym samym nazwisku.

ZNAKI PISMA CHIŃSKIEGO A CHIŃSKIE NAZWY WŁASNE

Chińskie onimy zapisane są specyficznym pismem chińskim, co, jak wykazywano powyżej, może mieć wpływ zarówno na semantykę, jak i walory graficzne

nazw. Relacje pomiędzy znakami chińskiego pisma a chińskimi czy zagranicznymi nazwami własnymi można określić też jak poniżej:

- (1) Nazwy własne zapisane są znakami służącymi zwyczajowo do zapisu tworzących je chińskich apelatywów czy nazw własnych.
- (2) Nazwy własne zapisane są znakami chińskimi jako formami graficznymi do zapisu sylaby (fonogramami/grafemami fonetycznymi), a nie logografemami służącymi do zapisu morfemu/wyrazu o konkretnym znaczeniu leksykalnym. Są to chińskie transkrypcje nazw obcych (kalki fonetyczne):
 - imiona transkrybowane, np. **Anna** 安娜; imię dosłownie może też znaczyć ‘spokojna dziewczyna’ (*ān* 安 ‘spokojny’, *nà* 娜 ‘dziewczyna’);
 - imiona skonstruowane z elementów transkrybowanych nazw obcych, np. **Gaolan** 高兰 od nazwisk Maksyma Gorkiego (**Gaoerji** 高尔基) i Romaina Rollanda (**Luolan** 罗兰), przy czym imię dosłownie może znaczyć ‘wysoka orchidea’ (*gāo* 高 ‘wysoki’, *lán* 兰 ‘orchidea’);
 - transkrybowane nazwy geograficzne, np. **Bolan** 波兰 ‘Polska’, nazwie można przypisać znaczenie ‘falista orchidea’ (*bō* 波 ‘fala’, *lán* 兰 ‘orchidea’).
- (3) Nazwy własne są zapisane grafemami/znakami już istniejącymi, odnoszącymi się do konkretnych leksemów, mających swoje brzmienie i znaczenie, ale przypisano im nowe znaczenie asocjacyjne (jako piktogramom prostym lub złożonym z dwóch lub więcej piktogramów prostych, stanowiących elementy wskazujące znaczenie całej struktury), które jest znaczeniem nazwy wynikającym z cech graficzno-semantycznych znaku. Takie zjawisko można nazwać neosemantyzmem graficznym. Są to:
 - a) nazwy geograficzne, np.:

Si Shui 泗水 ‘rzeka utworzona przez cztery źródła’ (*sì* 泗 ‘wydzielina z nosa’; znaczenie elementów znaku: *氵* ‘woda’ + *sì* 四 ‘cztery’; *shuǐ* 水 ‘woda, rzeka’);

Pin Shan 品山 ‘górze z trzema kamieniami/skałami na wierzchołku [niczym w znaku 品]’ (*pīn* 品 ‘rodzaj, rzecz, gatunek, ranga, charakter’);

b) imiona, np.:

Wen 问 ‘jedno/pierwsze dziecko w rodzinie’ (*wèn* 问 ‘pytać, pytanie, wiadomość, wywiad swata’; znaczenie elementów znaku: *mén* 门 ‘brama’ + *kǒu* 口 ‘usta, gęba do wyżywienia’, czyli nowe znaczenie to ‘jedna gęba do wyżywienia w bramie/domostwie’);

Lǚ 闾 ‘drugie dziecko w rodzinie’ (*lǚ* 闾 ‘brama w zaułku, zaułek, 25 rodzin w jednym kwartale, wioska’; znaczenie elementów znaku: *mén* 门 ‘brama’ + *lǚ* 吕 ‘tempo w muzyce’, grafia tego znaku/subgrafemu to dwukrotne *kǒu*

□ ‘usta, gęba do wyżywienia’, czyli nowe znaczenie sugerowane przez cały znak to ‘druga gęba/dwie gęby do wyżywienia w bramie/domostwie’).

- (4) Nazwy są zapisane grafemami/znakami już istniejącymi, odnoszącymi się do konkretnych leksemów, mających swoje brzmienie i znaczenie, ale przypisano im nowe znaczenie asocjacyjne wynikające z homofoniczności morfemów semantycznych, np.:

Kenan 克楠, dosłowne znaczenie: ‘móc być jak / być lepszym niż cedr’, podejrzwane znaczenie asocjacyjne: ‘móc być jak / być lepszym niż mężczyzna’ (*kè* 克 ‘móc; pokonać, być lepszym’, *nán* 楠 ‘cedr’, *nán* 男 ‘mężczyzna’);

Zhaodi 招娣, dosłowne znaczenie: ‘przywołać dziewczynę/żonę młodszego brata’, podejrzwane znaczenie asocjacyjne: ‘przywołać / sprowadzić na świat młodszego brata’ (*zhào* 招 ‘przywołać, sprowadzić’, *dì* 娣 ‘dziewczyna, żona młodszego brata’, *dì* 弟 ‘młodszy brat’).

PODSUMOWANIE

Jak starano się ukazać w artykule, chińskie nazwotwórstwo jest zagadnieniem różnorodnym i skomplikowanym, przede wszystkim z powodu specyfiki chińskiego języka i pisma, a także wskutek specyficznej kultury nazewnictwa występującej w Chinach. Stwierdzono, że chińskie onimy są w większości semantycznie transparentne, czyli na ogół są nazwami „znaczącymi”, mającymi związek semantyczno-funkcjonalny z apelatywami. Jednakże starano się też uzmysłowić, że „prawdziwy” sens niektórych nazw bywa czasem bardzo trudny do odkrycia, a jego stwierdzenie, z powodu braku istotnych informacji, często opiera się jedynie na domysłach. Chińskie nazwy własne ewidentnie nie stanowią przypadkowych kombinacji sylab/morfemów/znaków. Wykorzystanie konkretnych jednostek leksykalnych w procesie nazwotwórczym miało swoją przyczynę lub kilka przyczyn.

LITERATURA

- Deng, Z. 邓智海. (2002). *Quming yidian tong* 取名一点通 [Some knowledge of creating names]. Beijing: Zhongguo Dangan Chubanshe.
- Hui, Y. 慧缘. (2002). *Xingshi tanyuan yu quming yishu* 姓氏探源与取名艺术 [Research into surnames and the art of naming]. Jilin: Yanbian Daxue Chubanshe.
- Ji, X. 籍秀琴. (1993). *Zhongguo renming tanxi* 中国人名探析 [Research on Chinese personal names]. Beijing: Zhongguo Guangbo Dianshi Chubanshe.

- Kałużyńska, I. (2002). *Contemporary Chinese Place Names. Names of Administrative Divisions at County and City Level*. Bern: Peter Lang AG.
- Kałużyńska, I. (2008). *Chinese Female Namings. Past and Present*. Warszawa: Wydawnictwo AGADE.
- Li, R. 李然. (2004). *Qi ge hao ming hao yun yisheng 起个好名好运一生* [Good name, good fate]. Beijing: Jincheng Chubanshe.
- Lu, S. 罗森. (2000). *Qiming shouce 起名手册* [Naming manual]. Beijing: Zhongguo Shehui Chubanshe.
- Ma, Y. 马永立. (1982). Dimingde texing jiqi zai dili zhitu zhong de deyingong 地名的特性及其在地理制图中的应用 [The characteristics of place names and their application in geographic mapping]. *Diming Zhishi 地名知识*, 1, 2–5, 2, 4–8.
- Wanyan, S. 完颜绍元. (1994). *Zhao Qian Sun Li, Zhongguo xingming wenhua 赵钱孙李, 中国姓名文化* [Zhao, Qian, Sun, Li — The culture of Chinese personal names]. Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe.
- Xu, J. 徐健顺, Xin X. 辛宪. (1999). *Mingming. Zhongguo xingming wenhua de aomiao 命名. 中国姓名文化的奥妙* [Naming. Secrets of the Chinese culture of personal names]. Beijing: Zhongguo Shudian.

NAME-CREATION IN CHINESE

There are many ways of choosing or creating a name, the ways of which vary from culture to culture, and from language to language. Chinese onyms are usually constructed of one or more elements, being mostly lexical items (morphemes or words), and retaining in most cases their own lexical meaning in a name, therefore they are usually semantically transparent. However, the “true” significance of some names is sometimes very difficult to discover, and the conclusion is often based upon guesswork. What is evident, Chinese onyms are not random combinations; they usually have a certain underlying significance, reflecting the reason or reasons why particular lexical items are used in the naming process. Chinese researchers usually do not mention “the meaning” of names as a criterion for their semantic divisions. Their classifications are mainly based upon the variously termed “reasons”, “methods”, “motivations”, or “sources of naming”. Therefore, this paper deals with some selected, typical and untypical, “methods” of creating Chinese names, especially given names and place names.

Key words: Chinese onyms, Chinese name-creation strategies, methods of creating Chinese names, Chinese personal names, Chinese place names

CZY ISTNIEJE POTRZEBA LEKSYKOGRAFICZNEGO OPRACOWANIA TERMINÓW ANTROPONOMASTYCZNYCH?

Słowa tematyczne: antroponomastyka, słownik terminów, struktura artykułu hasłowego, etnonim

WSTĘP

„Terminologia jest warunkiem działalności naukowej, a jej jakość (zwłaszcza precyzja i systemowość) wpływa w znacznej mierze na jakość wyników pracy badacza” — tak o istocie i roli terminologii pisała Ewa Wolnicz-Pawłowska w artykule zamieszczonym w 60. numerze „Onomastików” (2016, s. 37–46). W kontekście słów cenionej onomastki potrzeba systematyzacji i harmonizacji polskiej terminologii onomastycznej wydaje się niezbędna. Dlatego też pod auspicjami Sekcji Onomastycznej Komitetu Językoznawstwa PAN w kadencji 2015–2019 podjęto kolejną już próbę opracowania terminów w ramach międzyinstytucjonalnego projektu „Polska terminologia onomastyczna”¹. Postulowanym efektem końcowym miał być słownik, w którym w układzie hierarchiczno-tematycznym (zob. Bijak, 2019, s. 44–52) planowano zamieścić poszczególne terminy wraz z ich definicjami, pochodzeniem, wskazaniem wariantywnych postaci terminów (terminów równoważnych) i wariantywnych definicji, podaniem przykładów użycia, zmian znaczeniowych, uzusu, frekwencji i zaleceń poprawnościowych (termin preferowany, dopuszczalny, niezalecany), a także uwzględnić aspekty dodatkowe (stosowanie terminów niepoprawnych ortograficznie, funkcjonowanie terminów

¹ Podejmowane wcześniej próby opracowania polskich terminów onomastycznych nie przyniosły zadowalających wyników. Z taką inicjatywą wystąpiły m.in. Zofia Abramowicz i Leonarda Dacewicz, które na łamach „Onomastików” (1995, s. 247–253) zgłosiły konieczność systematyzacji terminów i wskazały podstawowe założenia słownika terminologicznego.

w świadomości użytkowników języka itp.). Należy mieć nadzieję, że ponownie ukonstytuuje się Komisja Onomastyczna przy Komitecie Językoznawstwa PAN, a w jej ramach kontynuowane będą dotychczasowe prace.

W artykule omówione zostaną podstawowe zagadnienia związane z rozwojem, zasobem, frekwencją polskiej terminologii antroponomastycznej z uwzględnieniem wariantywności jednostek terminologicznych, współwystępowania form rodzimych i obcych (greckich, łacińskich). Na wybranym przykładzie przedstawiona zostanie wstępna koncepcja artykułu hasłowego w słowniku terminologicznym. Wśród wykorzystanych źródeł znajdują się m.in.: słownik „Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika” (Vidoeski i in., 1983), artykuł Mieczysława Karasia „W sprawie polskiej terminologii onomastycznej” (1968, s. 352–360), opracowania Henryka Górnowicza (1988) i Ewy Jakus-Borkowej (1987), encyklopedia „Polskie nazwy własne” (Rzetelska-Feleszko, 1998) i kompendium „Słowiańska onomastyka” (Rzetelska-Feleszko, Cieślíkowa i Duma, 2002–2003) oraz wybrane artykuły publikowane na łamach pisma „Onomastica”, a także „Rocznika Sławistycznego” i „Rozpraw Komisji Językowej WTN”.

ROZWÓJ I ZASÓB TERMINÓW ANTROPONOMASTYCZNYCH — ZARYS

W artykule „Polish Anthroponomastic Terminology — Towards Systematization and Normalization” (Górny, 2019, s. 105–117) podałam wstępne dane dotyczące liczby funkcjonujących współcześnie terminów w pracach z zakresu antroponomastyki (ok. 300). Wśród nich znajdują się terminy onomastyczne i ogólnojęzykoznawcze, a obok jednostek nadrzędnych wskazać można liczne określenia podrzędne z elementami dyferencyjnymi. W słowniku hierarchiczno-tematycznym powinien być zachowany kilkustopniowy układ hiperonimiczno-hiponimiczny, a zatem jednostki podrzędne (często dwuskładnikowe) miałyby być wyszczególnione pod odpowiednim hasłem głównym, np.

antroponim / nazwa osobowa — antroponimia (zbiór antroponimów)

nazwa indywidualna

imię

imię indoeuropejskie; imię rodzime // słowiańskie // staropolskie (→ imię dwuczłonowe (złożone), imię jednotematowe // apelatywne); imię zapożyczone (→ imię chrześcijańskie → imię biblijne → imię starotestamentowe, imię nowotestamentowe, imię osoby świętej; imię świeckie) oraz imię hipokorystyczne // pieszczotliwe // hipokorystyk // hypocoristicum, imię apotropaiczne, imię derywowane itp.

nazwa rodzinna, rodowa, zbiorowa

nazwisko

nazwisko odapelatywne, nazwisko odimienne, nazwisko odmiejscowe, nazwisko patronimiczne (odojcowskie), nazwisko odetniczne itp.

W terminologii naukowej obserwuje się zmiany związane z pojawianiem się nowych terminów i określeń wariantywnych przy jednoczesnym stopniowym zaniku terminów rzadko używanych. W tym kontekście warto zarysować rozwój polskiej terminologii antroponomastycznej, odwołując się do najważniejszych opracowań. Jednym z nich z pewnością jest zbiór słowiańskich terminów onomastycznych „Osnoven sistem” (1983) zawierający 220 terminów polskich, w tym ponad 50 terminów antroponomastycznych. Wśród nich znajdują się określenia, które nie przyjęły się i nie są używane w pracach polskich onomastów (np. *antroponimika*, *nazwa dziecięca*, *nazwa chłopięca*, *nazwa dziewczęca*, *imiennik*). W słowniku tym terminy zaklasyfikowano do dwóch nadrzędnych grup: terminy onomastyczne dla nazw własnych oznaczających różne typy obiektów (tu: *bionimy* i *abionimy*) oraz terminy dotyczące opisu i opracowania nazw własnych. W pierwszej grupie (w ramach bionimów) zamieszczono 14 terminów odnoszących się do nazewnictwa osobowego. Wyróżniono: *antroponim* → *nazwa osobowa* → *nazwa męska*, *nazwa żeńska*, *nazwa dziecięca* (*nazwa chłopięca*, *nazwa dziewczęca*); *nazwa grupowa* // *antroponim zespołowy* → *nazwisko rodzinne*, *nazwa rodowa*, *nazwa mieszkańca*, *etnonim* // *nazwa etniczna* oraz *pseudoantroponim* → *teonim* // *nazwa bóstwa*. Wśród terminów dotyczących opisu i opracowania nazw własnych wskazano *antroponimika*, a w wyniku dalszej hierarchizacji — terminy w obrębie takich działów jak: powstanie i rozwój antroponimów (5, np. *antroponimizacja*, *antroponimia*, *pseudoginim*), antroponimy z formalnego punktu widzenia (3, np. *antropoleksem*, *formant antroponimiczny* // *antropoformant*), systemy antroponimiczne i ich funkcjonowanie (4, np. *mononimia*, *polionimia*), metodyka antroponomastyki (3, np. *antroponomasta*, *antroponomastykon*), terminy związane z nazwami osobowymi (6, np. *nazwa patronimiczna* // *odojcowska*, *nazwisko metronimiczne*, *nazwisko ginekonimiczne*), leksykalno-semantyczne aspekty nazw osobowych (1: *apotropajon* // *nazwa opiekuńcza* (*profilaktyczna*)), nazwy osobowe z formalnego punktu widzenia (3, np. *nazwisko odapelatywne*, *nazwisko deantroponimiczne*), systemy nazw osobowych i ich funkcjonowanie (9, np. *imię chrzestne*, *imię kościelne*, *przydomek*, *nazwisko*), terminy etnonomastyczne (4: *etnonimizacja*, *deetnonimizacja*, *etnonim endogeniczny*, *etnonim egzogeniczny*), zob. niżej.

A.

1. *bionim*

11 antroponim

111 *nazwa osobowa*

1111 *nazwa męska*

1112 *nazwa żeńska*

1113 *nazwa dziecięca*

11131 *nazwa chłopięca*

11132 *nazwa dziewczęca*

- 112 *nazwa grupowa // antroponim zespołowy*
 - 1121 *nazwisko rodzinne*
 - 1122 *nazwa rodowa*
 - 1123 *nazwa mieszkańca*
 - 1124 *etnonim // nazwa etniczna*
- 12 *pseudoantroponim*
 - 121 *teonim // nazwa bóstwa*
- B.
- 11 *antroponimika* (adj. *antroponimiczny*)
 - 11.1 Powstanie i rozwój antroponimów
 - 11.12.1 *antroponimizacja*
 - 11.12.2 *deantroponimizacja*
 - 11.13 *antroponimia* (zbiór antroponimów danego języka, okresu, regionu)
 - 11.19.11.1 *pseudoginim*
 - 11.19.11.2 *pseudoandronim*
 - 11.3 Antroponimy z formalnego punktu widzenia
 - 11.33.12.01 *antropoleksem*
 - 11.33.12.02 *formant antroponimiczny // antropoformant*
 - 11.33.3 *imiennik*
 - 11.4 Systemy antroponimiczne i ich funkcjonowanie
 - 11.40.1 *mononimia*
 - 11.40.2 *polionimia*
 - 11.40.21 *dionimia*
 - 11.40.22 *trionimia*
 - 11.9 Metodyka antroponomastyki
 - 11.91.1 *antroponomasta* (osoba zajmująca się badaniem antroponimii)
 - 11.91.2 *antroponomastykon* (spis antroponimów w formie książki z lingwistycznymi (i pozalingwistycznymi) objaśnieniami)
 - 11.91.3 *atlas antroponomastyczny*
 - 111 Terminy związane z nazwami osobowymi
 - 111.20.13.01 *nazwa patronimiczna // odojcowska*
 - 111.20.13.01 *nazwa metronimiczna*
 - 111.20.13.12.1 *nazwisko patronimiczne*
 - 111.20.13.12.2 *nazwisko metronimiczne*
 - 111.20.13.12.3 *andronim*
 - 111.20.13.12.4 *nazwisko ginekonimiczne*
 - 111.21 Leksykalno-semantyczne aspekty nazw osobowych
 - 111.21.91 *apotropajon // nazwa opiekuńcza* (profilaktyczna)
 - 111.3 Nazwy osobowe z formalnego punktu widzenia
 - 111.31.1 *nazwisko odapelatywne*
 - 111.31.21.1 *nazwisko deantroponimiczne*
 - 111.31.22.1 *nazwisko odtoponimiczne*
 - 111.4 Systemy nazw osobowych i ich funkcjonowanie
 - 111.40.10.1 *mononim*
 - 111.40.20.1 *imię chrzestne*
 - 111.40.20.11 *imię kościelne*
 - 111.40.20.11 *imię kalendarzowe*
 - 111.40.20.2 *nazwa wyróżniająca*
 - 111.40.20.21 *przydomek*
 - 111.40.20.3 *nazwisko*

- 111.40.20.4 *nazwa odojcowska*
- 111.40.20.5 *nazwa oddomowa*
- 1124 Terminy etnonomastyczne
- 1124.1 Powstanie i rozwój etnonimów
 - 1124.12.1 *etnonimizacja*
 - 1124.12.2 *deetnonimizacja*
 - 1124.14.1 *etnonim endogeniczny*
 - 1124.14.4 *etnonim egzogeniczny* (Osnoven sistem)

Prace nad glosariuszem „Osnoven sistem”, który ukazał się w 1983 r., zostały zainicjowane przez Jana Svobodę w latach 60. XX w. W 1968 r. ukazał się tekst Mieczysława Karasia, w którym autor przedstawił, w nawiązaniu do propozycji Svobody, wstępny projekt polskiej terminologii onomastycznej. Terminy (niekiedy wraz z przykładami) zestawiał w czterech grupach: nazwa własna — ogólnie, nazwa własna miejscowa, nazwa własna przedmiotowa (prócz miejscowości), nazwa własna osobowa (istot żywych). W ostatniej z nich wyróżnił niemal 90 terminów w kilku podgrupach, takich jak:

- a) zjawiska i typy morfologiczne, np. *nazwa prosta* — *Piotr, Wilk, nazwa złożona* — *Dobrogost, nazwa pieścizotliwa* — *Staś, nazwa wywoławcza* — *Władziu*;
- b) zjawiska fonetyczne, np. *geminacja spieszczeniowa*;
- c) znaczeniowe typy nazw osobowych, np. *nazwa od właściwości duchowych, nazwa od okoliczności* (czas urodzenia, liczba dzieci), *przezvisko od majątku, nazvisko etnonimiczne, nazwa fytonimiczna*;
- d) inne rodzaje nazw osobowych, np. *nazwa reformacyjna, nazwa kontrreformacyjna, nazwa humanistyczna, nazwa sakralna* (mitologiczna), *nazwa wróżebna* (totemiczna);
- e) nazwa alegoryczna (zmyślona), np. *nazwa boska* (demoniczna),
- f) nazwa zbiorowa, np. *nazwa skupiskowa* — *Spartakus, nazwa od części świata* — *Azjaci, przezviska terytorialne* — *Górale, Galileusze*.

W propozycji M. Karasia nie pojawia się termin *imię* (jest: *nazwa chrzestna, nazwa odróżniająca* (drugie imiona)) ani określenia względem niego podrzędne typu *imię staropolskie, chrześcijańskie*. Wyszczególnione są natomiast różne typy nazwisk, np. *nazvisko odapelatywne, odimienne, patronimiczne i metronimiczne* (Sterczula), *odmiejscowe, rodowe* (Jagiellonowie), *rodzinne* (Nowakowie), w obrębie przezvisk — określenia: *nazwa żartobliwa i przezvisko rodzinne*, a *kryptonim i fiktonim* w ramach hiperonimu *pseudonim*. Część terminów proponowanych przez Karasia (w dużym stopniu będących polskimi odpowiednikami propozycji J. Svobody) się nie przyjęła (np. *nazwa dziecinna* (pajdonimiczna)), inne z kolei zostały z czasem rozbudowane o liczne określenia podrzędne. W pracy Karasia zwracają ponadto uwagę określenia wieloskładnikowe, np. *nazwa dziecka spoza małżeństwa, nazwa plemienna jako narodowa, nazwa od wyrobów, naczyń, materiałów*.

W syntezach onomastycznych z lat 80. XX w. autorstwa E. Jakus-Borkowej (1987) i H. Górnowicza (1988) obserwujemy dalszy rozwój terminologii antroponomastycznej. Rozłącznie stosowane są tu już terminy *antroponomastyka* ‘nauka o zbiorze nazw osobowych’ i *antroponimia* ‘zbiór nazw osobowych’ (terminy zalecane). W wymienionych podręcznikach obok terminów podstawowych (*imię*, *nazwisko* itp.) funkcjonują terminy podrzędne (liczniejsze w pracy E. Jakus-Borkowej), np.

imię — staropolskie (*obserwacyjne // odapelatywne, życzeniowe // dwuczłonowe*), *chrześcijańskie, hipokorystyczne, skrócone, imiesłowowe, melioratywne, metrykalne, modne, „mówiące”, znaczące* (Jakus-Borkowa, 1987);

imię — staropolskie (*jednoczłonowe, dwuczłonowe, imiesłowowe, skrócone, piśmiotliwe (hipokorystyka)*), *chrześcijańskie* (Górnowicz, 1988).

Wiele z nich znalazło zastosowanie w pracach polskich onomastów. Podobnie jak używane przez autorów terminy *nazwy prymarne* (bezprzyrostkowe) i *nazwy sekundarne* (przyrostkowe, pochodne). Krytyka tych ostatnich pojawiła się dość wcześniej (zob. np. Kowalik-Kaleta, 1983, s. 231–254), mimo to przez długi czas stosowane były w opracowaniach onomastycznych w utrwalonym, lecz błędnym znaczeniu.

Bogaty zbiór terminów i quasi-terminów antroponomastycznych (niemal 300) zawiera encyklopedia „Polskie nazwy własne” (1998). Obejmuje on terminy typowo antroponomastyczne i ogólnojęzykoznawcze, rodzime i obce (greckie, łacińskie), a wśród licznych określeń jedno- i więcejwyrazowych znajduje się słownictwo niebędące terminami. Zwracają uwagę liczne terminy podrzędne względem takich hiperonimów terminologicznych jak: *imiona, nazwiska, etnonimy, pseudonimy, przezwiska* itp., które wyróżniane są m.in. ze względu na czynnik genetyczny, wpływy obce, strukturę, sytuację komunikacyjną.

Obrazu polskiej terminologii antroponomastycznej nie zmieniają terminy przytoczone w syntezie „Słowiańska onomastyka” (2002–2003), w części dotyczącej onomastyki w Polsce (jest ich jednak zdecydowanie mniej). Z kolei lista kluczowych terminów onomastycznych, ustalona przez grupę terminologiczną ICOS, a przetłumaczona i opracowana przez Artura Gałkowskiego i Urszulę Bijak obejmuje kilkadziesiąt terminów onomastycznych, w tym zaledwie kilkanaście jednostek odnoszących się do antroponimii: *antroponimia, antroponomastyka, antroponomastykon, etnonim, hagianim, imię, nazwa mieszkańca, nazwisko, przezwisko, pseudonim, teonim*. W wypadku kilku z nich dopuszczono określenia wariantywne: *antroponim // nazwa osobowa, hipokorystyk // hipokorystyki, matronimikum // matronimicum // matronimik, patronim // patronimikum*.

W wydawnictwach encyklopedycznych zawierających hasła z zakresu językoznawstwa ogólnego i polonistycznego (EJO i EJP) odnajdujemy nieliczne

terminy dotyczące antroponimów. Pojawia się w nich określenie *antroponimia* (brak: *antroponim*, *antroponomastyka*, *antroponomastykon*), ale w niezalecanym znaczeniu ‘dział onomastyki zajmujący się nazwami osobowymi’. Pozostałe terminy w „Encyklopedii języka polskiego” (1999) (ok. 13) to określenia jednoskładnikowe (*imię*, *nazwisko*, *przezwiśko*, *pseudonimy*) oraz dwu- (*imiona chrześciane*, *imiona osób*, *imiona słowiańskie*, *nazwisk kobiet*) i wieloskładnikowe (*nazwiska obcego pochodzenia*, *nazwy herbów i zawołania*, *nazwy mieszkańców osad*, *nazwy plemienne Słowian*). Zasób terminów onomastycznych w „Encyklopedii językoznawstwa ogólnego” (wyd. II z 1999 r.) jest uboższy. Pojawiają się tu m.in. określenia: *imię własne* jako synonim *nazwy własnej // nomen proprium* czy termin nieużywany przez onomastów *patronimikon*, definiowany jako ‘imię (nazwa) własne utworzone od imienia ojca lub przodka’, który odnosi się do nazwisk typu *Jakubowicz* i nazw miejscowych typu *Janowice*.

Z krótkiego zarysu rozwoju i zasobu terminów antroponomastycznych wynika, że mamy do czynienia ze zbiorem obejmującym obecnie z pewnością ponad 250 jednostek, wśród których wskazać można terminy zalecane, przestarzałe, niezalecane. Wiele terminów nieużywanych przez onomastów w Polsce zostało zaproponowanych w artykule M. Karasia i w „Osnoven sistem” (1983). Niemniej jednak „Osnoven sistem” i podręcznik „Polskie nazwy własne” są głównym źródłem terminów z zakresu onomastyki. W encyklopediach nieonomastycznych (EJO, EJP) uwzględnione są jedynie podstawowe określenia odnoszące się do nazw osobowych, które stanowią niewielki odsetek pozostałych haseł. W tej kategorii terminologicznej zwraca uwagę niski przyrost neologizmów, występowanie form wariantywnych (*ananim // anagramonim // palinonim* ‘pseudonim powstały w wyniku przestawienia kolejności liter w nazwisku, imieniu lub pseudonimie’, zob. Zawodzińska-Bukowiec, 2014), dublety z liczbą gramatyczną (np. *nazwisko*, *nazwiska*), liczne dwu- lub kilkuczłonowe terminy podrzędne. Zdarzają się terminy homonimiczne, wspólne dla dwóch podgrup nazw własnych: antroponimów i toponimów (np. *patronimikum* czy *nazwa etniczna*).

ETNONIM // NAZWA ETNICZNA — HISTORIA TERMINU, DEFINICJE, STATUS

Wśród terminów antroponomastycznych wskazać można jednostki odnoszące się do nazw indywidualnych (*imię*, *przezwiśko*, *pseudonim*) oraz określenia rozpatrywane w ramach nazw rodzinnych i zbiorowych. W ostatniej grupie — obok *nazwiska*, *nazwy heraldycznej*, *nazwy dynastycznej* — wymienić należy *etnonim* i jego synonimiczny wariant *nazwę etniczną*. W wyniku dalszej hierarchizacji wskazać można terminy podrzędne z elementami dyferencyjnymi oraz ich warianty, np. *etnonim egzogeniczny // egzoetnonim*, *etnonim endogeniczny*

// *endoetnonim*, *etnonim odtoponimiczny* // *etnonim pochodzenia topograficznego*, *etnonim odimienny*. Podkreślić należy, że *etnonim* nie należy do prototypowych terminów onomastycznych ze względu na niejednoznaczność przynależność wyznaczanych przez niego jednostek do kategorii nazw własnych. W literaturze przedmiotu niejednolicie określany jest też jego zakres.

Prześledźmy zatem historię i definicje terminu (na podstawie wybranych opracowań) ze zwróceniem uwagi na typy nazw, jakie obejmuje. W SJP PWN termin ten definiowany jest jako 'wyraz będący nazwą narodu, plemienia', w WSJP PAN jako 'nazwa narodu, plemienia lub grupy etnicznej' (por. SJP Dor 'nazwa narodowa, plemienna, np. *Włoch, Polanin, Kurp*'). Określenie to nie pojawia się w polskich encyklopediach ogólnojęzykoznawczych (EJP i EJO). W EJP mowa jest co prawda o nazwie etnicznej, ale w odniesieniu do nazw miejscowych typu *Zagórzany, Brzeżany*².

Termin *etnonim* // *nazwa etniczna* nie został użyty przez Witolda Taszyckiego w artykule „O nazwach Śląsk i Ślężanie” (1946/1958a) (tu: autor posłużył się określeniem *nazwa plemienna*) ani w tekście „Kilka uwag o nazwach mieszkańców od nazw krain i miejscowości” (1964/1968). Autor nazwy plemienne, narodowe i nazwy mieszkańców uznawał za wyrazy pospolite: „wiążą się one [nazwy narodowe, plemienne i nazwy mieszkańców] najściślej z wyrazami pospolitymi i jedną z nimi tworzą całość. [...] Jeżeli w pewnych językach, np. w języku polskim, niektóre spośród tych wyrazów zewnętrznie się traktuje jak imiona własne, pisząc je przez wielką literę (*Czech, Francuz, Niemiec; Kujawianin, Mazur, Ślązak*), nic to nie znaczy” (Taszycki, 1964/1968, s. 51).

W propozycji terminologicznej Mieczysława Karasia (1968) także nie odnajdziemy określenia *etnonim*; przymiotnik *etniczny* pojawia się w grupie nazw geograficznych (*nazwa etniczna*, np. *Węgrzce, nazwa pseudoetniczna*, np. *Niemce* < nazwiska *Niemiec*), a *etnonimiczny* — w zbiorze nazwisk (*nazwisko etnonimiczne*). Wymienione są tu jednak terminy: *nazwa od części świata (Azjaci)*, *nazwa narodowa (Polacy)*, *nazwa odplemienna (Górale)*, *nazwa mieszkańca (Krakowianie)*, które rozpatrywać można (choć nie bez zastrzeżeń) w ramach etnonimów.

Z kolei Stanisław Rospond (1966, 1969) w pracy poświęconej strukturze pierwotnych nazw plemion słowiańskich (np. *Obodrzyty, Brzeżanie, Wiercanie*) posługuje się zarówno terminami *etnonim*, *etnonimia*, jak i określeniami synonimicznymi (*nazwa etniczna* // *struktura etnonimiczna*) oraz terminami podrzędnymi z członami wskazującymi na pochodzenie lub budowę nazwy (*etnonim topograficzny*, *etnonim antroponimiczny*, *etnonim sekundarny*). Używa również określenia *baza etnonimiczna* (np. *Srb-* dla nazwy *Serbowie*).

² Tego typu nazwy etniczne zdefiniował W. Taszycki jako „oznaczające w najdawniejszym stanie rzeczy mniejszą lub większą gromadę ludzką, na podstawie właściwości zamieszkanego przez nią skrawka ziemi, pochodzenia z pewnej okolicy lub miejscowości” (Taszycki, 1946/1958b, s. 262).

Pod koniec lat 60. XX w. ukazało się opracowanie struktury nazw etnicznych w języku polskim autorstwa Małgorzaty Sulisz (1969). Już z pierwszego zdania tekstu wynika sposób definiowania *etnonimu // nazwy etnicznej*: „Celem pracy jest analiza budowy słowotwórczej polskich etnonimów, czyli nazw mieszkańców, w ujęciu chronologicznym” (Sulisz, 1969, s. 287). Do nazw mieszkańców zalicza onimy typu: *Słowianin, Egipcjanin, Galicjanin, Polanin, Krakowianin, Rusin, Żydowin; Litwiniec, Słowak, Ślązak, warszawiak, Rusek, Moskal, Żyd* itp., a zatem zarówno nazwy mieszkańców krajów, miast, regionów, jak i nazwy plemienne i narodowe. *Etonimię* traktuje jako dział onomastyki (termin niezalecany w tym znaczeniu — H.G.), nie jako zbiór etnonimów, a synonimicznym określeniem *etnonimu // nazwy etnicznej* jest tu *formacja etnonimiczna*. Mowa jest także o przyrostku w funkcji etnonimicznej, etnonimach typu topograficznego (*Wiślanie* < Wisła) i nazwach pochodzenia osobowego (*Dziadoszycy* < n. os. *Dziadosz*).

Według Zofii Kowalik-Kalety (1982) *nazwy mieszkańców* i tzw. *etnika* to dwie odrębne kategorie: „Pierwsze odnoszą się do pojedynczych osób zamieszkujących dany kraj, obszar etniczny lub miasto albo też należących do danego plemienia. Drugie to nazwy plemion i narodów” (1982, s. 39). Etnikami w jej ujęciu nie są nazwy typu *Mazowszanin, Francuz, Polanin, warszawiak* — sytuowane na granicy apelatywów i nazw własnych (nie identyfikują jednostki, lecz członka grupy społecznej), ale nazwy kolektywne typu *Polanie, Wieleci, Węgrzy*.

E. Jakus-Borkowa (1987) terminem *etnonimy // nazwy etniczne* obejmuje nazwy plemion oraz większych i mniejszych grup etnicznych (w wypadku współczesnych etnonimów — nazwy obywateli państw i członków narodowości oraz społeczeństw, a także określenia mieszkańców miast, wsi, dzielnic, regionów), a *etnonimię* rozumie raczej jako dział onomastyki zajmujący się etnonimami niż jako zbiór etnonimów. Ze względu na pochodzenie wyróżnia etnonimy utworzone od warunków topograficznych terenu (np. *Lędzicy*) oraz od cech charakterystycznych mieszkańców (*Mazurzy*).

Wśród terminów zawartych w „Osnoven sistem” (1983) odnajdujemy w grupie antroponimów zbiorowych określenie *etnonim // nazwa etniczna*, a w punkcie terminy etnonomastyczne — *etnonim endogeniczny* i *etnonim egzogeniczny* (obok *etnonimizacji* i *deetnonimizacji*). Terminy z elementami dyferencyjnymi zostały objaśnione w opracowaniu „Polskie nazwy własne” (1998, s. 181), w którym czytamy: „Pierwotne wspólnoty wyłaniały swą nazwę w procesie samookreślenia się (autoidentyfikacji etnicznej — *etnonimy endogeniczne*) lub otrzymywały ją z zewnątrz, od sąsiadów (*etnonimy egzogeniczne*)”. Wymienione zostały również inne terminy szczegółowe: *etnonimy pochodzenia topograficznego* (wskazujące na więź terytorialną), *odimienne* (więź krwi) i *przezwickowe* (charakterystyczne cechy członków danej wspólnoty), a także określony został zakres terminu *etnonim* (nazwy plemion, nazwy grup regionalnych, nazwy narodowości, pluralne

formy nazw mieszkańców). W kompendium „Słowiańska onomastyka” (2002–2003) do etnonimów włączono zarówno nazwy plemion, narodów, zbiorowości lokalnych, jak i nazwy mieszkańców regionów, miejscowości.

W świetle powyższych uwag związanych z rozwojem terminu *etnonim* (nazwa etniczna), jego zakresem i statusem onomastycznym celowe wydaje się wskazanie jego miejsca w terminologicznym słowniku hierarchiczno-tematycznym (wraz z terminami podrzędnymi) oraz podanie definicji i przykładów zastosowania:

antroponim // nazwa osobowa — antroponimia (zbiór antroponimów)

nazwa rodzinna, rodowa, zbiorowa

etnonim // nazwa etniczna — etnonimia

etnonim egzogeniczny // *egzoetnonim*,

etnonim endogeniczny // *endoetnonim*;

etnonim odtoponimiczny,

etnonim odimienny,

etnonim przezwiśkowy;

etnonim sufiksalny (*przyrostkowy*),

etnonim bezsufiksalny (*bezprzyrostkowy*)³

WSTĘPNA STRUKTURA ARTYKUŁU HASŁOWEGO

TERMIN *etnonim*

DEFINICJA ‘nazwa własna grupy etnicznej (plemienia, narodu, ludu) bądź przedstawiciela takiej grupy’

WARIANTYWNOŚĆ // **TERMIN RÓWNOWAŻNY** *nazwa etniczna*⁴

POCHODZENIE // **OBJAŚNIENIE** gr. *éthnos* ‘lud, naród, rasa, plemię’ + gr. *ónyma* ‘imię’

EKWIWALENT W JĘZYKU ANGIELSKIM *ethnonym* ‘proper name of an ethnic group (a tribe, a folk, a clan etc.), or a member of this group, e.g. Italians, Bavarians, Croat, Frenchman, Zulu. (NOTE: Ethnonyms are not treated as proper names in some languages and by some scholars, e.g. ingleses in Spanish. According to some theories, ethnonyms are proper names both in plural and singular, in other theories, ethnonyms in the plural are proper names, in the singular appellatives.)’ (List of Key Onomastic Terms)

PRZYKŁADY // **ZASTOSOWANIE**

„Rodzimą warstwę **etnonimów** zbiorowych poza [...] nazwami prapolskich plemion, reprezentują późniejsze nazwy zbiorowości lokalnych, tj. nazwy wspólnot związanych z określonym terytorium regionalnym [...] np. *Kociewiaczy, Krakowiaczy*” (Polskie nazwy własne, s. 183).

³ Niektórzy badacze (np. Tyrpa, 2012, s. 25–52) wyróżniają ponadto etnonimy męskie (*Greki, Tatar, Rusnaki*), etnonimy żeńskie (*Murzynka, Cyganicha*), etnonimy dziecięce (*Żydziałko*) i etnonimy zbiorowe (gw. *Litwa* ‘Litwini’).

⁴ W literaturze przedmiotu ze względów stylistycznych stosowane są też określenia typu: *struktura etnonimiczna, formacja etnonimiczna*, niemające jednak statusu terminu, a także *etnika* i *nazwa odśrodkowiska*. W słowniku terminologicznym termin będzie też odesłany do hasła *toponim*.

„**Etonimy** są nazwami grup wspólnotowych, które łączą więzi społeczne, kulturowe, język, a także wspólnie zajmowany teren” (Słowiańska onomastyka, t. I, s. 479).

„Galicja była identyfikowana z Polską, dlatego tak właśnie nazywano ten region, a jej mieszkańców określano **etnonimem** Polacy” (Rak, 2015, s. 354).

„Część **etnonimów** jest motywowana nazwami pasm i szczytów górskich, np. Magurcanie i Babiogórcy [...], inne odwołują się do koloru stroju: Górale cýści (Podhalanie), biáli (w Gorcach, od strony Nowego Sącza) i cámi (okolice Piwnicznej), lub poszczególnych jego elementów: Guńkárze (na Śląsku Cieszyńskim nazwa górali ubierających się w guńki) i Siercanie (Podhalanie, od sieraka ‘opończy z kapturem’) [...]” (Rak, 2015, s. 47).

„Językoznawcy dokonują w zakresie **etników** rozróżnienia na nazwy etniczne, rozumiane jako nazwy plemion i narodów oraz nazwy mieszkańców, odnoszące się do «pojedynczych osób zamieszkujących dany kraj lub miasto albo też należących do danego plemienia» [...]. W artykule tym będziemy posługiwać się wymiennie wspomnianymi wyżej terminami, a także niekiedy stosować szerszy — nazwa odśrodkowa” (Zarewski, 2003, s. 48).

„**Etonimy**. Nazwy członków narodów lub grup etnicznych [...]” (Tyropa, 2012, s. 34).

KONTEKST UŻYCIA Termin pojemny, stosowany w odniesieniu do nazw plemion, narodów, ludów, nazw mieszkańców regionów, a także miejscowości.

ASPEKTY DODATKOWE Status etnonimów nie jest jednoznaczny. W niektórych językach oraz przez niektórych badaczy etnonimy nie są uznawane za nazwy własne. Wedle niektórych teorii etnonimy są nazwami własnymi tylko w lm., w lp. nimi nie są, według innych przynależą do propriów niezależnie od tego, czy mają postać pluralną czy singularną (zob. Lista słów kluczowych w onomastyce).

Terminami podrzędnymi względem hiperonimu *etnonim* są m.in. *etnonim endogeniczny* i *etnonim egzogeniczny* wraz z dopuszczalnymi wariantywnymi formami syntetycznymi: *endoetnonim* i *egzoetnonim*. Wstępnie można je zdefiniować następująco:

etnonim endogeniczny // *endoetnonim* ‘nazwa własna grupy etnicznej (plemienia, narodu, ludu) powstała w procesie autoidentyfikacji etnicznej (samookreślenia się) i używana przez przedstawicieli danej grupy’,

etnonim egzogeniczny // *egzoetnonim* ‘nazwa własna grupy etnicznej (plemienia, narodu, ludu) nadana przez przedstawicieli obcej wspólnoty etnicznej’.

Powyższe eksplikacje uzasadnia użycie tych terminów w opracowaniach onomastycznych i dialektologicznych, np.

Nazwy wspólnot, a więc plemion narodów, zbiorowości lokalnych, mieszkańców regionów, miejscowości, powstawały jako nazwy wychodzące od danej grupy (**etnonimy endogeniczne**), np. według przekonania niektórych badaczy do takich etnonimów należą Słowianie ‘ludzie mówiący zrozumiale’ [...] i **etnonimy endogeniczne** [sic! powinno być **egzogoniczne** — H.G.] powstałe na podstawie opozycji *swoi: obcy*, np. *Niemcy* (Słowiańska onomastyka, t. I, s. 479).

Góral w ujęciu historycznym należy do **egzoetnonimów**. Pierwotnie było to przezwisko [...] utworzone za pomocą augmentatywnego sufiksu -al od podstawy góra 'większe wzniesienie terenu' (Rak, 2015, s. 48).

J.S. Bystrzeń, omawiając pochodzenie etnonimów, dużo miejsca poświęcił nazwom motywowanym górzystością lub nizinnością terenu. Przede wszystkim scharakteryzował nazwy mieszkańców polskiej i ukraińskiej części Karpat. Dowiadujemy się więc, że w przypadku górali ruskich mamy rozbieżność między **egzoetnonimami** a **endoetnonimami**, por.: Łemkowie — Rusnacy, Bojkowie — Hyrciacy, Wyrchowyńcy (Rak, 2015, s. 47).

PODSUMOWANIE

Zarysowany w artykule rozwój i zasób terminologii antroponomastycznej (na podstawie wybranych kompendiów, opracowań monograficznych i przyczynkarskich), a także przedstawiona koncepcja słownikowego opracowania polskiej terminologii onomastycznej i wstępna struktura artykułu hasłowego *etnonim* wskazują na problemy związane z definiowaniem terminu, wyznaczeniem jego zakresu, ustaleniem statusu (w jednostkowych przypadkach), określeniem preferowanych, dopuszczalnych i niezalecanych postaci wariantywnych, wyborem (redukcją) terminów podrzędnych, akceptacją lub nie neoterminów itp. W tym kontekście twierdząco należy odpowiedzieć na pytanie postawione w tytule niniejszego tekstu i podjąć działania zmierzające do całościowego opracowania (systematyzacji, normalizacji, harmonizacji) terminologii w ramach poszczególnych subdyscyplin onomastyki.

LITERATURA

- Abramowicz, Z. i Dacewicz, L. (1995). Założenia słownika polskiej terminologii onomastycznej [Foundations of the dictionary of Polish onomastic terminology]. *Onomastica*, 40, 247–253.
- Bijak, U. (2019). Polska terminologia onomastyczna. Ku harmonizacji systemu [Polish onomastic terminology. Towards the harmonization of the system]. W: A. Chomová, J. Krško, I. Valentová (red.), *Konvergenie a divergenie v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 26.–28. júna 2017. Zborník referátov* [Convergence and divergence in the proprial sphere. Proceedings of the 20th Slovak Onomastic Conference. Banská Bystrica 26–28 June 2017] (s. 44–52). Bratislava: VEDA.
- EJO — Polański, K. (red.). (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (wyd. 2) [Encyclopedia of general linguistics (2nd edition)]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- EJP — Urbańczyk, S. (red.). (1999). *Encyklopedia języka polskiego* (wyd. 3) [Encyclopedia of the Polish language (3rd edition)]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Górnowicz, H. (1988). *Wstęp do onomastyki* [Introduction to onomastics]. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Górny, H. (2019). Polish Anthroponomastic Terminology — Towards Systematization and Normalization. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF*, 37, 105–117.
- Grupa Terminologiczna ICOS. (2018). *Lista ICOS kluczowych terminów onomastycznych* (tłum. i oprac. w języku polskim A. Gałkowski, U. Bijak). <http://onomastyka.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/2019/03/Lista-ICOS-kluczowych-terminów-onomastycznych.pdf> (dostęp: 13.04.2020).
- ICOS Terminology Group. (b.d.). *List of Key Onomastic Terms*. <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf> (dostęp: 13.04.2020).
- Jakus-Borkowa, E. (1987). *Nazewnictwo polskie* [Polish names and naming]. Opole: WSP w Opolu.
- Karaś, M. (1968). W sprawie polskiej terminologii onomastycznej [On Polish onomastic terminology]. *Onomastica*, 13, 352–360.
- Kowalik-Kaleta, Z. (1982). Miejsce kategorii nazw mieszkańców (Polanin, Francuz, Warszawiak) oraz etników (Wiślanie, Litwini) w systemie językowym [Names of inhabitants (Polanin, Francuz, Warszawiak) and ethnic groups (Wiślanie, Litwini) in the language system]. *Onomastica*, 27, 39–53.
- Kowalik-Kaleta, Z. (1983). Strukturalistyczna a strukturalna klasyfikacja nazwisk [Structuralist and structural classification of surnames]. *Polonica*, 9, 231–254.
- Osnoven sistem — Vidoeski, B. i in. (red.). (1983). *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slawjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Polskie nazwy własne — Rzetelska-Feleszko, E. (red.). (1998). *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish proper names. Encyclopedia]. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rak, M. (2015). *Kulturemy podhalańskie* [Podhale culturemes]. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Rospond, S. (1966). Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. Cz. I [Structure of the original Slavic ethnonyms. Part 1]. *Rocznik Sławistyczny*, 26, 21–34.
- Rospond, S. (1969). Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. Cz. II [Structure of the original Slavic ethnonyms. Part 2]. *Rocznik Sławistyczny*, 29, 9–28.
- Słowiańska onomastyka — Rzetelska-Feleszko, E., Cieślukowa, A. i Duma, J. (red.). (2002–2003). *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* (t. 1–2) [Slavic onomastics. Encyclopedia (Vols. 1–2)]. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- SJP Dor — Doroszewski, W. (red.). (1969). *Słownik języka polskiego* (wersja cyfrowa) [Dictionary of the Polish language (electronic version)]. <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista>
- SJP PWN — *Słownik języka polskiego PWN* (uzupełniona i poprawiona cyfrowa wersja Słownika 100 tysięcy potrzebnych słów, red. J. Brańczyk, Warszawa 2005) [Dictionary of the Polish language PWN]. <https://sjp.pwn.pl/>
- Sulisz, M. (1969). Budowa słowotwórcza nazw etnicznych w języku polskim [Word-formation of ethnic names in the Polish language]. *Rozprawy Komisji Językowej WTN*, 7, 287–341.
- Taszycki, W. (1958a). O nazwach Śląsk i Ślężanie [About the names Śląsk and Ślężanie]. W: W. Taszycki, *Rozprawy i studia polonistyczne* (t. I, s. 332–333). Wrocław — Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. (Przedruk z *Język Polski*, 26, 155–156, 1946).
- Taszycki, W. (1958b). Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału) [Slavic place names (determining the classification)]. W: Taszycki, *Rozprawy i studia polonistyczne* (t. I, s. 228–268). Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. (Wydanie oryginalne: *Prace Komisji Językowej PAU*, 29, 1946).
- Taszycki, W. (1968). Kilka uwag o nazwach mieszkańców od nazw krain i miejscowości [A few remarks about the names of inhabitants derived from the names of lands and places]. W: W. Taszycki, *Rozprawy i studia polonistyczne* (t. IV, s. 50–55). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. (Przedruk z *Prace Filologiczne*, 18(3), 261–265, 1964).
- Tyrpa, A. (2012). Polskie choronimy i etnonimy ludowe [Polish choronyms and folk ethnonyms]. *Onomastica*, 56, 25–52.

- Wolnicz-Pawłowska, E. (2016). Terminologia onomastyczna w tradycji badawczej i praktyce normalizacyjnej [Onomastic terminology in the research tradition and in the standardization practise]. *Onomastica*, 60, 37–46.
- WSJP PAN — *Wielki słownik języka polskiego PAN* [The great dictionary of the Polish language PAS]; <https://www.wsjp.pl/> (dostęp: kwiecień 2020).
- Zarębski, R. (2003). Etonimy i nazwy odtenczne w polskich przekładach Nowego Testamentu [Ethnonyms and names of ethnic derivation in Polish translations of the New Testament]. *Onomastica*, 48, 45–78.
- Zawodzińska-Bukowiec, K. (2014). *Pseudonim polski (od czasów najdawniejszych do dziś)* [The Polish pseudonym (from the earliest times to the present)]. Kraków: Libron.

SUMMARY

IS THERE A NEED FOR A LEXICOGRAPHIC STUDY OF ANTHROPONOMASTIC TERMS?

The article discusses basic issues related to Polish anthroponomastic terms, their development and frequency, taking into account the variability of terminological units and the co-existence of native and foreign forms (usually Greek or Latin). It presents problems related to defining a term, determining its scope or (in particular cases) status, indicating preferred, permissible or non-recommended variant forms, selection (reduction) of sub-terms, the existence of doublets with a grammatical number, acceptance or rejection of new terms, etc. In the text, among others, the following sources were used: the dictionary “Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika” [“Basic system and terminology of Slavic onomastics”] (1983), an article by Mieczysław Karaś “W sprawie polskiej terminologii onomastycznej” [“On Polish onomastic terminology”] (1968), studies by Henryk Górniewicz (1988) and Ewa Jakus-Borkowa (1987), encyclopedia “Polskie nazwy własne” [“Polish proper names”] (1998), the compendium “Słowiańska onomastyka” [“Slavic onomastics”] (2002–2003) and selected articles published in the journal “Onomastica”.

The second part of the article presents the history, scope and definitions of the term *ethnonym* // *ethnic name* (based on selected compendia, monographs and contributory studies), paying attention to the types of names it covers. In addition, a preliminary structure of an entry in the terminological dictionary has been outlined, including such elements as: the term, its definition, variability // equivalent term, origin // explanation, its English equivalent, examples // usage, context of use, and additional aspects.

Keywords: anthroponomastics, terminological dictionary, entry structure, ethnonym

PROCESSES USED IN THE CREATION OF ANTHROPONYMS IN OLD HUNGARIAN¹

1. THE HISTORY OF PERSONAL NAME-FORMATION IN HUNGARIAN

It is a widely known axiom that proper names are present in the languages of all peoples, that is, they are linguistic and cultural universals. This is the reason why the cultural and social context in which a name system works determines its character and development. Of all proper names, it is personal names that react the most sensitively to new external influences; that is, they immediately introduce changes into elements of the name system. The explanation for this phenomenon is that personal names belong mostly to closed and small communities and their lifespan is relatively short since they function as long as the named person lives. While names in the system of Hungarian personal names were formed from Hungarian common words and loans from Turkish languages during the Hungarian Conquest and the preceding Migration Period, German and Slavic elements and name-giving patterns also appeared in the Hungarian system following the settlement in the Carpathian Basin as a result of co-habitation with neighbouring peoples. The introduction of Christianity in the 10th century was a definitive change in cultural history because the Hungarian state joined the European Christian-feudal cultural context. Cultural influences thus also induced changes in the system of personal names. Changes in the language system and the name system imply that there is a period while old and new elements live in parallel and influence each other for a time and then one of them becomes dominant and determinative. Changes can be best traced by examining the remaining language records from the given period.

In this essay, I will present the system of personal names using the sporadic record of the Census of the Abbey of Tihany that dates back to the 13th century

¹ This work was carried out as part of the Research Group on Hungarian Language History and Toponomastics (University of Debrecen—Hungarian Academy of Science).

(PRT. 10, pp. 502–17). The Census of the Abbey of Tihany is also related to our oldest remaining written source, which is the Founding Charter of the Abbey of Tihany from 1055, since it re-establishes the outdated perambulations in the Charter. The Census of the Abbey of Tihany was drafted in 1211 under the supervision of King Andrew II who conducted a Census about the properties and people of the Abbey of Tihany. The Census of the Abbey of Tihany is an invaluable source as we have very few scattered records of Hungarian from before 1211. Since this Latin text is rich in Hungarian place and personal names, it is one of the most important sources of the history of Hungarian personal names. This legal act refers to as many as 2,000 individuals who lived and served on the 37 properties belonging to the Abbey of Tihany. In most cases, their occupation and family/generation relations are also indicated in the Charter, thus informing us about the name-giving act. By the 13th century, Christianity, the kingdom, the division of properties and the common properties of families were all confirmed in Hungary and this affected names as well. In this era names formed from elements of the Hungarian language are still present in relatively large numbers, but they are frequently replaced mainly by Christian Latin (Biblical, martyrological) names and also by German, Slavic, or perhaps Turkish names.

The formation of personal names in the Hungarian language was done by means of several name-formation processes in the Middle Ages. When examining the history of the formation of personal names, we look for name-formation rules in action when new personal names are created. Since proper names and their types, including personal names, belong to the linguistic system, their formation and changes submit to the very same trends as those of other linguistic elements. Therefore the pillars on which the typology of the history of the formation of Hungarian personal names rests are the same as the word-formation categories of Hungarian common nouns or those adapted to place names as demonstrated by I. Hoffmann (2007, pp. 79–80, see also Tóth, 2016, pp. 138–140, N. Fodor, 2010, pp. 111–120). Word-formation results from the characteristics of personal names where features and frequency of each type may be different. When examining the formation of old personal names, the important aspect that must be taken into account is that personal names can also be formed on the basis of other proper names (including Hungarian and loaned personal and place names), in addition to common words of the given language. In what follows, I shall present the main name-formation mechanisms of the old Hungarian language on the basis of the personal names of the already mentioned Census of the Abbey of Tihany. I will also examine their frequency and the linguistic and extra-linguistic factors, explaining their differing productivity in the era.

2. SEMANTIC NAME-FORMATION

It is a natural form of expression of the human inclination to create symbols and compare things and, therefore, metaphor and metonymy theories in cognitive linguistics consider that the mental processes of name-formation are characteristic of the elementary creative forces of language and of human thinking and cognizance (Kövecses, 2005, Tolcsvai, 2008, Reszegi, 2009, pp. 21–41). Related to personal names, semantic name-formation means that a string of sounds already present in the language is given a new meaning — that is, a personal name-meaning, thus becoming a personal name, while keeping its original form. Semantic re-evaluation therefore lacks any grammatical construction or change in form. This process includes only nominal elements of the lexis, that is, common nouns or proper names (Hoffmann, 2007, p. 106). Since the bulk of personal names of the early old Hungarian period are names formed from Hungarian common nouns, it is not at all surprising that in this era this method of name-formation became very significant. The semantic name-formation processes in the creation of personal names are described below.

2.1. Metaphoric name-giving

In the formation of personal names, metaphoric name-giving means that a feature of the person in question is compared to an entity. Metaphors thus express by comparison some external or internal feature of people (Hoffmann, 2007, p. 128, N. Fodor, 2010, p. 113). Semantic categories of metaphoric names are clearly related to the common word on which the metaphor is based. If the comparison is based on an object or plant, then beauty, toughness, colour or other external features are stressed in comparing the denoted person to them. Since animals can be related to people in certain biological respects, common nouns denoting animals use a wider spectrum of notions and physical capacities (strength, speed, durability), and some features related to certain animals (wisdom, smartness, shyness, benignity, etc.) also appear in addition to external features. In Old Hungarian personal names, a number of common nouns denoting animals, plants and materials can be found, a certain feature of which is assumed to have been the basis of personal names. Since data in the sporadic records of old Hungarian give us very few, if any, clues about the motivation of name-giving, we can only create hypotheses about the circumstances of name formation. If we consider motivations of name-giving processes afterwards as analogies (see family names and nicknames), we may well suppose that some of the names were based on metaphoric name-giving, although other name-formation processes may also have contributed to their formation.

2.1.1. Personal names formed from common nouns denoting animals

Some personal names formed from animals are assumed to have been formed using this name-giving method. In the early old Hungarian era, humans and nature were very closely related. Even now, it often happens that features attributed to certain animals appear in common similes, e.g., *He drinks like a pelican. He is quick like a rabbit. A weak-hearted rabbit. He is vulpine like a fox. He is benign like a pigeon* etc. (these are Hungarian examples). Therefore, people with features comparable to those of animals were often given animal names in previous times. In some cases, it can almost certainly be established which alleged feature of an animal was the basis for name-giving. Personal names *Medve*, *Farkas*, *Bika*, meaning ‘bear’, ‘wolf’, ‘bull’ respectively, may have referred to physical strength, while *Galamb* meaning ‘pigeon’ would refer to benignity or victimization, and *Róka* meaning ‘fox’ would mean clever, smart, or vulpine.

The Census of the Abbey of Tihany contains several personal names formed from animal names that lead us to suppose that the animal and the person were similar in some way to one another. See *bogár* ‘bug’ > *Bogár* (PRT. 10: *Bogar*) personal name (henceforth PN), *kánya* ‘goshawk’ > *Kánya* PN (PRT. 10: *Cana*), *rigó* ‘mockingbird’ > *Rigó* PN (PRT. 10: *Rigou*), *patkány* ‘rat’ > *Patkány* PN (PRT. 10: *Potcan*), *ravasz* ‘fox, smart’ > *Ravasz* PN (PRT. 10: *Ruuoz*), *farkas* ‘wolf’ > *Farkas* PN (PRT. 10: *Forcos*, *Forcus*), *medve* ‘bear’ > *Medve* PN (PRT. 10: *Medue*, *Medueh*, *Meduue*, *Meduel*).

2.1.2. Personal names formed from common nouns denoting plants

Apart from common nouns denoting animals, common nouns denoting plants also may refer to a similarity between plants and people. However, plants are less capable of invoking analogy with humans and therefore the number of personal names formed from common nouns denoting plants is far lower. The Census of the Abbey of Tihany mentions only one or two common nouns denoting plants where similarity may have served as the basis for name-giving. See *bab* ‘bean’ > *Bab* PN (PRT. 10: *Bob*), *kökény* ‘blackthorn’ > *Kökény* PN (PRT. 10: *Cuchen*).

Common nouns denoting plants were mostly used as a comparative attribute to women in the Middle Ages and these personal names refer to the fragility and/or the beauty of the women in question or were used to express courtesy, see: *Virág* ‘flower’, *Liliom* ‘lily’, *Rózsa* ‘rose’.

2.1.3. Personal names formed from common nouns denoting materials or objects

Albeit rarely, common nouns denoting materials or objects might also have referred to some similarity with human features. See *vas* ‘iron’ common noun

denoting a material > *Vas* ‘strong man’ PN (PRT. 10: *Vossa, Wosa, Vosod, Wosud*), *réz* ‘copper’ common noun denoting a material > *Réz* ‘red-haired man’ PN (PRT. 10: *Reze, Rezed*).

2.2. Metonymic name-giving

In cognitive linguistics, metonymy is a cognitive process, its main function being to help conceptualisation. Based on contiguity, metonymy enables us to use (to refer to) one part or aspect of a concept to provide access to some other part (or the whole) of that concept (cf. Reszegi, 2012, pp. 367–379). In the name-giving act it means that the common noun denoting a notion becomes the name of a person without formal changes. The relationship of the two notions helps to determine the types of metonymic name-giving (Hoffmann, 2007, pp. 118–127, N. Fodor, 2010, pp. 113–114, Tóth, 2016, pp. 138–140). In the following section, I will present the most typical examples of personal names based on metonymy in Hungarian.

2.2.1. Personal names derived from occupations where the object, the tool, the subject or a specific action of the occupation appears

In old Hungarian, it was typical that people were named after their occupation. Apart from the common noun denoting an occupation, it often happened that common nouns denoting phenomena within the range of notions of the given occupation were also used as personal names. Animals, plants, objects, materials or actions related to the given occupation often serve as the basis for metonymy. A frequently mentioned example in Hungarian linguistics is Péter the butcher who on one occasion was referred to by his occupation as *Ökör* (1330: *Petri carnificis dicti Wkur*) ‘ox’ and on another — by the produce he made as *Kolbász* (1373: *Petri carnificis dicti Kolbaz*) ‘sausages’ (Oklsz., N. Fodor, 2010, p. 114). The Census of the Abbey of Tihany features several similar examples:

A peasant was called *Bak* ‘buck’: “*In villa Ozoufeu (Ozoufeuh) hii sunt agricolae: [...] filii Nuetlen, Bocu, Topsis*” (PRT. 10, p. 505).

In a village called Besenyő, some fishermen were named after fish, see *Süger* ‘perch’ and *Őn* ‘asp’ and his son was called *Süllő* ‘sander’: “*In villa Beseneu [...] isti sunt curriferi: filius Bodor, Cuhe; filii Syguer (Suguer), Buhte (Buhteh), Botus; filius Euenen, Sileu (Silleu)*” (PRT. 10, p. 510).

Wine producers were called *Bor* ‘wine’, *Őrző* ‘keeper’ and *Csomoszló* ‘crushing’: “*In villa Pilip hii sunt vinitores: [...] Pata cum filio suo Mogud (Mocud); et Bor ioubagio cum filiis, Andrea et Zaazlou*” (PRT. 10, p. 507); “*In villa Theluky (Tehluki) sunt isti vinitores ecclesie: [...] filii Kerus, Gunuzd (Keres, Gunuzt)*”

cum filio suo Mathia, frater eius Euruzeu (Eurizeu) cum filio suo Michou; filius Joan, Chomoslou (Chomozlau) cum filio suo Henche” (PRT. 10, p. 514). *Bor* refers to the occupation by naming the product of the vineyard, while the names *Őrző* and *Csomoszló* associate the person with the working processes of wine production. *Őrző* refers to the management of the product while *Csomoszló* (derived from the verb *csomoszol*) refers to the mashing before the pressing of grapes.

A smith named *Vas* ‘iron’ may have been named after the material he processed: “[*In Tychon*] [...]. *Fabri vero sunt hii: filius Petesse, Methe, cum filiis suis: Cheb, Wus*” (PRT. 10, p. 503).

One of the half-free serfs, who were often responsible for the provision of meal and bread, was called *Aratás* ‘harvest’: “[*In villa Supoc hii sunt vdornicij: [...] filii Vasaard (Vasard), Somciu, Aratas*” (PRT. 10, p. 513).

Of course, we cannot assert that these names refer to the occupation of the person in every case since another contact may have also served as the basis of the name-giving (possession, event, feature, etc., cf. N. Fodor, 2010, p. 114). Still, the appearance within a family of names from a similar range of meanings may allow us to conclude that it was highly probable that the name-giving act in question was related to the occupation of the person.

2.2.2. Names referring to social relationship, kinship, succession and certain events

The basis of metonymic name-giving might have also been a position name but in such cases it was rather the social relationships and not the rank of the person the name refers to. A good example is the name *Király* ‘king’ referring to peasants (1389: *Johannis dictis Kyrál*, Zs. 1: 112/944, Fehértói, 1969, p. 104, cf. Tóth, 2016, p. 139). The Census of the Abbey of Tihany does not contain examples of such name-giving acts. But some suppose that the personal names *Ajándék* ‘gift’ (PRT. 10: *Aianduc ~ Aihanduc*) and *Vásár* ‘fair’ (PRT. 10: *Vasar, Vasard, Vasaard, Wasard*) refer to the circumstances of acquiring certain lower-ranked servants (Pais, 1966, p. 23). Others think that these names refer to the circumstances of their birth (Hajdú, 2003, p. 352).

Names denoting kinship, succession, or family relationships are also metonymic. The Census of the Abbey of Tihany contains numerous examples of this type of name. Kinship is referred to in the names *Unoka* ‘grandchild’ (PRT. 10: *Vnoca ~ Hunoca, Vnuca, Wnoca*) and *Ős* ‘ancestor’ (PRT. 10: *Ws, Vus*).

The order of birth or the children’s role within the family may be connoted by the names *Hármas* ‘number three’ (PRT. 10: *Harmas*), *Hét* ‘seven’ (PRT. 10: *Het, Heteh*), *Hatos, Hat* ‘number six, six’ (PRT. 10: *Hotus*), *Kettős* ‘twin or second

child' (PRT. 10: *Keteus*), *Négy* 'four' (PRT. 10: *Nege*), *Tíz* 'ten' (*Tize*), *Öt* 'five' (*Vteh*), *Maradék* 'remaining alive' (PRT. 10: *Maradic*).

Important events (e.g. birth) in life are often associated with the names of days or holidays. The Charter contains the personal names *Húsvét* 'Easter' (PRT. 10: *Hosued*, *Cysveth*), *Karácsony* 'Christmas' (PRT. 10: *Karasun*, *Karachun*, *Karachyn*), *Péntek* 'Friday' (PRT. 10: *Pentec*, *Pentuc*), *Szerda* 'Wednesday' (PRT. 10: *Zereda*) and *Szombat* 'Saturday' (PRT. 10: *Zobot*, *Sombod*). Maybe the name *Csoda* 'miracle' (PRT. 10: *Coda*) also refers to the circumstances of the person's birth if these were extraordinary.

2.2.3. Place name elements in personal names

The basis of personal names formed by metonymy might have been a proper name instead of a common word, albeit rarely. It was mostly place names that appear in such a role since the relationship of the person with certain places often motivated his/her name. Personal names formed on the basis of place names were mostly reduced or derived, that is, a formal change took place. However, in some rare cases metonymy might also have served the name-giving act (cf. Tóth, 2016, p. 139). Perhaps this was how *Szólós* (PRT. 10: *Zeuleus*), the half-free serf living in Szántó, *Gyóta* (PRT. 10: *Jouta*), the bell-ringer living in Petra, *Tihany* (PRT. 10: *Tichon*), the peasant living in Aszófő, or *Becsej* (PRT. 10: *Beccey*), the villein living in Örményes were named. All these names also occur in the Charter as place names: "[...] *in loco, qui vulgo dicitur Tychon*" (PRT. 10, p. 502); "*In territorio Simigiensis castri ultra Jouta in villa Sagh*" (PRT. 10, p. 512); "*in villa Zeleus*" (PRT. 10, p. 506); "*et inde transiens Bechey*" (PRT. 10, p. 509). It cannot be asserted that this is how these personal names were formed but the possibility cannot be excluded either.

2.2.4. *Pars pro toto* type personal names

Pars pro toto type names, that is, those denoting a part/total relationship are a special type of metonymic name-giving. This type of act is frequent among place names as well, when a part of a landscape or the name of a point-like place becomes the proper name of a larger territory (Hoffmann, 2007, p. 121). This semantic relationship is often reflected in old Hungarian personal names that typically identified people with a part of the human body or referred to a bodily transformation (Tóth, 2016, p. 139). The Census of the Abbey of Tihany contains some examples of people named after a part of the human body or by referring to a bodily transformation, without a derivative. This semantic relationship is

expressed in the names *Szem* ‘eye’ (PRT. 10: *Zeme*), *Haj* ‘hair’ (PRT. 10: *Haia*) and *Csipa* ‘rheum’ (PRT. 10: *Chypa*). Such common words often served as the basis of personal names but since most of the latter are formed by the derivation of common words, the formation of such names as *Horrod* and *Hoiud* formed by derivation from common words *orr* and *haj*, or personal names *Semes*, *Semchi*, *Semd*, *Semech*, *Zemse*, *Zemd*, *Zemchi* formed from the common word *szem*, can be attributed to morphematic construction.

2.3. Semantic split

The most general type of personal names formed from common words without a formal change is that of semantic split, which means that a common word that in itself is suitable for denoting a person without a formant becomes a personal name. During this change, the name-users also interpret the common word as one denoting a certain person (Hoffmann, 2007, p. 108). In most cases, ethnonyms, occupations, or lexemes denoting a feature or a person can be used as personal names in such a function (N. Fodor, 2010, p. 115, Tóth, 2016, pp. 139–140). The Census of the Abbey of Tihany contains a large number of personal names formed this way, see *tatár* ‘Tatar’ > *Tatár* PN (PRT. 10: *Tatar*), *lengyel* ‘Pole’ > *Lengyel* PN (PRT. 10: *Lengen*), *pogány* ‘pagan’ > *Pogány* PN (PRT. 10: *Pagan*), *vendég* ‘guest’ > *Vendég* PN (PRT. 10: *Wendeg*, *Vendug*, *Wendeck*, *Vendek*), *legény* ‘bachelor’ > *Legény* PN (PRT. 10: *Leguine*), *táltos* ‘shaman’ > *Táltos* PN (PRT. 10: *Tholtus*), *szőke* ‘blonde’ > *Szőke* PN (PRT. 10: *Zeuke*), *korom* ‘grime’ > *Korom* PN (PRT. 10: *Corom*), *magas* ‘tall’ > *Magas* PN (PRT. 10: *Mogus*), *vak* ‘blind’ > *Vak* PN (PRT. 10: *Vocu*, *Voci*), *erős* ‘strong’ > *Erős* PN (PRT. 10: *Ereus*), *boldog* ‘happy’ > *Boldog* PN (PRT. 10: *Bondug* ~ *Boudug*), *hazug* ‘liar’ > *Hazug* PN (PRT. 10: *Hozug*), *szomorú* ‘sad’ > *Szomorú* PN (PRT. 10: *Somorou*, *Summorav* ~ *Summorau*).

Efforts to achieve language economy in the case of personal names contributed considerably to the fact that semantic name-formation was very common in the early Old Hungarian era. Besides, the large number of names formed with this “ancient” name-giving method demonstrates that man and nature had a relatively close organic relationship in that age. It is quite evident that we cannot be cautious enough when stating any motivation of name-givers in the name-giving act when names and people were correlated. These categories and the related examples reflect an organization that I consider possible. I must, however, underscore that the border line between semantic types is extremely narrow. It is quite difficult to state, for example, whether the personal name *Bika* formed on the basis of the common word *bika* ‘bull’ is the result of name-giving based on a metaphor,

metonymy or a semantic split. However, patterns of name-giving within families and the occupations of people listed in the Census of the Abbey of Tihany might help us categorize these names. It cannot be mere chance that the grandchildren of a half-free serf living in the village Csopak are named *Farkas* ‘wolf’ and *Medve* ‘bear’. The multiple occurrences of illnesses within a family are reflected by the fact that the servant named *Csipa* ‘rheum’ living in the property called Kolon had two siblings called *Vak* ‘blind’ (Pais, 1966, p. 12). The fact that in the early Old Hungarian era people’s occupation was frequently related to their identification within their communities is well demonstrated by the names of fishermen *Süllő* ‘bass’, *Őn* ‘asp’, *Sügér* ‘perch’ or the wine producer called *Bor* ‘wine’ in the Charter.

3. NAMES FORMED WITH MORPHEMATIC CONSTRUCTION

Morphematic construction means that a linguistic element (a common word or a proper name) becomes suitable for fulfilling the role of a personal name by derivation (cf. Hoffmann, 2007, p. 85, N. Fodor, 2010, p. 117, Tóth, 2016, p. 140). A large number of our Old Hungarian personal names were formed by derivation. High frequency of this phenomenon is mostly accounted for by the fact that the creation of personal names gave way to the fantasy and linguistic inventions of speakers so it was natural that a numerous cluster of derivatives were introduced in addition to the most frequent derivatives occurring in personal names from the oldest times (Szegefű, 1991, p. 250). Old Hungarian personal names had two basic sources. First, personal names were loaned from other languages in their original form or somehow adapted. Second, common words of the Hungarian language could be used as the basis of personal names, using several name formation rules (cf. Hoffmann, 2008, p. 16). I will offer some examples illustrating the differences between these two ways of name-formation in names formed using a morphematic construction below.

3.1. Personal names formed from loan names by derivation

Derived personal names can be formed from names loaned to Hungarian from other languages as elements of the Hungarian system of personal names. In the Census of the Abbey of Tihany, a number of Latin or Greek names (*Stephanus*, *Thomas*, *Salamon*, *Petrus* etc.) appear among loan names due to the expansion of Christianity, but there are also a few names of Slavic (*Ladizlaus*, *Kazmerio*, *Gud*, *Rada* etc.), German (*Lodomir*, *Syquid*, *Wolter* ~ *Wolterh*, *Wilmos* ~ *Vilmos* etc.), and Turkish (*Tiuan* ~ *Tiwan* ~ *Tjuan*, *Beche* etc.) origin. Most loans have a Hungarian form (shortened or derived, that is, they have undergone Hungarian

name-formation). Hungarian personal names formed from loaned names are special in that Hungarian derivative morphemes are affixed to the shortened form of loans in almost every case, and therefore both morphological means, that is, derivation and name shortening, had an important role in adapting loans into the Hungarian system of personal names.

Some names lack the Latin *-us* suffix, and are thus to be found in their adapted Hungarian form in historic records: *Stephanus* > *Stephan*, *Sebastianus* > *Sebastian*, *Petrus* > *Peter*, *Paulus* > *Paul*, *Benedictus* > *Beneduc* etc. However, most names were adapted as a result of name-forming processes within the onymic system of the Hungarian language. During name-shortening, only the first part of the given name remains, in a monosyllabic or disyllabic, closed or open form. Most shortened forms are of the monosyllabic closed type (*Ant* < *Antonius*, *Pet* < *Petrus*, *Fyl* < *Philippus* etc.), and these were the ones that mostly underwent further derivation (Benkő, 1950, pp. 230–231). Some loaned names, mainly the church Latin ones, were very frequently used in the Middle Ages, which is also strikingly confirmed by the Census of the Abbey of Tihany.

Below, by means of a few frequent loan names, I will present how extensive the families of such names in the Charter are, illustrating the derivative elements that were used to adapt them into Hungarian (the number after the name indicates the number of occurrences of the personal name in the Charter). Sometimes, such names appear in the Charter in their full original Latin form. In my opinion, these are not real forms in actual use at the time, but the product of the Latinizing efforts of the drafter:

- *Benedictus* > *Ben-ch*, *Ben-che*, *Ben-cheh*, *Ben-e* (5), *Benedicto* (2), *Beneduc* (6), *Ben-se* (2)
- *Demetrius* > *Dem-e*, *Dem-eh* (2), *Demetrio*, *Dem-eu*, *Dem-us*, *Demetrius*
- *Jacobus* > *Jac*, *Jacob* (2), *Jacob-o* (7), *Jacobus* (5), *Jac-ou* (4)
- *Johannes* > *Joan* (7), *Joan-ca*, *Joan-chi*, *Joan-cu*, *Johan-ca*, *Johann-e* (6), *Johann-is* (5), *Joanus* ~ *Juanus*, *Johannes* (8)
- *Marcellus/Marcus* > *Marc*, *Marcel* (2), *Marcell-i*, *Marcell-o* (2), *Marc-i* (2), *Marc-u* (2), *Marcus*
- *Petrus* > *Pet* (6), *Pet-e* (2), *Peter*, *Pet-es-se*, *Peth*, *Peth-e* ~ *Peth-eh* (3), *Pet-i*, *Petr-a*, *Petr-i* (4), *Petr-o* (7), *Petrus* (5), *Petur* (24!), *Pet-us* (3)
- *Sebastianus* > *Sebastian* (2), *Sebastian-i* (2), *Sebastian-o*, *Sebeh* (3)

3.2. Personal names formed from common words by derivation

In personal names formed from Hungarian common words, the derivative is always affixed to the full root of the word. Common words make it possible to denote a feature in name-giving. Onomastics usually considers that these personal

names were in a close semantic relationship with the common word basis of the name since names were intended to express a specific feature of the person (Benkő, 1967, p. 375). Actually, the same semantic categories appear here as in semantic name-giving, but personal names are formed here by another linguistic means, derivation.

I will present some examples of personal names from the Census of the Abbey of Tihany formed by derivation assigned into the most frequent semantic categories below:

- Personal names formed from plant names: *köles* 'millet' > *Cules-ed*, *som* 'cornel' > *Sum-os*, *Som-od*.
- Personal names formed from animal names: *agár* 'greyhound' > *Agar-d*, *nyúl* 'rabbit' > *Nul-od*.
- Personal names formed from the names of parts of the body: *fő* 'head' > *Feu-che*, *haj* 'hair' > *Hoi-ud*. In the Census of the Abbey of Tihany, the most frequent basis for such name-giving is the common word *szem* 'eye'. This common word is particularly frequent and is affixed with several derivative elements, serving as the basis of personal names not only in this Charter but also in other medieval charters. In this Charter, 14 individuals have names formed from the common word *szem*, and 13 of these were derived in the following manner: *szem* 'eye' > *Sem-d*, *Zem-d*, *Sem-es*, *Zeme* (2), *Zem-eh* (2), *Sem-ech*, *Zem-chi* (2), *Sem-chi*, *Zem-se*, *Zem-dij* etc.
- Personal names formed from kinship names: *árva* 'orphan' > *Árua-d*, *fia* 'son' > *Fia-cha*.
- Personal names related to human character, human nature, external features: *hitvány* 'worth nothing' > *Hyduan-d* ~ *Hituan-d*, *hazug* 'liar' > *Hozog-a*, *Hozug-a*, *gonosz* 'wicked' > *Gunuz-d*, *kemény* 'hard' > *Kemen-d*.
- Personal names related to the social situation: *munka* 'work' > *Munca-t* (3), *vásár* 'fair' > *Wasar-d* (3), *Wassar-d*, *Vasar-d* (2), *Vasaar-d* (3), *Vaasar-d*.
- Personal names relating to a tool from their occupation: *réz* 'copper' > *Rezed*, *sarló* 'scythe' > *Sorlou-d*, *vas* 'iron' > *Vos-sa*, *Vös-ca* (2), *Vös-od* (3).

In most cases, personal names were formed with *-d(i)* ~ *-t(i)* and its cluster of derivatives, *-s* and its cluster of derivatives, *-cs* and its cluster of derivatives, *-a/-e*, *-ka/-ke* and *-i*.

In the Census of the Abbey of Tihany, the derivatives *-d* and *-s* are predominant in this type of name-formation. Personal names formed from common nouns denoting plants and animals were formed only with these two derivatives.

Both the linguistic creativity of name-givers and the analogy of personal names derived during the adaptation of loan names contributed to the frequent

occurrence of derivation as a means of the formation of personal names from Hungarian common words in the Middle Ages.

4. NAMES FORMED WITH SYNTAGMATIC CONSTRUCTION

In this process, two existing lexemes are connected to produce a two-part personal name where both parts of the compound give some kind of information about the person, see *Kis* 'little' + *Gazdag* 'rich' > *Kisgazdag* etc. This method was not common in the Middle Ages but the Census of the Abbey of Tihany contains some examples of this name-forming process: *Jó* 'good' + *Legény* 'bachelor' > *Jólegény* (PRT. 10: *Jouleken, Joulekun ~ Jouleguin*), *Ma* 'today' + *Vagy* 'you exist' > *Mavagy* (PRT. 10: *Maogy, Mauogi, Mauogy*), *Nem* 'no' + *Él* 'lives' > *Nemél* (PRT. 10: *Nemel, Nemelh*), *Nem* 'no' + *Vagy* 'you exist' > *Nemvagy* (PRT. 10: *Nemuogy, Numuogi*), *Nem* 'no' + *Való* 'existing' > *Nemvaló* (PRT. 10: *Nomuolou*).

As these examples show, most of these names relate to the existence of the named person. In the Middle Ages, certain elements of the ancient superstitious circle of beliefs co-existed with Christianity for a long time. Apotropaic names denying the existence of the named person are examples of this most ancient name-giving tradition in the Charter.

In this article I have presented the types of name-forming processes that were used to create personal names in the Middle Ages with the help of a single charter, the 13th century Census of the Abbey of Tihany. The intensity of the main name-forming trends relates to both extra-linguistic factors that are predominant in the given era and the influence of internal linguistic analogies.

REFERENCES

- Benkő, L. (1950). Tövégi magánhangzók rövidült keresztnveinkben. [End-of-vowels in our apocopated given names]. *Magyar Nyelv*, 46, 230–233.
- Benkő, L. (1967). A magyar tulajdonnevek története. [The History of Hungarian Proper Names]. In G. Bárzsi, L. Benkő, J. Berrár, *A magyar nyelv története* [The History of the Hungarian Language] (pp. 374–388). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fehértói, K. (1969). *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek* [14th century Hungarian distinctive names] (Nyelvtudományi Értekezések 68). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú, M. (2003). *Általános és magyar névtan. Személynevek* [General and Hungarian onomastics. Personal names]. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hoffmann, I. (2007). *Helynevek nyelvi elemzése* (2. kiadás) [The Linguistic analysis of toponyms (Second edition)]. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hoffmann, I. (2008). A személynévrendszerek leírásához [On the description of personal name systems]. *Magyar Nyelvjárások*, 46, 5–20.

- Kövecses, Z. (2005). *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* [The metaphor: Practical introduction to cognitive metaphor theory]. Budapest: Typotex Kiadó.
- N. Fodor, J. (2010). *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)* [System of personal names in the old Hungarian period. The Linguistic analysis of personal names from the Upper Tisza Region (1401–1526)] (Magyar Névtani Értekezések 2). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Ok1Sz. = Szamota, I., & Zolnai, Gy. (1902–1906). *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz* [Hungarian charter dictionary. Supplement to the Hungarian dictionary of language history]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Pais, D. (1966). *Régi személyneveink jelentéstana* (2. kiadás) [Semantics of our old personal names (Second edition)]. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 115.
- PRT. = Erdélyi, L., & Sörös, P. (Ed.). (1912–1916). *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* [The history of the order St. Benedict in Pannonhalma] (Vols. 1–12). Budapest: Stephaneum.
- Reszegi, K. (2009). A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás [Possibilities of the cognitive approach in toponymic research. Metonymic name-giving]. *Magyar Nyelvjárások*, 47, 21–41.
- Reszegi, K. (2012). Cognitive Approaches to Hungarian Toponymy. *Onoma*, 47, 367–379.
- Szegfű, M. (1991). *A személynévképzés* [Anthroponym formation]. In L. Benkő (Ed.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. [The historical grammar of the Hungarian language. I. The early Old Hungarian age and its antecedents] (pp. 250–253). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy, G. (2008). A tulajdonnév jelentése [The meaning of the proper name]. In A. Bölcskei, I. N. Császi (Ed.), *Név és valóság* [Name and reality] (pp. 30–41). Budapest: A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1.
- Tóth, V. (2016). *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban* [Personal name-giving and personal name-usage in the Old Hungarian Era]. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár* [Diploma Archive of the Sigismund Era] (1951–2009) (Mályusz, E. (Ed.), Vols. 1–7; Borsa, I., & C. Tóth, N. (Eds.), Vols. 8–9; C. Tóth, N. (Eds.), Vol. 10; C. Tóth, N., & Neumann, T. (Eds.), Vol. 11). Budapest: Magyar Országos Levéltár.

SUMMARY

In the Middle Ages, several name-formation processes played a role in the creation of the anthroponyms in Hungarian. The main name-formation mechanisms were:

1. Semantic name-formation. Within this mechanism, the anthroponym develops through the use of internal elements of the language in such a way that the anthroponymic meaning is created without any change in morphological structure. In Old Hungarian naming practices, the most frequent types of semantic name-formation were:
 - a. metaphoric name-giving (e.g. *farkas* 'farkas' [wolf] > anthroponym *Farkas*),
 - b. metonymic name-giving (e.g. when an "instrument" of a profession becomes the name of the person practising the given profession; *ökör* 'ökör' [ox] > anthroponym *Ökör* as the name of a butcher),
 - c. semantic split: e.g. ethnonyms, names of professions, etc., often become anthroponyms without the use of any morphological tool (*kovács* 'kovács' [smith] > anthroponym *Kovács*).
2. Morphematic construction. In the Old Hungarian period, several suffixes contributed to the creation of anthroponyms, among which the most common ones were: *-d(i) ~ -t(i)*, *-s*, *-al-e* etc. This morphological solution was the most important tool for adapting foreign names in the Middle Ages: *Petrus* in Latin > *Petr-i*, *Pet-e*, *Pet-i*, *Pet-es* in Hungarian.

3. Syntagmatic construction. This process, through the combination of two existing lexemes, creates an anthroponym composed of two constituents, in which both elements provide a certain information about the named person.

In this essay I provide an overview of the typical name-formation processes characterising the formation of anthroponyms in Old Hungarian.

Keywords: personal names, semantic name-formation, morphematic construction, syntagmatic construction

NAZWY AUSTRO-WĘGIERSKICH JEDNOSTEK WOJSKOWYCH. STUDIUM POLITYKI NAZEWNICZEJ Z ZAKRESU CHREMATONIMII WOJSKOWEJ

Słowa tematyczne: polityka nazewnicza, nazwy jednostek wojskowych, Austro-Węgry, chrematonimia wojskowa, schemat nazwy, paradygmat nazwy, C.K., C. i K.

WSTĘP¹

Historyczne obcojęzyczne nazwy jednostek wojskowych stanowią złożony problem onomastyczny i translatoryczny², bywają też niekiedy poważnym wyzwaniem redakcyjnym. Ze względu na szczególnie istotną państwowotwórczą rolę sił zbrojnych w wielu krajach świata (przede wszystkim w okresie do II wojny światowej) instytucjonalno-organizacyjną chrematonimię wojskową postrzegać można jako ważny obszar prowadzonej przez państwo polityki nazewniczej.

Celem niniejszego artykułu jest określenie proprialnego statusu nazw jednostek wojskowych i szkicowe ułożenie ich na klasyfikacyjnej mapie chrematonimastyki oraz w szczególności omówienie wybranych formalnych i pragmatycznych aspektów austro-węgierskiej wojskowej polityki nazewniczej w ostatniej ćwierci XIX i na początku XX w.

¹ Niniejsze opracowanie jest efektem grantu „Semantyka i pragmatyka onimiczna. Onomastyczna definicja nazwy własnej a teoria i praktyka polityki nazewniczej”. Instytucja finansująca: Narodowe Centrum Nauki. Nr wniosku: 2018/28/C/HS2/00319. *Hic textus tempore pestis scriptus est.*

² Kwestii przekładu na język polski austro-węgierskich nazw jednostek i instytucji wojskowych poświęcone jest osobne opracowanie (przyjęte do druku w czasopiśmie „Acta onomastica”), w związku z czym zagadnienia związane z niemiecko-polską leksykalno-pojęciową odpowiednością poszczególnych elementów nazw oraz porównaniem austro-węgierskich i polskich paradygmatów (schematów) nazewniczych zostały tu jedynie zasygnalizowane lub całkowicie pominięte jako stanowiące element oddzielnych rozważań.

PROPRIALNY STATUS NAZW JEDNOSTEK WOJSKOWYCH

Rozważania nad onimicznym statusem nazw jednostek wojskowych podjął swego czasu na łamach „Poradnika Językowego” H. Górniewicz (1979). Powołując się na ogólne wnioski podsumowujące XIII Międzynarodowy Kongres Onomastyczny (Kraków, 21–25 VIII 1978), zwraca uwagę na brak ostrej granicy pomiędzy nazwami własnymi a wyrazami pospolitymi oraz na liczne występowanie pomiędzy tymi biegunami „faktów przejściowych”, do których zalicza m.in. także nazwy własne jednostek wojskowych (Górniewicz, 1979, s. 369).

Następnie zaś stwierdza, że z perspektywy oceny proprialności nazw jednostek wojskowych istotne są w zasadzie cztery spośród większej liczby cech konstytutywnych uznanych przez onomastów za wyznaczniki onimicznego statusu wyrażen językowych. Nazwa nosząca wszystkie cztery cechy jest nazwą własną *par excellence*, natomiast określenia noszące tylko niektóre z nich — przynależą do wspomnianych „faktów przejściowych” (Górniewicz, 1979, s. 370).

Wspomniane cztery cechy to: 1) **jednostkowość nazwy własnej** (definiowana przez to, że „w konkretnej komunikacji językowej dana nazwa ma tylko jeden desygnat”), 2) **funkcja nazewnicza nazwy własnej** (apelatywy oznaczają i nazywają, natomiast propria zasadniczo tylko nazywają; ich znaczenie jest ograniczone do jednego desygnatu), 3) **wybór jednego z określeń pobocznych jako wyłącznego dla danego desygnatu** (tu Górniewicz odwołuje się do koncepcji zaproponowanej przez M. Kucalę 1967), 4) **tendencja do maksymalnej entropii informacyjnej** (w przeciwieństwie do nieproprialnych środków językowych nazwy własne nie są chronione przez redundancję przed zakłóceniami występującymi w kanale komunikacji: z niekompletnej postaci nazwy własnej zazwyczaj nie można domyślić się jej całej formy). Ponadto jako nieobligatoryjną cechę nazw własnych wymienia referowany autor możliwą w ich wypadku **swobodną formę językową** (Górniewicz, 1979, s. 370–374).

Nie ma tu miejsca ani potrzeby, by przeprowadzać całościową krytykę rozwiązań definicyjnych przyjętych przez Górnowicza. Z pewnością w dobro rachunku zapisać wypada tym rozwiązaniom swego rodzaju „konstelacyjną” konstrukcję. Dobór elementów, które tę konstelację tworzą, jest odzwierciedleniem ówczesnego stanu (slawistycznej) teorii onomastycznej, która na tamtym etapie w ograniczonym stopniu odwoływała się do ustaleń językoznawstwa ogólnego, w tym w szczególności od ustaleń semantyki i pragmatyki, jak również socjolingwistyki³.

³ Dość powiedzieć, że w kontekście pierwszej z wymienionych przez Górnowicza cech prawdopodobnie dużo lepsze rezultaty dałoby zastosowanie (niewiele późniejszych) rozwiązań teoretycznych zaproponowanych przez W. Lubasia (1983, s. 22–23) do opisu relacji między semantyką (jak pisze Lubaś: „onomastycznego”) znaku językowego (czyli „wyrazu”) a wielkością używającej go wspólnoty komunikatywnej.

Upředzając semiotyczne uzasadnienie proprialnego statusu nazw jednostek i instytucji wojskowych (zob. niżej), podnieść wypada kwestię ich przynależności do konkretnej kategorii nazewniczej. Powstaje tutaj częste w językoznawstwie pytanie o konceptualizację, które najprościej wyrazić można w przykładowej postaci: co to jest *opera*? Czy jest to bardziej budynek, instytucja czy może zbiorowość ludzi, którzy w niej pracują? Tak sformułowaną wątpliwość bez większych trudności można — *mutatis mutandis* — odnieść także do dowolnej jednostki i instytucji wojskowej.

Jak się jednak wydaje, w konceptualizacji (tj. budowie pojęcia) jednostki wojskowej pierwiastek „instytucjonalno-organizacyjno-strukturalny” zazwyczaj wyraźnie dominuje nad postrzeganiem tego typu obiektów jako zbiorowości ludzkich, jak również nad postrzeganiem ich w kategoriach przestrzennych (tj. interpretacją, w której jednostka wojskowa najbliższa jest swej siedzibie: JEDNOSTKA WOJSKOWA ≈ KOSZARY). Takie pojmowanie jednostki wojskowej wprost wynika też z definicji ustawowej zawartej w art. 3. ust. 5 i 6 Ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1967 nr 44 poz. 220; tekst ujednolicony: Dz.U. 2019 poz. 1541):

„5. Przez jednostkę wojskową rozumie się jednostkę organizacyjną Sił Zbrojnych, funkcjonującą na podstawie nadanego przez Ministra Obrony Narodowej etatu określającego jej strukturę wewnętrzną, liczbę, rodzaje i rangę wszystkich stanowisk służbowych występujących w tej jednostce, jak również liczbę i rodzaje uzbrojenia, środków transportu i innego wyposażenia należnego jednostce, oraz **posługującą się** pieczęcią urzędową z godłem Rzeczypospolitej Polskiej i **nazwą (numerem) jednostki**.

6. Przez związek organizacyjny rozumie się jednostki wojskowe zorganizowane w określonej strukturę, w szczególności w korpus, dywizję lub brygadę, funkcjonującą samodzielnie albo w składzie rodzaju Sił Zbrojnych” (wyróżnienie — W.W.).

W tym miejscu wypada też objaśnić określenie *oddział wojskowy*. Oddział wojskowy to — obok związku operacyjnego, związku taktycznego i pododdziału — jeden z typów jednostek organizacyjnych wojska. Oddziałami są obecnie pułki i samodzielne bataliony, a więc zasadniczo jednostki organizacyjne spełniające ustawową definicję jednostki wojskowej i cechujące się tym, iż są samodzielne pod względem gospodarczym i administracyjnym. Pułk jako kategoria traci przy tym stopniowo na znaczeniu, gdyż nowoczesne armie państw należących do NATO w znacznej mierze odeszły od tradycyjnej organizacji pułkowej na rzecz *de facto* batalionowej struktury sił zbrojnych.

W świetle powyższego nazw jednostek (a przy okazji także instytucji) wojskowych nie można włączyć do kategorii toponimów ani do kategorii nazw osobowych — nawet mimo że jednostki są faktycznie zbiorowościami ludzkimi,

w których poczucie wspólnoty — *esprit de corps* — jest pożądane i pielęgnowane, przy czym ową wspólnotowość nierzadko buduje się także wokół samej nazwy i symboli jednostki.

Nazwy jednostek i instytucji wojskowych uznać więc wypada za przynależne do najpojemniejszej kategorii chrematonimów. Tu pojawiają się jednak dalsze problemy klasyfikacyjne, wprost wynikające z dynamicznego rozwoju aparatu pojęciowego chrematonomastyki. C. Kosyl wyrażał wątpliwości co do tego, czy słuszne jest klasyfikowanie nazw jednostek wojskowych jako chrematonimów:

Zakres użycia tego terminu [tj. chrematonimu] nie jest jeszcze w pełni ustalony. Czasami niesłusznie (niezgodnie z etymologią terminu) zalicza się do chrematonimów tzw. ideonimy (np. tytuły utworów literackich, plastycznych i muzycznych, filmów, czasopism i dzienników, nazwy organizacji politycznych i społecznych), a także nazwy własne obiektów (np. kin, teatrów, will, domów wczasowych, lokali gastronomicznych i handlowych, zakładów przemysłowych, **jednostek wojskowych**, zespołów muzycznych) (Kosyl, 1993; cyt. za Breza, 1998, s. 344; wyróżnienie — W.W.).

Ostatecznie Kosyl uznał nazwy jednostek wojskowych za przynależne do *chrematonimii niewłaściwej*, co, referując jego poglądy, E. Breza wyraził następująco:

„Ideonimy zatem, a więc nazwy budynków związanych z kulturą i rekreacją: teatrów, kin, will, domów wczasowych; lokali gastronomicznych i handlowych; zakładów przemysłowych, **jednostek wojskowych** i zespołów muzycznych, zdaniem Kosyla **należą do tzw. chrematonimii niewłaściwej**, moglibyśmy powiedzieć: chrematonimii szerzej rozumianej” (Breza, 1998, s. 344–345; wyróżnienia — W.W.).

Przy próbie ustalenia miejsca nazw jednostek i instytucji wojskowych w całym spektrum chrematonimicznym — najnowszym i najrozleglejszym układem odniesienia jest zapewne opracowanie A. Gałkowskiego⁴, który — powołując się na wyżej cytowanego E. Brezę (1998) — stwierdza, że:

„chrematonimiami użytkowymi są [...] wszystkie nazwy własne, będące niejako językowym dowodem ludzkiej aktywności w różnych obszarach kulturowych życia publicznego. [...] Przestrzenie te w każdym rozwiniętym kraju świata przepełnione są nazwami obiektów,

⁴ Tam też syntetyczne omówienie sposobów ujmowania chrematonimii przez E. Brezę i C. Kosyla (Gałkowski, 2011, s. 27–31). Opracowanie A. Gałkowskiego (2011) wraz z wcześniejszą pracą tegoż autora (2007) stanowi istotną ramę teoretyczną dla podejmowanych potem przez innych autorów rozważań nad chrematonimicznym statusem węższych kategorii, takich jak nazwy organizacji i stowarzyszeń. Wymienić można tu np. prace E. Młynarczyk (2019) oraz M. Karamańskiej i E. Młynarczyk (2018; 2019). M. Karamańska i E. Młynarczyk (2018, s. 14, przyp. 2) podają nieco szerszą bibliografię prac poruszających teoretyczne ujmowanie nazw organizacji społecznych jako socjoideonimów. Ponadto M. Kułakowska (2018, s. 71) relacjonuje stan dyskusji nad chrematonimastyczną klasyfikacją nazw grup rekonstrukcji historycznej.

organizacji, instytucji oraz przedsięwzięć, które sterują różnymi aspektami funkcjonowania człowieka w «nowoczesnej cywilizacji» (Gałkowski, 2011, s. 51).

Następnie zaś, szerzej omawiając projektowaną przez siebie definicję chrematonimii użytkowej, omawiany badacz wyjaśnia:

„Włączam w ten zakres przede wszystkim nazwy obiektów i form działalności z licznych sfer życia publicznego, które w określony sposób **regulują rzeczywistość** w tych sferach. Odnajdą się tu również pewne onimy, mogące uchodzić za **kategorie przejściowe, jak np. antroponimy kolektywne**, tj. nazwy ludzkich zbiorowości, które skupiają się wokół określonych celów” (Gałkowski, 2011, s. 52; wyróżnienia — W.W.).

W ramach chrematonimii użytkowej A. Gałkowski (2011, s. 52) wyróżnia trzy podkategorie: **chrematonimię marketingową** (nazwy firm i produktów), **chrematonimię społecznościową** (nazwy zrzesseń i organizacji) oraz **chrematonimię ideacyjną** (nazwy przedsięwzięć kulturowych), spośród których dwie ostatnie składają się na zbiór **socjoideonimów**. Zaznacza też (Gałkowski, 2011, s. 53), że chrematonimia społecznościowa i ideacyjna lokuje się na pograniczu propriów i apelatywów w stopniu większym niż chrematonimia marketingowa. Ponadto socjoideonimy odznaczają się „ogólnie większą intencją informacyjną”, co pozwala uznać je za specjalne „mikroteksty”.

W dalszej części swej monografii jako obiekty chrematonimii społecznościowej opisuje grupy oraz organizacje i zauważa, że ich nazwy można wprawdzie klasyfikować jako *instytucjonimy*, *ergonimy*, *antroponimy kolektywne* i inne, jednak w przyjętej przez siebie metodologii proponuje ujmować je w chrematonimicznej podkategorii socjoideonimów. Podkreśla też, że „pojęcie organizacji jest istotnie bliskie pojęciu instytucji” (Gałkowski, 2011, s. 129–130).

Podsumowując zatem: w świetle propozycji klasyfikacyjnych A. Gałkowskiego (2011) nazwy jednostek i instytucji wojskowych uznać należałoby za przynależne do chrematonimii użytkowej socjoideonimy, w szczególności zaś za podgrupę w łonie chrematonimii społecznościowej, cechującą się dużym ładunkiem informacyjnym, a więc — ujmując rzecz nieco inaczej — znaczną przejrzystością semantyczną.

W tym miejscu konieczne jest zapowiedziane wcześniej **semiotyczne uzasadnienie propriального statusu nazw jednostek i instytucji wojskowych**. Jeśli model znaczenia nazw własnych rozpisać na klasycznym trójkącie semiotycznym, to znaczeniem onimu (jako formy wyrażeniowej) okazuje się pojęcie indywidualne porządkujące/zawierające w sobie wiedzę o indywidualnym obiekcie rzeczywistości materialnej lub kreowanej (Włoskowicz, 2015, s. 62–64). Apelatywy to wyrazy będące nazwami (komunikacyjnymi zastępnikami) pojęć ogólnych (kategorialnych), zaś propria są nazwami pojęć indywidualnych. O onimicznym

statusie wyrazu decyduje w związku z tym wyłącznie status nazywanego pojęcia (Włoskowicz, 2015, s. 70). Proprialnego statusu nazwy własnej nie ogranicza to, że formalnie zbieżna jest ona z apelatywem, także takim, którego kategoriale znaczenie określa rodzajową przynależność danego obiektu. Zdarzają się też jednak — szczególnie współcześnie — nazwy jednostek wojskowych zawierające w sobie formy apelatywne, które w istocie nie odnoszą się do rzeczywistych cech nazywanego obiektu (tj. jednostki wojskowej). Dość powiedzieć, że decyzją nr 171/MON Ministra Obrony Narodowej z 12 maja 2006 r. w 17 Wielkopolskiej Brygadzie Zmechanizowanej nazwę *15 batalion Ułanów Poznańskich* nosi batalion czołgów, nazwę *7 batalion Strzelców Konnych Wielkopolskich* nosi batalion piechoty zmotoryzowanej, zaś nazwę *7 dywizjon Artylerii Konnej Wielkopolskiej* — dywizjon artylerii samobieżnej.

Swego rodzaju „rdzeniem” nazw jednostek wojskowych jest numer (zwykle liczebnik porządkowy, w wypadku polskich nazw wbrew ogólnej zasadzie często zapisywany bez kropki) oraz fraza rzeczownikowa wyrażająca typ jednostki organizacyjnej wojska (*brygada, pułk, batalion* itp.) i rodzaj wojsk (często w postaci przydawki dopełniaczowej, np. *piechoty, ułanów*). W owym rdzeniu nazwy swoje dość wyraźne odzwierciedlenie znajduje struktura nazywanego pojęcia indywidualnego: pojęciem bazowym jest ogólne (kategoriale) pojęcie jednostki określonego typu i określonego rodzaju wojsk (np. pojęcie PUŁK PIECHOTY), które zindywidualizowane zostaje poprzez wzbogacenie o składniki czasowo-przestrzenne — trudne do uchwycenia z perspektywy semantyki składnikowej, a w nazwie „wyrażane” właśnie wspomnianym liczebnikiem porządkowym (por. Włoskowicz, 2015, s. 65–66).

Wbrew sugestiom Górnowicza (1979, s. 369) pisownia wielkimi literami jest wyłącznie korelatem, a nie wyznacznikiem czy determinantem statusu onimicznego. Nazwa własna *województwo mazowieckie* niczym nie ustępuje pod względem stopnia proprialności nazwie *Mazowsze*. Już tutaj jasno stwierdzić trzeba więc także, iż nazwa *112 batalion remontowy* — choć jej człony zapisano małą literą — nie jest mniej onimiczna niż nazwa *4 Gorzowska Brygada Zmechanizowana im. gen. Piotra Szembeka*.

Obie wspomniane formy wyrażeniowe nazywają bowiem indywidualne pojęcia jednostek wojskowych. Oczywiście jednostki te jako byty należą do rzeczywistości (prawnie) kreowanej, gdyż — zgodnie z przytoczonym na wstępie przepisem ustawy — powołane zostały stosownym aktem wydanym przez Ministra ON. Zgodnie z tym, co już wcześniej powiedziano, onimicznemu statusowi obu przywołanych nazw w żadnej mierze nie szkodzi to, iż (pomijając nazwę wyróżniającą *Gorzowska* oraz człon *im. gen. Piotra Szembeka*) złożone są one w całości lub w swym składniowym rdzeniu wyłącznie z wyrażen formalnie tożsamyh z apelatywami.

UWAGI OGÓLNE DOTYCZĄCE AUSTRO-WĘGIERSKIEGO NAZEWNICTWA I SŁOWNICTWA WOJSKOWEGO

Austro-węgierska terminologia wojskowa (w tym organizacyjna) wpisuje się w tradycje wojskowe niemieckiego obszaru językowego, podczas gdy polskie słownictwo wojskowe — głównie pod wpływem rozstrzygnięć podjętych tuż po odzyskaniu niepodległości na początku lat 20. XX w. — należy do tradycji „francuskiej”:

„Wojskowa terminologia niemiecka (zwłaszcza w wydaniu austriackim) może być myląca dla polskiego czytelnika, przyzwyczajonego do terminologii francuskiej. Wynika to z odmiennie ukształtowanej tradycyjnej, historycznej terminologii wojskowej, podobnie jak np. nazewnictwo stopni wojskowych. W Austro-Węgrzech terminem „sztab generalny” posługiwano się na określenie zarówno sztabu generalnego wojsk lądowych, jak też i sztabów armii, korpusów, a także dywizji, oczywiście w odpowiednim złożeniu z nazwą rodzajową danego związku operacyjnego czy taktycznego. Ich szefowie nosili podobne tytuły, np. tytuł Conrada von Hötendorfa jako szefa sztabu generalnego [wojsk lądowych — dop. W.W.] brzmiał *der Chef des Generalstabs*, a tytuł szefa sztabu dywizji — *der Generalstabschef*” (Bator, 2005, s. 300).

O ile jednak polska tradycja kawaleryjska aż do XVIII w. pozostawała pod silnym wpływem wzorców rodzimych i wschodnich, o tyle polska piechota i szerego pojęte wojska techniczne (w tym artyleria) już od czasu reform wojskowych Władysława IV, a w szczególności od czasu ustanowienia wojsk autoramentu cudzoziemskiego (głównie piechoty pod względem organizacji, uzbrojenia i taktyki korzystającej z wzorców niemieckich) — pozostawały pod wpływem zachodnioeuropejskiej sztuki wojennej. To ostatnie na gruncie polszczyzny otwierało rozległe pole dla zapożyczeń dokonywanych z zachodniego (czyli w praktyce w znacznej mierze niemieckiego) słownictwa wojskowego. Z kolei epoka napoleońskiej sztuki wojennej otworzyła polszczyznę na pojęciowo-leksykalne zapożyczenia francuskie. W rezultacie dziewiętnasto- i dwudziestowieczna polska terminologia wojskowa posługuje się zachodnioeuropejską hierarchią jednostek organizacyjnych wojska, pokrywającą się z hierarchią austro-węgierską: *Armee* = armia, *Korps* = korpus, *Truppendivision* = dywizja, *Brigade* = brygada, *Regiment* = pułk (dawn. *regiment*), *Bataillon (Division)* = batalion (dywizjon), *Kompanie* = kompania, *Zug* = pluton. Tym samym ów element rodzajowy w nazwach jednostek nie przedstawia z perspektywy polskiego odbiorcy większych trudności. Omawiane tu nazewnictwo austro-węgierskie odwołuje się też oczywiście do — częściowo już historycznych — terminów i pojęć z zakresu dziewiętnasto- i wczesnej dwudziestowiecznej sztuki wojennej. Z braku miejsca i przez wzgląd na językoznawczy, a nie wojskowo-historyczny charakter pracy — zainteresowanych Czytelników odesłać tu trzeba do pracy T. Nowakowskiego (1992)

„Armia Austro-Węgierska” oraz do wydawnictw encyklopedycznych i licznych leksykonów z zakresu historii wojskowości. Obecne w polskich tłumaczeniach nazw austro-węgierskich spolszczenia historycznej terminologii niemieckiej są ponadto przedmiotem osobnego opracowania (por. przyp. 2).

W Cesarstwie Austriackim, a następnie w Austro-Węgrzech nazwy instytucji państwowych tradycyjnie poprzedzane były przymiotnikami *cesarski* i *królewski*, których częsta pisownia małą literą pozwala interpretować je jako człon fakultatywny (zob. niżej) i w pewnym stopniu opisowy, choć, co już zaznaczono, pisownia wielką literą nie jest wyznacznikiem własności. Historycznie oba przymiotniki odwołują się do tytułatury władców Austrii z Domu Habsbursko-Lotaryńskiego. Zanim Franciszek II w roku 1806 zrzekł się tytułu świętego cesarza rzymskiego, w roku 1804 wyniósł dziedziczne kraje Habsburgów (m.in. Czechy i Węgry) do rangi Cesarstwa Austrii, tym samym nabywając tytuł *cesarza Austrii* jako Franciszek I. Oprócz tego na tytułaturę Habsburgów składały się m.in. tytuły *króla Czech* i *apostolskiego króla Węgier* (pełną — tzw. wielką — oraz „średnią” i „małą” tytułaturę Franciszka Józefa I we wstępnej części podawały np. schematyzmy wymienione niżej jako źródła materiału).

Po ugodzie austriacko-węgierskiej z 1867 r. (*Ausgleich*) i utworzeniu monarchii dualistycznej złożonej z „austriackiej” Przedlitawii i „węgierskiej” Zalitawii — tytuł króla Węgier nabrał szczególnego znaczenia jako symbol węgierskiej „połowy” państwa. Cała struktura instytucjonalna monarchii dualistycznej była dość złożona. Niewiele było instytucji i organów wspólnych dla obu części monarchii (do nich zaliczała się tzw. **armia wspólna**), obok których istniały zdublowane struktury administracyjno-instytucjonalne i wojskowe — oddzielne dla Przedlitawii i Zalitawii. I do tej właśnie złożonej struktury instytucji Austro-Węgier nawiązywały wspomniane przymiotniki, przy czym w ostatniej ćwierci XIX w. przyjęło się, iż forma *kaiserlich und königlich* (*cesarski i królewski*) obecna w nazwach instytucji wspólnych odnosi się do obu części monarchii (tj. do tytułu *cesarza Austrii* i tytułu *króla Węgier*), podczas gdy forma *kaiserlich-königlich* (*cesarsko-królewski*) odnosi się zasadniczo do instytucji przedlitawskich (w tym galicyjskich, gdyż Galicja wchodziła w skład Przedlitawii) i odwołuje do tytułów *cesarza Austrii* i (przede wszystkim) *króla Czech*. Skrócowa forma obu przymiotników stanowi problem w przekładzie nazw instytucji austro-węgierskich na polski, natomiast na temat jej niemieckojęzycznej postaci można przede wszystkim powiedzieć, że wykazuje się dużą wariantywnością (którą widać zresztą w materiale z *Verschlussmarken* — zob. niżej). Najczęstsze warianty to *K.u.K.*, *K.U.K.*, *k.u.k.*, *K. u. K.*, *k. u. k.*, *K. und K.*, *k. und k.*, przy czym niekiedy tylko pierwsza litera *k* zapisywana była jako wielka, gdy stała na początku zdania lub całej nazwy jako dłuższej frazy rzeczownikowej.

W niniejszej pracy w omówieniu formalnych właściwości nazw jednostek (tj. paradygmatów nazewniczych) brano pod uwagę jednostki cesarskich i królewskich wojsk lądowych armii wspólnej (*k.u.k. Heer*), na ogół poza obszarem analizy pozostawiając jednostki zalitawskiej królewsko-węgierskiej Obrony Krajowej (*Honvéd, Magyar Királyi Honvédség, k.u. Landwehr*) oraz jej przedlitawskiego odpowiednika, tj. cesarsko-królewskiej Obrony Krajowej (*k.k. Landwehr*)⁵.

POLITYKA NAZEWNICZA A AUSTRO-WĘGIERSKIE NAZWY JEDNOSTEK I INSTYTUCJI WOJSKOWYCH

Nazewnictwo jednostek i instytucji wojskowych w Austro-Węgrzech (w okresie obejmującym końcówkę XIX i początek XX w.) jest przykładem jednego z obszarów państwowej polityki nazewniczej. Już tutaj trzeba jednak zaznaczyć, że nie była to jeszcze polityka w dzisiejszym pełnym prawn-administracyjnym sensie.

Samo **pojęcie polityki nazewniczej** jest przedmiotem drugiej części projektu, o którym mowa w przyp. 1. Definicja pojęcia oraz teoria polityki nazewniczej są więc przedmiotem prac, w związku z czym tutaj omawiane pojęcie definiowane będzie jedynie roboczo, a sama austro-węgierska polityka nazewnicza scharakteryzowana zostanie w prowizorycznych kategoriach składających się na większe struktury klasyfikacyjne, które jako zwarty aparat projektowane są w ramach wspomnianego grantu.

Polityka nazewnicza to zatem zespół celów i środków dotyczących nadawania i używania nazw. Ma swój **wymiar formalny** (dotyczący tego, jakie mają być nazwy, i obejmujący niekiedy z góry przyjęte paradygmaty nazw) oraz **wymiar pragmatyczny** (odnoszący się do tego, co poprzez nazwy ma być osiągnięte). Polityki nazewnicze podzielić można też na preskryptywne (eksplcytne) i **uzualne (implicitne)**. Istnienie polityki nazewniczej oczywiście nie wyklucza wariantowości używanych nazw.

W zakresie nazw jednostek wojskowych (oddziałów) austro-węgierska polityka nazewnicza końca XIX w. w wymiarze formalnym wydaje się polityką ściśle uzualną, dopuszczającą przy tym znaczną wariantowość w nazywaniu indywidualnych pojęć poszczególnych jednostek i instytucji. W wymiarze pragmatycznym

⁵ Taka kolejność wymienionych rodzajów sił zbrojnych nie jest przypadkowa: w ramach umacniania swej pozycji w ustanowionej ugodą z 1867 r. „węgierskiej” Zalitawii Węgrzy dbali o rozwój „swojej” narodowej formacji, czyli (wyłączonej ze struktur armii wspólnej) królewsko-węgierskiej Obrony Krajowej (*Honvéd*). Przedlitawska „austriacka” cesarsko-królewska Obrona Krajowa utworzona została w związku z tym poniekąd jako przeciwwaga i odpowiednik Honведу. Szczegółowo o złożonej strukturze sił zbrojnych Austro-Węgier pisze w swej pracy wspomniany już wyżej T. Nowakowski (1992).

oprócz sygnalizowanej wyżej funkcji tożsamościowej (nazwa jako symbol, wokół którego budowane jest morale jednostki⁶) nazwy jednostek wojskowych były też narzędziem „gratyfikacji” zasłużonych przedstawicieli państwowych elit monarchii oraz swoistym instrumentem polityki zagranicznej polegającym na nadawaniu godności „właściciela pułku” innym monarchom (zob. niżej).

ŹRÓDŁA I PREZENTACJA MATERIAŁU

Jako źródła form nazw jednostek i instytucji wykorzystano niżej wymienione (wraz z używanymi dla nich skrótami) schematyzmy austro-węgierskich sił zbrojnych⁷ oraz wydania „małego schematu armii” Seidla⁸, jak również nazwy jednostek, dowództw i instytucji zapisane na ozdobnych papierowych pieczęciach używanych do zamykania korespondencji (*Verschlussmarken*), których fotografie zamieszcza wirtualne muzeum veikkos-archiv.com⁹ (analizą objęto wybrane spośród kilkuset dostępnych pieczęci).

[S-73] *KAIS. KÖNIGL. MILITÄR-SCHEMATISMUS FÜR 1873*. Wien: AUS DER K. K. HOF- UND STAATSDRUCKEREI. Februar 1873.

[S-79] *KAIS. KÖNIGL. MILITÄR-SCHEMATISMUS FÜR 1879*. Wien: AUS DER K. K. HOF- UND STAATSDRUCKEREI. December 1878.

[S-96] *SCHEMATISMUS FÜR DAS KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE HEER UND FÜR DIE KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE KRIEGS-MARINE FÜR 1896. AMTLICHE AUSGABE*. Wien: DRUCK UND VERLAG DER K. K. HOF- UND STAATSDRUCKEREI. December 1895.

[S-98] *SCHEMATISMUS FÜR DAS KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE HEER UND FÜR DIE KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE KRIEGS-MARINE FÜR 1898. AMTLICHE AUSGABE*. Wien: DRUCK UND VERLAG DER K. K. HOF- UND STAATSDRUCKEREI. December 1897.

[S-00] *SCHEMATISMUS FÜR DAS KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE HEER UND FÜR DIE KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE KRIEGS-MARINE FÜR 1900. AMTLICHE AUSGABE*. Wien: DRUCK UND VERLAG DER K. K. HOF- UND STAATSDRUCKEREI. December 1899.

[S-04] *SCHEMATISMUS FÜR DAS KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE HEER UND FÜR DIE KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE KRIEGSMARINE FÜR 1904. AMTLICHE AUSGABE*. Wien: DRUCK UND VERLAG DER K. K. HOF- UND STAATSDRUCKEREI. Dezember 1903.

[S-08] *SCHEMATISMUS FÜR DAS KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE HEER UND FÜR DIE KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE KRIEGSMARINE FÜR 1908. SEPARATAUSGABE*. Wien: DRUCK UND VERLAG DER K. K. HOF- UND STAATSDRUCKEREI. Dezember 1907.

⁶ Często od nazwy, w szczególności od zawartego w niej numeru, tworzono derywowane określenia żołnierzy służących w danej jednostce, por. polskie formacje typu *czwartacy* (od jednostki noszącej numer 4).

⁷ Wykorzystano skany schematyzmów wykonane przez firmę Google z egzemplarzy znajdujących się w zbiorach bibliotek uniwersyteckich w USA.

⁸ Wykorzystano skany trzech wydań *Seidels kleines Armeeschema* udostępniane na stronie http://www.mlorenz.at/Bewaffnete_Macht/Seidels_Armeeschema.htm, (dostęp: 16.04.2020).

⁹ *Kategorie: Österreich — Veikkos-archiv*, <https://veikkos-archiv.com/index.php?title=Kategorie:%C3%96sterreich> (dostęp: 15.04.2020).

- [K-04] *Seidels kleines Armeeschema. Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr. (Abgeschlossen mit 1. Mai 1904.)*. Wien: L. W. Seidel & Sohn, k. u. k. Hofbuchhändler, 1904. [nr 55 w serii *Seidels kleines Armeeschema*].
- [K-08] *Seidels kleines Armeeschema. Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr. (Abgeschlossen mit 9. Mai 1908.)*. Wien: L. W. Seidel & Sohn, k. u. k. Hofbuchhändler, 1908. [nr 63 w serii *Seidels...*].
- [K-14] *Seidels kleines Armeeschema. Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr. (Abgeschlossen mit 5. August 1914.)*. Wien: L. W. Seidel & Sohn, k. u. k. Hofbuchhändler, 1914. [nr 76 w serii *Seidels...*].

Ekscerpcją do poniższej prezentacji materiału objęto schematyzmy **S-73**, **S-98**, **S-08** oraz **K-08**. W przypadku **S-73** podawano wybrane konteksty w celu ukazania form nazw w tekście ciągłym, natomiast w przypadku **S-98** i **S-08** wypisy zazwyczaj ograniczono do form umożliwiających ukazanie systemowych zmian zachodzących między kolejnymi schematyzmami. Pozostałe schematyzmy wykorzystano jako źródła porównawcze. W schematyzmach **S** opisy jednostek mają często postać wielowierszową/wieloakapitową. Wypisy z kolejnych wierszy/akapitów separowano ukośnikiem. W nawiasach kwadratowych podawano numery stron oraz sporadyczne komentarze. Data przed nazwami osobowymi oznacza z reguły rok objęcia godności „właściciela pułku” (*Inhaber*). W materiale pogrubieniem wyróżniono mianownikowe postaci nazw w liczbie pojedynczej, bez pogrubienia zapisując końcówki liczby mnogiej i końcówkę fleksyjną *-e* dativu wybranych rzeczowników (wyróżnienia — W.W.).

[S-73]

Kaiserlich-königliche **Erste Arcieren-Leibgarde** [62] [tak też S-79: 68], Königliche ungarische **Leibgarde** [63] [tak też S-79: 69], Kaiserlich-königliche **Trabanten-Leibgarde** [64] [tak też S-79: 70], Kaiserlich-königliche **Leibgarde-Reiter-Escadron** [65] [tak też S-79: 71], Kaiserlich-königliche **Hofburgwache**¹⁰ [66] [tak też S-79: 72], **General-Commando** in Wien [82], **III. Inf.-Truppen-Divisions-¹¹ und Militär-Commando** zu Linz [83], **General-Commando** zu Graz [84], **VII. Inf.-Truppen-Divisions- und Militär-Commando** zu Triest [85], **General-Commando** zu Lemberg [87], **XII. Inf.-Truppen-Divisions- und Militär-Commando** zu Krakau [88], **XIV. Inf.-Truppen-Divisions- und Militär-Commando** zu Pressburg [90], **XV. Inf.-Truppen-Divisions- und Militär-Commando** zu Kaschau [91], Linien-Infanterie-Regimenter¹² [213, rzeczownik pospólity lm], **1. Schlesisches Infanterie-Regiment** / 1848 Kaiser Franz Joseph [213], **2. Ungarisches Infanterie-Regiment** / 1814 Alexander I., Kaiser von Russland / (Das Regiment hat diesen Namen für immerwährende Zeit zu behalten.) [214], **3. Mährisches Infanterie-Regiment** / 1780 Carl Ludwig, Erzherzog, FM.

¹⁰ Kwestię wymienionych tu formacji gwardii przybocznej omawia m.in. T. Nowakowski (1992, s. 9–10).

¹¹ *Truppen-Division* = dywizja, w odróżnieniu od *Division* = dywizjon.

¹² Pułki piechoty liniowej.

/ (Das Regiment hat diesen Namen für immerwährende Zeit zu behalten.) [216], **4. Nieder-Oesterreichisches Infanterie-Regiment** / Hoch- und Deutschmeister / 1696 errichtet; ist seit der Errichtung in der Benennung unverändert geblieben. / 1863 Wilhelm, Erzherzog, FZM. [217-218], **5. Ungarishes [sic!] Infanterie-Regiment** / (Vormals das erste Garnisons-Regiment, 1766 errichtet; im Jahre 1807 in das 1. und **2. Garnisons-Bataillon** umgestaltet.) / 1762 als erstes **Szekler Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 14** neu errichtet; 1851 in ein Linien-Infanterie-Regiment umgewandelt. / 1864 Ludwig II., König von Bayern [219], **6. Ungarisches Infanterie-Regiment** / (Vormals das zweite Garnisons-Regiment, 1775 errichtet; seit dem Jahre 1807 in das 3. und **4. Garnisons-Bataillon** umgestaltet.) / 1762 als zweites **Szekler Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 15** neu errichtet; 1851 in ein Linien-Infanterie-Regiment umgewandelt; / 1851 Coronini-Cronberg, Johann Gr., FZM. [221], **10. Galizisches Infanterie-Regiment** / 1869 Handel, Heinrich Freih. v., FZM. [217], **11. Böhmisches Infanterie-Regiment** / 1853 Albert Kronprinz von Sachsen [228], Comdt. der **2. Inf.-Brigade der XXXII. Truppen-Division** zu Losoncz [230], **16.*) Ungarisches (Croat.) Warasdiner Infanterie-Regiment** / Mit 1. October 1871 aus dem **Warasdiner-Creuzer-Grenz-Inf.-Reg.¹³ Nr. 5** und dem **Warasdiner St. Georger Grenz-Inf.-Reg. Nr. 6** formirt und mit 1. Jänner 1872 mit dem bestandenen **IR¹⁴ Nr. 16** verschmolzen. / 1871 Wezlar v. Plankenstern, Gustav Freih., FML. / *) Das unter dieser Nummer bestandene Linien-Infanterie-Regiment wurde am 1. Jänner 1872 mit dem Warasdiner Linien-Infanterie-Regimente verschmolzen. [236], Comdt. der **2. Inf.-Brigade bei der 33. Inf.-Truppen-Division** zu Raab [261], Commandant der **2. Inf.-Brigade bei der 31. Inf.-Truppen-Division** zu Essegg. [264], **41. Bukowina'sches Infanterie-Regiment** / 1857 Kellner v. Köllenstein, Friedrich Freih., FML. [274], **46. Ungarisches Infanterie-Regiment** / 1762 als erstes **Siebenbürger-Walachen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16** neu errichtet; 1848 als erstes **Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment** benannt; 1851 in ein Linien-Infanterie-Regiment umgewandelt [281], **53. Ungarisches Infanterie-Regiment** / 1741 errichtet als **Panduren-Corps¹⁵** [...] 1745 **Trenk'sches Panduren-Regiment**; 1748 **slawonisches Bataillon** genannt; 1756 als Linien-Infanterie-Regiment organisirt / 1835 Leopold Ludwig, Erzherzog, GdC. [292], Comdt. der **2. Inf.-Brigade bei der 17. Inf.-Truppen-Division** zu Grosswardein [294], **55. Galizisches Infanterie-Regiment** / (Das früher unter Nr. 55 bestandene Infanterie-Regiment wurde 1742 errichtet [...] 1809 reducirt.) / Das seit 1. November 1852 unter dieser Nummer bestehende Infanterie-Regiment führte früher die Nr. 63. / 1865 Gondrecourt, Leopold Gr., FML. [295], **64. Ungarisches Infanterie-Regiment** / Mit 1. Februar 1860 formirt aus den **Linien-Infanterie-Regimentern Nr. 31, 50 und 51.** / 1860 Carl Alexander, Grossherzog von Sachsen-Weimar-Eisenach / Comdt. der **2. Inf.-Brigade bei der 24. Inf.-Truppen-Division** zu Czernowitz [308], National-Grenz-Infanterie-Regimenter [332, rzeczownik polskopolity lm], **1. Carlstädter Grenz-Infanterie-Regiment** / 1860 Kaiser Franz Joseph [332], **2. Carlstädter Grenz-Infanterie-Regiment** / 1753 Otočaner [333], **3. Carlstädter Grenz-Infanterie-Regiment** / 1753 Oguliner [Stab: Ogulin] [334], **7. Slavonisches Grenz-Infanterie-Regiment** / 1766 Brooder [336], **8. Slavonisches Grenz-Infanterie-Regiment** / 1766 Gradiscaner [Stab: Neu-Gradisca] [337], **9. Slavonisch-Syrmisches Grenz-Infanterie-Regiment** / 1769 Peterwardeiner [Stab: Mitrovic in Syrmien] [338], **10. Banal-Grenz-Infanterie-Regiment** / 1745 Erstes Banal. [339], **11. Banal-Grenz-Infanterie-Regiment** / 1746 Zweites Banal. [340-341], 12. 1767 als **Deutsch-Banater GIR** errichtet [...] des **Linien-IR. Nr. 43** [341], 13. 1767

¹³ Grenz-Inf.-Reg. = pułk piechoty granicznej.

¹⁴ IR = Infanterie-Regiment, pułk piechoty.

¹⁵ Korpus Pandurów, por. *pandur*.

als **Wallachisch-Illirisches GIR** errichtet, erhielt 1838 die Benennung: „**Wallachisch-Banater**“ - und 1848 jene: „**Romanen-Banater GIR**“. [...] des **Linien-IR. Nr. 61** [341], 14. Vormalms das **1. Szekler GIR**. [...] in das **Linien-IR. Nr. 5** umgewandelt [...] das 1838 neu errichtete „**Illirisch-Banater**“ **Infanterie-Bataillon**, welches 1848 als „**Illyrisch - Banater**“ **GIR**. [...] 1860 erhielt das Regiment die Benennung „**Serbisch-Banater**“ **GIR** [...] des **Linien-IR. Nr. 29** / 15. Vormalms das **2. Szekler GIR**. [...] in das **6. Linien-IR.** umgestaltet 16. Vormalms das **1. Romanen-GIR**. [...] in das **46. Linien-IR.** umgestaltet / 17. Vormalms das **2. Romanen-GIR**. [...] in das **50. Linien-IR.** umgestaltet / 18. Das unter dieser Nummer bestandene **Illyrisch-Banater GIR**. wurde 1851 unter der Nummer 14 eingereiht. / 1764 als **Czaikisten-Bataillon** errichtet, 1852 in das **Titler Grenz-Inf.-Bataillon** umgewandelt [342], **Tiroler Jäger-Regiment**¹⁶ / (Vormalms Fenner Jäger-Corps.) / 1848 Kaiser Franz Joseph [356], **1. Böhmisches Jäger-Bataillon** [358], **4. Mährisches Jäger-Bataillon** [360], **7. Kärnthner-Krainerisches Jäger-Bataillon** [362], **30. Galizisches Jäger-Bataillon** [377], **1. Böhmisches Dragoner-Regiment** / Ergänzt sich aus den Bezirken der Infanterie-Regimenter Nr. 18, Nr. 36 und Nr. 7. / 1768 als Carabinier-Regiment errichtet [...] seit 1798 Kürassier-Regiment / 1848 Kaiser Franz Joseph [406], **3. Nieder-Oesterreichisches Dragoner-Regiment** / 1768 als Carabinier-Regiment errichtet, Herzog Albert zu Sachsen-Teschen, FM.; seit 1798 Kürassier-Regiment dieses Namens [...] 1836 Friedrich August, König von Sachsen (1867 Dragoner-Regiment) / 1856 Johann, König von Sachsen [408], **5. Steierisch-Kärnten-Krainerisches Dragoner-Regiment** / 1849 Nikolaus I., Kaiser von Russland. / (Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu behalten.) / Inhaber 1866 Koller, Alexander Freih. v., FML. [410], **9. Bukowina'sches Dragoner-Regiment** [414], **11. Galizisches Dragoner-Regiment** / 1848 Kaiser Franz Joseph [416], **1. Huszaren-Regiment** / 1848 Kaiser Franz Joseph [422], **2. Huszaren-Regiment** / 1852 Nikolaus Nikolajewitsch, Grossfürst von Russland [423], **5. Huszaren-Regiment** / 1848 Radetzky v. Radetz, Joseph Gr., FM. / (Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu behalten.) [426], **13. Huszaren-Regiment*** / 1862 **Jazygier und Kumanier Huszaren-Regiment** / *) Das früher unter der Nummer 13 bestandene (im Jahre 1848 errichtete) **Banderial-Huszaren-Regiment** wurde im Jahre 1851 in das **Uhlanen-Regiment Nr. 5** umgestaltet. [434], **1. Galizisches Uhlanen-Regiment** / 1865 Grünne, Carl Gr., GdC. [437], **4. Galizisches Uhlanen-Regiment** / 1848 Kaiser Franz Joseph [440], **5. Ungarisches** (croatisch-slavonisches) **Uhlanen-Regiment** [441], **6. Galizisches Uhlanen-Regiment** / 1848 Kaiser Franz Joseph [442], **12. Ungarisches** (croatisch-slavonisches) **Uhlanen-Regiment** / 1859 Franz II., König beider Sicilien [447], **1. Böhmisches Feld-Artillerie-Regiment**¹⁷ / die gegenwärtigen **Artillerie-Regimenter Nr. 2** und 3. [...] / 1854 neu organisirt aus dem bestandenen **Artillerie-Regiment Nr. 2** / 1854 Kaiser Franz Joseph [468], **2. Mährisch-Galizisches Feld-Artillerie-Regiment** / Ergänzt sich aus den Bezirken der Infanterie-Regimenter Nr. 13, Nr. 20, Nr. 54 und Nr. 56 / 1854 neu organisirt aus dem bestandenen **Artillerie-Regiment Nr. 2** / 1865 Kronprinz Erzherzog Rudolph, Oberst [469], **3. Ungarisches Feld-Artillerie-Regiment** [470], **10. Oesterreichisch-Galizisches Feld-Artillerie-Regiment** [477], **Raketeur- und Gebirgs-Artillerie-Regiment** / mit Ende 1864 aufgelöst [480], **Küsten-Artillerie-Regiment** / aus diesem Regimente die **Festungs-Artillerie-Bataillons Nr. 10, 11** und 12 formirt [480], **1. Ungarisches Festungs-Artillerie-Bataillon** [481], **2. Böhmisches Festungs-Artillerie-Bataillon** [481], **7. Mährisch-Galizisches Festungs-Artillerie-Bataillon** [484], **8. Böhmisches-Galizisches Festungs-Artillerie-Bataillon** [484], 1716 als Mineur-Corps errichtet; 1851

¹⁶ Pułk Strzelców Tyrolskich; *Jäger* — por. pol. *jegier*, lm *jerzy*.

¹⁷ Pułk artylerii polowej.

Zweites Genie-Regiment; 1855 aus diesem: das 1., 5., 6., 7. und **9. Genie-Bataillon** formirt / 1760 als Sappeur-Corps errichtet; 1851 **Erstes Genie-Regiment**; 1855 aus diesem: das 2., 3., 4., 10. 11. und **12. Genie-Bataillon** formirt [503], **1. Genie-Regiment** / 1862 Kaiser Franz Joseph [503], **2. Genie-Regiment** [504], Pionnier-Regiment / 1810 als Pionnier-Corps errichtet; seit 1. Februar 1867 **Pionnier-Regiment** [507], **Militärisch-geographisches Institut** [556].

[S-98]

K. und k. **Heer** [85], K. und k. **Leibgarden** [89], Kaiserliche und königliche **Erste Arcieren-Leibgarde** [89], Königlich ungarische **Leibgarde** [90], Kaiserliche und königliche **Trabanten-Leibgarde** [91], Kaiserliche und königliche **Leibgarde-Reiter-Escadron** [92], Kaiserliche und königliche **Leibgarde-Infanterie-Compagnie** [93], **1. Corps-Commando** / In Krakau [110], **5. Infanterie-Truppen-Division**, Olmütz / **9. Inf.-Brig.** Olmütz / **10. Inf.-Brig.** Troppau / **12. Infanterie-Truppen-Division**, Krakau / **23. Inf.-Brig.** Krakau / **24. Inf.-Brig.** Krakau / **Cavallerie-Truppen-Division** Krakau / **11. Cav.-Brig.** Tarnów / **20. Cav.-Brig.** Krakau / **1. Art.-Brig.** Krakau [111], **10. Corps-Commando** / In Przemyśl [128], **2. Infanterie-Truppen-Division**, Jaroslau / **3. Inf.-Brig.** Rzeszów / **Inf.-Reg. 40** / **Inf.-Reg. 90** / **4. Inf.-Brig.** Jaroslau / **Inf.-Reg. 10** / **Inf.-Reg. 89** / **24. Infanterie-Truppen-Division**, Przemyśl / **47. Inf.-Brig.** Przemyśl / **48. Inf.-Brig.** Przemyśl / **Cavallerie-Truppen-Division** Jaroslau / **5. Cav.-Brig.** Jaroslau / **14. Cav.-Brig.** Rzeszów / **10. Art.-Brig.** Krakau [129], **1. Schlesisches Infanterie-Regiment** / 1848 Kaiser Franz Joseph [368], **63. Ungarisches Infanterie-Regiment** / Mit 1. Februar 1860 formiert aus zwei Bataillonen des **Linien-Infanterie-Regiments Nr. 62** und einem Bataillon von Nr. 41 [492], **Tiroler Kaiser-Jäger** / 1813 errichtet als **Fenner-Jäger-Corps** [...] 1816 **Tiroler Jäger-Regiment Kaiser Franz** [...] 1895 wurden aus dem **Tiroler Jäger-Regimente** vier Regimenter Tiroler Kaiser-Jäger formiert / 1848 Kaiser Franz Joseph [572] [to imię nosiły wszystkie cztery pułki], **1. Regiment** / Mit 20. April 1895 formiert aus den Feld-Bataillonen Nr. 1 bis Nr. 4 und dem **Ersatz-Bataillons-Cadre Nr. 1** des bestandenenen Tiroler Jäger-Regiments Kaiser [572], **2. Regiment** [574], **1. Böhmisches Feld-Jäger-Bataillon** [580], **4. Galizisches Feld-Jäger-Bataillon** [582], **7. Krainerisches Feld-Jäger-Bataillon** [585], **8. Kärnthnerisches Feld-Jäger-Bataillon** [586], **30. Galizisch-bukowina'sches Feld-Jäger-Bataillon** [603], **1. Bosnisch-hercegovinisches Infanterie-Regiment** [606], **2. Bosnisch-hercegovinisches Infanterie-Regiment** [608], **1. Böhmisches Dragoner-Regiment** / 1888 Kaiser Franz / (Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu führen) / Inhaber / 1848 Kaiser Franz Joseph [650], **3. Niederösterreichisches Dragoner-Regiment** [654], **9. Galizisch-bukowina'sches Dragoner-Regiment** [666], **1. Husaren-Regiment** [680], **1. Galizisches Uhlanen-Regiment** [712], **9. Uhlanen-Regiment** / (Wurde 1873 in das **Dragoner-Regiment Nr. 10** umgewandelt) / **10. Uhlanen-Regiment** / (Wurde 1873 in das **Husaren-Regiment Nr. 16** umgewandelt) / **11. Böhmisches Uhlanen-Regiment** [728], **1. Mährisch-schlesisch-galizische Artillerie-Brigade** / In Krakau / **1. Corps-Artillerie-Regiment**¹⁸ / 1854 als **2. Feld-Artillerie-Regiment** aus dem bestandenenen **Artillerie-Regimente Nr. 1** organisiert [...] mit 1. Mai 1885 **Corps-Artillerie-Regiment Nr. 10**; seit 1. Jänner 1894 **Corps-Artillerie-Regiment Nr. 1** / 1889 Fischer Carl FZM. [765], **1. Divisions-Artillerie-Regiment** [767], **2. Divisions-Artillerie-Regiment** [768], **3. Divisions-Artillerie-Regiment** [769], **2. Niederösterreichisch-mährische Artillerie-Brigade** / **2. Corps-Artillerie-Regiment** / 1854 als **11. Feld-Artillerie-Regiment** errichtet; seit 1. mai 1885 **Corps-Artillerie-Regiment Nr. 2** / 1889 Weigl August Freih. v. FZM. [770], **4. Divisions-Artillerie-Regiment** [772], **5. Divisions-Artillerie-Regiment** [773], **6. Divisions-Artillerie-Regiment** [774],

¹⁸ Pułk artylerii korpusnej.

3. Steierisch-kärnthner-krainerische und küstenländische Artillerie-Brigade / In Graz [775], **Gebirgs-Batterie-Division** / Mit 1. Jänner 1891 formiert aus dem vormaligen **Festungs-Artillerie-Bataillon Nr. 9** [835], **1. Niederösterreichisch-mährisches Festungs-Artillerie-Regiment** / 1891 Kaiser Franz Joseph [846], **3. Böhmisches-galizisches Festungs-Artillerie-Regiment** / 1891 Kinsky Franz Ulrich Fürst zu Vchinitz und Tettau FM. / Mit 1. Jänner 1891 formiert aus den vormaligen **Festungs-Artillerie-Bataillon Nr. 2** und Nr. 8 / (Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu führen) [850], **1. Pionnier-Bataillon** [869], **2. Pionnier-Bataillon** [870], **15. Pionnier-Bataillon** [883], **Eisenbahn- und Telegraphen-Regiment** [885], **1. Train-Regiment** [908], **3. Train-Regiment** [916], **Militär-geographisches Institut** / In Wien [984].

[S-08]

K. und k. **Heer** [93], Kaiserlich-königliche **Erste Arcièrenleibgarde** [98], Königlich ungarische **Leibgarde** [100], Kaiserlich-königliche **Trabantleibgarde** [101], Königlich ungarische **Trabantleibgarde** [102], Kaiserliche und königliche **Leibgarde-Reitereskadron** [102], Kaiserliche und königliche **Leibgarde-Infanteriekompanie** [103], **1. Korpskommando** / In Krakau [120], **5. Infanterietruppendivision, Olmütz** / **9. Infanteriebrigade Olmütz** / **10. Infanteriebrigade Troppau** / **12. Infanterietruppendivision, Krakau** / **23. Infanteriebrigade Krakau** / **24. Infanteriebrigade Krakau** / **Kavallerietruppendivision Krakau** / **11. Kavalleriebrigade Tarnów** / **20. Kavalleriebrigade Krakau** / **1. Artilleriebrigade Krakau** [121], **10. Korpskommando** / In Przemyśl [138], **2. Infanterietruppendivision, Jaroslau** / **3. Infanteriebrigade Rzeszów** / **IR. 40** / **IR. 90** / **4. Infanteriebrigade Jaroslau** / **IR. 10** / **IR. 89** / **24. Infanterietruppendivision, Przemyśl** / **47. Infanteriebrigade Przemyśl** / **48. Infanteriebrigade Przemyśl** / **Kavallerietruppendivision Jaroslau** / **5. Kavalleriebrigade Jaroslau** / **14. Kavalleriebrigade Rzeszów** / **10. Artilleriebrigade Krakau** [139], **1. Schlesisches Infanterieregiment** / 1848 Kaiser Franz Joseph [432], Komdt. **19. IBrig.**¹⁹ **Josephstadt** [540], **Tiroler Kaiserjäger** / 1813 errichtet als **Fenner-Jägerkorps** [...] 1816 **Tiroler Jägerregiment Kaiser Franz** [...] 1895 wurden aus dem Tiroler Jägerregimente vier Regimenter Tiroler Kaiserjäger formiert / 1848 Kaiser Franz Joseph [638] [to imię nosiły wszystkie cztery pułki], **1. Regiment** / Mit 20. April 1895 formiert aus den **Feldbataillon Nr. 1** bis Nr. 4 un dem **Ersatzbataillonskader Nr. 1** des bestandenen **Tiroler Jägerregiments Kaiser** [638], **2. Regiment** / [opis sztandaru:] Die Rückseite enthält die Widmung: „Der Inhaber seinem **2. Tiroler Jägerregimente**, 1848–1898” [640], **1. Böhmisches Feldjägerbataillon** [646], **4. Galizisches Feldjägerbataillon** [648], **7. Krainerisches Feldjägerbataillon** [651], **8. Kärnthnerisches Feldjägerbataillon** [652], **30. Galizisch-bukowina'sches Feldjägerbataillon** [669], **1. Bosnisch-hercegovinisches Infanterieregiment** [672], **2. Bosnisch-hercegovinisches Infanterieregiment** [674], **Bosnisch-hercegovinisches Feldjägerbataillon** [680], **1. Böhmisches Dragonerregiment** / [...] seit 1. Oktober 1867 **Dragonerregiment Nr. 1** / [opis sztandaru:] Die Rückseite enthält die Widmung: „Der Inhaber seinem **Dragonerregimente Kaiser Franz Nr. 1**, 1848–1898” / 1888 Kaiser Franz / (Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu führen) / Inhaber / 1848 Kaiser Franz Joseph [720], **3. Niederösterreichisches Dragonerregiment** [724], **1. Husarenregiment** / [opis sztandaru:] Die Rückseite enthält die Widmung: „Der Inhaber seinem **Husarenregimente Nr. 1**, 1848–1898” / 1848 Kaiser Franz Joseph [750], **1. Galizisches Ulanenregiment** [782], **9. Ulanenregiment** / (Wurde 1873 in das **Dragonerregiment Nr. 10** umgewandelt) / **10. Ulanenregiment** / (Wurde 1873 in das

¹⁹ 19 *Brygada Piechoty*.

Husarenregiment Nr. 16 umgewandelt) / 11. Böhmisches Ulanenregiment [798], 1. Mährisch-schlesisch-galizische Artilleriebrigade / In Krakau / 1. Korpsartillerieregiment / 1854 als 2. Feldartillerieregiment aus dem bestandenen Artillerieregiment Nr. 1 organisiert [...] mit 1. Mai 1885 Korpsartillerieregiment Nr. 10; seit 1. Jänner 1894 Korpsartillerieregiment Nr. 1 / 1906 Sergius Michailowitsch Großfürst von Rußland [848], 1. Divisionsartillerieregiment [850], Tiroler und Voralberger Gebirgsbatteriedivision / Mit 1. Jänner 1891 formiert aus dem vormaligen Festungsartilleriebataillon Nr. 9 [919], 1. Niederösterreichisch-mährisches Festungsartillerieregiment / 1891 Kaiser Franz Joseph [937], 3. Böhmisches-galizisches Festungsartillerieregiment / Mit 1. Jänner 1891 formiert aus den vormaligen Festungsartilleriebataillonen Nr. 2 und Nr. 8 / 1891 Kinsky Franz Ulrich Fürst zu Vchinitz und Tettau FM. / (Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu führen) [943], 1. Pioniernataillon / Mit 1. Mai 1893 formiert aus dem vormaligen 1. Feldbataillon des Pionierregiments [965], 2. Pionierbataillon [966], Eisenbahn- und Telegraphenregiment [981], 1. Trainregiment [1009], 3. Trainregiment [1020], 15. Traindivision [1025], Militärgeographisches Institut / In Wien / [...] k. k. Militärgeographisches Institut benannt [1110].

[K-08]

K. und k. Heer [8], K. k. Arciärenleibgarde [9], Königlich ungarische Leibgarde [9], K. k. Trabantenleibgarde [9], Königlich ungarische Trabantenleibgarde [10], K. u. k. Leibgarde-Reitereskadron [10], K. u. k. Leibgarde-Infanteriekompanie [10], 1. Korpskommando zu Krakau / 5. und 12. Infanterietruppendivision; Kavallerietruppendivision in Krakau; 1. Artilleriebrigade [18], 10. Korpskommando zu Przemyśl / 2. und 24. Infanterietruppendivision; Kavallerietruppendivision in Jaroslau; 1. Artilleriebrigade [22], 1. Infanterietruppendivision, Sarajevo. (15. Korps.) / 7. Gebirgsbrigade, Višegrad. (IR. 25/1, 34/1, 86/1**) / **) Der Zähler bedeutet die Regimentsnummer, der Nenner die Zahl der Bataillone. / 2. Infanterietruppendivision, Jaroslau. (10. Korps.) / 3. Infanteriebrigade, Rzeszów. (IR. 40/4, 90/4.) / 4. Infanteriebrigade, Jaroslau. (IR. 89/4.) [29], Kavallerietruppendivision, Stanislaw. (11. Korps.) / 13. Kavalleriebrigade, Stanislaw. (DR. 2, UR. 8.²⁰) / 15. Kavalleriebrigade, Tarnopol. (DR. 2, UR. 13.) [37], 1. schles. IR. „Kaiser“ / 2. ungar. IR. „Alexander I., Kaiser von Rußland“ [43], 10. galiz. IR. (Vakat). [45], Tiroler Kaiserjäger. / 1. Regiment / 2. Regiment [70], 1. böhm. DR. „Kaiser Franz“ [74], 3. niederöstr. DR. „Friedrich August, König von Sachsen“ [75], 11. mähr. DR. „Kaiser“ [77], Husarenregimenter. / 1. „Kaiser“ [78], Ulanenregimenter. / 1. „Ritter von Brudermann“. Galiz. UR. / 2. „Fürst zu Schwarzenberg“, galiz. UR. [81], Feldartillerie / a) Feldkanonenregimenter [rzczech. rodzaj. lm] / 1. beim 1. Korps. / 2. beim 1. Korps. / 4. beim 2. Korps. / 7. beim 3. Korps. [84], b) Feldhaubitzenregimenter / 1. mähr.-schles.-galiz. FHR. „Sergius Michailowitsch Großfürst von Rußland“ / 3. steir.-kärnt.-krain.-küstenländ. FHR. „Erzherzog Wilhelm“ [88], c) Reitende Artilleriedivisionen [rzczech. rodzaj. lm] / 1. Krakau / 2. Wien / 3. Budapest / 10. Jaroslau [90], Festungsartillerie / a) Festungsartillerieregimenter. [rzczech. rodzaj. lm] / 1. (niederöstr.-mähr.) „Kaiser“ / 2. (mähr.-galiz.) „Beschi“ / 3. (böhm.-galiz.) „Fürst Kinsky“ [92], b) Festungsartilleriebataillone. [rzczech. rodzaj. lm] / 1. (oberöstr.-salzb.) / 2. (ungar.) [93], Pionierbataillone. [96] [rzczech. rodzaj. lm], Eisenbahn- und Telegraphenregiment. [97], a) Trainregimenter und die selbständige Traindivision [98] [rzczech.owniki rodzajowe], 1. Regiment zu Wien [...] mit der 2., 3., 13. und 14. Division bei den entsprechenden Korpskommanden [98], Militärgeographisches Institut. [106].

²⁰ DR. = Dragonerregiment, UR. = Ulanenregiment.

Opisy w otokach pieczęci papierowych (*Verschlussmarken*)**Nazwy korpusów w nazwach ich dowództw i organów**

K. UND K.9.CORPS-COMMANDO
K.u.k. 14. Corps — Commando
K. u. K. 2. KORPSKOMMANDO WIEN.
K.UND K.5.KORPSKOMMANDO
K.u.K.6.KORPSKOMMANDO * KASSA *
K.u.K.8.KORPSKOMMANDO
K.u.K.11.KORPSKOMMANDO
K.u.K.13.KORPSKOMMANDO in AGRAM
K.und K.14. KORPSKOMMANDO
K.u.K. 15. KORPSKOMMANDO
K. u. K. XX. KORPSKOMMANDO
KANZLEIDIREKTION DES K.u.K.2.KORPSKOMMANDO [sic!]
K.und K.MILITÄRBAUABTEILUNG des 8. KORPS.
K.u.K. MILITÄR-BAUABTEILUNG * des 10. KORPS *
K.u.K. SANITÄTSCHIEF des 10.KORPS
K. u. K. 4. ARMEEKOMMANDO

Nazwy dywizji piechoty i kawalerii w nazwach ich dowództw

K.UND K. 7. TRUPPEN-DIVISIONS-COMMANDO
K.u.K.10.INFANTERIE-TRUPPEN-DIVISIONS-COMMANDO
K.UND K. 7. INFANTERIETRUPPENDIVISIONS-KOMMANDO
K.u.K.15.INFANTERIE-TRUPPENDIVISIONSKOMMANDO
K.u.K.5.INFANTERIETRUPPENDIVISIONSKOMMANDO
K.UND K.25. INFANTERIETRUPPENDIVISIONSKOMMANDO
K. u. K. 28. INFANTERIETRUPPENDIVISIONSKOMMANDO
K.u.K.36.INFANTERIETRUPPENDIVISIONSKOMMANDO
K.u.K. 47. INFANTERIETRUPPENDIVISIONSKOMMANDO
9. KAVALLERIETRUPPENDIVISIONSKOMMANDO [z numerem!]

Nazwy brygad piechoty, górskich i kawalerii w nazwach ich dowództw

K.u.K.29. INFANTERIEBRIGADEKOMMANDO
K.u.K.49.INFANTERIEBRIGADEKOMMANDO
K.u.K.66. INFANTERIEBRIGADEKOMMANDO
K.und K.93tes INFANTERIEBRIGADEKOMMANDO
K.u.K.56tes INFANTERIEBRIGADEKOMMANDO
K.UND K.6tes GEBIRGS-BRIGADE-KOMMANDO
K. u. K. 7. GEBIRGSBRIGADEKOMMANDO
K.u.K.17.KAVALLERIEBRIGADE-KOMMANDO
K.u.K.18. KAVALLERIEBRIGADEKOMMANDO
K.u.K. 8tes KAVALLERIEBRIGADEKOMMANDO

Nazwy brygad artylerii w nazwach ich dowództw i organów

K.u.K.3.ARTILLERIE-BRIGADE-COMMANDO
K.u.K.2.FELDARTILLERIEBRIGADE-KOMMANDO
K.u.K. 5. FESTUNGSARTILLERIE-BRIGADEKOMMANDO
K. u. K. 4. FESTUNGSARTILLERIEBRIGADEKOMMANDO

MATERIALVERWALTUNGS-KOMMISSION DER K.U.K.3.ARTILLERIEBRIGADE

Nazwy pułków piechoty, ich dowództw i pododdziałów

K.und K. INFANTERIE-REGIMENT von MILDE N°17
 K.und K.INFANTERIE-REGIMENT FREIHERR von MERKL N°55
 K.u.K. INFANTERIE-REGIMENT ALBRECHT HERZOGv.WÜRTEMBERG N° 73
 K.u.K.WARASDINER INFANTERIE-REGIMENT N°16
 K. u. K. INFANTIEREREGIMENT N° 55
 K.u.K. INFANTIEREREGIMENT N° 100
 K. und K. INFANTIEREREGIMENT N°95
 K.undK.INFANTERIE REGIMENT GRAF CLERFAYT N° 9
 K. UND K.INFANTIEREREGIMENT VIKTOR EMANUEL III.KÖNIG VON ITALIEN N°28
 K.und K. INFANTIEREREGIMENT ERZHERZOG LUDWIG SALVATOR N° 58
 K.und K.INFANTIEREREGIMENT FRIEDRICH VIII.KÖNIG von DÄNEMARK N° 75
 K.und K. INFANTIEREREGIMENT RITTER von SCHWITZER N° 82
 K.und K.INFANTIEREREGIMENT FREIHERR von WALDSTÄTTEN N° 97
 K.und K. OTOČANER INFANTIEREREGIMENT GRAF JELLAČIĆ N°79
 K. u. K. Jnft. Regmt. Erz. Franz Ferdinand N° 19
 KOMMANDO DES K U K.INFANTIEREREGIMENTES N° 35
 KOMMANDO DES BOSNISCH-HERCEGOVINISCHEN INFANTIEREREGIMENTS N° 1
 K.U.K.KOMMANDO DES 4. REGIMENTS DER TIROLER KAISER-JÄGER
 K.u.K.INFANTIEREREGIMENT N°40 * 4.FELDBATAILLON *
 K.u.K.ERSATZBATAILLONSKADER DES INFANTIEREREGIMENTES HEINRICH PRINZ
 von PREUSSEN N°20
 BOSNISCH-HERCEGOVINISCHES INFANTIEREREGIMENT Nr.4
 K.u.K.BOSNISCH-HERCEGOVINISCHES INFANTIEREREGIMENT N°4
 BOSNISCH-HERCEGOVINISCHES INFANTIEREREGIMENT N°4 3. FELDBATAILLON

Nazwy pułków dragonów, huzarów i ułanów oraz ich dowództw i pododdziałów

K.u.K.DRAGONER-REGIMENT FÜRST von LIECHTENSTEIN N° 10
 K.u.K.DRAGONERREGIMENT FRIEDRICH AUGUST KÖNIGvonSACHSEN N°3
 K.u.K.COMMANDO DES DRAGONER-REGIMENT N°5 [sic!]
 KOMMANDO DES K.u.K.DRAGONERREGIMENTS KAISER FERDINAND N°4
 K.u.K.HUSARENREGIMENT ARTUR.HERZOG von CONNAUGHT UND STRATHEARN
 N°4
 K.u.K.HUSARENREGIMENT WILHELM II. KÖNIG v. WÜRTEMBERG N° 6
 K.u.K. HUSARENREGIMENT PRINZ ESTERHÁZY N° 8
 K. u. K. HUSARENREGIMENT GRAF NADASDY N° 9
 K. u. K. HUSARENREGIMENT WLADIMIR GROSSFÜRST von RUSSLAND Nr. 14
 K.u.K.UHLANEN-REGIMENT KAISER JOSEF II. N°6 * 4. ESCADRON *
 K.u.K.Ulanenregiment Erzherzog Franz Ferdinand N°7 * 3. ESKADRON *
 K.u.K. ULANENREGIMENT GRAF PAAR N° 13

Nazwy pułków artylerii korpusnej i dywizyjnej, pułków haubic i armat polowych, pułków artylerii fortecznej i górskiej oraz dowództw

K.u.K. KORPSARTILLERIEREGIMENT ERZH.WILHELM N°3
 K.u.K.KORPSARTILLERIEREGIMENT JOSEF WENZEL FÜRST von LIECHTENSTEIN
 N° 9
 K.u.K. Korpsartillerieregiment N°14 * A *

K.u.K. DIVISIONSARTILLERIEREGIMENT N° 7
K. UND K. DIVISIONSARTILLERIEREGIMENT N°23
K. und K. DIVISIONSARTILLERIEREGIMENT N°23
K. u. K. DIVISIONSARTILLERIEREGIMENT N° 24
K.u.K.FELDHAUBITZREGIMENT N°14 * A *
K.u.K.FELDKANONENREGIMENT N° 8
K.u.K. FELDKANONENREGIMENT Nr. 9
K.u.K.FELDKANONENREGIMENT N° 32
K.u.K.FESTUNGSARTILLERIEREGIMENT KAISER N°1
KAISERL.u.KÖNIGL.FESTUNGSARTILLERIEREGIMENT FREIHERRvonROUVROY
Nro.5
K.u.K. FESTUNGSARTILLERIEREGIMENT EDLER v KOLLARZ N° 6
K. u. K. GEBIRGSARTILLERIEREGIMENT N° 3
K.und K.KOMMANDO des DIVISIONS ARTILLERIEREGIMENTS N°11
K.u.K.KOMMANDO DES FELDHAUBITZREGIMENTS KAISER No.8.

Nazwy pułków taborowych i ich dowództw

K. UND K. TRAINREGIMENT N° 3
K. u. K. TRAIN REGIMENT N° 1
KOMMANDO des K.u.K. TRAINREGIMENTS N° 2

Nazwy batalionów piechoty, pionierów i artylerii fortecznej, nazwy dywizjonów artylerii oraz taborów

K. UND K. FELDJÄGERBATAILLON Nr. 5
K.u.K. FELDJÄGERBATAILLON N° 16
K.u.K.BOSNISCH-HERZEGOWINISCHES FELDJÄGERBAON N°1
K.u.K.4.FELDJÄGERBATAILLONSKOMMANDO
K.u.K. F.J.B. N°12 * ERSATZKOMPAGNIE *
K.UND K.PIONIER-BATAILLON N° 15
K.und K.PIONIERBATAILLON N° 8.
K. UND K. KOMMANDO DES PIONIERBATAILLONS N°3
K. u. K. FESTUNGSARTILLERIEBATAILLON 1/1 R.
K.UNDK.REITENDE-BATTERIE-DIVISION N° 11.
K. u. K. KOMMANDO der REITENDEN ARTILLERIEDIVISION N° 1
K.u.K.SCHWERE-HAUBITZDIVISION N° 2
K.und K.TRAIN-DIVISION N° 5
K. u. K. TRAINDIVISION N°9

Nazwy instytucji centralnych armii wspólnej oraz jednostek Obrony Krajowej

K. UND K.ARMEE-SCHIESSSCHULE
K.und K.ARMEE-SCHIESSSCHULE
K.und K. GENERALPIONIERINSPEKTOR
K.und K.KRIEGSSCHULE
K. und K. KRIEGSSCHULE
K. und K. SANITÄTSTRUPPENKOMMANDO
K.u.K. REMONTENDEPOT in VÁLASZÚT-BONCZHIDA
K.K.ERSTE ARCIÈRENLEIBGARDE
K.K.GENERALMILITÄRANWALT
K.K.LANDWEHR-INFANTERIETRUPPENDIVISIONS-KOMMANDO [bez numeru!]

K.K.34.INFANTERIE-TRUPPEN-DIVISIONS-COMMANDO
 K.K.90TES LANDWEHR-INFANTERIEBRIGADEKOMMANDO
 K. K. LANDESSCHÜTZENREGIMENT INNICHEN N° III
 K.K.PRINZ EUGEN v.SAVOYEN 13.DRAGONER REGMT. * 6. ESCADRON
 K.K.PRINZ EUGEN v.SAVOYEN 13.DRAGONER-REGIMENT STABS-ABTHEILUNG
 K.K. Commando des Dragoner-Regiment No. 5
 K.K.LANDWEHR-FELDKANONENREGIMENT N°46
 K.K.DIVISION BERITTENER DALMATINER LANDESSCHÜTZEN in SINJ
 K.K.LANDWEHR-FELDHAUBITZDIVISION Nr.44
 4te FELD COMPAGNIE * K.K.I.GENIE REGIMENT

Nazwy austro-węgierskich jednostek i instytucji wojskowych pod względem semantycznym (referencyjnym) nie budzą wątpliwości co do swego własnego statusu — wszystkie prezentowane formy wyrażeniowe są językowymi i tekstowymi zastępnikami pojęć indywidualnych. Pod względem formalnym cechuje je natomiast (w przypadku nazw własnych zdecydowanie nieprototypowy) **znaczny polimorfizm**²¹.

Wyróżnić można bowiem szereg „informacji” odwołujących się do poszczególnych składników pojęcia indywidualnego danej jednostki, które jako **elementy obligatoryjne** muszą zostać wyrażone, oraz szereg **elementów fakultatywnych**²². Sama struktura nazwy jako formy wyrażeniowej też jest syntaktycznie płynna.

Elementem obligatoryjnym odwołującym się do bazowego pojęcia ogólnego jest informacja o typie jednostki organizacyjnej (np. *dywizja, brygada, pułk, batalion* — odpowiednio: *Truppendivision, Brigade, Regiment, Bataillon*) oraz informacja o rodzaju wojsk (np. *piechota, dragoni, strzelcy polni* — odpowiednio: *Infanterie, Dragonen, Feldjäger*). Ponadto elementem obligatoryjnym — odwołującym się poniekąd zbiorczo do czasowo-przestrzennych komponentów indywidualizujących pojęcie ogólne do postaci pojęcia indywidualnego (por. Włoskowicz 2015) — jest numer jednostki.

²¹ Robocza kategoria **polimorfizmu nazwy** wymaga tutaj uzasadnienia, szczególnie wobec istniejącego pojęcia wariantowości nazwy. Z zapisów obecnych w ekscerpowanym materiale wynika, że w tekście ciągłym formy wyrażające obligatoryjne i fakultatywne informacje składające się na „nazwanie” jednostki wojskowej (tj. na językowy zastępnik-znak pojęcia indywidualnego) mogą przybierać rozmaite postacie i zajmować różne pozycje składniowe, co jest w planie wyrażania dywersyfikacją wykraczającą poza zakres pojęcia wariacji na poziomie leksykalnym.

²² W odniesieniu do strukturalnych właściwości nazw stowarzyszeń z okresu międzywojennego E. Młynarczyk (2019, s. 214–218) pisze o „komponentach”, w tym o *komponencie głównym* (zazwyczaj będącym rzeczownikiem oznaczającym zorganizowaną grupę ludzi, np. *związek, towarzystwo, stowarzyszenie, liga, kolo*) oraz o *pozostałych komponentach* składniowo określających człon główny. O obligatoryjnych składnikach/elementach w realizacji różnych schematów nazw polskich klubów sportowych pisał B. Dunaj (2007, s. 491), zwracając przy tym uwagę (s. 490) na możliwe konteksty wpływające na postać użytej nazwy, które podzielił na teksty polszczyzny urzędowej i nieurzędowej.

Z przedstawionego materiału wynika, że obligatoryjne i fakultatywne elementy nazw realizowane były na różne sposoby. Generalnie z materiału wyłaniają się dwa podstawowe paradygmaty²³ nazw jednostek:

- a) *K.(u.)k.* + [*compositum*: rodzaj wojsk + typ jednostki organizacyjnej] + [nazwa osobowa właściciela pułku (*Inhaber*) w mianowniku] + [numer jednostki]
- b) [numer jednostki (liczebnik porządkowy)] + [*compositum*: rodzaj wojsk + typ jednostki organizacyjnej].

Częstsze (por. *Verschlussmarken* oraz nazwy pułków w tekście ciągłym w schematyzmach **S**) było użycie na samym końcu nazwy jednego z wariantów wyrazu *Nummer* (numer) (N^o, Nr.) wraz z liczbą zapisaną za pomocą cyfr arabskich²⁴. Tak wyrażony numer stał za nazwą osobową „właściciela” (*Inhaber*) lub patrona jednostki, np. *K.UND K. INFANTERIEREGIMENT RITTER VON SCHWITZER N° 82*. W wielu wypadkach taka postać numeracji stosowana była w schematyzmach także w wypadku batalionów.

Niemniej jednak w schematyzmach — będących niejako wykazami jednostek — nazwy formacji w postaci „hasłowej” zawierały numer wyrażony liczebnikiem porządkowym stojącym przed grupą rzeczownikową, por. np. w **S-98**: *2. Infanterie-Truppen-Division, 1. Schlesisches Infanterie-Regiment, 4. Galizisches Feld-Jäger-Bataillon*, rzadziej w opisach *Verschlussmarken: K.U.K. 56TES INFANTERIEBRIGADEKOMMANDO, K.K. 34. JNFANTERIE-TRUPPEN-DIVISIONS-COMMANDO*. W wypadku nazw dywizji i brygad numer wyrażony był zazwyczaj liczebnikiem porządkowym w apozycji, choć i tu widać odejście od numeracji rzymskiej (por. S-73, s. 83–91) na rzecz cyfr arabskich oraz niekonsekwencję pisowni w tekście ciągłym w obrębie jednego schematyzmu [S-73]: *Comdt. der 2. Inf.-Brigade der XXXII. Truppen-Division zu Losoncz* (s. 230) wobec *Comdt. der 2. Inf.-Brigade bei der 33. Inf.-Truppen-Divison zu Raab* (261). Osobliwością był natomiast brak numeracji dywizji kawalerii i wyrażanie indywidualizujących składników pojęcia za pomocą samej nazwy miejscowej garnizonu, w którym dana dywizja kawalerii stacjonowała, np. w [S-98] *Cavallerie-Truppen-Division Krakau* (s. 111), *Cavallerie-Truppen-Division Jaroslau* (s. 129) i odpowiednio w [S-08] *Kavallerietruppendivision Krakau* (s. 121), *Kavallerietruppendivision Jaroslau* (s. 139). Nawiasem mówiąc, brak numeracji dywizji kawalerii w armii austro-węgierskiej przywodzi na myśl brak

²³ Zestawianie paradygmatów, schematów, modeli bądź (strukturalnych) typów nazw jest w formalno-składniowej klasyfikacji chrematonimów analitycznych (wielowyrzawowych) stosowane od dawna. Strukturalne typy polskich nazw jednostek wojskowych opisuje w swoim artykule H. Górniewicz (1979, s. 375–383).

²⁴ W badanym materiale zasadniczo nie używano znaku *numero* (№) pod względem kroju odmiennego od czcionki użytej do zapisania nazw — dotyczy to w szczególności pieczęci *Verschlussmarken*.

numeracji brygad kawalerii w II RP i wyróżnianie ich mianami geograficznymi. Brygady kawalerii były natomiast w armii austro-węgierskiej numerowane tak jak wszystkie jednostki.

Zestawienie trzech dużych schematyzmów **S-73**, **S-98**, **S-08** pozwala też uchwycić systemowe zmiany w ortografii nazw. Oczywiście były one odzwierciedleniem ogólnojęzykowych tendencji ortograficznych, tym bardziej że formy apelatywne z zakresu słownictwa wojskowego składające się na omawiane nazwy były (i są) wyraźnie czytelne. Przede wszystkim chodzi tu o odejście od (pozostającego pod wpływem tradycji francuskiej) użycia litery *c* na rzecz stosowanej we współczesnej niemczyźnie litery *k* oraz o zmianę zapisu *compositów*: w starszej grafii poszczególne człony rozdzielane były dywizami i oznaczane wielką literą, w grafii nowszej natomiast zrezygnowano z tego rodzaju wyróżników na rzecz pisowni łącznej (powstają więc pisane łącznie ciągi typu *Infanterietruppendivisionskommando*). Zmiany ortografii ilustruje poniższy „wyciąg” z materiału, przy czym skokowa zmiana²⁵ zarówno *c* > *k*, jak i rezygnacja z dywizów nastąpiła pomiędzy schematyzmami **S-00** a **S-04**:

[S-73]

General-Artillerie-Inspector²⁶ [76, 450]

XII. Inf.-Truppen-Divisions- und Militär-Commando zu Krakau [88]

1. Schlesisches Infanterie-Regiment [213]

1. Böhmisches Jäger-Bataillon [358]

3. Nieder-Oesterreichisches Dragoner-Regiment [408]

1. Huszaren-Regiment [422]

1. Galizisches Uhlanen-Regiment [437]

10. Oesterreichisch-Galizisches Feld-Artillerie-Regiment [477]

[S-98]

1. Corps-Artillerie-Regiment [765]

1. Divisions-Artillerie-Regiment [767]

[S-08]

Generalartillerieinspektor [114]

1. Korpskommando [120]

5. Infanterietruppendivision [121]

1. Schlesisches Infanterieregiment [432]

1. Böhmisches Feldjägerbataillon [646]

3. Niederösterreichisches Dragonerregiment [724]

1. Husarenregiment [750]

1. Galizisches Ulanenregiment [782]

1. Korpsartillerieregiment [848]

1. Divisionsartillerieregiment [850]

²⁵ Co w pierwszej kolejności łączyć należy z niemiecką reformą pisowni z 1901 r. będącą rezultatem ustaleń dokonanych podczas odbytej w tym samym roku II Konferencji Ortograficznej w Berlinie.

²⁶ Generalny Inspektor Artylerii.

To, że apelatywne składniki nazw jednostek wojskowych nie były postrzegane jako nazwy własne *sensu stricto*, widać też w tym, że pomiędzy wydaniem schematyzmów powtórzone fragmenty tekstu (tu akurat na temat genezy i historii konkretnego pułku artylerii korpusnej) były przeredagowywane w ten sposób, że zmiany reguł ortograficznych stosowano także do nazw własnych jednostek (tzn. nie zachowywano ich starej pisowni):

[S-98]

1. Mährisch-schlesisch-galizische Artillerie-Brigade

[...]

1. Corps-Artillerie-Regiment

1854 als **2. Feld-Artillerie-Regiment** aus dem bestandenem **Artillerie-Regimente Nr. 1** organisiert [...] mit 1. Mai 1885 **Corps-Artillerie-Regiment Nr. 10**; seit 1. Jänner 1894 **Corps-Artillerie-Regiment Nr. 1**

1889 Fischer Carl FZM. [765]

[S-08]

1. Mährisch-schlesisch-galizische Artilleriebrigade

[...]

1. Korpsartillerieregiment

1854 als **2. Feldartillerieregiment** aus dem bestandenem **Artillerieregiment Nr. 1** organisiert [...] mit 1. Mai 1885 **Korpsartillerieregiment Nr. 10**; seit 1. Jänner 1894 **Korpsartillerieregiment Nr. 1**

1906 Sergius Michailowitsch Großfürst von Rußland [848]

Tak samo prawidłowość ta przedstawia się też w przypadku omówienia w schematyzmach historii formacji cesarskich strzelców tyrolskich:

[S-73]

Tiroler Jäger-Regiment

(Vormals Fenner Jäger-Corps.)

1848 Kaiser Franz Joseph [356]

[S-98]

Tiroler Kaiser-Jäger

1813 errichtet als Fenner-Jäger-Corps [...] 1816 Tiroler Jäger-Regiment Kaiser Franz [...]

1895 wurden aus dem Tiroler Jäger-Regimente vier Regimenter Tiroler Kaiser-Jäger formiert

1848 Kaiser Franz Joseph [572]

[S-08]

Tiroler Kaiserjäger

1813 errichtet als Fenner-Jägerkorps [...] 1816 Tiroler Jägerregiment Kaiser Franz [...]

1895 wurden aus dem Tiroler Jägerregimente vier Regimenter Tiroler Kaiserjäger formiert

1848 Kaiser Franz Joseph [638]

W piśmiennictwie pojawiają się sugestie, że użycie członu ‘cesarski’ nie miało w określeniu *Tiroler Kaiserjäger* charakteru oficjalnego. Przeczy temu jednak jego obecność w urzędowym wydaniu (*amtliche Ausgabe*) schematyzmu z 1898 r. [S-98]. Warto tu przy okazji nadmienić, że w 2. poł. XIX w. określenie (*Feldjäger* — dosł. *strzelcy (polni)*) — miało już charakter historyczny. Noszące tę nazwę formacje były bowiem *de facto* jednostkami piechoty, wyróżniającymi się jedynie umundurowaniem i — w niewielkim zakresie — nazewnictwem stopni.

Kolejnym nośnikiem tradycji były (rodzajowe) nazwy formacji jazdy: *Hus(z)aren*, *U(h)lanen*²⁷ i *Dragoner*. Różnice między nimi faktycznie ograniczone były do odmiennego umundurowania oraz do tradycyjnych rejonów, z których pułki tych trzech rodzajów kawalerii brały rekruta: pułki ułanów swoje okręgi uzupełnień miały głównie w Galicji, pułki dragonów — w niemieckich i czeskich krajach monarchii, natomiast pułki huzarów — na terytorium Królestwa Węgier. Austro-węgierski podział jazdy na dragonów, huzarów i ułanów w swej nazewnictwo-mundurowej naturze stanowi więc daleko idącą analogię do późniejszych polskich pułków kawaleryjskich okresu międzywojennego: *szwoleżerów*, *ułanów* i *strzelców konnych*.

O ile w schematyzmach brak na ogół tego (w istocie fakultatywnego) elementu nazwy, o tyle w wypadku nazw występujących w izolacji na papierowych pieczęciach (*Verschlussmarken*) niemal zawsze obecny jest przymiotnikowy człon *kaiserlich und königlich*. Zazwyczaj ma on postać literowca, przy czym spójnik bywa niekiedy zapisywany w pełnej postaci, co daje formy, takie jak *k.u.k.* lub *k. und k.* Omawiany człon jest bez wątpienia jednym z symboli monarchii austro-węgierskiej.

Wszystko, co powiedziano powyżej, dotyczy tej sfery austro-węgierskiej (uzualnej) polityki nazewnictwej, którą określić można by mianem sfery formalnej. Nie mniej istotna była sfera pragmatyczna. Rysuje się tutaj kilka głównych zagadnień, takich jak: 1) kwestia *nazw wyróżniających* urabianych bądź to od choronimów, bądź to od ojkonimów oraz 2) kwestia tzw. właścicieli pułków (*Inhaber*) oraz patronów.

Nazwa wyróżniająca wskazywała zazwyczaj na prowincję, z której dana jednostka (najczęściej pułk) brała rekruta (niekoniecznie w niej stacjonując), lub na garnizon, w którym oddział był dyslokowany. W schematyzmie na rok 1873 [S-73] numeracja pułków piechoty liniowej (*Linien-Infanterie-Regimenter*) kończy się na liczbie 80. Spośród pułków tych kilkanaście nosiło nazwę wyróżniającą *Galizisches* (*Galicyjski*), nierzadko stacjonując poza Galicją. Ich lista (numer pułku wraz z miejscem stacjonowania sztabu pułku oraz siedzibą okręgu

²⁷ Rzeczownik *Ulan* (a w starszej pisowni *Uhlan*) jest w języku niemieckim zapożyczeniem z języka polskiego (na którego gruncie też zresztą nie został pierwotnie utworzony).

uzupełnień — *Ergänzungs-Bezirks-Station*) prezentuje się następująco (pisownia nazw miejscowości wg źródła): 9. Olmütz, Stry[j]; 10. Jaroslau in Galizien, Przemysl; 13. Wien, Krakau; 15. Prag, Tarnopol; 20. Krakau, Neu-Sandec; 24. Miskolcz in Ungarn, Kolomea; 30. Lemberg, Lemberg; 40. Krakau, Rzeszow; 45. Brünn, Sanok in Galizien; 55. Wien, Brzezan; 56. Krakau, Wadowice; 57. Wien, Tarnow; 58. Pest, Stanislaw; 77. Prag, Sambor; 80. Lemberg, Zloczow. Warto w tym miejscu podkreślić, że w polskiej literaturze w przypadku austro-węgierskich pułków piechoty stosuje się niekiedy nazwy wyróżniające motywowane nazwą okręgu uzupełnień, stąd więc czasem mowa jest o *wadowickim 56 pułku piechoty* lub *tarnowskim 57 pułku piechoty*. Nazwę wyróżniającą otrzymywały samodzielne pododdziały (bataliony i dywizjony) — por. 30. *Galizisches Jäger-Bataillon* [S-73, s. 377], 7. *Mährisch-Galizisches Festungs-Artillerie-Bataillon* [S-73, s. 484], nie posiadały jej natomiast c. i k. pułki huzarów.

Specyficzna dla wojsk habsburskich (zapewne co najmniej od końca XVIII w.) była instytucja „właściciela pułku” (*Inhaber*). Wywodziła się ona z dawnej nowożytnej praktyki polegającej na tym, iż moiżni własnym sumptem wystawiali oddziały wojskowe (na ogół całe pułki). W Austro-Węgrzech pułki „należały”, rzecz jasna, do władcy, natomiast nadanie statusu „właściciela pułku” było formą dożywotniego wyróżnienia tak uhonorowanej osoby. Zaszczyt ten przypadał zazwyczaj w udziale wysokim rangą i zasłużonym dowódcom wojskowym będącym poddaniymi cesarza i króla oraz — co było formą budowania więzi między monarchami — innym władcom, głównie królom i książętom. Godność *Inhabera* związana była z pułkami piechoty, jazdy i artylerii fortecznej. Pułki artylerii korpusnej i dywizyjnej oraz jednostki organizacyjne wojska niższego rzędu niż pułk (tj. batalion/dywizjon) — jak wynika z przeglądu schematyzmów — nie miały „właścicieli”. Szczególnym przypadkiem były nadania godności właściciela pułku „na wieczne czasy”, co w schematyzmach wyrażone jest m.in. adnotacją *Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu führen* (tj. Pułk winien nosić to imię po wieczne czasy). Tak wyróżnioną osobę uznać można za „patrona” pułku, który jako jednostka obok patrona (po wieczne czasy) miał też wyznaczonego (dożywotnio) — właściciela (tj. *Inhabera*). W [S-08] ta zależność dobrze widoczna jest w opisie 1 czeskiego pułku dragonów:

1. Böhmisches Dragonerregiment

[...] seit 1. Oktober 1867 Dragonerregiment Nr. 1

[opis sztandaru:] Die Rückseite enthält die Widmung: „Der Inhaber seinem Dragonerregimente Kaiser Franz Nr. 1, 1848-1898”

1888 Kaiser Franz

(Das Regiment hat diesen Namen auf immerwährende Zeiten zu führen)

Inhaber

1848 Kaiser Franz Joseph [S-08, s. 720]

Wynika z niego, iż w roku 1848 (a więc w roku wstąpienia na tron) godność *Inhabera* 1DR objął cesarz Franciszek Józef I (nie była to jedyna jednostka, której *Inhaberem* był panujący cesarz, dotyczyło to w szczególności pułków tyrolskich strzelców cesarskich), natomiast w roku 1888 godność właściciela „na wieczne czasy” nadano (pośmiertnie) cesarzowi Franciszkowi. Nazwa osobowa właściciela „na wieczne czasy”, a w przypadku jego braku — nazwa osobowa *Inhabera* — stawała się częścią pełnej nazwy pułku, co doskonale widać w materiale z *Verschlussmarken* oraz w materiale z *Seidels kleines Armeeschema* [K-08], w którym imiona „właścicieli” lub patronów pułków podawane są w cudzysłowie, por. *1. böhm. DR. „Kaiser Franz”* [K-08, s. 74].

Taka forma nadawania imienia instytucji, w tym także jednostce wojskowej, a w czasie wojny np. grupie wojsk — jest w języku niemieckim schematem standardowym, sprowadzającym się do umieszczenia mianownikowej formy nazwy patrona za nazwą podmiotu, któremu imię jest nadawane. Nie stosuje się żadnego członu, który byłby dosłownym odpowiednikiem polskiego dopełniaczowego sformułowania *imienia (im.)*.

W austro-węgierskiej chrematonimii instytucjonalnej ostatniej ćwierci XIX w. zdarzały się oczywiście różne formalne nieregularności, jak było to np. w przypadku *Militärgeographisches Institut*, który — będąc jedną z instytucji „wspólnych” — jeszcze pod koniec lat 80. XIX w. miał w swojej nazwie skrót *k.k.* (zamiast *k.u.k.*), zaś wydana przez Instytut w roku 1887 książka z wytycznymi regulującymi sposób prowadzenia zdjęcia topograficznego — jako wydawcę na stronie tytułowej podaje: *Verlag des k. k. militär-geographischen Institutes*. W nazwie wszystkie przymiotniki zapisano więc małą literą²⁸.

PODSUMOWANIE

Przez cywilów rzeczywistość wojskowa kojarzona bywa stereotypowo ze skrajnym i sformalizowanym porządkiem ujętym w najrozmaitsze regulaminy. Obraz armii austro-węgierskiej utrwalony został ponadto — w zdeformowanej i satyrycznej formie — w krzywym zwierciadle Haškowskich „Przygód dobrego wojaka Szwejka” (choć niektórzy twierdzą, że Hašek, chcąc wykić i ośmieszyć c. i k. Austrię, w istocie uczynił ją nieśmiertelną). W świetle takiego wyobrażenia realiów wojskowych (w szczególności dziewiętnastowiecznych) dziwić może brak ścisłej dyscypliny w zakresie formy i grafii nazw austro-węgierskich jednostek wojskowych. Wynika on jednak, jak można przypuszczać, z semantycznej

²⁸ Na marginesie warto zaznaczyć, że omawiana nazwa wiedeńskiego instytutu topo- i kartograficznego najprawdopodobniej zdecydowała o pierwotnej nazwie jego późniejszego polskiego odpowiednika: po odzyskaniu przez Polskę niepodległości warszawski Wojskowy Instytut Geograficzny nosił bowiem początkowo przez kilka lat nazwę *Instytut Wojskowo-Geograficzny*.

(także w sensie apelatywnym) przejrzystości wielu tego typu nazw oraz z tego, że, jak zauważa A. Gałkowski (2011, s. 53), socioideonimy — a więc także nazwy jednostek wojskowych — jako „mikroteksty” zawierają na ogół rozleglejszą treść informacyjną, której poszczególne składniki muszą być wyrażone, ale wyrażone mogą być na różne sposoby, co się przekłada na wariantowość widoczną w analizowanym tutaj materiale.

Przedstawione tu szkicowe ustalenia dotyczące formalnych aspektów austro-węgierskiej polityki nazewniczej w zakresie nazw jednostek i instytucji wojskowych posłużyć mogą także za dogodny punkt wyjścia do opisu polskich tłumaczeń tych onimów, co jest jednak osobnym problemem badawczym z pogranicza onomastyki i teorii przekładu.

LITERATURA

- Bator, J. (2005). *Wojna galicyjska* [War in Galizien]. Kraków: Libron.
- Breza, E. (1998). Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy) [Names of objects and institutions related to the modern civilisation]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish proper names. Encyclopedia] (s. 343–361). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Dunaj, B. (2007). Teoretyczne problemy onomastyki sportowej. Sposoby identyfikacji klubów [Theoretical aspects of the onomastics of sports. Ways of identifying sport clubs]. W: A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze* [New proper names. New research trends] (s. 489–494). Kraków: PANDIT.
- Gałkowski, A. (2007). Socjoideonimy a chrematonimy — miejsce nazw organizacji i inicjatyw społecznych w dynamice onimicznej języka [Socioideonyms and chrematonyms — the status of the names of social organisations and activities in the onymic dynamics of the language]. W: A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze* [New proper names. New research trends] (s. 495–508). Kraków: PANDIT.
- Gałkowski, A. (2011). *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim i francuskim* [Chrematonyms in the cultural-functional context. An onomastic comparative study based on Polish, Italian and French resources]. Wyd. 2. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Górniewicz, H. (1979). Nazwy własne polskich jednostek wojskowych [Proper names of Polish military units]. *Poradnik Językowy*, 8, 369–386.
- Karamańska, M. i Młynarczyk, E. (2018). Językowy obraz troski o II Rzeczpospolitą utrwalony w nazwach stowarzyszeń [A linguistic image of concern over the Second Polish Republic as preserved in association names]. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, 13, 13–24.
- Karamańska, M. i Młynarczyk, E. (2019). Komponenty eksponujące cechę żeńskości w nazwach stowarzyszeń II Rzeczpospolitej [Components exposing the feminine quality in the names of associations in the Second Polish Republic]. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, 14, 67–78.
- Kosyl, Cz. (1993). Chrematonimy [Chrematonyms]. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej* [The modern Polish language. An encyclopedia of Polish culture] (t. 2, s. 440–444). Wrocław: Wiedza o Kulturze.

- Kucała, M. (1967). Co już jest, a co jeszcze nie jest nazwą własną [What is already a proper name and what is not]. *Onomastica*, 12, 153–161.
- Kułakowska, M. (2018). Nazwy bractw rycerskich jako element budowania wizerunku grupy rekonstrukcyjnej [The names of the brotherhoods of knights as a building block in the image of a historical reenactment group]. *Słowo. Studia językoznawcze*, 9, 68–83.
- Lubaś, W. (1983). Próba socjolingwistycznej definicji nazwy terenowej [An attempt at creating sociolinguistic definition of a name of uninhabited geographical feature]. W: K. Rymut (red.), *Geografia nazewnictwa* [Geography of names and naming] (s. 19–26). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Młynarczyk, E. (2019). Tendencje nazwotwórcze w chrematonimii społecznościowej II Rzeczypospolitej (na przykładzie nazw stowarzyszeń) [Trends related to the creation of names in the social chrematonymy of the Second Polish Republic (based on the names of associations)]. *Onomastica*, 63, 209–226.
- Nowakowski, T. (1992). *Armia Austro-Węgierska* [The Austro-Hungarian Army]. Warszawa: FENIX.
- Włoskowicz, W. (2015). Trójelementowy model znaczenia onimicznego i pojęciowy model onomastykonu [The triple model of onymic meaning and the conceptual model of onomasticon]. *Onomastica*, 59, 57–76.

SUMMARY

NAMES OF AUSTRO-HUNGARIAN MILITARY UNITS. A STUDY IN NAME POLICY IN THE FIELD OF MILITARY CHREMATONYMY

The aim of this paper is to discuss selected formal and pragmatic aspects of the Austro-Hungarian military name policy in the last quarter of the 19th and in the early 20th century. In the introductory section the proprial status of the names of military units (which constitute a part of military chrematonymy) is discussed. An attempt is made to outline the location of these names on the classificatory map of chrematonomastics as well. A brief discussion of the historical and terminological background of the Austro-Hungarian military unit names follows. The most important concepts of the theory of name and naming policy are outlined. The presentation of the analysed onymic material covers unit names included in the officer lists (Schematismen) of the Austro-Hungarian forces as well as names present in the paper seals (Verschlussmarken). On the basis of the material, polymorphism of the discussed names is shown in the sense that obligatory and facultative elements of the names may appear in different ways and within various syntactic name models, depending on the context (including continuous text within which a name is used). Two main syntactic models of the discussed names are proposed. The orthographic and syntactic rules of unit numbering and the ways of embedding geographical names and names of patrons and honorary regiment owners (Inhaber) into unit names are outlined. The meaning and spelling of the expressions imperial-royal (k.k. = kaiserlich-königlich) and imperial and royal (k.u.k. = kaiserlich und königlich) are explained.

Key words: name policy, names of military units, Austria-Hungary, military chrematonymy, name scheme, name paradigm, K.K., K.u.K.

NAZWY GÓRNOŚLĄSKICH KAWIARNI W ORBICIE KULTURY KONSUMPCYJNEJ

Słowa tematyczne: chrematonimia, nazwy kawiarni, kultura konsumpcyjna, Górny Śląsk

Słowa i znaki są jednym z najbardziej rozpoznawalnych przedmiotów konsumpcji (Ożóg, 2010, s. 126). Owa marketingowa tendencja wyraziście eksponuje się w strategiach operowania jednostkami językowymi — ich znaczeniem i dobo-rem, zwłaszcza zaś w komunikatach, w których formalno-treściowe komponenty uwikłane są w rozmaite formy komercyjnych zależności. W ramach przyjętej przez nadawców strategii intencjonalnie spreparowane kolokacje słów, znaków diakrytycznych i interpunkcyjnych ulegają (kon)tekstowym aktualizacjom, zmierzając do przewartościowań desygnatów i waloryzacji przekazu, a jednostki leksykalne wpisane w model konsumpcji służą pomnażaniu charakterystycznych dla polszczyzny konsumpcyjnej¹ (Ożóg, 2001, s. 243–248) operatorów perswazyjnych.

Na przykładzie swoistych dla kultury ponowoczesnej znaków językowych — współczesnych chrematonimów marketingowych² można mówić o złożonym procesie manewrowania tworzywem z różnych odmian językowych uznanym przez nadawców za atrakcyjne dla kultury konsumpcyjnej³ nośniki znaczeń.

¹ Termin *polshczyzna konsumpcyjna* został po raz pierwszy użyty przez Kazimierza Ożoga w pierwszym wydaniu monografii „Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia” (Ożóg, 2001). Znamienne dla polszczyzny konsumpcyjnej cechy, konstytuujące i umacniające jej odrębność, sprawiają, że konsoliduje ona swoiste znaczenia oraz paradygmaty myślenia.

² Artur Gałkowski, opierając się na szerokiej definicji chrematonimu, zaproponował określenie *chrematonimia użytkowa*; w jej obrębie wyróżniał trzy wewnętrznie podzielone podkategorie nazewnictwa: *chrematonimię marketingową* (ChM), *chrematonimię społecznościową* (ChS) i *chrematonimię ideacyjną* (ChI) (Gałkowski, 2011a, s. 51–53; Gałkowski, 2011b, s. 191–192).

³ Pojęcie *kultura konsumpcji* interpretuję jako kulturę codzienności, wywyższającej wartości materialne i hedonistyczne, której cechą jest „konsumowanie znaków, a nie samych towarów” (por. Dziura, 2009–2010: 276), dążenie konsumentów do nowoczesnego, bardziej atrakcyjnego stylu życia, tworzenie hiperrzeczywistości i rzeczywistości wirtualnej oraz nowej tożsamości człowieka, czerpanie z dorobku różnych kultur (por. Mazurek-Łopacińska, 2011, s. 47).

Chrematonimy są interpretowane przez badaczy jako swoisty fenomen współczesności (Biolik i Duma, 2011), jako najliczniejsza i najbardziej produktywna, niejednolita, urozmaicona i prężna w systemie onimicznym oraz kulturze kategoria nazewnicza (Gałkowski, 2012, s. 187–188; Gałkowski, 2017, s. 54–71), jawi się obszerny i interesujący dla badacza materiał. Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska wykazuje, że „[...] nazwy marketingowe reprezentują typ tekstów onimicznych o funkcji perswazyjnej, wpisując się w gatunek tzw. tekstów eferentnych, a zatem tworzonych z myślą o odpowiednim wykreowaniu za pomocą nazwy odpowiadającego mu denotatu” (Rutkiewicz-Hanczewska, 2014, s. 132).

Obserwacja górnośląskiej rzeczywistości komunikacyjnojęzykowej, oparta na analizie sposobów nominacji nazw użytkowych oraz ich roli w kształtowaniu językowego profilu kultury konsumpcyjnej, stała się źródłem inspiracji do opisu jednej z klas chrematonimów marketingowych — nazw kawiarni⁴, współtworzących miejski krajobraz nazewniczny regionu Śląska. Owemu oglądowi przypisano kilka celów: 1) ustalenie technik i typów nominacyjnych w zakresie wyboru tworzywa onimicznego; 2) opis modeli strukturalnych; 3) uchwycenie zmian znaczeniowych oraz (kon)tekstowej funkcjonalności wykładników językowych użytych do kreacji nazw omawianej kategorii. Wśród założonych celów mieszczą się również działania związane z próbą wykazania zakresu i częstotliwości stosowanych mechanizmów komponowania nazw handlowo-usługowych z uwzględnieniem strony formalnojęzykowej i określonych preferencji w wyborze powtarzalnych jednostek/schematów w akcie ich kreacji (por. Rutkiewicz, 2014, s. 136).

W artykule poddano analizie 203 nazwy kawiarni zgromadzonych w latach 2017–2019, które zanotowano w czasie bezpośredniej obserwacji górnośląskiej przestrzeni miejskiej Bytomia, Chorzowa, Jastrzębia-Zdroju, Łazisk Górnych, Mikołowa, Mysłowic, Katowic, Piekar Śląskich, Pszczyny, Rudy Śląskiej, Siemianowic Śląskich, Wodzisławia Śląskiego, Zabrze (i ich powiatów) oraz zaczerpnięto ze stron internetowych⁵. Reprezentatywny zasób nazewniczny opisano z perspektywy lingwistyki kulturowej⁶ i pragmalingwistyki, uwzględniając właściwe dla skompilowanej metodologii rozwiązania badawcze oraz złożony polisystem regionalnych i komercyjnych uwarunkowań⁷.

⁴ W artykule zastosowano synonimiczne określenia dla nazw kawiarni, por.: *chrematonimy marketingowe, nazwy obiektu usługowego, komercyjne nazwy, komercyjne twory onimiczne, nazwy handlowo-usługowe, nazwy marketingowe*.

⁵ W tekście przywołano nazwy kawiarni w pisowni zgodnej z ich wersją zamieszczoną na stronach internetowych.

⁶ Por. postulaty badawcze Roberta Mrózka związane z doбором metodologii (Mrózek, 2002, s. 23–35; Mrózek, 2004, s. 9–19).

⁷ Zdaniem Aleksandry Cieślíkowej ogląd materiału nazewnicznego powinien przyjąć polimetrologiczny kierunek (Cieślíkowa, 2011, s. 121).

Zebrane przykłady *nazw obiektów usługowych* (por. Siwiec, 2012) można uznać za zróżnicowany formalnie i funkcjonalnie zbiór onimów⁸. W obrębie opisywanej klasy chrematonimów marketingowych zarejestrowano nazwy jedno-, dwu- i wieloczłonowe, powstałe w wyniku proprializacji i transonimizacji (głównie wtórnego wykorzystania antroponimów, geonimów i etnonimów) bez dodatkowych wykładników morfologicznych, oraz twory będące efektem kreacji formalnojęzykowej, stworzone przy użyciu odpowiednich technik i metod. Jako tworzywo onimiczne tych nazw wyzyskano jednostki wywodzące się z języka rodzimego (i jego odmiany gwarowej), leksemy o obcej proveniencji oraz struktury mieszane (hybrydy komponowane z odmiennych genetycznie podstaw).

Ustalenia badawcze, mające wykazać, czy w aktach kreacji nazw górnośląskich kawiarni dominują struktury i typy nominacyjne zawierające zbliżone znaczeniowo lub identyczne tworzywo językowe, wykazały kilka tendencji potwierdzających seryjność kreowania modeli onimicznych na Górnym Śląsku. Na tej podstawie wydzielono: 1) nazwy jedno- i kilkuskładnikowe (te przeważają ilościowo), identyfikujące rodzaj prowadzonej w obiekcie działalności usługowej, zawierające komponent semantyczny 'miejsce' — *kawiarnia/kawiarenka* lub 'produkt' — *cafe, caffe, coffe, coffee; kaffet, kafo, kawa, kava*; 2) inne kreacje nazewnicze, w tym — twory metaforyczne (abstrakcyjne) i aluzyjne o niejasnej motywacji lub motywacji magicznej (por. Palinciuc, 2010, s. 313) oraz struktury powstałe w wyniku transonimizacji. W zakresie przyjętej klasyfikacji nazw dokonano dalszego (wewnętrznego) ich podziału, który uzasadniono w trakcie analiz.

Rozpoznane typy inklinacji umożliwiają określenie znaczenia omawianej klasy chrematonimów w systemie onimicznym oraz ustalenie ich roli w kulturze konsumpcyjnej, wyrażającej się w sposobach odtwarzania w nazwach wartości i właściwości kultury konsumpcyjnej⁹. Uwzględniając owe determinanty, założono, że wielopłaszczyznowy ogląd nazw kawiarni, podporządkowany sugestiom Aleksandry Cieślíkovej, ułatwi (ponad)regionalne porównanie różnych struktur nazewniczych¹⁰ oraz umożliwi wykazanie cech wspólnych i różnicujących w obrębie klas wywodzących się z tej samej kategorii.

⁸ Por. przykładowe, starsze i nowsze syntezy badań w zakresie chrematonimii użytkowej: Breza, 1988a, 1998b; Kosyl, 2003; Rzetelska-Feleszko, 2007, 2009, 2010; Afeltowicz, 2000; Biolik, 2011; Gajewska, 2010; Gałkowski, 2011a, 2011b, 2012, 2014, 2015, 2017; Łuc, 2019; Siwiec, 2012.

⁹ Mówiąc o cechach kultury konsumpcyjnej wyrażających się w sferze języka, ma się tu na myśli: polisemiczność, akcentowanie gier językowych, dowartościowanie intertekstualności, waloryzację przekazu, modę onimiczną przekładającą się na szczególną popularność wyboru określonych komponentów, modę na potoczność, tendencję do kreowania seryjnych modeli form przekazu oraz do ich skrótu i ekonomiczności środków językowych, kompilację jednostek odmiennych genetycznie i wywodzących się z różnych odmian językowych, mieszanie stylów, przewagę interpretacji nad obiektywnością, emocjonalizm (por. Ożóg, 2001, s. 250–253).

¹⁰ Por. „Podstawowe różnice we właściwościach językowych różnych grup onimów płyną ze zróżnicowania cech obiektów świata zewnętrznego, odbitych w nazwach mieszczących się w poszczególnych kategoriach. Cechy musiały zostać zauważone i wyeksponowane przez nadających nazwy” (Cieślíkova, 1996, s. 7).

Odpowiednio pogrupowane nazwy kawiarni, niezależnie od ich statusu, ewokują określony typ odbiorczych skojarzeń, sprzyjając dekodowaniu właściwemu, zgodnemu z konsumpcyjnymi założeniami ich twórców. Te komercyjne twory realizują funkcje konsumpcyjne (perswazyjno-marketingowe i wartościujące), budują wizerunek lokali, promują oferowane w obiektach produkty, przekonują o jakości świadczonych usług, przykuwają uwagę grupy docelowej odbiorców oraz wzmacniają i uatrakcyjniają przekaz.

1. LEKSEMY *KAWIARNIA/KAWA* ORAZ ICH POCHODNE I OBCOJĘZYCZNE ODPOWIEDNIKI JAKO SERYJNE WYKŁADNIKI NAZEWNICZE

W grupie nazw komponowanych z członem utożsamiającym *kawiarnia, kawa*, wyróżniającej się pod względem liczebności (74% wszystkich zgromadzonych nazw górnośląskich kawiarni), wynotowano chrematonimy o różnej genezie językowej tworzących je elementów, ale o podobnych motywacjach znaczeniowych. Owa swoistość motywacyjna zawarta w sposobach konstruowania nazw o komponentach rodzimego pochodzenia (1a), jak również nazw odwołujących się do zasobów leksykalnych języków obcych (1b) oraz nazw łączących elementy rodzime i obce (2c), zadecydowała o zaklasyfikowaniu ich do jednej grupy.

1a) W grupie nazw jedno- (ta okazjonalnie reprezentowana przez chrematonim o podstawie gwarowej *Kafej*¹¹), dwu- i trzyskładnikowych o rodzimym pochodzeniu występują połączenia wyrazowe, w których członem deskrypcyjnym jest rzeczownik *kawiarnia/kawiarenka* (zawierający w swej semantyce element 'miejsce') oraz właściwy firmonim (najczęściej o szyku postpozycyjnym). Owe onimy, reprezentowane przez 49 formacji (24% wszystkich zgromadzonych określeń kawiarni), są determinowane właściwościami komponentów językowych (członów wyodrębniających, właściwych), których użyto w akcie ich nominacji, oraz przypisanymi im funkcjami.

Część chrematonimów omawianej klasy wskazuje na odbiorcę, poprzez odwołania do jego zainteresowań, pasji, upodobań (por.: *Kawiarnia Artystyczna, Kawiarnia Fotograficzna, Kawiarnia Literacka, Kawiarenka Radiolla*¹², *Kocia Kawiarnia Mruczkowo*¹³), pozostałe opisują rodzaj i swoistość składanej oferty (por.: *Cappucino Kawiarnia, Kawiarnia Coffeina, Kawiarenka Muffin, Kawiarnia*

¹¹ W dalszej części tekstu, przywołując definicje słownikowe, posługuję się skrótami ich źródeł, których rozwinięcia znajdują się na końcu artykułu. Por. *kafej/kafyj* 'kawiarnia' (SGŚ, s. 124).

¹² Por. *radiola* 'dawny aparat radiowy umieszczony w jednej obudowie z innym sprzętem elektroakustyczny'.

¹³ Zarówno sposób nazwania lokalu, jak i koncepcja towarzysząca jego powstaniu pokazują, że kawiarnia to nie tylko 'lokal, w którym można wypić kawę/herbatę, zjeść ciastko, porozmawiać', ale miejsce skupiające miłośników kotów. Podobną funkcję przypisano nazwie kawiarni *Koci Zaulek*.

Ptyś) bądź oceniają jakość świadczonych usług (por.: *Kawiarnia Srebrna Łyżeczka* i *Orient Express Kawiarnia*)¹⁴.

Określenia kawiarni, zawierające w swej semantyce element 'miejsce', odwołują się do wartości, tradycji, historii (por. *Kawiarnia Zabytkowa*) oraz charakteryzują obiekt (por. *Kawiarnia Za Szybą*). Pozostałe chrematonimy marketingowe wskazują na położenie obiektu, por. *Kawiarnia 13*.

Większość struktur lokalizujących obiekt stworzono przy użyciu wyrażenia przymkowego, por.: *Kawiarnia Na Pięterku*, *Kawiarnia Pod Wieżą*, *Kawiarnia Pod Gronem*, *Kawiarnia Pod Różą*, *Kawiarnia Pod Tężnią*. Wśród chrematonimów lokalizujących obiekt w sposób szczególnie wyróżnia się formacja *Kawiarnia Artystyczna Pod-Nad* zbudowana na zasadzie zestawienia przymków przestrzennych o przeciwstawnym znaczeniu; tym samym ową abstrakcyjną nazwę można uznać za formę gry onimicznej z odbiorcą.

W funkcji właściwej firmonimu wykorzystano też choronimy, etnonimy i toponimy, por.: *Kawiarnia Argentynka*, *Kawiarnia Europa*, *Kawiarnia Hawana*, *Kawiarnia Mexico*, *Kawiarnia Tivoli*, *Kawiarnia Wawelska*, które można powiązać z podróżami, dostojnością, historią i kulturą. Najwięcej nazw z tej grupy zawiera w strukturze metaforyczne określenie wskazujące na właściwy firmonim, por.: *Kawiarnia Frayda*, *Kawiarnia Kaprys*, *Kawiarnia Marzenie*, *Kawiarnia Pokusa*, *Kawiarnia Co Bądź*, *Kawiarnia Po prostu*, oraz nazwę o szyku prepozycyjnym *Projekt Kawiarnia*. Każdy z komponentów przypisany tym nazwom, jako swoisty dla kultury konsumpcyjnej operator perswazyjny, przywołuje odpowiednie konotacje i opisuje jakość oferty wyróżniającej dany obiekt, por.: *frajda* < pot. *frajda* 'niezwykła przyjemność; radość', *kaprys* 'wysublimowane oczekiwanie; chwilowa zachcianka', *marzenie* 'pozytywna wizualizacja realizacji osobistych pragnień', *pokusa* 'nieodparta chęć skorzystania z czegoś'. Określenia *co bądź* i *po prostu*, wywodzące się z odmiany potocznej języka oraz leksem *projekt* 'rodzaj przedsięwzięcia', służą jako gwarant jakości oferowanych usług.

Kawiarnia Kawka oraz *Kawiarnia Pozytywna Kawka* pełnią potrójną funkcję: wyróżniającą, perswazyjną i wartościującą. Zawarty w nazwach hipokorystyczny komponent *kawka* waloryzuje oferty, a określenie *pozytywna* sugestywnie odwołuje się do odbiorczej oceny.

Wśród nazw górnośląskich kawiarni wynotowano 11 struktur zawierających w podstawie leksem *kawa*. Dwie z nich o charakterze metaforycznym pełnią funkcję estetyczną (por.: *Malowana Kawa*), dwie informacyjno-charakteryzującą (por.

¹⁴ Intencjonalnie użyta w akcie nominacji nazwa *Orient Express*, ulegając procesowi transnominacji, posłużyła wydobyciu konsumpcyjnych wieloznaczności. *Orient Express* jako nazwa luksusowego pociągu powiązana jest z oceną wysokiej jakości świadczonych usług i serwowanych w lokalu specjalów, samo zaś apelatywne określenie *express* nawiązuje do typu oferty — kawy podawanej z ekspresu (por. konotacje 'szybka kawa' oraz 'kawa, która natychmiast stawia na nogi').

*Kawa i Zabawa*¹⁵, *3 Siostry Bajgiel i Kawa*), podpowiadającą odbiorcy, jakie oferowane mu atrakcje i specjały wyróżniają obiekt. Piątą, złożoną strukturę *Karmnik. Kawa i ziarno*¹⁶, można zaliczyć do nazw kreatywnych (por. ewokowane konotacje — *karmnik*: 1. < *karmić* ‘miejsce konsumpcji i spotkań przy posiłku’; 2. *karmnik* ‘rzecz, do której wkłada się wszelką karmę’ oraz < *karma* ‘prawo przyczyny i skutku’ i *kawa* → ziarna kawy → najwyższa jakość produktu oferowanego w lokalu). Kolejną z nazw marketingowych, której wykładnikiem jest wieloznaczny i modny wyraz *fokus*, por. *Fokus kawowy*, odbiorca może powiązać z motywacją ‘punkt, w którym skupiają się smakośze kawy’. Jedną z nazw kawiarni o podstawie *kawa* powstała w wyniku połączenia dwóch różnych elementów językowych motywujących powstanie nazwy, por. *Słodkawa* < *słodka* + *kawa*. Stworzona w ten sposób komercyjna nazwa przywołuje kilka znaczeń, przekładających się na ofertę punktu usługowego (por. *słodka kawa* ‘przyjemna w smaku’ → oferta: *kawa* + słodczyce, które można degustować, delektując się jej smakiem oraz homonim *słodkawa*, ‘czyli nie do końca słodka, z lekkim posmakiem słodkości’). Dwie nazwy o podstawie *kawa/kafe* utworzono przy pomocy określeń temporalno-aluzyjnych (por.: *Szybka kawa*, *Pora na kawę*), gdzie leksemy *szybka* ‘działająca natychmiastowo; pobudzająca do życia’; również ‘szybko podana, taka, na którą nie czeka się długo’ i *pora* ‘odpowiedni czas na coś’ pełnią funkcję wartościującego operatora aktywizującego zachowania komunikacyjne odbiorców. Dwie kolejne nazwy promują serwowane w lokalu wypieki i śniadania. Pierwsza z nich, motywowana hydronimem (*Rawa* — nazwa katowickiej rzeki) to zestawienie w postaci rymowanki, por. *Rawa Jedzenie i Kawa*, druga struktura o charakterze metaforycznym, która przyjęła postać oksymoronu, por. *Kawa Słodkie Stone*, sugeruje odbiorcy zróżnicowaną smakowo grę polecanych specjałów.

1b) Zgromadzony zasób nazw górnośląskich kawiarni pokazuje, że ich twórcy chętnie korzystają z zasobów leksykalnych wywodzących się różnych języków¹⁷, dowodem czego są licznie zebrane chrematonimy marketingowe o wykładnikach: *cafe*, *caffè*, *cofee*, *coffee*, *cofeina*, *coffeina*, *kava*, *kavi*, *kaffet*, *kafo*, reprezentowane przez 56 formacji. Owe composita nazewnicze pochodzą z języka włoskiego, por.: *Baccara Cafe* < *baccarà* ‘kryształowy’, *Cafe Amor* < *amore* ‘miłość’, *Cafe Gusto* < *gusto* ‘smak, gust, przyjemność’, *Cafe Piccolo* < *piccolo* ‘mały, młody’, *Dolce*

¹⁵ Jedną z oferowanych w kawiarni atrakcji jest opieka i dobra zabawa, jaką gwarantują dzieciom animatorzy, podczas gdy ich rodzice delektują się kawą.

¹⁶ Por. też inne marketingowe nazwy górnośląskie, zawierające jako wykładnik formalny komponent *karmnik* – Poradnia dietetyczna *Karmnik Zdrowia* (Tychy).

¹⁷ Owe preferencje nominacyjne we współczesnym nazewnictwie marketingowym opisywał Adam Siwiec (Siwiec, 2003, s. 549).

Cafe < dolce ‘słodkie’, hiszpańskiego, por.: *Cafe Animo* < ánimo ‘moc, odwaga’, *Cafe Coco* < coco ‘kokos’, *Cafe La Isla del Chocolate* < la isla ‘wyspa’. Zawarte w nich komponenty leksykalne odnoszą się wprost lub pośrednio do różnych wartości (por. miłość, życie; kryształ → bogactwo) lub doznań (por. moc i przyjemność), zwłaszcza smakowych (por. kokos i czekolada) — swoistych dla kultury konsumpcyjnej operatorów perswazyjnych, przykuwających uwagę odbiorców.

Najwięcej formacji obcych wywodzi się z języka angielskiego, por.: *Coffe Feel*, *Coffe Heaven*, *Coffe Magic*, *Coffe Spots* oraz *Coffee Ways*. Użyte do kreacji nazw określenia odwołują się do uczuć, wyjątkowych wrażeń, odpoczynku i okazji do spotkań. W nazwach *Cofeina Corner* < ang. corner ‘róg, zakątek, winiel’, *40th Street Cafe*, *Coffee City* oraz *Wall Street Cafe* wyróżnia się deskrypcja lokalizacyjna, a w nazwie *Industrial Cafe* < industrial ‘przemysłowa’ posłużono się aluzją do cech górnośląskiego regionu. Skuteczność oddziaływania na odbiorców nazw o obcych podstawach, jak podkreśla Magdalena Graf, zależy od sposobu użycia i właściwości narzędzia językowego, przy pomocy którego przywołuje się określone obrazy, wyzyskuje się ich metaforyczność oraz emocjonalnie angażuje się odbiorcę w proces dekodowania zapisanych w onimach kulturowych znaczeń (Graf, 2015, s. 51–54).

Warte uwagi są również kreacje nazewnicze promujące alternatywne sposoby parzenia kawy, serwowane tam specjały, wyróżniające daną kawiarnię wśród innych, por.: *Cofeina Bistro*, *Coffeina Cafe*, *Kofeina Mini* oraz *Cinnamon Cafe*, *Chococoffe*, *Karmello Cafe*, *Tost Cafe*, *Malekula Cafe*.

Nazwy typu *Aromat Cafe*, *Caffe Moya*, *Elektric Cafe*, *STOP Cafe* (zawierające w strukturze obce komponenty przyswojone do polszczyzny) oraz *SO!Coffee*¹⁸ (będącej połączeniem różnych elementów językowych i graficznych), sugestywnie zachęcają odbiorców do odwiedzenia tych miejsc.

Kilka formacji nazewniczych zawiera przekształcenia komponentu nazewniczego *kawa*, por. *Kavi*, *Kafo* (*kavi* < język esperanto ‘ziarno kawy’), *Kaffet* (< język szwedzki ‘kawa’) oraz *Local Kava*, charakteryzując promowane przy ich pomocy obiekty. Trzy włoskie nazwy zawierają w podstawie leksemę wartościującą, które informują o panującym tam nastroju i klimacie oraz stylizacji obiektów, por.: *Coccole di Caffe* < *coccole* ‘przytulna, miły nastrój’, *Cafe Sephia*, *Cafe Sorisso* < *sorriso* ‘uśmiech, radość, szczęście’.

Nazwy o obcej proveniencji, zawierające toponimiczne i topograficzne określenia, por.: *Cafe Arosa*, *Cafe Cortina*, *Cafe Roma*, *Cafe Wenecja*, *Colorado Cafe*,

¹⁸ Por. „SO!COFFEE to miejsce wytchnienia i relaksu — z miłą atmosferą, oryginalnym wystrojem i bogatą ofertą, w której każdy znajdzie coś dla siebie” (z opisu na stronie <https://www.socoffee.pl> [dostęp: 25.05.2019]).

Colonia Cafe, *Columbus Caffee*, *Laguna Cafe*, przenoszą odbiorców w różne części świata i/lub krainy geograficzne.

W pięciu chrematonimach marketingowych omawianej kategorii człon *cafe* powiązano relacjami składniowymi z antroponimami, por.: *Ann-Cafe*, *Cafe Horst*, *Cafe Paterman*, *Cafe Rene*, *Marco Cafe*.

Pozostałe określenia kawiarni komponowane dwuskładnikowo z członem utożsamiającym *cafe*, powstały przy współdziałaniu transnominacji i posiadają muzyczne motywacje i konotacje, por.: *Cafe Chopin*, *Cafe D-Moll* (mollowa gama muzyczna¹⁹), *Cafe Verdi*; w jedną z nazw wpisano nazwisko hiszpańskiego architekta, por. *Gaudi Cafe*. Te cztery nazwy odwołują się do wartości estetycznych.

1c) Wśród wynotowanych określeń kawiarni, zawierających w swej strukturze powtarzalny człon utożsamiający *cafe* (i jego obcojęzyczne odpowiedniki) za interesującą można uznać grupę hybryd nazewniczych, reprezentowaną przez 36 struktur (to jest 18% całości wyekscerpowanego materiału onimicznego), waloryzujących obiekty (por.: *Ale Ciacho Cafe*, *Cafe Bosko*, *Secesja Cafe*, *Coffee Synergia Dobre Miejsce*), wskazujących na typ odbiorcy (por.: *Art Cafe Mak*, *Migawka Cafe*²⁰, *Kawosz Cafe*, *Sport Cafe*), opisujących charakter i zakres świadczonych usług (por.: *Cafe Filiżanka*, *Czekoladka Cafe*, *Pianka Cafe*). W obrębie chrematonimów zaklasyfikowanych do tej grupy wyróżniają się formacje motywowane literaturą (*Cafeteria Mały Książę*) i filmem (por. *Rodzinka Cafe* < nazwa serialu *Rodzinka.pl*). Pięć nazw utworzonych przy pomocy transnominacji, por.: *Pan Wiking Cafe*, *Krystyna Wraca z Wiednia Cafe*, *Cafe Piętka*, *Cafe Dan* < *Daniel*, *Danuta*, *Cafe Emi* < *Emilia*, *Emil*, obrazuje kolejne techniki nominacji. Pierwsza konotuje skojarzenia związane z podróżami, egzotyką, odkrywaniem nowych lądów (→ smaków kawy), druga, nominowana okolicznościowo (sytuacyjnie), kompilując komponent antroponimiczny (imienniczy) z geonimem, reklamuje wiedeńskie sposoby parzenia i podawania kawy, trzecia i czwarta motywowane są antroponimicznie, piąta zaś akcentuje tradycje rodzinne.

Interesującą grupę reprezentują też chrematonimy marketingowe o śląskich podstawach, w których użyto jednostki leksykalnej *cafe/kawa* (por. *CafeByfyj*²¹,

¹⁹ Właścicielem jest Damian Moll.

²⁰ Por. *migawka* 'część aparatu fotograficznego'. Por. „Trudno nam odpowiedzieć, czym tak dokładnie jesteśmy. Na pewno Kawiarnią Speciality [...]. W dodatku, zakładem fotograficznym oferującym zdjęcia do dokumentów, wywoływanie zdjęć i filmów [...]” (z opisu na stronie <https://migawkacafe.pl> [dostęp: 25.05.2019]).

²¹ Por. *bifej/byfyj* <niem. *Büffet*> 'kredens kuchenny' (SGŚ, s. 37); por. też '[...] nieodłączny element prawdziwej śląskiej kuchni [...] Tworzy rodzinny, swojski klimat. Do dziś życie codzienne wielu śląskich rodzin koncentruje się w kuchni. *Bifej* jest trwałym elementem śląskiej tożsamości' (NŚS, s. 19).

*Gryfno*²²*Cafe*, *Ino*²³*Cafe*, *Kawa i Maszkety*²⁴, *Zicherka*²⁵*Cafe*²⁶. Nazwy te przyjmują rozmaite konstrukcje, w których użyte operatory wartościujące typu *ino* < 'tylko' w znaczeniu oceniającym < 'aż' i *maszkety* 'coś słodkiego, wybornego' oraz perswazyjne określenie *same* < 'wyłącznie', wzmacniają opis jakości usług świadczonych przez górnośląskie obiekty.

W strukturę jednego z komercyjnych określeń kawiarni, przyporządkowanego do tej grupy, wpisano niemiecki wariant nazwy miasta, w drugiej zaś nazwę regionu — Śląsk. Chrematonim marketingowy *Cafe Kattowitz* nawiązuje do historii i tradycji górnośląskiej metropolii; ów toponimiczny wykładnik *Kattowitz* utrwała w nowo powstałej formacji onimicznej funkcję pamiątkową i kulturotwórczą²⁷. W nazwie lokalu *Cyruлик Śląski Café* („kawiarnia nasycona śląską kulturą i historią”²⁸) można doszukać się motywacji muzycznej (*Cyruлик sewilski* < opera Gioacchino Rossiniego) oraz kulturowej (por. *cyruлик* i jego synonimy: *chirurg*, *felczer*, *balwierz* < niem. *barbier* ‘fryzjer’)²⁹. Podwójna nominacja nazwy — regionem, jego historią i kulturą oraz motywacją muzyczną potęgują perswazyjny efekt waloryzacji identyfikującego obiekt określenia.

Nazywając kawiarnie przy użyciu komponentu *cafe*, wyzyskano również metaforyczne zestawienia typu *Cafe Zodiak*, *Cafe Bordo*, *Daglezja Cafe*, przywołujące ciąg skojarzeń odnoszonych do jakości ofert lokali oraz ich wystroju.

Jedna z nazw katowickich kawiarni *Caffe Bar No57* lokalizuje obiekt, zaś funkcję lokalizacyjno-charakteryzującą przypisano formacjom *Cafe Kamienica* i *Cafe Zaszyta*.

Odmienne sposoby promowania obiektów reprezentują formacje, w których seryjnie użyty człon deskrypcyjny *cafe*, zestawiany z właściwym firmonimem,

²² Por. *gryfny* <niem. *griffig*> = zgrabny — ‘przystojny, urodziwy’ (SGŚ, s. 104).

²³ Por. *ino* ‘tylko’ (SGŚ, s. 117) i nazwę rybnickiej restauracji-winiarni *InoWino*.

²⁴ Por. *maszkecić*, *maszkiecić* <niem. *Naschkätzchen*> = łakocie — ‘łasuchować, objadać się słodyczami’ (SGŚ, s. 171).

²⁵ Por. *zicherka*: ‘1. <niem. *Sicherheitsnadel*> — agrafka; 2. <niem. *Sicherheitslampe*> *zicher lampa* — lampa górnicza służąca do sygnalizowania obecności metanu’; 3. *Sicherheit* = bezpieczeństwo [...]’ (SGŚ, s. 335).

²⁶ W nazwach o gwarowej genezie wartościujący zdaje się być leksem *gryfnie*, używany na co dzień w komunikacji górnośląskiej mikrowspólnoty do określenia wyglądu lub sprawności w wykonywaniu jakiejś czynności (w owej kreacji następuje rozszerzenie znaczenia gwarowego określenia), zaś leksem *maszkety* wykazuje szczególną popularność onimiczną.

²⁷ Warto tu dodać, że owa tendencja odslania się też w nazwach restauracji *Śląsko Gościna* i *Szwarny Śląsk*. Por. *szwarny* ‘ładny, przystojny, uroczy, gracki, chwacki’ (SGŚ, s. 285).

²⁸ Por. <https://www.cyruликslaski.com/> (dostęp: 25.05.2019).

²⁹ Por. Też nazwę *Cyruлик Śląski* — *Barber Shop & Salon Piękności* i wypowiedź właścicieli katowickiego lokalu usługowego „[...] zamysłem Cyruлика Śląskiego było stworzenie miejsca na mapie regionu, w którym rządzi wartości kultury śląskiej: fach, solidność i gościnność” (z opisu na Portalu Miasta Katowice, http://www.portal.katowice.pl/promocja_cyruликslaski.php).

realizuje proces prowadzenia gier formą leksykalną i graficzną z odbiorcą. Wśród nazw kawiarni zaklasyfikowanych do tej grupy wynotowano bowiem struktury, w których operatorem synkretycznym są znaki & oraz @ połączone z różnymi określeniami, por.: *Kaprys Food & Cafe*; *Na Wspólnej coffe & bistro*; *Café @ Galery O'joj*. Owe komercyjne hybrydy nazewnicze posiadają różne nominacje i przypisane im funkcje tekstowe — od abstrakcyjnej (estetycznej — por. *Kaprys Food*), charakteryzującej, aluzyjnej (*Na Wspólnej* to nazwa serialu obyczajowego) i fatyczną (por. użycie partykuły potocznej *O'joj*, imitującej zachwyty).

Za wyróżniający się sposób promowania obiektu można uznać określenie kawiarni *Caffettedra*. Jeśli założymy, że nazwa powstała od połączenia wyrazów *caffé* + *katedra*, wówczas przywołuje ona wartości duchowe i swoisty klimat panujący w lokalu; tym samym, jako oryginalna formacja zamyka klasyfikacyjny rejestr hybryd nazewniczych — komercyjnych nośników kultury konsumpcyjnej.

INNE KREACJE NAZEWNICZE NA USŁUGACH KULTURY KONSUMPCYJNEJ

Poza opisanymi sposobami kreowania nazw mieszczą się, zaklasyfikowane do odrębnej grupy, struktury onimiczne komponowane przy pomocy różnych strategii nominacyjnych i technik, pełniących w obrębie kultury konsumpcyjnej kolejne funkcje.

Przypisane do tej grupy twory metaforyczne (abstrakcyjne) i aluzyjne o niejasnej motywacji lub motywacji magicznej (2a) oraz struktury nazewnicze komponowane przy udziale określeń z innych kategorii onimicznych (2b) liczą zbiór 53 nazw (to jest 26% spośród wszystkich zebranych górnośląskich nazw kawiarni). Większość z nich potwierdza odmienne od wcześniej opisywanych technik nominacyjnych, stosowanych w ich obrębie, oraz tendencje do ich cykliczności. W odróżnieniu jednak od opisywanej uprzednio grupy chrematonimów komponowanych przy pomocy wykładnika *café*, wśród nazw omawianej kategorii okazjonalnie (sześciokrotnie) pojawiły się nazwy odwołujące się do zasobów leksykalnych języków obcych.

2a) Za swoiste w tej grupie uznać można nazwy metaforyczne (reprezentowane przez 38 przykładów), służące reklamie i promocji wyróżnianych przy ich pomocy obiektów. Nazwy te motywowane nazwami mitologicznymi typu *Ikar* i *Olimpia*, pełnią funkcję intertekstualną i wartościującą, odwołując się do wiedzy odbiorców na temat antycznych symboli (→ *Olimpia* 'miejsce kultu Zeusa') i ponadczasowych wartości (*Ikar* → 'dążenie/ambicja do realizacji celów'). Pozostałe nazwy, jak: *Biały Łabędź*, *Kolorowa*, *Poza Czasem* i *Sultan*, przywołują skojarzenia baśniowe oraz oniryczno-retrospektywne; są semantycznie

powiązane z dostojnością, estetyką, tradycją, egzotyką, podróżami i dobrobytem. Za wyróżniające się w tej grupie określenia kawiarni można uznać Żółty Młynek³⁰ oraz komercyjne nazwy o charakterze bajkowo-magicznym i mitologicznym, reprezentowane przez formacje *Szuflandia* (jako odwołanie do filmu *Kingsajz*, wyreżyserowanego przez Janusza Machulskiego, w którym część akcji toczy się w krainie zwanej *Szuflandią*) i *Meteor* (w kulturze rzymskiej meteor był zapowiedzią doniosłych wydarzeń).

Estetyczne funkcje przypisano nazwom motywowanym określeniami z pola znaczeniowego *rośliny*, por.: *Agawa*, *Irys*, *Lawenda*, *Stokrotka*. Jedna z nazw o obcej podstawie nominowana określeniem z pola znaczeniowego *ptaki* (por. *Flamingoo*) konotuje skojarzenia związane z egzotyką i podróżą. Pozostałe, licznie reprezentowane formacje, pełnią funkcje waloryzująco-charakteryzujące i lokatywne. Za wartościujące obiekt nazwy kawiarni uznać można chrematonimowy użytkowe typu *Gracja* (→ 'urokliwa'), *Kryształowa* (→ 'bogata, dostojna'), *Retro* (→ 'stylowa'), *Słoneczna* (→ 'jasna, optymistyczna') oraz *Miła* i *Milusia* (→ 'pozytywna, przyjemna'). Inne zaś twory, jak: *Biała Brama*, *Stara Drukarnia*, *Posesja*, *13 Kawiarnia* oraz *Cichy Kącik*, *Zacisze*, *Zielony Zaulek*, charakteryzują w sposób (bez)pośredni identyfikowane nimi obiekty — opisują elementy ich aranżacji i otoczenie, w pobliżu którego się znajdują.

Ogląd chrematonimów komponowanych tworzywem regionalnym potwierdza okazjonalną obecność nazw jednotematowych, bez kreacji formalnojęzykowej (struktur powstałych przez użycie apelatywu w funkcji proprialnej), por. *Szolka*³¹, w której semantycznie przywołano leksem gwarowy powiązany z rodzajem oferowanych specjalistów.

Kilka nazw kawiarni motywowanych jest leksemami i wyrażeniami kojarzącymi się muzycznie, np. *Brunetki Blondynki* (por. tytuł piosenki Jana Kiepury *Brunetki, blondynki*) oraz *Bolero* (utwór Maurice'a Ravela) i *Carmen* (opera Georges'a Bizeta).

Ciekawa jest etymologia nazwy gliwickiej kawiarni *Lwowskie przyszepty* (< *przyszepty* w gwarze lwowskiej oznaczają 'rozmowy lub kawiarniane ploteczki') o złożonej genezie³².

W aktach kreacji nazw cukierni-kawiarni *Legalne Słodyczne* oraz *Moja Bajka* przywołano też inne metaforyczno-kulturowe skojarzenia, sugestywnie

³⁰ Rybnicka klubokawiarnia Żółty Młynek „[...] to nie tylko gastronomia, ale również inicjatywy twórcze kształtujące atmosferę i łączące ludzi. To [...] nie tylko kawiarnia, ale i klub osób otwartych, myślących, którzy [...] patrzą na świat pozytywnie” (Furmanowicz, 2014).

³¹ Por. *szolka* < niem. *Schale* = czarka, filiżanka — szklanka, filiżanka' (SGŚ, s. 276).

³² *Lwowskie przyszepty* to tytuł wiersza autorstwa właścicielki kawiarni, lwowianki i poetki, której przodkowie osiedlili się w Gliwicach po II wojnie światowej (Kałębasiak, 2005).

nakłaniające do skorzystania z oferty. W nazwie *Legalne Słodyczne*, dzięki użyciu leksemu *legalny*, dokonuje się oceny produktu wartego degustacji, wytwarzanego wedle tradycyjnej receptury z najlepszych jakościowo składników, zaś nazewnicze określenie obiektu *Moja Bajka*, zawierające zaimkę dzierżawczy *mój* oraz wartościujący komponent *bajka* ‘coś wymarzonego, niepospolitego, wyjątkowego, magicznego’, narzuca odbiorcy konsumpcyjny punkt widzenia³³.

Do zaskakujących sposobów onimicznego wyróżniania kawiarni wydają się należeć określenia konotujące pejoratywne skojarzenia, por. nazwy: **Bankrut** (którą to nazwę można też uznać jako aluzję do filmu Igora Maslennikova), **Belfegor** (por. *belfegor* ‘mitologiczny diabeł’) i **Pukawka** (por. *pukawka*: 1. ‘lekceważąco o broni palnej’; 2. ‘zabawka dziecięca, wydająca odgłos podobny do wystrzału’).

Wśród zebranych nazw górnośląskich kawiarni, których celem jest wyróżnianie, reklama i promocja, warte uwagi są też kompozycje w postaci zestawień. Zestawienie kliszowane reprezentuje kalka włoskiego określenia **Słodkie Życie** (por. *dolce vita*), a formację zawierającą znak diakrytyczny #³⁴ (będący wytworem kultury konsumpcyjnej) nazwa **#Bez cukru** (por. też hasło reklamowe promujące lokal *Lubię kawę, więc piję #bez cukru*). Dzięki onimicznemu zestawieniu **Miss Cupcake** < *miss* ‘pani’ + *cupcake* (termin amerykański; ‘małe ciastko w papierowej foremce’) oraz **Dolce Vita** < ‘słodkie życie’ promuje się swoistość oferty i wyróżnia obiekt.

Abstrakcyjne nazwy **FiftyFifty** < ang. *fifty-fifty* ‘pół na pół; po połowie’, **LoLove** (onimiczna gra z odbiorcą wyrażająca się w formie nietypowego połączenia leksemów: skrótu powitania *hello* ‘witam’ + *love* ‘miłość’) oraz **W antryju na byfju**³⁵ (część rymowanego powiedzenia, którego Ślązacy używają, akcentując swoistość swojej mowy) przykuwają uwagę odbiorców oryginalną strukturą i znaczeniem.

Swoista jest również formacja **Ludiversum**, kompilująca leksemu łacińskie (< *charta ludi* ‘karta do gry’ + *universum* ‘wszechświat’ → ‘świat gier, zabaw’), wskazująca na typ odbiorców — miłośników gier planszowych.

2b) Kilkanaście (14) chrematonimów omawianej klasy skomponowano przy współudziale określeń wywodzących się z innych kategorii nazewniczych. W tym też celu przywołano imiona oficjalne lub ich formy hipokorystyczne³⁶

³³ Za równie sugestywne uznać też można nazwy kawiarni-lodziarni *Lodowato*, *Lodomania* i *Smakomania Cafe* oraz nazwę *Kofeinka*, derywowaną hipokorystycznie.

³⁴ # (*hashtag*) to znak wykorzystywany w aktach przetwarzania informacji, głównie przez użytkowników w mediach społecznościowych. Znak ten pomaga wyróżniać istotne komunikaty, porządkować nadrzędne treści i zadania, ułatwiając ich dotarcie do odbiorców.

³⁵ Por. całość rymowanej wypowiedzi: *W antryju na byfju stoi szolka tyju* ‘w przedpokoju na kredensie stoi szklanka herbaty’ [I.Ł.].

³⁶ Kwestię derywatów uzualnych pochodzących od antroponomów opisała Rogowska-Cybulska (2018, s. 243–258).

(por.: *Amadeusz, Jacek, Roxana, Zbyszko; Piotruś, Walentynka*³⁷). W jednej z kompozycji aluzyjnie użyto imienia wpisanego w familijną zależność, por. *Krystyna i Córki*. W funkcji identyfikującej właścicieli, przy pomocy przyimka *u*, stworzono nazwy *U Fiolków* i *U Kuśnierza*; por. też nazwy kawiarni *U Taty*. Etnonim *Eskimos* posłużył twórcom do kreacji nazwy wyróżniającej obiekt i jego ofertę (lody cassate), zaś niepowtarzalną jakość świadczonych usług promuje nazwa *Mount Blanc*, motywowana oronimem (por. konotacja → najwyższy szczyt — ‘najwyższa jakość’).

Górnośląska nazwa kawiarni *Barbórka* (< św. *Barbara* — patronka górników) odwołuje się do nazwy tradycyjnego święta górniczego i pełni funkcję kulturotwórczo-tożsamościową. Nazwa ta zamyka klasyfikacyjny rejestr górnośląskich chrematonimów użytkowych, funkcjonujących w przestrzeni kultury konsumpcyjnej.

ZAKOŃCZENIE

Analiza nazw górnośląskich kawiarni obliuguje do sformułowania kilku wniosków. Zaprezentowany materiał potwierdza, że chrematonimy marketingowe reprezentują niejednorodną semantycznie i strukturalnie kategorię nazewniczą. Użyte do ich kreacji komponenty (wywodzące się zarówno od apelatywów rodzimych, jak i o obcej proveniencji oraz od nazw z innych kategorii onimicznych), ulegając odpowiednim procesom, ułatwiają konstrukcję niejednorodnych nazw, podlegających konsumpcyjnym konceptom. Powstałe w ten sposób struktury dowodzą seryjności ich użyc (powtarzalności nominacyjnej), poświadczając jednocześnie kilka innych, charakterystycznych dla kultury ponowoczesnej tendencji, jak: skłonność do językowej internalizacji, do skrótu i ekonomiczności środków językowych, do kompilowania jednostek z różnych odmian językowych, do wieloznaczności, do operowania tworzywem gwarowym i prowadzenia gier językowych z odbiorcą oraz dowartościowanie intertekstualności i waloryzacja przekazu.

W marketingowym krajobrazie nazewniczym Górnego Śląska ujawniają się trzy tendencje językowe: rodzima, obca oraz mieszana, będąca efektem przenikania się dwóch pierwszych. O typie kreacji nazw rodzimych przesądzają nie tylko dwa leksemy (jako człony deskrypcyjne nazwy określające firmonim właściwy) — *kawiarnia* i *kawa* (jako komponenty firmonimu właściwego), ale też określenia metaforyczne, aluzyjne, wartościujące, będące ich strukturalnymi wykładnikami, i nazwy stworzone przy pomocy innych kategorii onimicznych.

³⁷ Por. też *walentynka* ‘krótka wiersz i laurka zawierające wyznanie miłosne lub komplement, którymi obdarowuje się wybrane osoby w dniu św. Walentego’.

Nazwy komponowane przy użyciu zapożyczeń językowych oraz stworzone przy ich współudziale hybrydy nazewnicze (liczące łącznie 91 kompozycji; 45% całości zebranego materiału onimicznego) ewokują skojarzenia związane z egzotyką, podróżami, odkrywaniem tajemnic i smaków świata. Swym brzmieniem i konstrukcją zachęcają odbiorców do zakupu aromatycznych napojów parzonych klasycznymi i alternatywnymi metodami oraz degustacji słodczy przyrządzanych wedle oryginalnych receptur.

Za interesujące w grupie nazw rodzimych uznać można dwanaście formacji, których wykładnikiem formalnym są leksemy o podłożu gwarowym. Wpisane w strukturę chrematonimów marketingowych gwaryzmy waloryzują omawianą klasę nazewnictwa, „strukturalizują” i wyróżniają przestrzeń onimiczną subregionu Śląska. Nazwy te, równoległe do funkcji identyfikacyjnej, wyróżniającej i reklamującej, pełnią funkcje perswazyjne, faktyczne, ekspresywne i emocjonalne.

W przestrzeni kreatywnej każdej z wymienionych tendencji można mówić o tzw. cyklu produkcyjnym nazw (por. Graf, 2015, s. 51), powtarzalnych preferencjach w wyborze jednostek służących ich identyfikacji i promocji, poświadczających zjawisko efemerycznej mody onimicznej (por. Jaracz, 2002, s. 177–185) na określone leksemy (por. regionalne *gryfny*, *maszkety*), semantyczne kompozycje i struktury (zwłaszcza te z komponentem *kawa/caffé*), przejawiających cechy kultury konsumpcyjnej.

Zebrane przykłady nazw obrazują wielość mechanizmów, przy użyciu których powstały zróżnicowane formalnie twory przykuwające uwagę odbiorców (por.: *#Bez cukru*; *Café @ Galery O'joj*, *LoLove*, *SO!Coffe*), dowodzące kreatywności ich twórców.

Większość nazw omawianej klasy zawiera w strukturze operatory wartościujące, swoiste dla polszczyzny konsumpcyjnej, por.: *Eden*, *Gryfno Cafe*, *Kawiarnia Dobry Adres*, *Magic*, *Pro-Ice Kawiarnia-Cukiernia*.

Spora grupa górnośląskich nazw motywowanych była określeniami związanymi z literaturą, filmem i muzyką (por.: *Kafeteria Mały Książę*, *Na Wspólnej coffe & bistro*, *Cafe d-Moll*, *Helikon*) oraz określeniami użytymi metaforycznie i aluzyjnie (por.: *Cukiernia-Kawiarnia Legalne Słodczy*, *Industrial Cafe*, *Szuflandia*).

Kilka nazw komponowano przy użyciu wartościującego komponentu leksykalnego *słodki*, wpisanego w człon właściwy firmonimu, por.: *Kawa Słodkie Stone*, *Słodkawa*, *Słodkomania*; por. też nazwy *Dolce Cafe* i *Słodkie Życie*.

Wśród nazw górnośląskich kawiarni wyróżniają się też formacje związane ze specjalnościami lokalu, por.: *Miss Cupcake*, *Tost Cafe*, *3 Siostry Bajgiel*, reklamujących jego klimat i wizualizujących doznania smakowe (por.: *Caffe Synergia Dobre Miejsce*, *Secesja Cafe*, *Stylowa*), oraz nazwy wyróżniające odbiorców (por.: *Kawosz Kafe*, *Kocia Kawiarnia Mruczkowo*, *Ludiversum*).

Konkludując, analizowane onimy użytkowe utwierdzają w przekonaniu, że chrematonimia „[...]” to obecnie hiperkategoria nazewnicza, w której dokonują

się procesy niespotykane pod względem ilościowym i jakościowym w innych grupach nazw własnych” (Rutkowski, 2016, s. 21). Górnośląskie nazwy kawiarni potwierdzają status i znaczenie chrematonimów marketingowych w dynamice onimicznej języka (por. Gałkowski, 2007, s. 495–508) oraz odsłaniają mechanizmy ich funkcjonowania w orbicie kultury konsumpcyjnej.

LITERATURA

- Afeltowicz, B. (2000). Nazwy lokali gastronomicznych w Szczecinie [Names of gastronomic establishments in Szczecin]. W: M. Czachorowska, Ł.M. Szewczyk (red.), *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze* [Polish onomastics and new linguistic trends] (s. 195–209). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- Biolik, M. (2011). Modele strukturalne nazw własnych przedsiębiorstw i lokali branży gastronomicznej w województwie warmińsko-mazurskim [Structural models of the names of gastronomic establishments in the Warmia-Mazury voivodeship]. W: M. Biolik, J. Duma (red.), *Chrematonimia jako fenomen współczesności* [Chrematonymy as a phenomenon of modern times] (s. 59–78). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Biolik, M. i Duma, J. (red.). (2011). *Chrematonimia jako fenomen współczesności* [Chrematonymy as a phenomenon of modern times]. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Breza, E. (1988a). Nazwy lokali gastronomicznych w obecnym województwie gdańskim [Names of gastronomic establishments in the Gdańsk province]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze*, 14, 115–123.
- Breza, E. (1988b). Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy) [Names of objects and institutions related to modern civilization (chrematonymy)]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish proper names. Encyclopedia] (s. 334–361). Warszawa-Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Cieślikowa, A. (2011). Jakie korzyści daje onomastyce chrematonimia? [What are the benefits of chrematonymy for onomastics?]. W: M. Biolik, J. Duma (red.), *Chrematonimia jako fenomen współczesności* [Chrematonymy as a phenomenon of modern times] (s. 113–123). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Dziura, M. (2009–2010). Kultura konsumpcji [Culture of consumption]. *Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL*, 5–6(2), 271–286.
- Furmanowicz, B. (2015, 13 kwietnia). Duszpasterstwo otworzyło klubokawiarnię. „Żółty Młynek” zobaczył nawet abp Skworec! *Rybnik — Portal informacyjny miasta Rybnik*. <https://www.rybnik.com.pl/wiadomosci,duszpasterstwo-otworzylo-klubokawiarnie-8222-zolty-mlynek-8221-zobaczyl-nawet-abp-skworec,wia5-3273-26899.html>
- Gajewska, U. (2010). Nazwy lokali gastronomicznych w Rzeszowie [Names of gastronomic establishments in Rzeszów]. W: J. Lizak, E. Błachowicz (red.), *Rzeszów i okolice: język — historia — kultura* [Rzeszów and surroundings: language — history — culture] (s. 87–96). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Gałkowski, A. (2007). Socjoideonimy a chrematonimy — miejsce nazw organizacji i inicjatyw społecznych w dynamice onimicznej języka [Socioideonyms and chrematonymy — the place of the names of organizations and social initiatives in the onymic dynamics of language]. W: A. Cieślikowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze* [New proper names — new research trends] (s. 495–508). Kraków: Wydawnictwo Pandit.

- Gałkowski, A. (2011a). *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim* [Chrematonyms in the cultural-functional context. An onomastic comparative study based on Polish, Italian and French resources] (wyd. 2). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gałkowski, A. (2011b). Chrematonomastyka jako autonomizująca się subdyscyplina nauk onomastycznych [Chrematonomastics as an autonomous subdiscipline of onomastic sciences]. W: M. Bioliak, J. Duma (red.), *Chrematonimia jako fenomen współczesności* [Chrematonymy as a phenomenon of modern times] (s. 181–193). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Gałkowski, A. (2012). Propozycje a rozstrzygnięcia terminologiczno-pojęciowe dotyczące chrematonimii [Proposals and terminological and conceptual decisions regarding chrematonymy]. W: I. Łuc, M. Pogódek (red.), *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i w polszczyźnie. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Robertowi Mrózkowi* [In the communicative space of proper and common names. Jubilee book dedicated to Professor Robert Mrózek] (s. 189–200). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Gałkowski, A. (2014). Motywacja w procesach chrematonimii marketingowej [Motivation in the processes of marketing chrematonymy]. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 27, 63–72.
- Gałkowski, A. (2015). Funkcja marketingowa chrematonimów w przestrzeni gospodarczej [The marketing function of chrematonyms in the economic sphere]. W: I. Sarnowska-Gieffing, M. Balowski, M. Graf (red.), *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji* [Functions of proper names in culture and communication] (s. 171–180). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Gałkowski, A. (2017). Chrematonimia w kulturze współczesnej [Chrematonymy in contemporary culture]. *Onomastica*, 61(1), 54–71.
- Graf, M. (2010). Onimiczna waloryzacja przestrzeni miejskiej [Onymic valorization of urban space]. W: E. Umińska-Tytoń (red.), *Ilość — wielkość — wartość* (s. 79–92). Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- Graf, M. (2015). Onimy marketingowe — między informacją a perswazją [Marketing names — between information and persuasion]. *LingVaria*, 1(19), 49–59.
- Jaracz, M. (2002). Uwagi na temat mody językowej w wybranych systemach nazw własnych [Comments on language fashion in selected proper names systems.]. W: K. Wojtczuk (red.), *Moda jako problem lingwistyczny* [Fashion as a linguistic problem] (s. 177–185). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Kałębasiak, Ł. (2005, 16 listopada). *Lwowskie Przyszepty w Gliwicach*. Wyborcza.pl. <http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35063,3017459.html>
- Kortko, D. i Jodliński, L. (red.). (2010), *Antologia. Najpiękniejsze śląskie słowa* [Anthology. The most beautiful Silesian words]. Katowice: Muzeum Śląskie.
- Kosyl, C. (2003). Chrematonimia [Chrematonymy]. W: E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślakowa, J. Duma (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* [Slavonic onomastics. Encyclopedia] (t. 2, s. 370–375), Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Łuc, I. (2019). Chrematonimy marketingowe o podstawie gwarowej jako nośnik wartościowania przestrzeni Górnego Śląska [Marketing chrematonyms with a dialectal base as a carrier for valuing the space of Upper Silesia]. W: A. Rygorowicz-Kuźma, K. Rutkowski (red.), *Nazwy własne w języku, literaturze i kulturze. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zofii Abramowicz* [Proper names in language, literature and culture. Jubilee book dedicated to Professor Zofia Abramowicz] (s. 384–418). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mazurek-Łopacińska, K. (2011). Postmodernistyczna kultura konsumpcyjna w kształtowaniu popytu i stylów życia współczesnego konsumenta [Postmodern consumption culture in shaping the demand and lifestyles of the modern consumer]. *Konsumpcja i Rozwój*, 1, 47–57.

- Mrózek, R. (2002). Dorobek i perspektywy onomastyki polskiej [Achievements and perspectives of Polish onomastics]. *Onomastica*, 47, 23–35.
- Mrózek, R. (2004). Nazwy własne jako przedmiot badawczy onomastyki [Proper names as a research subject of onomastics]. W: R. Mrózek (red.), *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej* [Proper names in language, culture and social communication] (s. 9–19). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ożóg, K. (2001). *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia* [Polish language at the turn of the 20th and 21st centuries. Selected issues]. Rzeszów: Otwarty Rozdział.
- Ożóg, K. (2010). Współczesne relacje między językiem polskim a kulturą [Contemporary relations between Polish language and culture]. W: M. Karwatowska, A. Siwiec (red.), *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku* [Transformations in language and media communication at the turn of the 20th and 21st centuries] (s. 121–131). Lublin: BEST PRINT.
- Palinciuc, E. (2010). W nazewniczym tyglu krakowskich restauracji, kawiarni, klubów [In the naming melting pot of Krakow restaurants, cafes and clubs]. W: I. Samowska-Gieffing, M. Graf (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii* [City in the perspective of onomastics and history] (s. 391–401). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Podgórcy, B. i A. (2008). *Słownik gwar śląskich. Godómy po naszymu, czyli po śląsku* [Dictionary of Silesian dialects. We speak our language, that is, Silesian]. Katowice: KOS.
- Rogowska-Cybulska, E. (2018). Goździkowa przypomina... O derywatach słowotwórczych będących nazwami własnymi w tekstach reklam [Goździkowa przypomina... Concerning the word formation of proper names in the texts of advertisements]. *Onomastica*, 62, 243–258.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2014). Moda w zakresie morfologii współczesnych emporionimów [Fashion in morphology of contemporary emporionyms]. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 27, 135–144.
- Rutkowski, M. (2016). Status obiektów i zasięg funkcjonowania nazw a ogólne tendencje nazwotwórcze [The status of name-objects, the social range of names and general naming tendencies]. *Onomastica*, 60, 13–26.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2003). Nazwy dzisiejszych sklepów i firm w aspekcie kulturowym [Names of modern stores and companies in the cultural aspect]. W: Z. Kaleta (red.), *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie* (s. 183–195). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2007). Onomastyka kulturowa [Cultural onomastics]. W: A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze* [New proper names — new research trends] (s. 57–62). Kraków: Wydawnictwo Pandit.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2009). Obecne nazwy firmowe w Polsce i Europie [Current company names in Poland and Europe]. *Onomastica*, 43, 267–268.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2010). Podstawy leksykalne obecnych nazw sklepów i firm [Lexical foundations of modern store and company names]. W: J. Mazur (red.), *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian* [Vocabulary of modern Polish in a time of change] (s. 141–148). Lublin: UMCS.
- Siwiec, A. (2003). Nazwy handlowe i ich uwarunkowania społeczno-komunikacyjne (od kultury zideologizowanej do kultury skomercjalizowanej i reklamy) [Trade names and their social and communication conditions (from ideological culture to commercialized culture and advertising)]. W: M. Biolik (red.), *Metodologia badań onomastycznych* [Methodology of onomastic research] (s. 543–555). Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Siwiec, A. (2012). *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta* [Names of retail and service facilities in the urban space]. Lublin: UMCS.

Źródła internetowe

http://www.portal.katowice.pl/promocja_cyruliksaski.php (dostęp: 26.08.2019).

<https://migawkacafe.pl> (dostęp: 25.05.2019).

<https://www.socoffee.pl> (dostęp: 25.05.2019).

Znaczenia skrótów graficznych, leksykalnych i słownikowych

- < — pochodzi od
- — konotuje znaczenie
- ang. — angielski
- niem. — niemiecki
- pot. — potocznie
- SGŚ — Podgórcy (2008)
- NŚS — Kortko i Jodliński (red.) (2010)

SUMMARY

THE NAMES OF UPPER SILESIAN CAFÉS
IN THE SPHERE OF CONSUMPTION CULTURE

The article discusses one of the categories of marketing chrematonyms — the names of cafés, which constitute a colourful element of the naming landscape of Upper Silesia. The analysis has several research aims: 1) discovering the naming techniques and types, 2) the presentation of structural models, 3) identifying the changes of meaning and the (con)textual functionality of linguistic units which serve as a commercial medium of evaluation. The names of cafés are presented from the perspective of cultural linguistics, sociolinguistics and pragmalinguistics, as well as the theory of semantic fields. This combined methodological approach enables the author to draw conclusions about marketing chrematonyms in the sphere of culture and language, whereas the structural-semantic analysis of the onymic description of Upper Silesian cafés reveals tendencies that confirm the fact that naming models are created in a serial way. The material presented indicates that commercial chrematonyms belong to semantically and structurally diversified naming categories. The structures show the repetitiveness of naming, the tendency for language internalization and the use of native material, including local dialects.

Keywords: chrematonymy, names of cafés, consumption culture, Upper Silesia

ASPECTS OF LOCALNESS: A PILOT STUDY OF KIOSK AND GRILL FOOD NAMES IN FINLAND

Keywords: localness, commercial names, product names, company names, Finland

INTRODUCTION

One special function of commercial names is to direct consumer choices, since a name can cast a referent in a positive light (Ainiala et al., 2016, pp. 210–211). Commercial names include names of products and companies, and both are analysed in this article.

Positive images in commercial names are achieved in multiple ways. One solution is to give the referent a name that includes some local element, such as a local place name. It is obvious that if a commercial name includes features of local language, these types of names are “correctly” perceived and interpreted only by a local language community and by a local culture (Sjöblom, 2013, p. 5). Thus, local features that appear in commercial names may be desirable if the products by the company principally target local customers. As earlier studies have demonstrated, localness and regionalism are visible in many commercial names (e.g., Bergien, 2012; Zilg, 2013). This type of names may convey a feeling of belonging to a certain region (Zilg 2013, p. 395), and they can impart a sense of authenticity.

The focus of this article is on the names of grill food.¹ I analyse the names of grill food products and companies in Finland that sell products in kiosks. Grill food names belong to a group of dish names that constitute a special category of proper names which few scholars have analysed (however, for example, see Lick & Wochele, 2012; Lavric, 2012).

To offer an overall picture of the subject for analysis, I present representative Finnish products and kiosks. More specifically, the study focusses on typical grill kiosks that are privately owned and have their own names and concepts. In other words, kiosks in Finland differ from international or national restaurant chains and

¹ I prefer the term *grill food* instead of *junk food*.

franchising businesses. Finnish kiosks offer products such as hamburgers, meat pies, hot dogs, sausages and various meals, such as *makkara-perunat* (a dish consisting of fries (*peruna* ‘potato’) and fried pieces of sausage (*makkara* ‘sausage’)). A kiosk can also offer its own signature product named after the locality. These products will be examined in more detail later in this article. A kiosk is also usually located by the road or in the city centre, for example, at a city or town square. The history of Finnish kiosks dates back to the nineteenth century, and some of the current kiosks have been serving customers for several decades (Mäkinen, 2003).

RESEARCH QUESTIONS AND MATERIAL

This analysis has two aims. Firstly, I simply determine the number of local names in my material. Secondly, I analyse how these names work as indexes of localness and thus investigate the linguistic characteristics by which the locality is manifested. Whilst discussing the indexes of localness, I also explore a number of claims made by the sociolinguist Barbara Johnstone. She states that particular linguistic forms can index meanings along a variety of dimensions and some forms may index locality and/or, for example, class. These types of linguistic forms can be used in discourses that shape people’s senses of place and the social identities associated with place (Johnstone, 2010).

Applying Johnstone’s ideas to the commercial names and localness, I define three possible means for a commercial name to index localness. These are: 1) the name includes local dialect or slang, 2) the name includes a local place name or personal name, and 3) the name includes some other reference to the region.

As research material, I have compiled a selection of Finnish grill food kiosks and the menus they offer. I have selected 15 kiosks for my pilot study and searched their names and menus on their websites or Facebook pages. The material includes kiosks from major cities and towns in Finland (Espoo, Tampere, Oulu, Lahti and Kuopio), middle-sized towns (Lappeenranta, Kokkola, Seinäjoki, Tornio, Järvenpää, Kaarina and Kajaani), and from smaller towns and municipalities (Isokyrö, Alavus and Närpes). Although the kiosks are located in different parts of Finland, I will not compare them in this respect because there is insufficient material to conduct an analysis of this type. Nevertheless, to obtain material that is as varied as possible, my objective has been to collect material from kiosks located in various parts of the country and from kiosks located both in major cities and in smaller municipalities. When examining local characteristics represented in names, it is relevant to have material from various parts of the county, that is, to observe several “localnesses”. One of the kiosks, which is located in the town of Närpes, has its menu in both Finnish and Swedish,² whereas all the others appear only in Finnish.

² Finnish and Swedish are both national languages of Finland, and Swedish is the official language in several municipalities in Ostrobothnia, the Åland Islands, Southwest Finland and Uusimaa. These municipalities are often officially bilingual.

Whilst selecting the kiosks for my study, for practical reasons, I have mainly only been able to select kiosks that have their own websites or Facebook pages. Finland has many grill food kiosks without websites, which means that the menus they offer are only visible at the kiosks themselves. It would thus have required extensive fieldwork to gather material from these types of kiosks. Otherwise, the kiosks have been selected for analysis somewhat randomly. With the help of the Google search engine, I selected 15 kiosks that have their own websites, and, additionally, included only one kiosk from a single municipality. The material was collected between the years 2017 and 2020.

Every kiosk has its own menu, and whilst collecting the material, I have excluded all the salads and drinks. After this deletion, the menus on average offer 40 products on sale. The minimum number of the products was 22 and the maximum 54. The entire collection consists of 589 products. It is important to note that the material is restricted, and thus only some observations can be made, but no general tendencies can be claimed. Furthermore, I consider this analysis to be a pilot study which will pave the way for future research.

In the following, I will first identify the names of kiosks and then the product names. I examine the extent to which local features are included in these names and how these names serve as indexes of the localness.

NAMES OF KIOSKS

Of the 15 names in the material, 13 names can be claimed to represent local characteristics. Therefore, only two names in the material did not index locality. These names are *Grilli Katukokki*³ (Fi. *grilli* ‘grill’, *katukokki* ‘street cook’; located in the town of Seinäjoki) and *Citygrillen* (Swe. *grillen* ‘grill’; located in the town of Närpes). These names provide neither information on the location of the kiosks nor any other knowledge about the local characteristics of the referents. However, they can both be described as referring to something “urban” because they incorporate either the Finnish word *katu* (‘street’) or the English word *city* in them. Even so, these names cannot be interpreted as indexing locality.

As mentioned above, the majority of the kiosk names manifest local characteristics. Of these 13 names, 11 include a local name. Seven kiosk names contain a local place name. These may be names of towns (2 names): ***Tornion Keskusgrilli*** (Fi. *keskus* ‘centre’, *grilli* ‘grill’) and ***Kokkolan Autogrilli*** (Fi. *auto* ‘car’). Tornio and Kokkola are Finnish towns, and the town names for these kiosk names appear in the genitive case, following regular name formation in Finnish. Structurally,

³ The kiosk and product names appear in exactly the form they occur in my material. There are some differences between the names, such as the generic part in names may or may not be written in capital letters.

town names, such as the place names usually found in these types of commercial names, are classified as the identifying parts of the names (see Ainiala et al., 2016, pp. 233–236; Sjöblom, 2016, p. 460).

Besides town names, three neighbourhood names are included in these kiosk names. For example, *Pietolan Grilli* (at the town of Järvenpää) includes the neighbourhood name of *Pietola* and is thus similar in formation to previous names that incorporate town names. In a similar vein, the kiosk name *Lähde-Kioski* (at the town of Lahti) does not include a full neighbourhood name but only a part of it. This kiosk is situated at the neighbourhood of Villähde. The Finnish word *lähde* means ‘spring (a place where water naturally flows out from the ground)’, and thus the kiosk name may be interpreted as referring to a spring in general instead of consisting of a local place name. The third kiosk that incorporates a neighbourhood name is *Pizpala*. The semantic connection of this name to its referent may be described as a compressed meaning relationship because several different semantic contents have been condensed in the name (Ainiala et al., 2016, pp. 241–243; Sjöblom, 2016, p. 461). The kiosk is situated in the neighbourhood of *Pispala* in Tampere. Thus, the kiosk name contains the letter *z* instead of *s*. The beginning of the name, *Piz-*, may refer to the word *pizza*, and this interpretation is most likely reinforced because the end of the name, *pala*, can be interpreted as a Finnish word meaning ‘slice’. This means that the kiosk name could be understood as ‘a pizza slice’, and the kiosk does indeed have pizza slices on its menu. This type of wordplay with name elements and the attempt to evoke several potential motivations is not unusual in commercial names. These names have been planned to function in a commercial context where the perspectives of marketing, advertising and consumers must be taken into account (Sjöblom, 2010).

Two kiosk names refer to street names instead of town or neighbourhood names, and they therefore provide information on the location of the kiosks with respect to particular streets. Neither of these names includes a full street name but only a specific part of the name. These names are: *Harrin Grilli-Kahvio* (Fi. *kahvio* ‘café’; in the town of Alavus) and *Hulkon Grilli* (in the town of Kuopio). The former kiosk is located on a street called *Harrintie* (‘Harri’s Street’) and the latter on a street called *Hulkontie* (‘Hulkko’s Street’). What is evident in these modifying parts of street names is that they are both personal names: *Harri* is a first name and *Hulkko* a surname. Personal names obey Finnish grammar rules and occur in the genitive case in these street and kiosk names. The socio-cultural function of these kiosk names can be considered to constitute individualising. This function combines company names with personal names and may personify the business (Ainiala et al., 2016, pp. 243–244). In other words, in addition to providing information on kiosk location, these names could be interpreted as the kiosks belonging to people named Harri or Hulkko.

A kiosk name therefore usually includes a local place name, be it a town, a neighbourhood or a street name, and provides information on the location of the kiosk. Moreover, it indexes these names as local and can offer people a sense of regionalism and even authenticity. It is also important to note that these names are often constructed so that they allow several possible interpretations and motivations. However, this article focusses on the various means used to express localness through the use of names.

As explained above, most of the kiosk names that contain a local name also have a place name. Besides place names, there are four other local names involved. To begin with, three personal names occur in kiosk names: *Mantan Grilli* (in the town of Kajaani), *Sepen Grilli* (in the town of Kaarina) and *Janskun Grilli & Kioski* (in the town of Oulu). They are all unofficial, hypocoristic names (see Ainiala et al., 2016, pp. 130–132). As elements of these kiosk names, the name *Manta* derives from a female name *Amanda*, the name *Sepe* from a Finnish male name *Seppo* and the name *Jansku* from a Finnish female name *Janina*. In kiosk names, these personal names refer to the names of the kiosk owners and are in the genitive case. These names have been used in kiosk names instead of official personal names because informal, cosy and even intimate feelings are attempted to evoke. Thus these names thus have a socio-cultural function and an individualising one (Ainiala et al., 2016, pp. 243–244).

A special case among the kiosk names that contain a local name is *Tuen Grilli*. The owner of the kiosk is a support community called *Saipan Tuki*. *Saipa* is a widely known abbreviation of the name of an ice hockey team and *tuki*, *tuen* in the genitive case, is a Finnish word meaning ‘support’. The kiosk is located in the town of Lappeenranta, which is the hometown of the abovementioned team. Therefore, the kiosk name provides information on the kiosk owner but does not necessarily open up to people who do not know the support community. Nevertheless, the kiosk name offers a clear index of localness.

Finally, two special names occur in the group of kiosk names that index localness. These names do not contain a local proper name but include other types of references to the region. The first name is *Grilli-Kahvio Karoliini* (Fi. *kahvio* ‘café’). The Finnish word *karoliini* refers to the Caroleans who were the soldiers of two Swedish kings, Charles XI and Charles XII during the Great Northern War (1700–21).⁴ The grill in question is located in the municipality of Isokyrö in Ostrobothnia, where the battle of Napue between the Caroleans, that is, the Swedish Empire, and the Tsardom of Russia took place in 1714. The grill even has a picture of the Carolean soldiers on its website⁵ and a relief of Caroleans situated near the kiosk.

⁴ <https://en.wikipedia.org/wiki/Caroleans> (Retrieved May 14, 2020).

⁵ <http://grilli-kahviokaroliini.fi/> (Retrieved May 14, 2020).

In this manner, the kiosk incorporates local history in its marketing. Many of the product names this kiosk offers also exploit the exceptional history of the region, and these will be discussed later in this article.

The other kiosk name including a local reference is *Puosun Grilli* (in the city of Espoo). This reference is not as direct and explicit as in the previous name. *Puosun Grilli* includes the Finnish word *puosu* ‘a boatswain, deck boss’. In Finnish, the word *puosu* is particularly used in the context of seafaring and the corresponding standard Finnish variant is *pursimies*. In the kiosk name, the word *puosu* is probably used in reference to the location of the kiosk and of the region by the sea. The neighbourhood is indeed located near the coast of the Gulf of Finland. The use of the word *puosu* instead of the word *pursimies* may have similar motivation as the use of hypocorisms instead of official first names in the names of kiosks. A kiosk name may therefore evoke cosy and quaint associations as well as a sense of proximity.

After analysing the 15 kiosk names, we may conclude that local features are strongly represented in most of them. Additionally, it is important to note that the language of the names is Finnish but with one exception. The Swedish name *Citygrillen* belongs to a kiosk that is located in a Swedish-speaking town and therefore reflects locality in terms of this language. Whilst the modifier of the name, *City*, is certainly English, it is used in many European languages (cf. Ainiala et al., 2016, p. 239). Of all the kiosk names, none were in English or had quasi-lingual names (on the language of the commercial names, see Ainiala et al., 2016, pp. 238–241; Sjöblom, 2016, pp. 462–463). Thus, even the languages of these names indicate localness, that is, Finnishness.

NAMES OF PRODUCTS

As mentioned above, my study material consists of 15 Finnish grill food kiosks with their menus. These menus include a total of 589 products. However, only a small subset of these can be defined as proper names. I will not go in detail at this point to explain or reflect on the basis for the division between proper names and appellatives (for example, see Ainiala et al., 2016, pp. 13–16; Nyström, 2016). A concrete solution in the present analysis has been to classify all the expressions that occur in product “names” as appellatives when they constitute normal Finnish words and are included in the Finnish dictionary.⁶ After this classification, only a small portion (14 percent) of the material remained and could be defined as proper names. A total of 505 products (86 percent) on the menus are classified as appellatives. Examples of these are: *hampurilainen* ‘hamburger’,

⁶ <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> (Retrieved May 14, 2020).

ananashampurilainen ‘pineapple hamburger’, *tuplaburger* ‘double burger’, *nakki* ‘frankfurter’ and *porilainen*. The latter has no English equivalent. In Finnish, the word *porilainen* has two meanings: 1. of or pertaining to the city of Pori or its people; 2. ‘hamburger-style snack’ (slice of sausage in the middle).⁷ Thus, the word *porilainen* derives from the city name *Pori* but the grill food dish cannot be interpreted as a proper name nor does it currently index localness. *Porilainen* snacks are sold throughout the country.

Of the 589 products, 84 (14 percent) can be interpreted as including a proper name, but it is not always easy to define whether or not a local feature is visible in the name. Nonetheless, I have attempted to analyse these names to the best of my knowledge, and as a member of the Finnish society. As a result, I have been able to classify 46 of these 84 names as local. Examples of other, non-local product names are: *Keisari* ‘emperor’, *Alokas* ‘recruit’, *Isoveli* ‘big brother’, *Pikkuveli* ‘little brother’, *Pelastajan burgeri* ‘rescuer’s burger’ and *Grillin erikoinen* ‘grill’s special’.

In the following, I will categorise these 46 names in the groups by following the model already applied to kiosk names.

As in kiosk names, most local product names include a local name. Of the 46 product names that index locality, 38 names belong to this group. I will not present all of these names but offer illustrative examples instead. To begin with, the name of the kiosk is often present in the product names. For example, the menu of *Hulkon Grilli* offers the products called *Hulkonlihisi* (Hulkko’s; Fi. *lihisi*: a colloquial word for *lihapiirakka* ‘meat pastry’), *Hulkonhampurilainen* (Fi. *hampurilainen* ‘hamburger’). In addition, the kiosk named *Harrin Grilli* sells *Harrin Burger* (‘Harri’s burger’) and *Iso Harri* (*iso* ‘big’). In analysing kiosk names, these two names were found to have an individualising function by containing a human actor, and accordingly, these product names have a similar function. When a customer buys *Harrin Burger* (Harri’s burger), he or she might imagine that it is a burger made by Harri. Another kiosk name already presented above is *Grilli-Kahvio Karoliini*. One of the products it has on its menu is called *Karoliinilainen* (‘of or pertaining to the kiosk Karoliini’).

In addition, the kiosk going by the name of *Keskusgrilli* (Fi. *keskus* ‘centre’) sells a product called *Kesen Mättö* (Fi. *mättö* ‘nosh’). *Kese* is an unofficial name for the kiosk itself, and thus this product name expresses two types of local features: a local place name and local slang. Somewhat comparable names are the product names *Krossin Kinnas* and *Laasmäen Lapanen* sold at the kiosk of Sepen Grilli. *Krossi* and *Laasmäki* are parallel names for a neighbourhood in the town

⁷ <https://mot.it.helsinki.fi/> (Retrieved May 14, 2020); <https://en.wikipedia.org/wiki/Porilainen> (Retrieved May 14, 2020).

of Kaarina in Southwestern Finland. The Finnish words *kinnas* and *lapanen*, in turn, mean ‘mitten’. They are both dialect words and these product names therefore feature local dialect, as well as local place names.

The kiosk Citygrillen in the bilingual town of Närpes has a bilingual menu, and all the product names are listed on the menu both in Swedish and in Finnish. One of the products this kiosk sells is called *Kåtnäsburgare* in Swedish and *Kåtnäshampurilainen* in Finnish. *Kåtnäs* is the name of a residential area in Närpes, and thus this product name indexes localness in a highly explicit manner.

Whilst providing examples of the appellatives on kiosk menus, I mentioned the famous Finnish product *porilainen*. As an analogy to it, some kiosks have products called *Nastolalainen*, *Kokkolalainen* or *Alavutelalainen* on their menus. Contrary to *porilainen*, these words are to be classified as proper names. They are unique words in a sense that they are only found in these local kiosks that sell the products in question. For example, *Kokkolalainen* is sold only in the kiosk Kokkolan Autogrilli in the town of Kokkola. *Nastolalainen*, in turn, includes the old parish name *Nastola*, and the Nastola region currently belongs to the town of Lahti. This product is sold in the kiosk called Lähde-Kioski.

Let us now proceed to the product names that contain local personal names. The kiosk called *Sepen Grilli* (*Sepe*: a personal name, a hypocorism) features products called *Sepen Sattuma* (Fi. *sattuma* ‘chance’) and *Sepen Bravo* on its menu. Likewise, the kiosk *Mantan Grilli* (*Manta*: a personal name, a hypocorism) has products called *Mantan erikoinen* (Fi. *erikoinen* ‘special’) and *Mega Manta* on its menu. Hence, these product names not only provide a reference to the kiosk location, but they also contain a local personal name.

Other examples of product names with a personal name are *Pirjon erikoinen*, *Petterin erikoinen* and *Virtasen Erikoinen*. The Finnish word *erikoinen* means ‘special’, and *Pirjo* is a female first name, *Petteri* a male first name and *Virtanen* a surname. These are most likely the personal names of the owners of these kiosks. A slightly more exceptional case is the product name *Bottas-Burger*. This contains the surname of the famous Finnish Formula driver, Valtteri Bottas. The kiosk selling this product is situated in the town of Lahti where Bottas grew up. Hence, this product name can be interpreted to be a tribute to a local celebrity.

Among kiosk names, not a single name features local dialect or slang. This is not, however, the case in the names of products. A few of the names mentioned above included local dialect words (*Laasmäen Lapanen*, *Krossin Kinnas*) or a slang word (*Kesen Mättö*). In addition, there are three unique dialectal names of the products sold in the kiosk Sepen Grilli in the town of Kaarina: *Mul kans* (‘to me also’), *Simmonen tapaus* (‘that kind of a case’) and *Tuliaanen* (‘present; bring back’). As is evident, these names in local dialect comprise a special group among

the product names. In terms of semantics, these names also represent meanings and associations that are suitable for the grill food products. In some cases, they are considered humorous and playful names.

The last category among product names consists of names that include some other reference to the region. These five names refer to the products sold in the kiosk named *Grilli-Kahvio Karoliini* which is located in the municipality of Isokyrö. The names of these products comprise a consistent group that derives its inspiration from a historical episode, a battle that was fought in the Great Northern War of 1714. The names in question are: *Mehevä lataus* ('juicy loading (of a gun)'), *Tykkimiehen suutari* ('cannoneer's dud'), *Tykkimiehen unelma* ('cannoneer's dream'), *Aleksanterin annos* ('Alexander's portion') and *Suusta ladattava* ('muzzleloader'). This type of thematic naming is uncommon in the names of grill food products. In this case, the local characteristics are strongly and uniformly manifested.

CONCLUSION

This pilot study analyses the names of Finnish grill food kiosks and products with the material of 15 kiosk names and 84 product names. I have attempted to determine their number and the manner in which these names represent local features and thus serve as local indexes. Of the 15 kiosk names, the vast majority, 13 names, can be interpreted as manifesting local characteristics. The names of kiosks often include a local place name. In product names, more than half (46 names) of all the names (84) are to be construed as local indexes. However, it is important to remember that the vast majority of the products do not have a proper name but instead an appellative. Most of the local product names include a place name, but personal names are also rather common. In addition, local dialect or slang is also visible in the product names. Another type of reference to the region is made in two kiosk names and in some of the product names on the menu of another kiosk. These names constitute a special case and reflect the creative means employed in their expression of local history.

To summarise, the Finnish names of grill food kiosks and products in my data serve as indexes of localness in three ways: they may include names of local places and people, they can include local dialect or slang, or they can refer to the local history. A single name may sometimes include two of these indexes of localness. All the names under scrutiny in this analysis were Finnish or Swedish and they therefore represent the national languages of the country.

Besides local characteristics, the names of grill food kiosks and products can often be described as informal, familiar and even intimate or humorous. These

names shape people's sense of place and the social identities associated with them. For further study, it would be of interest to analyse some other naming categories and compare them to the names of grill food products and kiosks.

The data in this study were limited and the analysis was therefore defined as a pilot study for future research. To achieve a more comprehensive picture, further analysis on a wider data set is needed. This pilot study consulted the websites and Facebook pages of the kiosks. As relatively few grill food kiosks in Finland have websites, additional material can be obtained by visiting kiosks. A questionnaire could also be sent to kiosks. In the next phase of research, I intend to take photos of the kiosks and their menus, combining onomastic analysis with linguistic landscape studies. This will allow us to deepen our understanding of the role of various languages, linguistic characteristics and other local motives through aspects such as pictures, colours and logos that manifest localness.

REFERENCES

- Ainiala, T. (2013). Stadi and Hesa: Helsinki slang names as commercial names. In P. Sjöblom, T. Ainiala & U. Hakala (Eds.), *Names and cultures in a commercial environment* (pp. 173–184). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Ainiala, T., Saarelma, M., & Sjöblom, P. (2016). *Names in Focus: An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki: Finnish Literature Society. <http://dx.doi.org/10.21435/sflin.17>
- Bergien, A. (2012). Cultural and regional connotations of company names in local contexts. In R. Boerrigter & H. Nijboer (Eds.), *Names as language and capital. Proceedings Names in the Economy III* (pp. 7–12). Amsterdam: Meertens Instituut. http://www.meertens.knaw.nl/nite/images/pdf/Proceedings_NitE_III.pdf
- Johnstone, B. (2010). Indexing the Local. In N. Coupland (Ed.), *Handbook of Language and Globalization* (pp. 386–405). Oxford: Oxford University Press.
- Lavric, E. (2012). Gastronomastics: towards a rhetoric of dish names on restaurants' menus. In H. Wochele, J. Kuhn & M. Stegu (Eds.), *Onomastics goes Business. Role and relevance of brand, company and other names in economic contexts* (pp. 219–223). Berlin: Logos Verlag.
- Lick, E., & Wochele, H. (2012). Croque McDo, CBO and Donut zucchero: A contrastive analysis of product names offered by fast food restaurants in European countries. – R. Boerrigter & H. Nijboer (Eds.), *Names as language and capital. Proceedings Names in the Economy III* (pp. 64–74). Amsterdam: Meertens Instituut. http://www.meertens.knaw.nl/nite/images/pdf/Proceedings_NitE_III.pdf
- Mäkinen, A. (2003). Puistojen koristus ja katutilan kaunistus — Helsingin kioskien historiaa [The decoration of parks and beautification of streets. The history of kiosks in Helsinki]. *Tieteessä Tapattu*, 21(2), 19–24. <https://journal.fi/tt/article/view/57200>
- Nyström, S. (2016). Names and meaning. In C. Hough (Ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming* (pp. 39–51). Oxford: Oxford University Press. <https://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.5>
- Sjöblom, P. (2010). Multimodality of company names. *Onoma*, 43, 351–380.
- Sjöblom, P. (2013). Lumia by Nokia, iPhone by Apple: Global or local features in commercial names? In P. Sjöblom, T. Ainiala & U. Hakala (Eds.), *Names and cultures in a commercial environment* (pp. 2–14). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

- Sjöblom, P. (2016). Commercial names. In C. Hough (Ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming* (pp. 453–464). Oxford: Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.5>
- Zilg, A. (2013). Tu y yo, Prendi e vai, Saveurs d'ici: How brand names mirror socioeconomic conditions in Romance languages. In O. Felecan & A. Bugheşiu (Eds.), *Onomastics in contemporary public space* (pp. 391–404). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

SUMMARY

This article examines the localness of commercial names in Finland and focusses specifically on the names of grill food kiosks and products. There are two research objectives: firstly, to determine the number of local names that occur in the material, and secondly, to analyse how these names work as indexes of localness. This article explores the claim by sociolinguist Barbara Johnstone that particular linguistic forms can index meanings along a variety of dimensions and some forms may index locality. Furthermore, these types of linguistic forms can be used in discourses that shape people's senses of place and the social identities associated with place.

Of the 15 names of kiosks, almost all names, a total of 13 names, can be interpreted as manifesting local characteristics. Most of the kiosk names include a local place name. Of the product names, more than half (46 out of 84 names) are to be construed as describing something local. Although most of the local names in the group of product names include a local place name, personal names are also rather common. In addition, local dialect or slang is also visible in the product names. Another type of reference to a region appears in two kiosk names and in some of the product names. These names constitute a special case and demonstrate how local history can be incorporated in names creatively.

NAZWY STACJI DROGI KRZYŻOWEJ

(PRZEMIANY STRUKTURY I FUNKCJI W XX WIEKU)

Słowa tematyczne: ideonimy, droga krzyżowa, Sobór Watykański II, zmiany języka religijnego

WPROWADZENIE

Mówiąc o nazwach stacji nabożeństwa drogi krzyżowej, można mieć na myśli napisy umieszczone na trasie odprawiania nabożeństwa, w kościołach lub na otwartym terenie, towarzyszące czternastu krzyżom, a najczęściej także przedstawieniom plastycznym. Nazwy te funkcjonują wtedy jak tytuły obrazów czy rzeźb. Jak wiadomo, tytuły są zaliczane do ideonimów, niekiedy umieszczane są w obrębie chrematonimii (Breza, 1998, s. 348; Okoniowa, 2007, s. 74), niekiedy natomiast ideonimia traktowana jest jako odrębna kategoria nazw (Kosyl, 2001, s. 447; Gałkowski 2011, s. 40–41).

Nazwy stacji są także wymieniane w trakcie odprawiania nabożeństwa. W związku z tym pojawiają się w tekstach rozważań drogi krzyżowej w modlitewnikach, antologiach, wydawanych także osobno w formie broszurowej. W takich wypadkach ideonimy te funkcjonują jako śródtytuły i mają między innymi funkcję delimitacyjną, tzn. dzielą tekst na 14 segmentów.

Oczywiście te znaczenia ściśle się łączą, ponieważ nabożeństwo drogi krzyżowej może być wprawdzie odprawiane indywidualnie, własnymi słowami modlącego się lub nawet przez niewerbalną kontemplację, w zasadzie w dowolnym miejscu, najczęściej jednak jest publicznie odprawiane w kościołach przy stacjach kanonicznie erygowanych¹. Nabożeństwu na ogół przewodniczy ksiądz odczytujący przygotowane wcześniej rozważania. Istnieje wiele różnych tekstów tego nabożeństwa. W jednym ze zbiorów takich rozważań autor pisze:

¹ Co jest związane z uzyskaniem odpustu zupełnego (Kopeć, 1994, s. 20–21).

„Nazwy poszczególnych stacji każdego z rozważań pochodzą z różnych polskich świątyń. [...] Znajdują się [...] owe kościoły niejako „po drodze” z Pabianic, gdzie aktualnie pracuję, do rodzinnego Tarnowa” (Ważny, 2003, s. 6).

Powyższy cytat pokazuje ten właśnie podwójny status ideonimów: tytuły obrazów są zarazem śródtytułami w tekstach rozważań.

Przedmiotem tego opracowania są nazwy stacji umieszczone w opublikowanych rozważaniach drogi krzyżowej. Wydaje się jednak na podstawie pobieżnego oglądu napisów umieszczonych przy nowszych przedstawieniach plastycznych stacji², że tendencje rozwojowe, które możemy zaobserwować w obu rodzajach nazw, są bardzo podobne.

W artykule opisujemy zmiany struktury składniowej, składu leksykalnego i funkcji wspomnianych tytułów. Ponieważ jako śródtytuły są one elementem wypowiedzi językowej, poruszając kwestie funkcji, posłużymy się znanym schematem R. Jakobsona ze względu na jego popularność i klarowność. Wykorzystamy także klasyfikację M. Rutkowskiego (2001), która wykazuje duże zbieżności z propozycją Jakobsona (Rutkowski i Skowronek, 2004, s. 44). Należy jednak podkreślić, że opisywane nazwy właściwie zawsze pełnią kilka funkcji jednocześnie, w tym prymarną dla nazw własnych funkcję identyfikacyjną.

Zasadniczą częścią materiału badawczego jest około 200 tekstów nabożeństwa wydanych od początku XX w. do dziś, czyli do 2020 r.³ Koncentruję się zatem na XX w., który był okresem szczególnie burzliwych przemian dyskursu religijnego⁴.

Warto jeszcze uczynić zastrzeżenie, że skupiamy się na klasycznej drodze krzyżowej czternastostacyjnej. W ciągu ostatnich 20 lat pojawiły się innowacje w tym względzie, polegające na dodaniu piętnastej stacji albo przyjęciu tzw. stacji biblijnych⁵, zdarzają się też przypadki rozważania w ramach nabożeństwa innych treści — nawet Bożego Narodzenia (Uczcijmy, 2013, s. 76) — można mieć jednak wątpliwości, czy to jeszcze jest realizacja tego samego gatunku⁶. Najpowszechniej odprawiana droga krzyżowa liczy, jak wspomniano, czternaście stacji o określonej tradycyjnie treści.

² Na przykład w ogrodzie opactwa w Gościkowie-Paradyżu (Lubuskie) czy w kościele Franciszkanów w Jaśle (Podkarpacie).

³ Nabożeństwo drogi krzyżowej w klasycznej postaci powstało w XVII w., już wcześniej jednak istniały podobne nabożeństwa pasyjne (Kopeć, 1994, s. 15).

⁴ Zob. na ten temat m.in. Makuchowska, 1994, s. 107–112; Sieradzka-Mruk, 2016, s. 219–225.

⁵ Na temat wyżej wymienionych oraz innych innowacji gatunkowych w drodze krzyżowej zob. Sieradzka-Mruk, 2014, *passim*.

⁶ Z drogi krzyżowej wyrosło także nowe nabożeństwo o treści wielkanocnej — tzw. droga światła, odprawiana m.in. w Krakowie w kościele Kapucynów.

CZĘŚĆ ANALITYCZNA

Oto zestawienie najpopularniejszych tytułów:

- I „(Pan⁷) Jezus (przez Piłata) na śmierć skazany/osądzony”.
- II „(Pan) Jezus bierze krzyż na (swoje) ramiona”.
- III „(Pan) Jezus po raz pierwszy pod krzyżem upada”.
- IV „(Pan) Jezus spotyka (Najświętszą Maryję Pannę) Matkę swoją”.
- V „(Szymon) Cyrenejczyk / Cyreneusz / z Cyreny pomaga nieść/dźwigać krzyż (Panu) Jezusowi”.
- VI „(Święta) Weronika ociera twarz (Panu) Jezusowi”.
- VII „(Pan Jezus) po raz drugi pod krzyżem upada”.
- VIII „(Pan) Jezus pociesza płaczące niewiasty”.
- IX „(Pan) Jezus po raz trzeci pod krzyżem upada”.
- X „(Pan) Jezus z szat obnażony”.
- XI „(Pan) Jezus do krzyża przybity”.
- XII „(Pan) Jezus na krzyżu umiera”.
- XIII „(Pan) Jezus z krzyża zdjęty”.
- XIV „(Pan) Jezus złożony w grobie”.

Taki lub nieco zmieniony zestaw tytułów powtarza się w całym badanym okresie, znacznie rzadziej jednak pod koniec XX w. i obecnie (np. Anioł, 1902; Brewiarzyk, 1912; Paulini, 1938; Jakiel, 1946; Wojdecki, 1985; O Krzyżach, 2013).

Zmiany mogą polegać na przykład na użyciu synonimów lub rozwijaniu zdania o dodatkowe określenia, przy zachowanym schemacie składniowym. Interesujący jest zakres tych modyfikacji oraz pojawianie się tytułów innowacyjnych, tu widoczne są bowiem różnice w różnych okresach XX w.

Na początku XX w. nazwy stacji pod względem składniowym mają postać zdań lub oznajmień (równoważników zdania) z imiesłowem przymiotnikowym biernym (por. np. Pisarek, 1967, s. 40). Konstrukcje typu „Jezus do krzyża przybity” będziemy uważać za równoważniki zdania ze względu na możliwość wprowadzenia czasownika w formie osobowej (np. *zostaje, jest*) — XI „Jezus (zostaje) do krzyża przybity” (Podgórze, 1903, s. 22) lub „Jezus (jest) do krzyża przybijany” (Bochnia, 1900, s. 19). Taka właśnie bez wyjątku jest struktura składniowa nazw w badanym materiale od początku XX w. aż do I wojny światowej.

Nazwy te pełnią wyraźnie funkcję informatywną, czyli deskrypcyjną w ujęciu M. Rutkowskiego (2001, s. 13), to znaczy mają za zadanie jasno poinformować uczestnika nabożeństwa o treści danej stacji. Było to uzasadnione szczególnie na początku XX w., kiedy to droga krzyżowa nie była jeszcze nabożeństwem

⁷ Elementy fakultatywne piszę w nawiasie, warianty oddzielałem ukośnikiem.

znany wszystkim wiernym. Początkowo tylko kościoły franciszkańskie miały przywilej erygowania stacji (ograniczenie to zniesiono w 1871 r.), upowszechnienie nabożeństwa następowało jednak stopniowo (Kopeć, 1994, s. 17). Jak sprawdziłam, również nie w każdym modlitewniku na początku XX w. można było to nabożeństwo znaleźć.

Mimo wymienionych cech wspólnych pojawiają się w tym okresie tytuły odbiegające od wymienionych, np. bardziej rozbudowane. Niekiedy zmieniają one nieco interpretację danego wydarzenia.

Przykładowo: obok najczęstszego sformułowania nazwy stacji XII „Jezus na krzyżu umiera” (np. Chrząszcz, 1914, s. 262) znajdujemy tytuł „Jezus na krzyżu w górę wyniesiony umiera” (Podgórze, 1903, s. 23), a nawet „Jezusa przybitego na krzyż podnoszą w górę” (Aniół, 1902, s. 378). Wydaje się więc, jakby niektórzy autorzy koncentrowali się na fakcie podniesienia krzyża, a nie na śmierci Chrystusa. Staje się to bardziej zrozumiałe w kontekście słów Jezusa: „A ja, gdy zostanę nad ziemię wywyższony, przyciągnę wszystkich do siebie. To powiedział, zaznaczając, jaką śmiercią miał umrzeć” — dodaje ewangelista (J 12,33, BT). Zapewne mamy tu też związek ze świętem Podwyższenia Krzyża Świętego. Wzniesienie Jezusa na krzyżu ma więc charakter symboliczny.

Z kolei przy stacji XIII obok najczęstszego połączenia „Jezus z krzyża zdjęty” mamy współrzędne wypowiedzenie „...i na łonie Matki (swojej) złożony” (np. Brewiarzyk, 1912, s. 316) — najczęściej tego rodzaju tytuł pojawia się od początku XX w. do Soboru Watykańskiego II. Wydaje się, że ilustruje on większą niż obecnie maryjność przedsoborowych tekstów, w których przeżycia Matki Boskiej stanowią wyjątkowo ważny temat.

Dość dużą wariantywnością odznacza się stacja VIII z najczęstszym tytułem „Jezus pociesza płaczące niewiasty” (np. Brewiarzyk, 1912, s. 311). Przy tej stacji używane są czasowniki *pociesza*, *cieszy*, *naucza*, *poucza*, *napomina*, *upomina*, *mówi*, *przemawia*, *spotyka*. Zdecydowanie najczęstszy, szczególnie w pierwszej połowie XX w., jest wyraz *pociesza*. *Cieszy* w tym znaczeniu jest archaizmem występującym tylko wyjątkowo na początku minionego stulecia (Aniół, 1902, s. 367), natomiast pozostałe czasowniki pojawiają się przez cały badany okres, częściej jednak pod koniec XX i na początku XXI w. (np. Chmiel, 2006, s. 43; Korża, 2013⁸). Problematyczna wypowiedź Jezusa w Ewangelii (Łk 23, 28–31) brzmi dzisiaj:

„Córki jerozolimskie, nie płaczcie nade Mną; płaczcie raczej nad sobą i nad waszymi dziećmi! Oto bowiem przyjdą dni, kiedy mówić będą: «Szczęśliwe niepłodne łona, które nie rodziły, i piersi, które nie karmiły» [...] Bo jeśli z zielonym drzewem to czynią, cóż się stanie z suchym?»” (BT, 1990, s. 1211).

⁸ Przy tekstach zaczerpniętych z internetu nie podajemy numerów stron.

Najwyraźniej wielu autorów, szczególnie późniejszych, wbrew tradycyjnemu ujęciu, jest zdania, że mamy tu do czynienia z innym aktem mowy niż pocieszenie.

Pozostałe, mniej poważne modyfikacje polegają między innymi na rozwijaniu wypowiedzeń w tytułach o dodatkowe określenia, szczególnie o przydawki przymiotne, ale nie tylko. Niektóre z tych określeń odwołują się do różnych wrażeń zmysłowych, wzrokowych, dotykowych czy nawet smakowych, co pozwala lepiej wyobrazić sobie daną scenę:

V „Jezusowi krzyż **ciężki** nieść pomaga Szymon Cyrenejczyk” (Grudziądz, 1906, s. 199).

VI „Jezusowi twarz **skrwawioną i upłwaną** ociera św. Weronika” (Chrząszcz, 1914, s. 250).

X „Jezus ze (sic!) szat obnażony, **octem żółcią i mirrą napawany**” (Podgórze, 1903, s. 19).

III „Jezus **omdlały** pierwszy raz upada pod krzyżem” (Wadowice, 1903, s. 16).

VII „Jezus drugi raz upada pod krzyżem **w bramie sądowej**” (Wadowice, 1903, s. 32).

Są też określenia wprowadzające element ekspresywny i/lub wartościujący (a zatem pełniące funkcję ekspresywną i impresywną zarazem), np.:

IV „Jezus spotyka się z **bolesną** Matką swoją” (Anioł, 1902, s. 355).

VI „Weronika skrwawioną i **zeszpeconą** twarz Jezusowi ociera” (Podgórze, 1903, s. 12).

XI „Jezus do krzyża **okrutnie** przybity” (Wadowice, 1903, s. 48).

II „Jezus bierze krzyż na **zbołale** ramiona swoje” (Wadowice, 1903, s. 12).

Inne dodatkowe określenia to: *Pan* w stosunku do Jezusa, *Najświętsza Panna* w stosunku do Maryi, *święta* w stosunku do Weroniki. Na początku XX w. najbardziej rozbudowane określenia dotyczą Maryi, np. IV „Jezus spotyka się z **Najświętszą Panną** Matką Swoją” (Grudziądz, 1906, s. 197).

Określeń tych jest wyraźnie mniej w II połowie XX w., a niemal zanikają pod koniec stulecia⁹ — w nowszych tytułach pojawia się prawie wyłącznie słowo *Matka*.

Szyk wypowiedzeń może być rozmaity. Istnieje jednak wyraźna tendencja do umieszczania czasownika (w formie osobowej lub imiesłowu) na końcu wypowiedzenia, np. XII „Pan Jezus na krzyżu umiera” (Wielicki, 1912, s. 280), I „Jezus od Piłata na śmierć skazany” (Podgórze, 1903, s. 4). Wydaje się, że jest to wpływ składni łacińskiej. Z kolei imię własne *Jezus* lub zastępujące je określenia *Chrystus* i *Zbawiciel* pojawiają się często w pozycji inicjalnej, niezależnie od tego, czy pełnią funkcję podmiotu czy dopełnienia, np.: VI „Jezusowi twarz

⁹ Co jest zbieżne z obserwacjami języka modlitwy (Makuchowska, 1998; Sieradzka-Mruk, 2018). Modlitewna etykieta językowa ulega uproszczeniu.

ociera św. Weronika” (Grudziądz, 1906, s. 201), V „Jezusowi krzyż ciężki nieść pomaga Szymon Cyrenejczyk” (Chrzęszcz, 1914, s. 248), XI „Jezusa do krzyża przybijają” (Aniół, 1902, s. 375). Wydaje się, że oba te zjawiska mają związek ze strukturą tematyczno-rematyczną wypowiedzenia.

W okresie od I wojny światowej aż do Soboru Watykańskiego II podstawowa część nazw stacji staje się jeszcze bardziej schematyczna, i to nawet w tekstach w całości dość innowacyjnych (Kiersnowski, 1926; Haduch, 1921). Wciąż używa się szyku z czasownikiem w pozycji finalnej, który to szyk musi być już wtedy odbierany jako archaiczny, zapewne zabieg ten ma służyć uwzniośleniu. Znikają dodatkowe określenia ekspresywne i inne, przez co nazwy te stają się krótsze. Realizują najczęściej podstawowy wariant danego tytułu.

W pewnej grupie tekstów mamy już jednak do czynienia z innowacjami składniowymi.

Wciąż najczęstsze są omówione wcześniej zdania i oznajmienia, ale pojawiają się też rzeczowniki odczasownikowe (forma określana niekiedy jako *gerundium*), a w związku z tym tytuły przyjmują formę tzw. zawiadomień (Pisarek, 1967, s. 38), np. XIII „Zdjęcie Ciała z krzyża” (Antoniewicz, 1923, s. 71), XI „Przybicie Jezusa do krzyża” (Tom. Tromb., 1933, s. 83), II „Podjęcie krzyża”, XII „Konanie na krzyżu” (Opole, 1960, s. 440, 444). Po raz pierwszy w badanym materiale pojawiają się te formy w 1916 r., wówczas był to jednak odosobniony przypadek (Franciszkanie, 1916, s. 11–31).

Zdecydowanie przełomowym momentem wydaje się Sobór Watykański II (1962–1965) — jak się okazuje, wydarzenie to miało wpływ na zjawiska z różnych poziomów językowych¹⁰. Innowacyjność zapoczątkowana przez sobór z czasem nasila się coraz bardziej.

Przykładowo w tekstach posoborowych zwiększa się liczba krótkich¹¹, jedno-wyrazowych tytułów, składniowo będących zawiadomieniami, które nie tyle informują, co sygnalizują dane wydarzenie, np. IV „Matka”, VI „Weronika” (Rys, 2013, s. 19, 25), I „Wyrok” (Młodziej, 2003, s. 86), XIV „Grób” (Prawdy, 2013). Zakłada się najwyraźniej, że uczestnik nabożeństwa zna już treść stacji, więc funkcja informatywna odsuwa się na dalszy plan.

Należy zwrócić uwagę na to, że często tytuły wzbogacają interpretację tekstu¹². We współczesnych tekstach przykładowo obok tradycyjnego tytułu stacji XIV

¹⁰ Pisałam o tym w wielu opracowaniach, np. Sieradzka-Mruk, 2016, s. 219–225.

¹¹ U niektórych autorów jednak jest odwrotnie: uwagę zwracają właśnie długie tytuły, np. XI „Wielkie milczenie zapanowało w całym stworzeniu: Syn Boży został przybity do krzyża” (Poznań, 2013, s. 46).

¹² W tym wypadku być może należy mówić o wymienionej przez M. Rutkowskiego funkcji aluzyjnej w sensie relacji do szeroko rozumianej sytuacji, tu — kontekstu biblijnego czy teologicznego. Nie znaczy to jednak, że takie tytuły nie informują. Wydaje się, że granica między funkcją deskrypcyjną a aluzyjną jest płynna (por. Rutkowski, 2001, s. 18).

„Jezus w grobie złożony” mamy cały szereg tytułów poruszających temat zmartwychwstania: „Poprzez grób” (Ryś, 2013, s. 47), „Chrystus żyje” (Abramek, 1994, s. 54), „Pełnia życia” (Gorzandt, 1994, s. 75), „Nadzieja” (Młodziej, 2003, s. 94) lub dłuższy tytuł „Jezus złożony w grobie w oczekiwaniu zmartwychwstania” (Chmiel, 2006, s. 74). Mamy tu do czynienia z postulowanym przez teologów dowartościowaniem elementu paschalnego (Kopeć, 1994, s. 24–25), ale też być może odpowiada to po prostu na potrzebę wiernych, aby zamknąć nabożeństwo wielkopostne optymistycznym akcentem.

Inne tytuły ukierunkowujące interpretację to np.: V „Bądź bliżnim” (Grudniok, 1994, s. 83), II „Potrzeby innych” (Smoliński, 2017, s. 58), X „Godność chrześcijanina” (Smoliński, 2017, s. 60). Odnoszą one wydarzenia pasyjne do problematyki moralnej z życia współczesnych. Należy wyjaśnić, że teksty religijne często zbudowane są na zasadzie analogii (Wojtak, 2004b, s. 108). Podobieństwo między sytuacją ze świata *sacrum*, np. przedstawioną w Biblii, a życiem codziennym człowieka ma wskazywać odbiorcom właściwą drogę postępowania. Można tu zatem mówić o funkcji aluzyjnej, ponieważ nazwa odnosi się do sytuacji odbioru (Rutkowski, 2001, s. 18). Jak pisałam obszerniej w innym miejscu (Sieradzka-Mruk, 2016, s. 223), wspomniana zasada analogii odgrywa o wiele większą rolę w nabożeństwie posoborowym niż wcześniej — przez przywoływanie konkretnych problemów współczesnego świata. Ma to też związek ze znacznym udziałem funkcji impresywnej (w tym funkcji perswazyjnej i dydaktycznej).

Okazuje się, że podkreślanie wspomnianej analogii mogą służyć kategorie fleksyjne użyte w tytułach, jak np. liczba mnoga w następujących przykładach: I „Stacja niesłusznie potępianych”, III „Stacja upadających pod krzyżem na początku drogi”, X „Stacja publicznie wydrwionych” (Maliński, 1994, s. 299–303).

Wykorzystanie takich form wskazuje na to, że tekst nabożeństwa nie mówi wyłącznie o Jezusie, ale odnosi się do innych ludzi, w tym być może do uczestników nabożeństwa.

Jeszcze wyraźniej jest to widoczne w najnowszym tekście „Droga krzyżowa epidemii” (Węgrzyniak, 2020). Oto przykładowe tytuły stacji: I „Zostaliśmy skazani na epidemię”, II „Bierzemy krzyż na swoje ramiona”, III „Upadamy z powodu nonszalancji”. Tu ważną rolę w interpretacji tekstu odgrywają kategorie liczby mnogiej i 1. osoby czasownika.

Z kolei w tytułach jednego z tekstów używa się nietypowo 2. osoby czasownika: I „Zostałeś skazany na śmierć”, V „Przyjmujesz pomoc Szymona z Cyreny”, XII „Umierasz na krzyżu” (Bories, 2000, s. 9–16). Zwroty do Jezusa podkreślają aspekt modlitewny tego nabożeństwa, który w zasadzie jest obecny mniej lub bardziej wyraźnie we wszystkich badanych tekstach.

Na funkcję impresywną wyraźnie wskazuje użycie trybu rozkazującego i bezokolicznika w innym tekście, np. XI „Bądź ofiarny”, XIII „Kochaj jak Matka”, I „Nie sądzić”, III „Podnieść na duchu” (Grudniok, 1994, s. 81–86).

Mówiąc o tej funkcji, należy też zauważyć, że w wielu współczesnych tytułach, podobnie jak było na początku XX w., chociaż w innej nieco postaci, pojawiają się wyrażenia wartościujące. Często są to rzeczownikowe nazwy wartości, jak *miłość, dobroć, godność, tryumf*, czy antywartości: *tragedia pomyłki, osamotnienie, klęska, krzywda*; także przymiotniki i przysłówki, np. *ofiarny, czysty, niesprawiedliwie, niesłusznie*. Oto przykłady: XIV „Złożenie Jezusa w grobie — klęska czy tryumf?” (Poznań, 2013, s. 48), XIV „Nadzieja” (Młodzież, 2003, s. 94), XII „Osamotnienie” (Smoliński, 2017, s. 60), X „Prawo do godności” (Abramek, 1994, s. 52), I „Stacja niesłusznie potępianych” (Maliński, 1994, s. 300), XI „Bądź ofiarny” (Grudniok 1994, s. 85).

Leksemy tego typu mogą też wskazywać na różne interpretacje danego wydarzenia, np. wspomniane już niewiasty jerozolimskie ze stacji VIII mogą być określone jako *życzliwe i współczujące* albo *placzące*: „Jezus spotyka **współczujące** kobiety” (Chmiel, 2006, s. 43), „Życzliwe niewiasty bezradne wobec Umęczonego, ale On je pociesza” (Poznań, 2013, s. 45), „**Placzące** serca” (Smoliński, 2017, s. 59).

Na przykładzie tej stacji możemy zaobserwować też stopniowy proces usuwania archaizmów: chociaż również w najnowszych tekstach dominuje leksem *niewiasty*, w kilku z nich został on już zastąpiony przez *kobiety* (natomiast na początku XX w. mieliśmy też do czynienia z hiponimem *matrony*): „Jezus cieszy płaczące matrony” (Aniół, 1902, s. 367), „Jezus spotyka współczujące kobiety” (Chmiel, 2006, s. 43). Podobnie nacechowane archaicznie określenie *na łonie Matki* ze stacji XIII zostało zmienione, chociaż tylko w jednym tekście na formę: „Na kolanach Matki” (Duda, 2013).

Pojawiają się nowe wyrazy, których nie łączylibyśmy raczej z językiem religijnym, zapożyczone i oficjalne, np. *konsekwencja* czy *egzekucja* (ten ostatni zamiast wyrazu *ukrzyżowanie*), albo przeciwnie — nacechowane potocznie¹³, np. *krytykanctwo* czy *zmordowany*: II „Konsekwencja” (Młodzież, 2003, s. 87), XI „Egzekucja” (Prawdy, 2013), „Weronika ociera twarz **zmordowanego** Jezusa” (Korża, 2013), IX „Krytykanctwo” (Smoliński, 2017, s. 60).

O ile wewnątrz tekstów rozważań zanik archaizmów i wyrazów nacechowanych podniosłe, a pojawianie się kolokwializmów to zjawiska dość częste, o tyle w tytułach stacji archaizmy utrzymują się dłużej, np. X „Jezus z szat **obnażony**”. W najnowszych tekstach tylko wyjątkowo pojawiają się inne określenia, np. „Z Pana Jezusa zdejmują szaty” (Skarbczyk, 1983, s. 162), „Nagi” (Ryś, 2013, s. 35) czy „Twoje całkowite огоłocenie” (Bories, 2000, s. 15). Wyraz *ogolocenie* jest terminem teologicznym (Rahner i Vorgrimler, 1987, s. 175), mamy tu więc do czynienia z pogłębianą interpretacją wydarzenia.

¹³ Współwystępowanie kolokwializmów i wyrazów książkowych we współczesnym języku religijnym wbrew pozorom nie jest rzadkim zjawiskiem (zob. Sieradzka-Mruk, 2016, s. 220).

Interesujące zmiany zaszły w przypadku jednego z bohaterów drogi krzyżowej zwanego w dawnych tekstach najczęściej *Szymonem Cyrenejczykiem*, rzadko *Cyreneuszem*, a obecnie wyłącznie *Szymonem z Cyreny*. Z pewnością najważniejszy wpływ miały tu funkcjonujące w danym okresie tłumaczenia biblijne (zob. Mt 27,32; Mk 15,21; Łk 23,26): *Szymon Cyrenejczyk* występuje w Biblii ks. J. Wujka (1923, s. 39, 61 i 99), *Szymon z Cyreny* w Biblii Tysiąclecia (1990, s. 1156, 1176 i 1211). *Cyreneusz* natomiast to zaadaptowana forma łacińska *Cyreneus* z Wulgaty (1994, s. 1572 i 1603).

W okresie posoborowym pojawiła się grupa tytułów wymagających większego wysiłku interpretacyjnego, zagadkowych, np. VI „Bez udawania” (Smoliński, 2017, s. 59), X „Prawda” (Młodziej, 2003, s. 91), II „Tajemnica i zadanie” (Gorzandt, 1994, s. 69), jak również opartych na metaforze: IV „Siewcy miłości” (Smoliński, 2017, 59), XIV „Prosty strój” (Smoliński, 2017, s. 61). Niektóre tytuły wykorzystują cytaty czy aluzje, np. XII „Śmierć zwarła się z życiem” (Duda, 2013) to cytaty z sekwencji wielkanocnej „Niech w święto radosne...”, XII „Ojczy” to przytoczone jedno z ostatnich słów Jezusa na krzyżu (Ryś, 2013, s. 41). Tu zatem funkcja aluzyjna jest widoczna jako odniesienie nazwy do szeroko rozumianego kontekstu, przy czym w tym szczególnym przypadku można by użyć również terminu funkcja intertekstualna (Rutkiewicz, Skowronek, 2004, s. 43).

Ciekawe są także nazwy oparte na paronomazji albo na antytezie, np. VIII „Pocieszenie pocieszających” (Duda, 2013), X „Bogactwo ubóstwa” (Duda, 2013). Antyteza, a więc środek oparty na kontraście, okazuje się szczególnie popularna, np. XIV „Pogrzeb nieśmiertelnego” (Duda, 2013), XIII „Pan Jezus przybity do krzyża przez swoich **wrogów** zostaje zdjęty przez **przyjaciół**” (Poznań, 2013, s. 47), I „Człowiek sądzi Boga” (Gorzandt, 1994, s. 69).

Są to środki przyciągające uwagę, a zatem mamy do czynienia także z funkcją fatyczną, jednakże podporządkowaną impresywnej (por. Loewe, 2007, s. 9–10), podobnie jak funkcji impresywnej podporządkowana jest tu też funkcja estetyczna. Zabiegi te mogą być dla odbiorcy źródłem przyjemności płynącej z rozwiązywania zagadki, np. rozpoznania źródła cytatu czy aluzji albo ze znalezienia związku między tytułem a treścią stacji. Z drugiej strony jednak podają wskazówkę do głębszej interpretacji danego wydarzenia pasywnego. Zjawiska takie odnotowywano niejednokrotnie we współczesnych tytułach literackich (Markiewicz, 1998) czy prasowych (Skowronek, 2000; Wojtak, 2004a; Wojnowska, 2008). W przypadku nabożeństwa drogi krzyżowej pojawiają się dopiero w tekstach posoborowych.

PODSUMOWANIE

Wydaje się zatem, że można wyróżnić trzy nieostro ograniczone fazy ewolucji nazw stacji w XX w. W pierwszej fazie występowały tytuły o funkcji przede

wszystkim informatywnej i dość ściśle określonej budowie składniowej. Tytuły te przejawiały pewną wariantywność, polegającą głównie na wzbogacaniu o określenia emocjonalne, wartościujące oraz grzecznościowe. W drugiej fazie nastąpiła pewna stabilizacja nazw, tytuły stały się krótsze i bardziej schematyczne. Jeśli chodzi o składnię, pojawiły się tytuły w formie zawiadomień, oparte przede wszystkim na rzeczownikach odczasownikowych. W trzeciej fazie pojawiają się krótkie jednowyrazowe tytuły, które jedynie sygnalizują dane wydarzenie lub też nie tyle informują, co sterują interpretacją; na ogół są to zawiadomienia w formie rzeczownika w mianowniku. Formy nacechowane podniosłe ustępują miejsca codziennemu, niekiedy potocznemu słownictwu. Niektóre tytuły w tym okresie przyciągają uwagę przez zastosowanie cytatów, antytez, paronomazji czy niekonwencjonalnych metafor. Wciąż jednakże utrzymują się też tytuły tradycyjne.

Nazwy stacji drogi krzyżowej odzwierciedlają zmiany nie tylko w dyskursie religijnym, ale też w języku ogólnym. Najbardziej oczywiste jest usuwanie niektórych archaizmów, ale obserwujemy też związany z tym zwrot od podniosłości w stronę języka potocznego, upraszczanie etykiety językowej, dowartościowanie nowości i aktualności, dążenie do przyciągnięcia uwagi odbiorcy, np. poprzez gry komunikacyjne. Zjawiska te w dyskursie religijnym należy wiązać z soborowym hasłem Jana XXIII *aggiornamento* ('unowocześnienie, aktualizacja'), które dało impuls do radykalnych niekiedy zmian w języku religijnym, w tym wypadku do przełamania tradycyjnego ujęcia gatunkowego. Istotne również jest hasło *nowej ewangelizacji* Jana Pawła II polegającej na dążeniu do przyciągnięcia ludzi ochrzczonych, którzy odeszli od Kościoła. Należy jednak podkreślić, że na poziomie ogólniejszym większość wymienionych tendencji znana jest również ze współczesnego języka telewizji, internetu, reklamy czy literatury, a zatem ma w dużej mierze charakter ogólnokulturowy.

SKRÓTY ŹRÓDEŁ CYTOWANYCH¹⁴

Abramek — Abramek, R.J. (1994). Proszę Cię, abys był przy mojej krzyżowej drodze. W: J.J. Kopeć (red.), *Droga krzyżowa, Duchowość nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów polskich* (s. 48–54). Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów.

Aniół (1902?)¹⁵ — Droga Krzyża Jezusowego to jest nabożeństwo, które, kiedy kto nabożnie odprawi, otrzyma te odpusty, które otrzymują nawiedzający miejsca św. w Jeruzalem. W: *Aniół*

¹⁴ Stosuję ortografię i interpunkcję oryginalną.

¹⁵ Bardzo często, szczególnie w starszych modlitewnikach, pomijano datę wydania (czasami także miejsce, nazwę wydawnictwa lub inne dane). Zwykle można jednak ustalić przybliżoną datę na podstawie zamieszczonej w modlitewniku tablicy świąt ruchomych albo daty imprimatur. Również niekonsekwencje w podawaniu nazw wydawnictw są odzwierciedleniem danych z karty tytułowej.

- Stróż chrześcijanina katolika. Zbiór modłów i pieśni służący dla dusz pobożnych. Z dodatkiem nieszpórów i pieśni łacińskich* (s. 345–388). Grudziądz: Wydawnictwo dzieł katolickich G. Jalkowskiego.
- Antoniewicz — Antoniewicz, K. (1923). *Droga krzyżowa. Siedm uwag o siedmiu boleściach N.P. Marji. Kwiateczki misyjne. Przez krzyż do nieba. Wianek krzyżowy*. Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów.
- BT (1990) — *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum.
- BW (1923) — *Biblia to jest księgi Starego i Nowego Testamentu, z łacińskiego na język polski przełożone przez ks. d. Jakóba Wujka*. Warszawa: Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne.
- Bochnia (1900) — *Droga Krzyżowa ułożona przez św. Leonarda de Porto Mauricio, które to nabożeństwo corocznie w kolizeum (sic!) w Rzymie uroczyście się obchodzi*. Bochnia: nakładem księgarni W. Hillenbranda.
- Bories — Bories, M. (2000). Zanurzeni w Twoją śmierć i zmartwychwstanie, W: M. Bories, *Droga Krzyżowa i Sakramenty* (s. 7–18). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek.
- Brewiarzyk (1912?) — *Droga Krzyżowa czyli Stacje Męki Pańskiej*. W: *Brewiarzyk terycyrski kieszonkowy* (s. 304–317). [b.m.].
- Chmiel — Chmiel, J. (2006). *Akademicka droga krzyżowa ulicami starego Krakowa*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Chrząszcz (1914) — *Droga Krzyża Jezusowego, którą, gdy kto nabożnie odprawi, otrzyma te odpusty, które otrzymują nawiedzający miejsca św. w Jeruzalem*. W: J. Chrząszcz (oprac.), *Jezus, Maryja, Józef, moi niebiescy Towarzysze w życiu i śmierci. Książka do nabożeństwa dla wygody chrześcijan-katolików* (s. 238–268). Warszawa i Wimperk (Czechy): Zakład katolickich wydawnictw i drukarnia J. Steinbrenera.
- Duda — Duda, M. (2005). *Droga Krzyżowa z Janem Pawłem II*. <https://liturgia.wiara.pl/doc/419094>. Droga-Krzyżowa-z-Janem-Pawłem-II (dostęp: 15.03.2013).
- Franciszkanie (1916) — *Droga Krzyżowa w 14 stacyach ułożona dla pożytku wiernych*. Kraków: nakładem oo. franciszkanów.
- Gorzandt — Gorzandt, A. (1994). Wstanę i pójdę do ojca, W: J.J. Kopeć (red.), *Droga krzyżowa. Duchowość nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów polskich* (s. 69–75). Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów.
- Grudniok — Grudniok F. (1994). Parafialna droga krzyżowa. W: J.J. Kopeć (red.), *Droga krzyżowa. Duchowość nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów polskich* (s. 81–86). Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów.
- Grudziądz (1906?) — *Droga Krzyża Jezusowego to jest nabożeństwo, które, gdy kto nabożnie odprawi, otrzyma te odpusty, które otrzymują nawiedzający miejsca św. w Jeruzalem*. W: *Wyborek czyli krótki sposób nabożeństwa codziennego dla rzymsko-katolików z dodatkiem pieśni*. (s. 188–220). Grudziądz: Wydawnictwo dzieł katolickich G. Jalkowskiego.
- Haduch — Haduch, H. (1921). *Śladami Chrystusa. Krótkie rozmyślenia na temat drogi krzyżowej*. Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów.
- Jakiel (1946) — *Stacje Drogi Krzyżowej*. W: S. Jakiel, *Modlitewnik (mszałik)*. b.r.w. (s. 56–65). Przemysł: nakładem związku Caritas diecezji przemyskiej.
- Kiersnowski — Kiersnowski, K. (1926). *Przez Golgotę ku udoskonaleniu*. Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów.
- Korża — Korża, H. (2013). *Droga krzyżowa w intencji trzeźwości narodu*. <http://oat.com.pl> (dostęp: 15.03.2013).
- Maliński — Maliński, M. (1994). Droga krzyżowa, W: J.J. Kopeć J.J. (red.), *Droga krzyżowa, Duchowość nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów polskich* (s. 299–303). Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów.
- Młodzież (2003) — *Ważny, T. Droga krzyżowa dla młodzieży*. W: T. Ważny. *Pójdę z Tobą drogą krzyża* (s. 86–95). Kraków: Wydawnictwo „Fides”.

- Nadzieja (2013) — Świerżawski, W. Droga wiary, nadziei i miłości. W: W. Świerżawski. *Odgadnąć krzyż. Drogi krzyżowe* (s. 90–97). Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- O Krzyżach (2013) — *Droga Krzyżowa o Krzyżach i Kapliczkach przydrożnych*. www.dominikanie.com (dostęp: 15.03.2013).
- Opole (1960) — Droga krzyżowa. W: *Mszał. Modlitewnik* (s. 439–446). Opole: Wydawnictwo Św. Krzyża.
- Paulini (1938) — *Droga krzyżowa. Gorzkie Żale i kilka pieśni wielkopostnych*. Częstochowa: nakładem oo. paulinów na Jasnej Górze.
- Podgórze (1903) — *Droga krzyżowa. Gorzkie żale. Wybór pieśni o męce Pańskiej*. Podgórze: nakładem L. Poturalskiego.
- Poznania (2013) — Świerżawski, W. Krzyżowa droga poznania Prawdy. W: W. Świerżawski. *Odgadnąć krzyż. Drogi krzyżowe* (s. 41–48). Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Prawdy (2013) — *Droga Krzyżowa III (Prawdy)*. www.dk.homilie.org (dostęp: 15.03.2013).
- Ryś — Ryś, G. (2013). *Droga krzyżowa. Pielgrzymka 2011*. Kraków: Wydawnictwo „eSPe”.
- Smoliński — Smoliński, L. (2017). Droga krzyżowa. Miłosierny w miłosiernych. Za Jezusem z kard. Van Thuanem. W: L. Smoliński, *Modlitwy rodzinne* (s. 58–61). Kraków: Dom Wydawniczy „Rafael”.
- Skarbczyk (1983) — Droga krzyżowa. W: *Skarbczyk modlitw i pieśni* (s. 158–164). Katowice: Księgarnia Świętego Jacka.
- Tom. Tromb. V — Tomanek, R., Trombala, F. (1933). V Nabożeństwo Drogi Krzyżowej. W: R. Tomanek, F. Trombala, *Królewska Droga Krzyża. 12 Nabożeństw Drogi Krzyżowej* (s. 75–88). Cieszyn: nakładem Dziedzictwa bł. Jana Sarkandra dla Ludu Polskiego na Śląsku.
- Uczcijmy (2013) — Świerżawski W., Uczcijmy krzyż odwieczny. W: W. Świerżawski. *Odgadnąć krzyż. Drogi krzyżowe* (s. 75–80). Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Wadowice (1903) — *Droga Krzyżowa Zbawiciela świata Jezusa Chrystusa czyli Stacye rzymskie podług od stoletnych (sic!)*. Wadowice: nakładem i drukiem Franciszka Foltina.
- Ważny — Ważny, T. (2003). Pójdę z Tobą drogą krzyża. Kraków: Wydawnictwo „Fides”.
- Węgrzyniak — Węgrzyniak, W. (2020). *Droga krzyżowa epidemii*. <https://blog.gosc.pl/ksWojciechWęgrzyniak/2020/03/27/Droga-krzyzowa-epidemii> (dostęp: 2.04.2020).
- Wielicki (1912) — Droga Krzyżowa. W: *Zdrowaś Marja. Zbiór modlitw. Zebrał i ułożył J. Wielicki* (s. 256–287). Warszawa: Drukarnia St. Niemiry i Synów.
- Wlg (1994) — *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Wojdecki (1985) — Drugi sposób rozważania drogi krzyżowej. W: W. Wojdecki (oprac.). *Wierzę w Ciebie, Boże żywy* (s. 383–389). Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.

LITERATURA

- Breza, E. (1998). Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy) [Names of objects and institutions connected with modern civilization (chrematonyms)]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish Proper Names. Encyclopedia] (s. 343–361). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Gałkowski, A. (2011). *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim* [Chrematonyms in the cultural-use function. An onomastic comparative study on Polish, Italian, French material]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Kopeć, J.J. (1994). Droga krzyżowa, *Duchowość nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów polskich* [Stations of the Cross. Spirituality of the devotion and anthology of contemporary Polish texts]. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów.
- Kosyl, C. (2001). Chrematonimy [Chrematonyms]. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* [Contemporary Polish Language] (s. 447–452). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Loewe, I. (2007). *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej* [Paratextual genres in mass media communication]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Makuchowska, M. (1994). Zmiany we współczesnym języku religijnym [Changes in contemporary religious language]. W: S. Gajda, Z. Adamiszyn (red.), *Przemiany współczesnej polszczyzny* [Changes of contemporary Polish language] (s. 107–112). Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich — Instytut Filologii Polskiej.
- Makuchowska, M. (1998). Etykieta w modlitwie [Etiquette in prayer]. W: S. Gajda i H. Sobeczko (red.), *Człowiek — dzieło — sacrum* [Human — work — sacrum] (s. 321–326). Opole: Uniwersytet Opolski — Instytut Filologii Polskiej.
- Markiewicz, H. (1998). Tytuły dzieł literackich [Titles of literary works]. W: H. Markiewicz, *Zabawy literackie* [Literary activities] (s. 11–32). Kraków: Oficyna Literacka.
- Okoniowa, J. (2007). Ideonim — pomiędzy nazwą własną a metatekstem [Ideonim — between proper noun and metatext]. W: A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch i K. Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze* [New proper names — new research trends] (s. 73–79). Kraków: Wydawnictwo Pandit.
- Pisarek, W. (1967). *Poznać prasę po nagłówkach! Nagłówki wypowiedzi prasowej w oświeceniu lingwistycznym* [Know the press by their headlines! Headlines of press texts in light of linguistics]. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa”.
- Rahner, K. i Vorgrimler, H. (1987). *Mały słownik teologiczny* [A small theological dictionary]. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Rutkowski, M. (2001). Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych [Preliminary characteristics of the functions of proper nouns]. *Onomastica*, 46, 7–29.
- Rutkowski, M. i Skowronek, K. (2004). *Media i nazwy. Z zagadnień onomastyki medialnej* [Media and names. The problems of onomastics in media]. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Sieradzka-Mruk, A. (2014). Innowacje gatunkowe współczesnej drogi krzyżowej [Innovations in the speech of the contemporary Way of the Cross]. W: P. Żmigrodzki, S. Przędzek-Kisielak (red.), *Bogactwo współczesnej polszczyzny* [The richness of contemporary Polish language] (s. 309–316). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Sieradzka-Mruk, A. (2016). „*Radość i nadzieja, smutek i trwoga*” w nabożeństwie drogi krzyżowej. *Wybrane aspekty ewolucji dyskursu religijnego w XX wieku na przykładzie leksyki dotyczącej uczuć* [„The joys and the hopes, the griefs and the anxieties” in the Stations of the Cross Worship. Selected aspects of the development of religious discourse in the 20th century on the basis of vocabulary related to emotions]. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sieradzka-Mruk, A. (2018). Kategoria superlatywu w dawnych i współczesnych tekstach nabożeństwa drogi krzyżowej [The category of superlatives in former and new texts of the Stations of the Cross]. W: R. Przybylska, M. Rak i A. Kwaśnicka-Janowicz (red.), *Historia języka, dialektologia i onomastyka w nowych kontekstach interpretacyjnych* [A history of language, dialectology and onomastics in new interpretative contexts] (s. 181–189). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Skowronek, K. (2000). Między *Bluszczem* a *Cosmopolitan*. Tytuły polskich czasopism kobiecych XX wieku [Between *Bluszcz* and *Cosmopolitan*. Titles of Polish magazines for women in the 20th century]. *Onomastica*, 45, 269–289.
- Wojnowska, J. (2008). Cechy i funkcje tytułu w tekście publicystycznym na przykładzie felietonów J. Hennelowej i J. Podsiadły [Properties and functions of titles in journalistic texts on the examples of J. Hennelowa’s and J. Podsiadły’s feuilletons]. *Język Polski*, 88(1), 29–38.

- Wojtak, M. (2004a). *Gatunki prasowe* [Press genres]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wojtak, M. (2004b). Styl religijny w perspektywie genologicznej [Religious style in genological perspective]. W: S. Mikołajczak, T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś* [The language of religion, past and present] (s. 104–113). Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.

SUMMARY

NAMES OF THE STATIONS IN THE WAY OF THE CROSS SERVICE (CHANGES IN THEIR STRUCTURE AND FUNCTION IN THE 20TH CENTURY)

The names of stations in the Way of the Cross may be used as titles of pictures and sculptures, each corresponding to a particular event in the Passion of Christ, or as titles of meditations. The article focuses on the second meaning, but the trends of the development of both kinds of names are similar. The study is based on material consisting of about 200 texts of the service that have been published from the beginning of the 20th century to the present (2020). The purpose of the article is to describe the changes that have taken place in the 20th century, a period of particularly turbulent changes in religious discourse. The article deals with the function, syntactic structure and features of style, such as the use of archaic or colloquial vocabulary. These properties are considered in connection with social and cultural changes. At the beginning of the analyzed period, it was customary to use relatively long titles, which informed the participant or reader about a particular event using expressive and evaluative lexis. Those titles gradually gave way to short, schematic names. Since the Second Vatican Council, titles of a new type have appeared. Their purpose is to attract the attention of the recipient. They are based on a riddle, a contrast, allusions, etc. Therefore, the recipient derives satisfaction from deciphering the puzzle or finding the source of the quote or allusion. These phenomena are known from research on the language of press or fiction, but they can also be linked to current trends in the so-called new evangelization.

Keywords: ideonyms, Stations of the Cross, Vatican II, religious language

ONIMICZNY OBRAZ ŚWIATA W TŁUMACZENIU
POPRAZ JĘZYK TRZECI
NA PRZYKŁADZIE ANTRONIMÓW
W ZBIORZE „ZBIERACZ POROSTÓW”
AUTORSTWA ZHANG WEIA¹

Słowa tematyczne: antroponomastyka, lingwistyka kulturowa, antroponimy chińskie, językowy obraz świata, onimiczny obraz świata

WSTĘP

Artykuł łączy teorię językowego obrazu świata, onomastyki i przekładoznawstwa. Egzemplifikacją problematyki są antroponimy występujące w opowiadaniach „Zbieracz porostów” autorstwa Zhang Wei², przetłumaczonych na język polski poprzez język trzeci — niemiecki.

Przekład onimów jest trudnym zadaniem dla tłumacza. Czasem ułatwia je zleceniodawca lub autor, np. w przypadku „Władcy Pierścieni” (zob. Jakiel i Jarosz, 2013) czy gry „Pokemony” (zob. Yin-Poole, 2011) określono dokładnie, że nazwy własne należy przełożyć tak, by odbiorca tekstu docelowego zrozumiał ich pierwotne znaczenie³. Często jednak tłumacz nie dostaje jasnych wytycznych i decyzyj o strategii tłumaczeniowej podejmuje sam.

Autorka niniejszego artykułu występuje w roli tłumaczki-badaczki, która odnosi się do swojego działania, poddaje analizie własny wytwór i zachodzący w niej samej proces, stosując ogólnodostępne narzędzia językoznawcze. Zdaje

¹ Za krytyczne uwagi do tekstu dziękuję dr Izabeli Olszewskiej i dr. hab. Waldemarowi Czachurowi, prof. UW, oraz red. Mirosławie Buczyńskiej, za konsultacje sinologiczne Kamili Szuty.

² Zhang Wei, ur. 1956, chiński autor nowel i opowiadań, laureat wielu nagród literackich (więcej zob. http://www.homabooks.com/general/books/east_asia/china/1050.php#author).

³ „[...] so other people overseas understand the original meaning we had from the Japanese. We try not to dilute the meaning” (Yin-Poole, 2011).

się zatem wymykać z ram zakreślonych stwierdzeniem Dębskiego: „Metodologia badań translatorycznych musi wyciągnąć konsekwencje z faktu, że badacz nie ma bezpośredniego dostępu do procesów językowych w myśleniu tłumacza” (Dębski, 2006, s. 12). Niesie to jednak ze sobą określone ograniczenia i może utrudniać bezstronną analizę.

Celem prezentowanego opracowania jest zasygnalizowanie problematyki ukrytego w onimach i otwieranego przez nie językowego obrazu świata kultury wyjściowej oraz związanych z tym wyzwań dla tłumacza w sytuacji tłumaczenia pośredniego, czyli wykonywanego z innego tłumaczenia, a nie z oryginału.

1. ONIMY I ADRESATYWY JAKO NOŚNIKI (TŁUMACZONEGO) JĘZYKOWEGO OBRAZU ŚWIATA

W rozumieniu tekstu, a więc i jego przekładu, ważna jest semantyczna spójność tekstu. Gicala podkreśla za Labochą, że nie mówimy tu tylko o koherencji wewnętrznej tekstu, ale także o tym rodzaju spójności, „który tkwi nie w samych tekstach, ale w umysłach ludzi (w zdolnościach poznawczych) i ich wiedzy o świecie [...]” (Gicala, 2018, s. 43; zob. także Labocha, 2000). Patrząc na tę kaskadową konstrukcję, jaką jest tłumaczenie (do tego w opisywanym tutaj przypadku tłumaczenie przez język trzeci), musimy mówić o spójności na wielu poziomach: 1) o wewnętrznej spójności semantycznej tekstu wyjściowego, 2) jego spójności z wiedzą o świecie odbiorcy (a więc o adekwatności doboru środków językowych do przedstawienia obrazu tego świata w tekście), 3) o spójności translatu z oryginałem, 4) o spójności translatu z wiedzą o świecie odbiorcy translatu, i wreszcie: 5) o spójności między pkt. 2 a 4, czyli takiej, która pozwala odbiorcy translatu zrozumieć oryginał, czytając produkt końcowy. W przypadku tłumaczenia przez język pośredni zachować należy spójność między językiem wyjściowym a pośrednim i między dwoma dodatkowymi światami.

Dostępne i stosowane przez tłumaczy strategie pozwalają na przybliżenie lub oswojenie innego obrazu świata lub dostosowanie go do tego znanego odbiorcy (domestykacja), czy też na mobilizację odbiorcy do poznania kręgu kulturowego, z którego pochodzi tekst wyjściowy (egzotyzacja). Poprzez trafnie dobrane techniki przeniesienia tłumacz zbliża odległe od siebie obrazy świata, redukuje to, co obce, do tego, co znane. Tłumaczenie to praktyka uczytelniania treści obcych dla określonej grupy kulturowej.

Zasadniczo w kognitywnej teorii przekładu należy przyjąć, że „przekład jest re-konstrukcją sceny, odtwarzającą wymiary obrazowania obecne w oryginale — zatem ekwiwalencja przekładu to ekwiwalencja obrazowania, a jednostką tłumaczeniową jest pojedynczy obraz [...]” (Gicala, 2018). Jednym z postulatów

zorientowanej kognitywnie translatoologii jest rozpatrywanie procesu tłumaczenia jako „przekład[*u*] języków i światów, a nie wyłącznie jako językow[*ego*] transfer[*u*]” (Pieciul-Karmińska, 2007, s. 9). Za skopos w tak rozumianym procesie przekładu przyjąć więc należy adekwatny transfer obrazu do języka i kultury docelowej. Obraz wyjściowy i docelowy pozostają w nieustannym wzajemnym dialogu⁴ i muszą być poddawane nieustannej negocjacji dyskursywnej. Posługując się za Katanem (por. Katan, 1999) metaforą góry lodowej, Gicala pokazuje relacje między tym, co widoczne (tekstem), a tym, co niewidoczne — kulturą, tradycją, realiami języka wyjściowego, tożsamością, rytuałami (por. Gicala, 2018, s. 59). To w nich zanurzony jest widoczny dla nas tekst. To one tworzą ukazany w języku (standardowy lub nie) obraz świata i to je właśnie tłumacz winien po pierwsze odnaleźć (czy raczej mieć świadomość ich istnienia i świadomie ich poszukiwać), po drugie — adekwatnie przenieść do języka docelowego.

Tam, gdzie wspomniane elementy, będące składowymi JOS-u (lub DOS-u)⁵, korespondują z możliwym do rekonstrukcji w języku docelowym obrazem świata, kwestia ta nie podlega rozważaniom. Istotna staje się tam, gdzie występują elementy (lub całe obrazy) obce dla kultury docelowej, a więc inaczej reprezentowane w jej języku. To dla nich tłumacz musi wybrać jednolitą strategię, najpierw jednak je zidentyfikować i zbadać⁶. Postrzeganie obcości w tekście tłumaczonym opierać się może, jak wskazuje Lewicki, na odmienności językowej, kulturowej lub religijnej i aksjologicznej (Lewicki, 2000, s. 20). Jeśli w danym tekście obcość występuje, to jest ona aktywizowana w procesie odbioru przez czytelnika translatu (idealny tłumacz będzie ją w idealnym przypadku zidentyfikował), co dzieje się za pomocą sygnałów obcości, a więc jej potencjalnych nośników, które dadzą się zidentyfikować na poziomie jednostek tekstu oraz cech struktury tekstu. Lewicki wymienia osiem rodzajów jednostek tekstu będących potencjalnymi sygnałami obcości, a wśród nich nazwy własne i formy adresatywne (por. Lewicki, 2000, s. 45–49). Z jednej strony mogą one sygnalizować obcość. Z drugiej zaś są znakiem o wymiarze społecznie relewantnym (por. Kalverkämper, 1978, s. 35), tekstem, w którym zakodowany jest obraz świata danej kultury. W przypadku

⁴ Gicala wprowadza rozumienie negocjacji językowej jako dialogu między profilem JOS (językowy obraz świata), który w tekście źródłowym ujawnia się jako JOS niestandardowy, a profilami JOS w języku i kulturze docelowej (por. Gicala, 2018).

⁵ Na gruncie polskim teoria językowego obrazu świata (JOS) została rozwinięta i ugruntowana przez J. Bartmińskiego, S. Niebrzegowską, W. Chlebdę, rozszerzona jako teoria dyskursywnego obrazu świata (DOS) przez Czachura (2011).

⁶ Tłumacz (jak i badacz JOS-u czy DOS-u w ujęciu przede wszystkim kontrastywnym) dysponuje oczywiście całym repertuarem metod i instrumentów językoznawczych, przede wszystkim z nurtu kognitywistycznego, od tych ściśle związanych z semantyką, jak jednostki prymarne i elementarne, słowa kluczowe, czy semantykę prototypu po Krytyczną Analizę Dyskursu (KAD).

translatu to tłumacz, decydując się na określoną formę nazwy własnej, dokonuje wyboru między „swojskim” a „obcym” (por. Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 70–83).

Kompleksowa analiza antroponomastykonu w ujęciu lingwistyki kulturowej daje możliwość dekodowania obrazu relacji i podziałów społecznych, tradycji, historii czy nawet upodobań politycznych i wyznawanych wartości⁷.

Imię, zwłaszcza w użyciu adresatywnym, zawiera informację o rodzaju relacji między uczestnikami komunikacji, w szerszym kontekście nie tylko o relacjach i dystansie między tymi konkretnymi uczestnikami aktu komunikacyjnego, lecz także o normach odnoszących się do dystansu i relacji interpersonalnych w danym kręgu kulturowym w ogóle. W nawiązaniu do A. Wilkonia (1970), H. Kalverkämpera (1978) i E. Rzetelskiej-Feleszko (2006) tak rozumiem funkcję społeczną nazw własnych, które są nośnikami doświadczeń i wartości, treści symboliczno-emocjonalnych oraz sposobu postrzegania świata. W tym sensie antroponimy są nośnikiem obrazu świata i niejako „oknem” na ten świat. W sytuacji transferu tekstu do kręgu kulturowego, w którym relacje te mają zupełnie inne tradycje, są inaczej budowane i pielęgnowane, a więc inaczej wyrażane w języku, tłumacz musi zastosować środki kompensujące, które oddadzą pożądaną efekt. Już nawet tak bliskie sobie na pozór kultury, jak choćby polska i brytyjska, mają tu przecież różne normy i systemy (por. Biel, 2007, s. 516, 520). Język polski cechuje się dużymi możliwościami stopniowania dystansu (choćby przez *deminutiva* i *augmentativa*, czy też połączenie „pani Basiu”), podczas gdy na przykład w angielskim skala tych możliwości jest mniejsza. W języku chińskim natomiast, który jest oryginalnym językiem omawianych opowiadań, występuje np. leksem *Lao*, który „pokazuje [...] respekt [...]. Więc [do] ludzi starszych od siebie albo braci właśnie mówimy używając »Lao«, czyli »starszy« [...] osoba, którą [autor] opisuje prawdopodobnie jest starsza, albo [...] jest wyżej postawiona [...]”⁸. W kulturze chińskiej możliwe jest sygnalizowanie różnicy pokoleń czy stanu lub pozycji społecznej przy użyciu środków leksykalnych. „Dla odróżnienia pokoleń męskich dodaje się przed nazwiskiem stary (老 *Lǎo*), mały (小 *Xiǎo*). Taki sposób określania kogoś jest efektem odróżniającym dwa pokolenia, jak również jest wyróżnieniem sentymentalnym” (Zhongguo, 2014)⁹. Obie te cząstki, *Lǎo* i *Xiǎo*, występują w wersji niemieckiej analizowanego materiału.

Przeniesienie antroponimów chińskich na języki europejskie jest dodatkowo o tyle trudne, że w języku chińskim wszystkie imiona są znaczące, ich ważnym elementem jest też forma graficzna znaku (por. Galewska, 2019, s. 266–267),

⁷ Więcej na temat imion jako nośników wartości patrz (Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 9–30).

⁸ Cytaty to transkrypcja fragmentu nagrania, które przekazała mi sinolog Kamila Szuty.

⁹ Więcej na temat antroponimów chińskich patrz np. Zawadzki, 2015, s. 20 i n.

która przy transkrypcji naturalnie zanika, a nawet gdyby tłumacz zdecydował się na jej pozostawienie, czy to w nawiasie czy w przypisie, byłyby dla większości czytelników znaczeniowo pusta. Konstatując za Galewską, „[p]roblem polega [...] na tym, że każda nazwa własna w języku chińskim otwiera ścieżki mentalnego dostępu do wyjątkowo dużej liczby domen, podczas gdy ta sama nazwa transkrybowana nie otwiera właściwie żadnych domen dla użytkownika języka docelowego. W języku chińskim onimy oprócz znaczenia leksykalnego mają bogate znaczenia asocjacyjne” (Galewska, 2019, s. 267).

Tłumacząc poprzez język pośredni i zachowując w pamięci to, co powiedziano wyżej o wewnętrznej i wzajemnej semantycznej spójności tekstów i światów wyjściowych i docelowych w rozumieniu Gicali i Labochy, a także o specyfice onomastykonu chińskiego, należy zwrócić szczególną uwagę na zawarty w omawianych tutaj artefaktach językowych obraz społeczeństwa wiejskiego w Chinach końca XX w.

W kontekście omawianego problemu skoposem jest taki transfer onimów chińskich do języka polskiego (za pośrednictwem języka niemieckiego), który odda ich wszystkie funkcje, przede wszystkim zaś socjologiczną (społeczną) i ekspresywną (por. Wilkoń, 1970, s. 89–95; 105–112), pokazując różnice generacyjne i społeczne uczestników komunikacji (bohaterów analizowanych opowiadań).

2. ONIMY W TŁUMACZENIU

Onimom w tłumaczeniach poświęcono w literaturze przedmiotu już wiele uwagi, omawiając je zarówno w kontekście ich przekładalności w ogóle (a także zasadności terminu „tłumaczenie” w odniesieniu do nazw własnych) (np. Kalverkämper, 1978), ich przekładalności i ewentualnych strategii/technik przekładu w literaturze dla dzieci czy fantasy (np. Jakiel i Jarosz, 2013; Kromp, 2008), jak i ich treści kulturowej i socjolingwistycznej (np. Cataldi, 2009; Kosyl, 1983; Thurmair, 2002; Wilkoń, 1970). Tak bogata tradycja badawcza nie wymaga tu szczegółowego omówienia, lecz tylko ogólnego przypomnienia dokonanych ustaleń.

W kontekście literackich tekstów tłumaczonych na inne języki można wyróżnić za Lewickim (2000) trzy grupy nazw własnych, obecnych w translacji¹⁰:

- 1) w oryginalnym brzmieniu, nieadaptowane — powodują egzotyzację tekstu,
- 2) odczuwane jako obce, adaptowane fonetycznie,
- 3) popularne w obu kulturach, nieodczuwane jako obce (por. Lewicki, 2000, s. 46 i n.).

¹⁰ U Lewickiego na przykładzie pary języków rosyjski/polski.

W omawianym materiale grupa trzecia nie występuje w ogóle, niemal wszystkie antroponimy (poza *Minzi* → *Gabi*) należą do grupy pierwszej, adaptowanej graficznie.

Tematem wielu badań stały się także techniki i strategie przeniesienia¹¹ nazw własnych do tekstu w języku docelowym. W naszym odczuciu wyboru tych technik¹² należy zawsze dokonywać dla konkretnej nazwy, mając na względzie jej najważniejszą funkcję w tekście. Onomastykon każdego utworu literackiego nie jest raczej jednorodny, ale składa się zarówno z nazw znaczących, jak i pustych, rzeczywistych i fikcyjnych, trudno zatem traktować je jednakowo, poszczególne techniki należy jednak podporządkować skoposowi i strategii nadrzędnej.

W zależności od rodzaju onimów w tekście wyjściowym oraz ustalonego celu nadrzędnego tłumacz może posłużyć się (patrz także Jakiel i Jarosz, 2013, s. 98 i n.):

- 1) formą paralelną (Hengst, 2005, s. 82 i n.) (*Paul* → *Paweł*, pamiętać jednak należy o tym, że mamy tutaj możliwe przesunięcie, *Paulus* w języku łacińskim jest imieniem mówiącym (łac. *paulus* ‘mały, drobny’), w języku polskim imieniem pustym),
- 2) reprodukcją (Hejwowski, 2004, s. 76–85),
- 3) tłumaczeniem funkcjonalnym lub quasi-funkcjonalnym (substytucją) (Debus, 2002, s. 97; por. Hejwowski, 2004, s. 38–47),
- 4) tłumaczeniem bezpośrednim elementów transparentnych semantycznie¹³ (por. Debus, 2002, s. 97).

Czy zastosowane w badanym tłumaczeniu techniki umożliwiają odbiorcy tekstu docelowego odczytanie zakodowanego w onimach obrazu świata kultury wyjściowej? Czy dla odbiorcy tekstu w języku polskim czytelna jest pierwotna funkcja społeczna chińskich antroponimów?

Starając się odpowiedzieć na te pytania, nie można stracić z oczu pewnych ograniczeń, które tłumacz napotyka w swojej pracy, jak w tym konkretnym przypadku brak znajomości języka wyjściowego i brak dostępu do oryginału, co uniemożliwiło konsultację sinologiczną. Niemal zawsze ograniczeniem jest duża decyzyjność redakcji i wydawnictwa.

¹¹ Termin uważam za bardziej adekwatny niż „przekład” czy „tłumaczenie” nazw własnych (por. Kalverkämper, 1978, s. 86 i n.).

¹² Na poziomie strategii przeniesienia *nomina propria* tłumacz musi zdecydować o najważniejszej dla tłumaczenia tekstu funkcji nazw własnych, co ma znaczenie w sytuacji nazw znaczących (*imiona mówiące/speaking names/redende* lub *sprechende Namen*).

¹³ W tej grupie uwzględniłam także tłumaczenie synonimiczne w ujęciu H. Kautza (por. Kautz, 2000, s. 131) i syntagmatyczne w ujęciu K. Hejwowskiego (por. Hejwowski, 2004, s. 76–85), które R. Jakiel i J. Jarosz rozumieją jako osobne techniki (por. Jakiel i Jarosz, 2013, s. 98).

3. KORPUS, ANALIZA SPÓJNOŚCI TEKSTU NIEMIECKIEGO I TRANSLATU

Analizowany zbiór „Baummoos pflücken” składa się z dziesięciu opowiadań napisanych w latach 1983–1987.

Tabela 1. Zestawienie tytułów opowiadań i ich tłumaczeń

Tytuł niemiecki	Tytuł polski
Der Kristallsee	Kryształowe jezioro
Der Schneesturm am Meer	Śnieżycza nad morzem
Der Pfeifenkopf	Cybuch
Die Tabakblätter	Liście tytoniu
Baummoos pflücken	Zbieranie porostów
Was heißt „aufgeregt sein“?	Co to jest „ekscytacja”?
Die fantastische Nacht des Regens	Fantastyczna deszczowa noc
Minzi aus dem herbstlichen Wald	Gabi z jesiennego lasu
Das Lächeln der Eiche	Dąb się śmieje
Die auf dem Boden verstreut liegenden Blätter	Kobierzec jesiennych liści

Wersję polską tekstów opublikowało Wydawnictwo Adam Marszałek jako część serii wydawniczej składającej się z siedmiu tytułów¹⁴. Jest ona tłumaczeniem z języka niemieckiego, w którym jednak nigdy nie wydano powyższych opowiadań, co wpłynęło znacząco na jakość przekazanego materiału — nie są to teksty gotowe do druku, z pewnością bez korekty redaktorskiej. Każde opowiadanie jest osobnym tekstem, nie tworzą one cyklu i nie łączą się w żaden sposób ani miejscem, ani bohaterami, ani akcją. Widać w tym materiale niespójność wynikającą z pracy kilku tłumaczy nad tekstem niemieckim¹⁵, bardzo prawdopodobne wydaje się, że tłumacze zmieniali się nawet w obrębie jednego tekstu.

Przypuszczenie to potwierdza analiza stylometryczna, wykonana na korpusie tekstów niemieckich za pomocą narzędzia WebSty¹⁶ (wersja multilingwalna). Największe podobieństwo wykazuje para tekstów: „Baummoos pflücken” i „Der Kristallsee”, które kształtuje się na poziomie 0,27, najmniejsze zaś (na poziomie 0,10)

¹⁴ Seria obejmuje następujące zbiory: „Lis i wino”, „Zakątki Chin. Sekrety pola kukurydzy”, „Jesienny gniew i inne opowiadania”, „Ratuj artystę!”, „Winogrona w deszczu jesiennym”, „Morski wiatr”, „Zbieracz porostów”.

¹⁵ Ustna informacja przekazana autorce przez redaktorkę Kingę Sołowiej, rozmowa telefoniczna z czerwca 2018 r.

¹⁶ Narzędzie dostępne pod adresem: <http://ws.clarin-pl.eu/webstym1.shtml> (dostęp: 9.09.2019).

wykazują teksty „Der Kristallsee” i „Die auf dem Boden verstreut...”. Warto w tym miejscu podkreślić, że przy analizie stylometrycznej przeprowadzonej dla gotowego translatu wartości współczynnika podobieństwa są wyższe. Największe podobieństwo w zakresie autorstwa wykazują według tej analizy teksty „Kobierzec...” i „Fantastyczna...” i jest to podobieństwo na poziomie 0,44. Najmniej podobne są teksty „Śnieżyca...” i „Fantastyczna...” — ich wskaźnik to 0,11.

Z tekstów wyekscerpowano 46 antroponimów, uwzględniono wszystkie występujące imiona, różne warianty pisowni — nawet jeśli ewidentnie wynikające z błędu — ujęto jako odrębną jednostkę. Tylko 6 to imiona żeńskie, a 40 męskie, odnoszą się one do 26 desygnatów męskich i 6 żeńskich.

Występujące w zbiorze antroponimy (niemieckie i polskie) prezentuje poniższa tabela, uwzględniająca ich podział na imiona męskie (♂) i żeńskie (♀):

Tabela 2. Zestawienie antroponimów niemieckich i ich odpowiedników polskich w badanym materiale

Tekst	Antroponim w tekście niemieckim	Ekwiwalent w tekście polskim	Uwagi
„Kryształowe jezioro”	Xu Baoce/Baoce/Bao Ce/Onkel Baoce ♂ Bruder Laoliu/Bruder Liu/Die alte Nummer Sechs ♂ Kleiner Linfa/Melonendämon ♂	Xu Baoce/Baoce/Wujek Baoce Brat Liu/Stary Liu Mały Linfa Arbuzowy Demon	Brat Liu
„Śnieżyca nad morzem”	Jin Bao/Panther ♂ der alte Gang ♂	Jin Bao/Pantera Stary Gang	
„Cybuch”	Onkel Lu ♂ Gu Youfa ♂	Wujek Lu Gu Youfa	
„Liście tytoniu”	Nianxi/Nianxu ♂ Der hinkende Laosi/ Der humpelnde Laosi/ Onkel Si ♂	Nianxi Kulejący Si/Wujek Si / Si/Kuśtykający Si	Kulejący Si — jedno wystąpienie w tekście
„Zbieranie porostów”	Songsong ♀ der alte Lu ♂ Dazhuang ♂ Xiaoban ♀	Songsong Stary Lu Dazhuang Xiaoban	
„Co to jest »ekscytacja«?”	Xiuhe/Xiuhu/Xiu Hu ♂ Jingdong/Jing Dong ♂ Jing Song ♂ Zhang Youquan ♂ Li Nan ♂ Caocao ♂ Nurhaci ♂	Xiuhu Jingdong/Jing Dong Jingsong Zhang Youquan Li Nan Caocao Nurhaci	Jingdong/Jing Dong — pozostawiono do decyzji redakcji

„Fantastyczna deszczowa noc”	-/-		
„Gabi z jesiennego lasu”	Minzi/Mizhi ♀ Wushu (der fünftälteste Onkel) ♂ Yongsheng ♂ Huisheng ♂	Gabi/Ghabi/Grabi starsza siostra Wushu Yongsheng Huisheng	Wushu w wersji niemieckiej wyjaśniono bezpośrednio w tekście, w wersji polskiej w przypisie jako [przyj. tłum.]
„Dąb się śmieje”	Erlengyan/Lengyan/ Onkel Lengyan ♂ der Alte Heigu ♂ Douer ♂ Xiaohan ♀ Xiaoliuiu ♀	Erlengyan/Wujek Lengyan Stary Heigu/Heigu Douer Xiaohan Xiaoliuiu	„Wujek Lengyan” w użyciu adresatywnym
„Kobierzec jesiennych liści”	Xiao Xiao ♀	Xiao Xiao	

Powyższe zestawienie ukazuje, jak różne techniki zastosował tłumacz w przeniesieniu badanego antroponomastykonu na język polski.

4. ZASTOSOWANE TECHNIKI PRZENIESIENIA ANTROPONIMÓW Z UWZGLĘDNIENIEM ICH FUNKCJI SPOŁECZNEJ

Pierwszym i oczywistym sygnałem obcości, pokazującym, że właśnie w antroponimach może kryć się inny świat, który otwiera się przed tłumaczem, była niekonsekwencja w przeniesieniu imion na język niemiecki, np. różny ich zapis: *Nianxi* vs *Nianxu*, *Baoce* vs *Bao Ce*. Dodatkowo w opowiadaniu „Kryształowe jezioro” w odniesieniu do tej samej osoby zamiennie występowały onimy: *Bruder Laoliu* (*Brat Laoliu*) / *Bruder Liu* (*Brat Liu*) / *Die alte Nummer Sechs* (*Stary Numer Sześć*). Oczywiście więc stało się, że zarówno *Lao*, jak i *Liu* w języku chińskim są apelatywami. Ponadto częśćka *Lao* pojawia się też w innych imionach, czasem zamiennie z *Onkel/Wujek* (*Laosi/Onkel Si* → *Laosi/Wujek Si*). O znaczeniu leksemu *Lao* piszę wyżej. W tłumaczonych opowiadaniach pojawia się także wspomniana wyżej częśćka *Xiao* (patrz tab. 2) w imionach żeńskich. Te środki leksykalne występują w badanym materiale w odniesieniu do 8 postaci męskich i 5 postaci żeńskich.

Drugim celem, po stworzeniu spójnego zbioru tekstów w języku polskim, stał się więc taki przekład onimów, który odda możliwie najlepiej ich funkcję społeczną, zaznaczenie starszeństwa i ewentualnego respektu dla danej osoby.

W polszczyźnie tradycyjnie były w użyciu środki zaznaczające status i wiek danej osoby: leksykalne (*panna/panienka/pani* vs *panicz/pan* przed imieniem

lub nazwiskiem) i słowotwórcze (Nowakowa/Nowakówna, Skarga/Skarżanka). Możliwości takie mają też oczywiście inne języki (wł. *signorina/signora*, fr. *mademoiselle/madame*), w tym niemiecki. Dość powszechne (w RFN usunięte z użycia w języku urzędowym dopiero w latach 80. ubiegłego stulecia, w NRD kilka lat później) było stosowanie leksemu *Fräulein*, który podobnie jak polskie *panna* sygnalizuje stan cywilny i wiek kobiety, do której się zwracamy. Rozróżnienie to, tak powszechnie stosowane jeszcze niedawno, dotyczy wyłącznie kobiet. Stosowane wprawdzie w latach 80. XX w. wspomniane leksemy nie są jednak paralelne do chińskich i nie mogły w związku z tym wystąpić w przekładzie. Zaproponowane leksomorfemy¹⁷ nie oddają istoty relacji społecznych, zawartych w leksemie *Lao* czy *Xiao*, siłą rzeczy więc nie występują one także w tłumaczeniu niemieckim. W wersji niemieckiej tłumacze zdecydowali się na tłumaczenie bezpośrednie transparentnej semantycznie części *Lao*, co ciekawą technikę tę zastosowano wyłącznie dla imion męskich, paralelna żeńska część *Xiao* nie jest w żadnym wystąpieniu przeniesiona na polski, pozostałe antropimy przeniesiono techniką reprodukcji.

Leksem *Lao* został przełożony jako *Onkel* → *Wujek* (4 wystąpienia), *Bruder* → *Brat* (1 wystąpienie) i *Alt* → *Stary* (4 wystąpienia). W większości przypadków konsekwentnie do niemieckiej wersji, w dwóch (w opowiadaniu „Dąb się śmieje” i „Kryształowe jezioro”) antropimy w wersji polskiej przełożono na język polski za pomocą mniejszej liczby ekwiwalentów: *Bruder Laoliu* / *Bruder Liu* / *Die Alte Nummer Sechs* → *Brat Liu*, *Stary Liu* i *Erlengyan/Lengyan* / *Onkel Lengyan* → *Erlengyan* / *Wujek Lengyan*, co w obliczu chaotycznego przekładu na język niemiecki znacząco wpłynęło na poprawę spójności tekstów.

Czy *wujek/brat/stary* rzeczywiście oddają starszeństwo oraz szacunek w stosunku do osoby, do której się zwracamy? Czy kreują te same obrazy? W tym wypadku w centrum zainteresowania jest wyłącznie wersja polska tekstu, ponieważ jednak powstała ona na bazie tłumaczenia niemieckiego, leksemy te zostaną zaprezentowane w obu językach. Poza oznaczeniem pokrewieństwa zarówno *wujek*, jak i *brat* używane są w znaczeniu:

„Mann [bekannter] männlicher Erwachsener” (pol. *mężczyzna [znajomy] dorosły płci męskiej*) (Dudenredaktion, b.d.), co ciekawe: z kwalifikatorem „język dzieci”. W polszczyźnie dzieci używają tego zwrotu podobnie — w stosunku do starszych od siebie mężczyzn, niekoniecznie spokrewnionych, dobrych znajomych rodziców. *Onkel* w niemieczyźnie ma także konotacje negatywne („der komische Onkel”, pol. *dziwny facet*), podczas gdy w polszczyźnie wyrażać może

¹⁷ Niem. *Höflichkeits-Lexomorphem*, pol. *leksomorfem wyrażający uprzejmość*, termin za Ackermannem i Kalverkämperem (Ackermann, 2018, s. 64; Kalverkämper, 1978, s. 135 i n.).

także poufałość (w formie „wujaszek”, „wujcio”), nie występuje raczej w znaczeniu negatywnym.

Bruder i *brat* to: „Mitmensch; jemand, mit dem sich jemand [freundschaftlich] verbunden fühlt”, pol. ‘bliźni; ktoś, z kim czuje się [przyjacielsko] związanym’ (Dudenredaktion, b.d.), „Kamerad, Genosse, enger Freund”, pol. ‘kolega, towarzysz, bliski przyjaciel’ (Wahrig 1986/91, s. 300), podobnie w polszczyźnie: ‘człowiek, z którym jest się związanym przyjaźnią, bliskimi stosunkami: a) o człowieku bliskim komuś ze względu na wspólne przeżycia [...] pochodzenie społeczne, narodowe itp.; o koledze, współtowarzyszu w służbie’ (SJPDor).

Zarówno dla leksemu *wujek*, jak i *brat* należałoby wykonać analizę ukrytego w nich JOS, co znacznie przekracza ramy tej pracy¹⁸. Opracowanie Tokarskiego dla hasła „brat” w drugim wariancie znaczeniowym w ramach „Słownika stereotypów i symboli ludowych” zdaje się potwierdzać, że wybór tego leksemu przez tłumacza był właściwy (zob. Tokarski, 1980).

Można powiedzieć, że znaczenia niem. *alt* i pol. *stary* się pokrywają. W przedmiotowym zbiorze najważniejsze jest użycie familiarne, które potwierdzają w niemieckim słowniku Wahriga (1986/91, s. 956) i stylistyczny (Drosdowski i Eckey, 1988, s. 50), w polszczyźnie słownik Doroszewskiego w drugim wariancie znaczeniowym. Dane te odnoszą się do użycia w wołaczach, w formach adresatywnych (dla polszczyzny w użyciu rzeczownikowym), dla przymiotnika podkreśla się doświadczenie, długie życie (SJPDor). Odpowiadałoby to semom ‘respekt’, ‘starszeństwo’ części *Lao* w chińskim.

Warte podkreślenia jest też imię *Gabi*, w języku niemieckim *Minzi* (opowiadanie „Gabi z jesiennej lasu”), które ze względu na występującą w tekście grę słów zostało przełożone funkcjonalnie. W języku niemieckim tłumacz zdecydował się na adaptację fonetyczną, a grę słów wyjaśnił w nawiasie¹⁹. W języku polskim wybrano odpowiednik funkcjonalny, umożliwiający oddanie zabawy słowem *Gabi/Grabi*. Odpowiednik pochodzi wprawdzie w wersji niemieckiej z obszaru jedzenia, w polskiej zaś z obszaru narzędzi, ale jest krótki, wymowny i pozostaje w kręgu słownictwa rolniczego i ogrodniczego, zrozumiałego dla przeciętnego odbiorcy polskojęzycznego.

¹⁸ Analiza JOS obejmuje różne typy danych: dane systemowe, tekstowe, pozyskiwane zwykle za pomocą ankiet dane przyjęzykowe (wywołane) (por. Niebrzegowska-Bartmińska, 2017, s. 18). Zinken (2016, s. 336) postuluje włączenie do tej matrycy interakcji codziennych. Nie było możliwe przeprowadzenie ankiet dotyczących użycia obu leksemów w latach 1980–1990, dlatego też opieram się na pierwszym typie danych. Utrudnia to uwzględnienie istniejących w polszczyźnie i niemieckiej różnic między znaczeniem leksykalnym a użytkowym omawianych jednostek.

¹⁹ „Mizhi bedeutet Reisfett” (przypis w materiale przekazanym w pliku Word). *Reisfett* to dosłownie „ryżowy tłuszcz”, określenie stosowane również jako niemiecki odpowiednik azjatyckiej potrawy *Nasi Lemak*.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Rozdzielenie tekstów między kilku tłumaczy w pierwszym etapie tłumaczenia naruszyło z całą pewnością pierwotną spójność każdego z pojedynczych tekstów i całego zbioru. Nadrzędnym celem tłumaczki było przywrócenie spójności w polskiej wersji materiału, na co mogła wpłynąć odpowiednio dobrana strategia translacji onimów. Istotne było przekazanie wszystkich pierwotnych funkcji występujących w tekście antroponimów, zwłaszcza ich funkcji społecznej.

Prezentowane wyżej wyniki analizy stylometrycznej zdają się także potwierdzać przypuszczenie i informację z wydawnictwa, że teksty na język niemiecki tłumaczyło kilka osób, co uwidoczniło się także przy przekładzie onimów. Należy gwoli sprawiedliwości zaznaczyć, że i w wersji polskiej zostawiono wiernie i konsekwentnie oddane onimy, poprawiając tylko oczywiste usterki (literówki, pisownia łączna/rozłączna)²⁰. Wyniki dla translatu pokazują natomiast, że po pierwsze sygnał tłumacza jest dość silny — widoczny jest wyraźny ślad tłumacza (przynajmniej w przypadku analizowanych tu tekstów), po wtóre, współczynnik spójności tekstu docelowego jest dużo wyższy, na co bez wątpienia miał wpływ adekwatny przekład onimów.

Badanie występujących w wersji niemieckiej onimów: *der Alte Heigu*, *der alte Lu*²¹ oraz *Onkel Si* pozwala przypuszczać, że między tekstem chińskim a niemieckim nastąpiła leksykalizacja *Lao*. Mogli to więc być *Laoheigu* i *Laolu* oraz np. *Laosi*, chociaż *Onkel* pojawia się w odniesieniu do bohatera o imieniu *Erlengyan* i jest to imię w niemieckim tekście wykorzystane w kilku miejscach jako *Onkel Lengyan*, co sugeruje, że *Er* ma podobną funkcję społeczną jak *Lao*.

Tylko w przypadku jednego imienia żeńskiego nie użyto wskazującego na różnice społeczne *Xiao*, wszystkie inne leksem ten zawierają, a zatem nie został on zleksykalizowany ani w niemieckiej, ani w polskiej wersji.

W przypadku imion męskich środek leksykalny *Lao* dotyczy 8 imion (20%), gdyby jednak uwzględnić imiona tylko w odniesieniu do osób, licząc różnie zapisane antroponimy jako jeden antroponim (np. *Laoliu* / *Brat Liu*), to otrzymujemy 26 desygnatów, do których odnoszą się męskie imiona i tym samym odsetek ten wzrasta do 33%. Liczba i użycie antroponimów pokazuje, że społeczeństwo chińskie wciąż silnie trzyma się tradycji kodowania w imionach i formach adresatywnych relacji międzyludzkich i podkreśla w ten sposób istniejące między uczestnikami komunikacji różnice generacyjne i społeczne.

²⁰ Zgodnie ze wskazówką redaktor: „Oczywiście chińskie zwroty (zapewne będą to imiona, ewentualnie miejsca) zostają nie zmienione” (e-mail z 08.06.2018, odpowiedź na prośbę tłumacza o wytyczne dla nazw własnych w całym cyklu, pisownia oryginalna).

²¹ Pisownia zgodnie z tekstem niemieckim — raz wielką, raz małą literą.

Analiza kwantytatywna badanego zbioru wykazała, że niemal 87% antropimów to imiona męskie. Wskazuje to na dominację mężczyzn w społeczeństwie chińskim w rejonach wiejskich w drugiej połowie ubiegłego stulecia. Antropimy żeńskie występują w połowie analizowanych opowiadań (5), w większości jednak to mężczyźni są głównymi bohaterami. Tylko w trzech opowiadaniach (30%) główną bohaterką jest kobieta, jednym z tych opowiadań jest „Fantastyczna deszczowa noc”, w którym bohaterka pozostaje bezimienna.

Obserwacja zastosowanych technik przeniesienia onimów nasuwa następujące pytania:

1. Czy nie byłoby bardziej adekwatne zastosowanie ekwiwalentu *Wujek* także w opowiadaniu „Kryształowe jezioro” (a więc *Wujek Liu* zamiast *Brat Liu*)?

Wydaje się, że tłumacz dobrze wybrał ekwiwalent *Bruder* → *Brat*, ponieważ w tym opowiadaniu mamy dwóch zbliżonych wiekiem bohaterów, których łączą wspólne przeżycia, praca i status społeczny. Występujący w tym opowiadaniu chłopiec, Mały Linfa, nie zwraca się do *Liu* nigdy bezpośrednio, a różnica generacyjna między nim a resztą bohaterów została zaznaczona przydawką *mały*, w kontrze do *stary*. Ważna wydaje się tutaj kwestia perspektywizacji — czy mówi narrator, czy też bohaterowie między sobą, co należałoby także uwzględnić.

2. Czy przymiotnik *stary* w funkcji przydawki przed imieniem nie jest nadwyżką tłumaczeniową (a więc błędem)?

Z jednej strony, jak wspomniano wyżej, zastosowanie *stary* jako odpowiednika niemieckiego *Onkel* jest w analizowanych tekstach trafny wyborem, pokazuje szacunek i doświadczenie, w użyciu rzeczownikowym *stary* używany jest familiarnie. Polskie „stary, ale jary” (niem. „alt, aber rüstig”) pokazuje łączone ze starszym wiekiem wytrenowanie, siłę fizyczną, z drugiej strony „stare” jest „to, co [...] dawne, nieaktualne” (SJP Dor), ktoś „wiekowy, w zaawansowanym wieku, leciwy, sędziwy [...]” (SJP PWN). Wydaje się jednak, że nie jesteśmy w stanie uniknąć różnego rozumienia leksemu *alt* (pol. *stary*), a kontekst dostatecznie wskazuje na wybrany przez autora wariant znaczeniowy.

3. Czy nie korzystniej dla tekstu było zostawić imiona transliterowane? (*Laoliu*, *Laosi*)?

Patrząc na pisownię np. imienia *Baoce* vs *Bao Ce* czy *Jingdong* vs *Jing Dong*, należałoby do zdecydowanej większości występujących w badanym zbiorze antropimów zastosować przede wszystkim technikę tłumaczenia elementów transparentnych semantycznie — zarówno *Bao*, jak i *Jing* oraz wspomniane już wielokrotnie żeńskie *Xiao* mogłyby wówczas przekazać więcej informacji na temat relacji społecznych w Chinach.

Pozostawienie onimów w wersji tylko zaadaptowanej graficznie pozwoliłoby mówić o jednolitej strategii translatorskiej dla całości zbioru, nie dałoby jednak możliwości przekazania funkcji społecznej chińskich antropimów. Trudno

wymagać od tłumacza takiej ingerencji w sytuacji tłumaczenia przez język trzeci, w którym często tłumacz powiela błędy, popełnione przez poprzednika i bez jasnych wytycznych ze strony redaktora, które powinny być jednolite dla całej serii. Wydaje się również, że dla czytelnika polskiego wszystko to, co zostało tu przedstawione, pozostaje na poziomie informacji „podskórnej”, nie odczuwa on tych niekonsekwencji, których tłumacz jest świadom.

W wersji polskiej tekstu przede wszystkim usunięto najbardziej oczywiste błędy, na przykład wprowadzono jednolite imiona dla tych samych postaci (m.in. ujednolicono zapis, w jednym przypadku zostawiono podwójną pisownię do decyzji redaktor tomu). Zlikwidowano także dublety: *Bruder Laoliu* został po prostu *Bratem Liu, Laosi* — *Wujkiem Si*.

Praca z onimami, poszukiwanie dla nich ekwiwalentów i analiza pokazują, że antroponymy i formy adresatywne są w swej funkcji społecznej nośnikiem językowego obrazu świata i „oknem na świat” zamkniętym w języku. Bardzo wyraźnie wskazują one na role i relacje społeczne oraz na relacje i różnice społeczne między uczestnikami komunikacji. Język chiński leksykalizuje te różnice określonymi przedrostkami (*Lao-*, *Er-*, *Xiou-*), takich lustrzanych możliwości nie ma ani język niemiecki, ani polski.

W podejściu kognitywnym do przekładu zaproponowana przez Gicalę metafora góry lodowej (por. Gicala, 2018, s. 59), zwłaszcza w konkretnym przypadku omawianych tu onimów, wydaje się uzasadniona. W badanym przykładzie antroponymy to tylko wierzchołek tej góry, jej niewidoczna dla nas podstawa to cały kontekst społeczno-kulturowy nadany opowiadaniom przez tradycję i zwyczaje w Chinach w latach 80. XX w.

Omówiona powyżej problematyka adekwatnego kulturowo przeniesienia onimów w tłumaczeniu przez język trzeci z materiału ułomnego, bez dostępu do tekstu oryginalnego, w sytuacji presji czasowej i budżetowej to tylko jedno z wielu wyzwań, z którymi tłumacz tekstów literackich musi się zmierzyć. Zastosowane w omawianym materiale techniki należy uznać za dobrane właściwie dla zamierzonego celu i możliwości. Między innymi te zabiegi z pewnością wpłynęły na znaczną poprawę koherencji tłumaczonego zbioru (patrz analiza stylometryczna niemieckich tekstów wyjściowych i wersji polskiej).

Praca na dalekim od doskonałości materiale i przez język trzeci nie jest na rynku tłumaczeniowym niestety niczym niezwykłym, zwłaszcza w odniesieniu do języków tzw. rzadkich. Włączenie osiągnięć badawczych onomastyki kulturowej do kanonu kształcenia tłumaczy w warunkach akademickich jest w tym świetle pilnym dezyderatem.

ŹRÓDŁO ONIMÓW

Wei, Z. (2019). *Zbieracz porostów*. Tłumaczenie: Edyta Grotek. Toruń: Time Marszałek Group.

LITERATURA

- Ackermann, T. (2018). *Grammatik der Namen im Wandel: Diachrone Morphosyntax der Personennamen im Deutschen*. Berlin–München–Boston: De Gruyter.
- Biel, Ł. (2007). Językowy obraz relacji interpersonalnych: różnice w wyrażaniu dystansu psychologicznego i społecznego w języku angielskim i polskim [A linguistic depiction of interpersonal relations: differences in expressing psychological and social distance in English and Polish.]. W: A. Szczęsny, K. Hejwowski (red.), *Językowy obraz świata w oryginalnej i przekładzie: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego w Warszawie w dniach 25–27 listopada 2005* (s. 513–522). Siedlce: Instytut Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski.
- Cataldi, A. (2009). Nieprzekładalność słownictwa a zawartość podtekstu kulturowego [The untranslatability of vocabulary and content with cultural overtones]. *Rocznik Przekładoznawczy. Studia Nad Teorię, Praktykę i Dydaktykę Przekładu*, 5, 69–81.
- Czachur, W. (2011). *Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien*. Wrocław: Atut Oficyna Wydawnicza.
- Dębski, A. (2006). Translatologia. Podstawowe problemy, stan i perspektywy badań, zainteresowania badaczy [Translatology. Basic problems, research status and perspectives, researchers' interests]. *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad Teorię, Praktykę i Dydaktykę Przekładu*, 2, 11–39. <https://doi.org/10.12775/RP.2006.001>
- Debus, F. (2002). *Namen in den literarischen Werken: (Er-)Findung — Form — Funktion*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Drosowski, G., Eckey, W. (1988). *Duden Stilwörterbuch der deutschen Sprache: Die Verwendung der Wörter im Satz*. Mannheim: Dudenverlag.
- Dudenredaktion (b.d.). *Duden online*. <https://www.duden.de>
- Galewska, K. (2019). Tłumaczenie chińskich nazw własnych w ujęciu kognitywnym [The translation of Chinese proper names: A cognitive approach]. *Onomastica*, 63, 263–278.
- Gicala, A. (2018). *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w przekładzie artystycznym* [Translating the image of the world. The linguistic image of the world in artistic translation]. Kraków: Universitas.
- Hejwowski, K. (2004). *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu* [A cognitive-communicative theory of translation]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hengst, K. (2005). Wege der Poetonomastik. W: A. Brendler, S. Brendler (red.), *Namenforschung morgen. Ideen, Perspektiven, Visionen* (s. 81–86). Hamburg: Baar-Verlag.
- Jakiel, R. i Jarosz, J. (2013). Zum Gebrauch der Übersetzungstechniken bei der Wiedergabe der Eigennamen in der deutschen Translation des Romans von J.R.R. Tolkien „The Lord of the Rings”. *Germanica Wratislaviensia*, 137(3471), 95–112.
- Kalverkämper, H. (1978). *Textlinguistik der Eigennamen*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Katan, D. (1999). *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. W: J. Munday (red.), *The Routledge Companion to Translation Studies* (s. 74–92). London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Kautz, U. (2000). *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München: Iudicium Verlag.

- Kosyl, C. (1983). *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Krompt, I. (2008). *Eigennamen in der deutschen und polnischen Kinderliteratur unter textlinguistischem und translatorischem Aspekt*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Labocha, J. (2000). Tekst (Text). W: U. Dąmbska-Prokop (red.), *Mała encyklopedia przekładoznawstwa* [A small encyclopedia of translation studies] (s. 230–233). Częstochowa: Educator.
- Lewicki, R. (2000). *Obcość w odbiorze przekładu* [Strangeness in the reception of translation]. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2017). Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie? *Etnolingwistyka*, 29, 11–28.
- Pieciul-Karminska, E. (2007). *Językowy obraz Boga i świata. O przekładzie teologii niemieckiej na język polski* [The linguistic image of God and the world: On the translation of German theological writings into Polish]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Sapir, E. (1978). Status lingwistyki jako nauki [The status of linguistics as a science]. W: E. Sapir, *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje* [Culture, language and personality. Selected essays] (s. 85–95). Warszawa: PIW.
- SJP — PWN (b.d.). Słownik języka polskiego PWN. <https://sjp.pwn.pl/sjp/stary-l;2523945.html>
- SJPDor — Doroszewski, W. (red.). (1997). *Słownik języka polskiego* [cyfrowy reprint wydania książkowego, opublikowanego w Warszawie w 1969 r.]. Warszawa: PWN. <https://sjp.pwn.pl/doroszewski>
- Thurmair, M. (2002). Eigennamen als kulturspezifische Symbole oder: Was Sie schon immer über Eigennamen wissen wollten. *Anglo germanica Online*, 2002–1, 84–102. <http://epub.uni-regensburg.de/25138/>
- Tokarski, R. (1980). Brat, brach, braciszek, braciec. W: J. Bartmiński (red.), *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny* [A dictionary of folk linguistic stereotypes. A trial issue] (s. 69–73). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wahrig, G. (1986/1991). *Deutsches Wörterbuch mit einem „Lexikon der deutschen Sprachlehre“*. Gütersloh–München: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Wilkoń, A. (1970). *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego* [Names in the works of Stefan Żeromski]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Yin-Poole, W. (2011, 23 lutego). The brains behind Pokemon Black and White. GameFreak reveals all in a rare interview. *Eurogamer*. <https://www.eurogamer.net/articles/2011-02-22-the-brains-behind-pokemon-black-and-white-interview>
- Zawadzki, J. (2015). *Dawna literatura chińska. Antologia i omówienie. Tom I (od początków do X w. n.e.)* [Ancient Chinese literature. An anthology and discussion. Volume I (from its origins to the 10th century AD)]. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Zhongguo (2014, 21 maja). Nazwiska i imiona w Chinach [Surnames and given names in China]. *Centrum Studiów Polska-Azja (CSPA)*. <http://www.polska-azja.pl/nazwiska-i-imiona-w-chinach/>.
- Zinken, J. (2016). Jakich danych potrzebuje etnolingwistyka porównawcza? *Etnolingwistyka*, 28, 334–336.

Źródła internetowe:

http://www.homabooks.com/general/books/east_asia/china/1050.php (dostęp: 19.02.2020).

SUMMARY

AN ONYMIC IMAGE OF THE WORLD IN TRANSLATION VIA A THIRD LANGUAGE ON THE EXAMPLE OF ANTHROPNYMS IN THE COLLECTION OF STORIES "BAUMMOOS PFLÜCKEN" (LIT. "THE LICHEN COLLECTOR") BY ZHANG WEI

The onymic image of the world in a translation through an intermediary language as exemplified by the anthroponyms in a collection of short stories "Baummoos pflücken" (lit. "The Lichen Collector") by Zhang Wei.

The article addresses the issue of the linguistic image of the world — reflected in proper names — and of its translation. Chinese onyms and their related forms of address contain information about mutual relations between the speaker and the named object, thus offering a better insight into social relations in small language and cultural communities. The challenge for the translator is not only to translate these onyms, but also to preserve their social function in the text. This has been exemplified in the article by a translation of a collection of short stories from Chinese to Polish through German, where the intermediary language adds another coherence layer. The theory of the linguistic image of the world and proper names *per se* are a starting point for a critical analysis of this specific translation in view of the translation of onyms and of their potential for conveying the image of the world. Emphasis is placed on the transfer of the social functions of onyms into the target language. The influence of onyms and of their consistent treatment in the translation on the coherence of the studied text has also been taken into account.

Keywords: anthroponomastics, cultural linguistics, Chinese anthroponyms, linguistic image of the world, onymic image of the world

JUSTYNA B. WALKOWIAK
<https://orcid.org/0000-0001-7301-4591>
justwalk@amu.edu.pl
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań, Polska

WSPÓŁCZESNE NAZWISKA POLAKÓW
O MOŻLIWEJ GENEZIE LITEWSKIEJ NIEOBECNE
W LPŽ, POŚWIADCZONE W KARTOTECE
ANTROPONIMICZNEJ LKI

Słowa tematyczne: polskie nazwiska, nazwiska pochodzenia litewskiego, etymologiczno-moty-
wacyjny słownik nazwisk, kartoteka, Instytut Języka Litewskiego

Niniejszy artykuł odwołuje się do szerszego opracowania (Walkowiak, 2019) współczesnych nazwisk polskich o genezie litewskiej (tj. o rdzeniu i/lub formancie litewskim), stanowiących ok. 2% spośród co najmniej 400 tys. nazwisk używanych współcześnie w Polsce (por. Rymut, 1999: vi). Stanowi jego uzupełnienie, wzbogacając go o poświadczenia nazwisk polskich podejrzewanych o litewską genezę, których nie udało się znaleźć w dwutomowym słowniku nazwisk litewskich „Lietuvių pavardžių žodynas” (LPŽ). Pomimo czasu, jaki upłynął od publikacji tego słownika, jest on do dziś podstawowym źródłem, które pomaga wykazać bądź przynajmniej uprawdopodobnić litewską genezę nazwisk, podobnie jak jego nieco uzupełniona postać elektroniczna (LPŽe)¹ oraz nieomal z nią tożsama litewska baza nazwisk „Pavardžių duomenų bazė”² (dalej PDB).

Przedstawione zarówno w ww. opracowaniu, jak i w niniejszym artykule nazwiska stanowią zatem z jednej strony uzupełnienie LPŽ, a z drugiej — poprzez obecność w materiale historycznym form polskich z sufiksem *-ski* oraz żeńskich na *-owa*, *-ówna* — także swoiste uzupełnienie „Antroponimii Polski” (por. Cieślíkowa, 2007–2016), w której Kresy północne są słabo reprezentowane, oraz poświęconej wyłącznie Kresom pracy L. Dacewicz (2014).

¹ <http://pavardes.lki.lt/>

² <http://lkiis.lki.lt/pavardziu-duomenu-baze>

LPŽ dotyczy XX w., jednak ma sporo luk, gdyż dane, na podstawie których go opracowano³, zbierano poprzez badania terenowe głównie na obszarze przedwojennej Republiki Litewskiej (Vanagas, 1976, 1994), badania terenowe nie objęły natomiast obszarów należących przed wojną do Polski (polsko-litewskie stosunki dyplomatyczne zostały nawiązane dopiero w roku 1938). Po wojnie te dane uzupełniano o nazwiska z przyłączonej do LSRR Wileńszczyzny, ale zapewne nie uwzględniono nazwisk Polaków przesiedlonych do Polski w latach 1944–1945 oraz 1957–1959 — łącznie blisko 200 tys. osób (Hryciuk, 2008, s. 85, 99), zaś przy uzupełnieniach dotyczących Kłajpedy i Wileńszczyzny posiłkowano się w znacznej mierze dokumentami (LPŽ I, s. 32). Ponadto, co podkreśla D. Mikulėnienė (2012), „w bardzo szczegółowym słowniku nazwisk litewskich (Lietuvių pavardžių žodynas) nie zostały zarejestrowane nazwy osobowe, które zachowały się w archiwum Karłowicza”⁴. Z tych wszystkich powodów LPŽ jest dla badacza nazwisk polskich pochodzenia litewskiego źródłem oczywiście fundamentalnym, ale w niektórych konkretnych przypadkach niewystarczającym, gdyż we współczesnym onomastykonie polskim istnieją nienotowane w LPŽ nazwiska, w wypadku których można zasadnie podejrzewać genezę litewską.

Dlatego cennym wsparciem w takich badaniach — i uzupełnieniem danych zawartych we wspomnianym opracowaniu (Walkowiak, 2019) — może być kartoteka nazw osobowych wyekscerpowanych z rękopiśmiennych i drukowanych źródeł historycznych z XVI–XIX w. (ok. 200 tys. papierowych fiszek⁵) gromadzona od kilku dekad w Instytucie Języka Litewskiego (LKI) w Wilnie. Sama lista tych źródeł — wśród których przeważają księgi metrykalne — jest pokazana, wypełnia oddzielny segregator kartoteki. Pojedyncza fiszka zawiera nazwisko (bądź antroponim o charakterze protonazwiska) w oryginalnym zapisie źródła (cyrylica, ligatury, dawne diakrytyki itp.), często też towarzyszy mu imię, z reguły także miejsce oraz rok lub dość wąski przedział czasowy poświadczenia (co jest szczególnie typowe dla ksiąg metrykalnych). W przypadku danych metrykalnych charakterystyczna jest też informacja o charakterze, w jakim referent danego antroponimu występuje (np. matka chrzestna, świadek). Często na fiszce znajduje się również nazwisko pracownika LKI, który dokonał ekscerpcji. Na to, że ekscerpcji dokonywało kilka różnych osób, wskazują rozmaite charakterystyki pisma, ponadto część fiszek jest w całości sporządzona ręcznie, a część drukowana z miejscami do uzupełnienia.

³ W wyniku tych badań powstało 260 tys. fiszek, do dziś przechowywanych w LKI (por. <http://lki.lt/baltu-kalbu-ir-vardyno-tyrimu-centras/#1494772804079-a2f4cc40-9786>).

⁴ Jan Karłowicz (1836–1903), badacz o wielorakich zainteresowaniach naukowych (m.in. językoznawstwo i etnografia), pozostawił po sobie w znacznej mierze niewykorzystane badawczo zbiory antroponimii litewskiej, obecnie przechowywane w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (F1135|10), zob. Mikulėnienė, 2012.

⁵ <http://lki.lt/baltu-kalbu-ir-vardyno-tyrimu-centras/#1494772804079-a2f4cc40-9786>

Przeprowadzona kwerenda⁶ miała na celu potwierdzenie bądź przynajmniej uprawdopodobnienie litewskiej (czy, szerzej, bałtyckiej — często trudno to jednoznacznie rozgraniczyć, por. Kondratiuk, 2000) genezy nazwisk nieobecných w LPŽ, lecz mimo to z istotnych przyczyn włączonych do wspomnianego wyżej opracowania. Takimi czynnikami mogły być: charakterystyczna budowa morfologiczna nazwiska, jego występowanie w innych opracowaniach antroponomii litewskiej/bałtyckiej, istnienie odpowiednika we współczesnej antroponomii litewskiej czy ewentualnie łotewskiej, dodatkowo też ważny był współczesny rozkład geograficzny w Polsce. Warto mieć na uwadze, że omawiany materiał trudno poddaje się jednoznacznej interpretacji lingwistyczno-kulturowej, a zaproponowane etymologie są niejednokrotnie hipotezami.

W wyniku kwerendy znaleziono dwojakiego rodzaju poświadczenia: bezpośrednie i pośrednie. Przykładowo forma *Aukfzlatis* stanowi bezpośrednie poświadczenie litewskiego pochodzenia dla współczesnego nazwiska *Aukschat*), natomiast forma *Alsutaytis* pośrednio poświadcza niegdysiejszą obecność antroponimu *Alsut*, od którego jest sufiksalnie derywowana. W dalszej części tekstu, ze względu na szczupłość miejsca, skupiono się głównie na nazwiskach poświadczonych bezpośrednio.

Jedną z cech właściwej badanemu okresowi (do XIX w. włącznie) wariantywności morfologicznej nazw osobowych (często już o statusie nazwisk) jest równoległe istnienie form o końcówce litewskiej oraz spolonizowanych (z polskimi sufiksami *-ski*, *-cki*, *-owicz* oraz żeńskimi *-owa*, *-owna*), nierzadko zapewne w odniesieniu do tej samej osoby. Sufiksalne formy polskie tworzone zarówno od litewskich rdzeni (apelatywnych, imion litewskich oraz litewskich postaci imion chrześcijańskich), jak i od spolszczonych bałtyckich nazw miejscowych — w ostatnim wypadku pierwiastek litewski występuje w apelatywie fundującym taką nazwę.

Poświadczenia uszeregowano według podobieństwa morfologicznego do formy, dla której stanowią potencjalne poświadczenie. W nawiasach okrągłych umieszczono dopiski ekscerpujących znajdujące się na fiszce, w kwadratowych — uwagi autorskie. W wypadku wątpliwości co do postaci mianownika nazwy miejscowej pozostawiano ją we właściwym językowi litewskiemu dopełniaczu, opatrząc dopiskiem [dop.]. Rozwiązania skrótów odnoszących się do nazw miejscowych oraz do typów ksiąg metrykalnych znajdują się na końcu artykułu.

ALKA, ALKE (prus. n. o. *Alke*, Trautmann, 1974, s. 12): *Alkowna* 1666 Pun — choć możliwe też pochodzenie od poświadczonego w LPŽ **Alkas* (of. *Alk*).

⁶ Badanie finansowane z grantu NCN 2018/02/X/HS2/02008. Okres realizacji projektu: 2019–2020. Autorka składa niniejszym podziękowanie p. dr Albinie Aukšoriūtė, dyr. Instytutu Języka Litewskiego (Lietuvių kalbos institutas, LKI), za zgodę na publikację danych, p. prof. Grasildzie Blažienė za zaproszenie na kwerendę oraz pracownikom LKI za konsultacje.

- AUKSCHLAT (**Aukšlaitis*, por. lit. *aukšlas*, *aukšlys* ‘kobiałka’): *Aukfzlas*, *Aukfzlatis* 1769–1864 Rag; *Aukszla* 1609 par. Ukm, dw. Panemunis; *Aukfzle* 1769–1822 Rag.
- AUSZTOL: *Auftolis* 1777 sen. Vlk, w. Dargužiai. Przekonanie M. Kondratiuka (2004, s. 21) o związku z n. *Ausztol* (< *aukštuōlis* : *aukštas* ‘wysoki’) znajduje potwierdzenie w podobnych uproszczeniach zbitek spółgłoskowych w innych nazwiskach, jak np. Casimirum *Ausztakais*, Jolepho *Auftakaius*, Marianna *Auftakojowa*, Petro *Auftokoisz* (< lit. n. *Aukštakōjis* : lit. *aukštas* ‘wysoki’, *kōja* ‘noga’).
- BAKSA (prus. n. o. *Baxe*, Trautmann, 1974, s. 16): *Bakks*, *Baaks* 1757–1767 Rag, *Baks* 1757–1767, 1769–1822 Rag; *Baxys* 1795 par. Daugai, Kończany; Evam *Baxaicia* [f] 1653, *Baxis* 1655 Lnk1; *Baksis* 1754 de Janiszki (Jon J); Elisabetha *Baksicia* 1770 de Kanczuny; Andrzej *Baxiewicz* 1626 K.
- BAŁTUK (lit. *baltukas* ‘bielinek’, łac. *Pieris*): Casimiri *Baltuc* 1694 Ad G; Stanisław *Baltuk* 1702 vls. Kelmės, w. Uzniowkanie; *Baltuciowa* 1816 Sd; *Baltukaytie* 1658 Krż KR; *Baltukiewicz* 1657, *Baltukiewicz* 1664 Krż KR; Juzefa [sic] i Zuzanny Anczewkiewiczow *Baltukiewiczow* 1832 Mrc KR.
- BARAT (wsp. lit. n. *Baraitis* < *Bāras*?): *Eopaumuc* 1537 vls. Viešvėnai; *Boraitys* 1637 *Luknių* [dop.] mst. [*Lukniai*? *Luknės*?]; *Baraytis* 1657, 1659, 1662 Krż KR.
- BIERAGA (lit. n. o. *Beragis*): Catharinæ *Beragiczia* 1764–1786 Użp KR.
- BILMON (wsp. łot. n. *Bilmanis*): Jozef *Bilman* 1780–1785 K.
- BITAN (łot. n. *Bitāns*, *Bitainis*): *Bitanis de Bitany* 1652–1672 Vdn KR; *Bitanis* 1691–1781 Vdn J; Vilhelmo *Byten* 1809 Imbr KR; *Byteņ* 1809 Imbr.
- BIWAN (< lit. n. złoż. *Bivainis*, *Bivañnis*, *Bývainis*, *Byvañnis*?): *Bywan* 1729–1776 Ut J; *Biwanelis* 1652–1672 Vdn KR.
- BOLENAJC (< **Bolenaitis*?): *Bolenaytis* 1653 w. Szawkienie [Šaukėnai, Szawkiany].
- BOŁTUN (wsp. n. lit. *Baltunis* i ap. *bolton/baltun* ‘mieszanka wody z otrębami, grubą mąką razową z dodatkiem drobno posiekanych ziemniaków lub warzyw (karma dla bydła)’, Rieger, 1996, s. 84): *Baltun*, Catharina *Baltuniczia*, Anna *Baltunienia* 1729–1771 Ut KR; *Baltunowna* 1729–1776 Ut J; Valentij *Baltunia* 1694 vls. Krt, zaścianek Lygnugarių [dop.]; Antoni *Baltunia* 1767 Krt, w. Vėlaičiai; Józef *Baltunis* 1755 r. Krt, w. Vaineikiai.
- BOŁZAN (wsp. lit. n. *Bolzanas*): Sophia *Bolzanka* 1681 Paparčiai KR.
- BOMBLIS (< lit. n. *Bumblīs*? Por. też lit. *bamblīs* ‘rozpięszczone, rozpuszczone dziecko; dziecko lub dorosły z dużym brzuchem; papla, pleciuch; plaksa, mazgaj, beksa’): *Bomblis* 1659, 1661, 1662, 1663, 1664, 1667, 1669 Ad G; *Bomblis* 1662 vls. Krk, w. Pokorkle; Casimirus *Bąblis* 1699 Ad G; *Bomblis* 1800, 1810 Ad M; Catherina *Bomblowa* 1661 Ad G; Johanna *Bomblowna* 1807 par. K1 KR; Криштофъ *Бам’блѣимѣ* 1650 Akm.
- BORGULAT (< **Bargulaitis*?) Por. lit. n. *Bargāla*, *Bargelis*): Crisina *Bargiulowna* 1681 Lnk1 J.
- BRAZGALSKI (lit. *brazgūliai* ‘dzwonki, dzwoneczki, zwłaszcza kilka małych dzwoneczków przytocowanych do chomąta’, *brazguli/brazguny*, w gwarze wileńskiej ‘metalowe brzękadła na uprzęży końskiej, janczary lub dzwoneczki u szyi bydła’; por. wsp. lit. n. *Brazgulis*, Rieger, 1996, s. 84, SPG 82, 149–150): *Brazgis* 1637 vls. Als, w. Wilkaicie.
- BROLNICKI (lit. *brólis* ‘brat’): Dorothea *Brolnicka* 1680, Casper *Brolnicki* 1684 Paparčiai KR.
- BUJWICKI (n. m. *Bujwidze*, lit. *Buivyčiai*, i *Bujwidy*, lit. *Buivyčiai*, oba od lit. n. o. *Buivydas*, *Buivydas*, *Buividas*): *Buzywickas* 1729–1776 Ut J; Agatha *Buzywicka* 1760 Kieydany KR.
- BUMBIERYŚ (wsp. lit. n. *Bimberis*, łot. n. *Bumberis*, *Bumbieris*): Tomasz *Bumber* 1795 Varėna.
- BUSE (prus. n. o. *Buse*, *Busse*, *Buze*, Trautmann, 1974, s. 21; jednak prus. n. o. *Bawse* ma zapewne inną genezę, por. Ivoška, 2018, s. 56, 68): *Буссе*, Людовика Людомировна 1882 vls. Жидьковская.
- BUTRYN (wsp. lit. n. *Butrinās*): Casimiri *Butrin* 1701 Noč KR; Tomasz *Butrynaytis* II poł. XVI w., aps. Rt, w. Wilki; Petri *Butris* 1693 Ad G.
- CIWIEL (lit. n. *Civilis* < *Čivilis*, *Čivyliš* < lit. *čivylis* ‘makolągwa’): Catharina *Ciwielanka*, Barbara *Ciwilenia*, *Ciwilis* [5 poświadczeń] 1652–1672 Vdn KR; *Ciwilis* [6 poświadczeń] 1691–1781 Vdn J.

- CYLWIŃSKI (wsp. lit. n. *Tilvinas*, może związek z lit. *tilvikas* ‘ptak z rodziny bekasowatych, kulik’): Jan *Cilwin* 1790 Upyna.
- CZEKIEN (wsp. lit. n. *Čekenis*): Samuel *Czekonis* 1642 Švnč par. G; Adam *Ciekienas* 1655 par. Troki, dw. Alešiškės, w. Lelance; Catharina *Czekienia* 1729–1771 Ut KR.
- CZEPOLONIS (wsp. lit. n. *Čepalionis, Čepolionis*): Anna *Czepolanowa, Anna Czepolowna* 1678–1693 Užp KR; Casimiri et Catherinae *Czepalenow, Catherina Czepalenowa* 1729–1771 Ut KR.
- CZYŻELSKI (< **Čizelis* < *Čizas*?): *Czyzelis, Czyżelis* 1678–1693 Užp KR; *Czyzel* Dgl KR; Michaelis *Czyzela* 1729–1771 Ut KR; *Czyżelowna* 1759–1787 Krns KR.
- ĆWIRBUT (lit. n. o. *Tvirbutas* < lit. *tvėrti* ‘tworzyć, zakładać’, *tvirtas* ‘silny’, *būti* ‘być’, *būtis* ‘być, istnienie’): *Cwirbutowicz* 1676 Lnkl.
- DAGIL (prus. n. o. *Dagil* (Trautmann, 1974, s. 22), ale też lit. n. *Dagilis, Dagilyš, Dagilius* < lit. *dagilis* ‘oset; rzep, np. łopianu; ostrożeń (roślina, łac. *Cirsium*); szczygieł (łac. *Carduelis carduelis*)’): Kazimierza *Dagila* [dop.] 1771–1773 K.
- DAJNA, DOJNIA, DAJNOWSKI (lit. n. o. *Dainys, Dañius*, lit. *daina* ‘pieśń’, *dainys, dañius* ‘śpiewak, piewca’): *Doyniskis* 1561 vls. Jurbarkas, w. Doynie; *Doinis* 1610 Ukm, dw. Deltuwa; *Doynis* 1616 par. Ašmena, dw. Geranainys-Subatinkai, w. Gierdziuny; Dorothea *Dayniowna* 1643 Švnč G; *Doynowski/Doynowska* 1665, 1666, 1667, 1680 Paparčiai KR; Helena *Dayniowa* 1669 Krż; *Daynicie de Daynie* 1678–1691 Krns KR; *Doynorowicz, Anna Dojnarowiczowna, Doynowski* 1685–1731 Dgl KR; Mathia *Daynis* 1759, Mathia *Daynie* 1763 Buczuny (Kdn KR); *Daynawski* 1830 Srj.
- DEPKUN (< *Dapkinas? Dabkūnas* < *Dābkus*? — geneza niejasna, być może słowiańska): Martinus *Depkunas, Lucia Depkiniowa* 1690 Ad G; Georgius *Depkinas* 1691–1781 Vdn J; Stas, Marek *Depkaycie* II poł. XVI w., aps. Rt, w. Sprawdzie; *Depkowski* Ut KR 1729–1771.
- DIETRICHKEIT (niem. n. o. *Dittrich, Dietrich* ze skróconym lit. sufiksem patronimicznym *-aitis*): *Didrikacze* 1757–1767 Rag.
- DIEWS (rdzeń *diev-* jak w lit. *Dievas* ‘Bóg’): Martini et Annae *Dieus* [*Dievs?*] 1729–1771 Ut KR.
- DOGWIŁŁO (< *lit. n. o. złoż. *Daūgvilas, Dòvgvilas, Daugvilà* < lit. *daūg* ‘dużo, wiele, wielu’, *viltis* ‘nadzieja’): *Dagwilaitis, Daugwilaitis, Zophia Daugwilaicia* 1600 Jon (por. też Ragauskaitė, 2019, s. 180 — *Daugwilaitis* 1602 Jon); Joannes *Dowgwil* 1727, Anna *Dowgwilenia* 1726 Dt KR; *Довгвилло* 1882 Красносельская в., Сурвилішская в., Кракиновская в.; *Daugwil* 1637 mst. Krk; Paweł Parobek *Daugwilaicia* 1662 vls. Krk, w. Pokorkle; *Daugwil* 1695 par. Dt J; *Daugwilas* 1695, *Daugwilaytis* 1705, Joanes *Daugwilowicz* 1726 Dt KR.
- DOWGAJŁO (d. lit. im. męskie *Daugāla* i n. *Dowgiallo* < *Daugēla, Daugela*, por. też *Dowgialo* 1693 K (Ragauskaitė, 2005, s. 132)): Лютко *Довггайловичь* 1528 Veliuona; Миць *Довггайловичь* 1528 Żr; *Dowgal* 1705 Noč KR; *Dowgala* 1732 K J.
- DOWGUN (od imion skróconych na *Daūg-* < lit. *daūg* ‘dużo, wiele, wielu’ — por. Sinkevičiūtė, 2006, s. 119, Zinkevičius, 2008, s. 199): Christophorum *Daugunis* de Auguny 1691–1781 Vdn J.
- DRUCIS (lit. n. *Drūtys*): *Drucis* 1653 Lnkl J; *Drucius* 1693 Skaruliai.
- DULGIS (łot. n. m. *Dulgis*, bagno w Kurlandii na Łotwie): Catharina *Duelgiowa* 1747 Grz M.
- DUMALEWSKI (prus. n. m. *Dumele* < prus. *dumis* ‘dym’, lit. *dūmėlis* ‘dymek, mgiełka’): Kazimierz *Dumelis, Stanisław Dumelia* 1637 mst. Als; Michał *Dumelis* 1662 mst. Varn, w. Połukscie; Stanisława *Dumelia* 1662 mst. Varn; Magdalena *Dumelowna* 1669 Krż.
- DYKANIEC (**Dikinis* < *Dikas* < pol. *dzik* lub niem. *Dick, Dieck* czy *Dykinis* < lit. *dykinis* ‘leń, wałkoń, próżniak?’): *Dikinis, Dikiniowa* 1685–1731 Dgl J; *Dikinis, Dikynis, Dykinis, Dikinowna, Dykanowna* 1729–1771 Ut KR; *Dikys* 1640, *Dikis* 1645, *Dykis* 1684 Grz J.
- DYRSOWICZ (< lit. *dirsz* ‘stokłosa, łac. *Bromus*’): *Dyrsewicz* 1759–1787 Krns KR.
- DZIADEL (< *Dėdėlis?* < *Dėdėlė* < lit. *dėdė* ‘wujek, stryjek; każdy starszy mężczyzna’): dom Macieja *Dziedelia* 1609 V; Thomaśa *Dziedela* 1628 V; Ioanne *Dziedelonis* 1640 Švnč G, Joannem *Diedelonis* 1647 Lnkl J; Christophorus *Dziedalis* 1680 Paparčiai KR; Catharina *Dziedelowa* 1689 Ad G; Georgij *Dziedelan* 1690 Ad G. Na rozchwianie ortograficzne, zapewne odzwierciedlające rozbieżności artykulacyjne samogłosek *e, a* wskazują równoczesne poświadczenia *Dziedonis* 1643, 1644 i *Dziadonis* 1642, oba Švnč G.

- DZIEWGUĆ (wsp. lit. n. *Devgutis*): *Dziewgiecz* 1602–1615 V; *Dziauguc* 1655, 1680, 1698 Ad G; *Dziawgocki* 1655 Ad G; Joannis *Dzieuga* 1657 Ad G; Martini *Dziauga* 1659 Ad G; *Dziauguc* 1670 Ad G; *Dziawguc* 1698 Ad G.
- EITEL (< prus. n. o. *Eytil*, *Eytel*, Trautmann, 1974, s. 27, lub ew. niem. *eitel* ‘zarozumiały, nadęty’): Богдан *Еитилович* 1542 Śln; Catharina *Eytelkowna*, Lucia *Eyteluszkowna* 1729–1776 Ut J.
- GERUSCHKAT (< **Geruskaitis*?): Juchno *Gierusowicz* 1554 dw. [Raudondvaris] Nemenčinė (Niemenczyn); *Gieruska* [f] 1759–1787 Krns KR.
- GEŻYŃSKI (wsp. lit. n. *Gežinis* < *Gežys*?): Michał *Gielzynis* 1694 vls. Krt, w. Bučniai; *Gielzynis*, *Gielzynis* 1711 Krt; *Gielzynis* 1767 Krt graf., w. Bučniai; Marianna *Gieżyziowa* (kr. mot.) 1802 par. Krt — jedyne poświęcenie bez litery „l”; Marianna *Gielzynowa* (kr. mot.) 1804 par. Krt [jeśli ta sama co powyżej, to by sugerowało, że jest to zniekształcone n. *Gežinis* < *gežinis*, *geležinis* ‘żelazny’].
- GIEREJKO (< lit. n. *Geraitis*?): Stanisławowi *Giereykowi* 1625 K.
- GIERUKAS (< lit. *gēras* ‘dobry’): Jacobus *Gerukas* 1729–1771 Ut KR.
- GIEWIEL (wsp. łot. n. *Gēvelis*, *Gēvelis*, *Gevelis*, lit. *gėvelis*, *gėvelys* ‘szczyt dachu; chudy człowiek lub zwierzę; człowiek słabego zdrowia; głupek, gamoń, gapa’): Christina *Giewelowa* 1678–1691 Krns KR; Simon *Giewialis*, Christina *Giewialowa*, Cristina *Giewielenie* 1740–1760 Link KR; Crifina *Giewielowna* 1760–90 Link KR; Anna *Gewilowna* 1658, 1659 Krż; Stanisłai *Gewilis* 1658 Krż.
- GIEZGAŁA (< lit. n. o. *Gezgailas*, *Kezgaila*, *Kezgailas*, *Kezgilas*? Zinkevičius, 2008, s. 205, 212): Jurgis *Kiezigil* 1695 Paj, dw. Švėkšna, woyt. Awgilowe [rozchwianie k, g — por. n. *Gežys*, pot. *Kežys* (LPŽ I, s. 662)].
- GIRGEL (wsp. lit. n. *Girgelis*): Woyta *Girgiela* 1616 Jon; Terefsa *Giergeliowna* (?) [dopisek LKI] 1701 Noč KR.
- GIRSA (pol. gw. *girsza* < lit. *girsė*, *girsza*, *dirsa*, *dirsa* ‘stokłosa, łac. *Bromus*’): Casimirus *Girsza* 1729–1776 Ut J.
- GIRYS (lit. n. o. *Giris* < lit. *girti(s)* ‘chwalić (się)’ lub lit. dial. *girti* ‘pić’; Zinkevičius, 2008, s. 94, 283): *Giris* 1759–1787 Krns KR.
- GIWOJNO (lit. n. o. *Gjvainas*, Zinkevičius, 2008, s. 613): Jerzy *Giwoyna* 1743, Stanisław *Giwoyna* 1759, 1763 Ps v., w. Pasvaliečiai.
- GORGEL (lit. *gōrgelis* ‘pijak’ lub *gargālis* ‘beksa; ktoś, kto chrapie; ktoś, kto krzyczy ochryplym głosem’): Stanisław *Gargiel* 1782 w. Sarginie, sen. Prienai [Preny]; *Gargielaytis* 1686 Pun.
- GRAUŻLIS (wsp. lit. n. *Grauzlys*, lit. *graūžlas*, *graūžlys* ‘ogryzek; zeschnięta kromka chleba’): Ignatius *Grawzlis* 1804 par. Kl.
- GRECZAN (< lit. *grečionis* ‘Greczyn, Grek’?): Marta *Greczanis* 1875 Krsn; *Greczius* 1691–1781 Vdn J; *Greczys* 1708–1740 Link KR; Basilius *greckian* [sic] 1680, Martini *Greckien* 1694 Ad G; Matthei *Greckienas* 1691 Ad G; Marianna *Greckienie* 1695 Ad G; Marianna *Greckienna* 1698 Ad G.
- GRODEL (wsp. lit. n. *Grodelis*): *Grodelis* de Grodzie 1652–1672 Vdn KR [kilka poświęceń]; *Grodelis* 1678–1693 Użp KR; *Grodelis* 1685–1731 Dgl KR, J [kilka poświęceń].
- GRUSZTEL (< lit. n. *Grūštā*, *Grūštas*, *Grūštas* < lit. *grūštis*, *grūštis* ‘ból brzucha; kolka niemowlęca; ból serca; żal, zmartwienie’): Martinum *Grusztelaitis* 1664 Vlkv r., Lnlk J; Annam *Grufztelowna* 1691–1781 Vdn J.
- GRYKIEL (wsp. lit. n. *Grikelis*): Georgy *Grikiel* 1729–1771 Ut KR.
- GRYSZKUT (< lit. **Griškutis* < *Griškus* < *Griškā* < *Гришкуні*?): Marinam *Gryszkuycia* 1691 Lnlk J.
- GUDWIŁOWICZ (lit. im. złoż. *Gūdvilas*, Zinkevičius, 2008, s. 96): Barbara *Gudwiłowa* 1816 Sd.
- GULAN (łot. n. *Gulāns*, *Gulāns*): Annæ de Domo *Gulanowna* 1807 Imbr KR.
- GURGIELEWICZ (< *Gurgelāitis* < lit. *gurglīs* ‘ktoś, kto burczy, bulgocze, gulgocze’? Zinkevičius, 2008, s. 579): Ignacy *Gurgielewicz* z Kowna 1808 (1791–1827 K M).
- JAGUCZAŃSKI (prus. n. o. *Jagutte*, *Jagotthe*, *Jagawde*, Trautmann, 1974, s. 38): Elisabetha *Jaguczanska* 1670 Krż KR; *Jaguczanski* 1671 K; *Ягучанская*, Ельвира 1882 vls. Бетигольцкая.

- JAKAĆ (< *Jakaitis* < *Jākas* 'Jakub, Joachim'? Ale por. też *Jakać*, struga w woj. podlaskim, etymologia niejasna, Babik, 2001, s. 137): Agatha *Jakaciowna* 1813 Śvnč M; Stasia *Jakajcia* [dop.] 1597 vls. Tendziogala, w. Dauznagiai; Wała *Jakaycia* [dop.] 1629 V, dw. Nemenčinė [Niemenczyn]; *Jakaic* 1637 mst. Papiłė; vls. Papiłė, w. Jonaicie; Christinæ [?] *Jakajcia* 1645 Lnlk J.
- JAKUBIAŁOJC (< **Jokubelaitis* < lit. *Jākubas* 'Jakub'): Dawid *Jakubelaytis* 1695 Paj, dw. Švėksna; Stanisław *Jakubelaytis* 1695 Paj, dw. Švėksna, woyt. Rawdziowe; Annae *Jakubelowna, Jakubelayczia* 1808–1820 Vad KR.
- JANCZUKAJTIS (lit. n. *Jančiukas* < *Jančys*): Elisabetha *Janczukajciowa* 1680 Paparčiai KR.
- JASIUNIEC (d. lit. n. *Jasiunis*): *Jasiuniec* 1803, 1815, 1818, 1820 Int; Angella *Jasiuncówna* 1821 Int M; Barbarae de domo *Jasiuniczia* 1729–1771 Ut KR; Andreas *Jasiunis* 1764–1786 Użp KR.
- JAWID (d. lit. n. o. złoż. *Jóvydas*, Zinkevičius, 2008, s. 72): Franciszek *Jawid* pleban simnien-ski [lit. Simnas, pol. Simno] 1782; *Jawidis* 1729–1776 J, 1729–1771 Ut KR [kilka poświad-czeń]; Michäel *Jowidis*, Nicolai *Jowidis*, Adamus *Jowidis de Jowidzie*, Catharine *Jowidaycia*, Catharinae *Jowidis de Jowidzie*, Sophia *Jowidziowa de Jowidzie* 1678–1691 Krns KR; Ambrozi *Jawidanis* 1678–1693 Użp KR.
- JEŚMAN (lit. n. o. złoż. *Jasmanas*, *Jašmanas* i wsp. lit. i łot. n. *Jesmanas*, *Jasmanis*): S Piotrem *Jesmanem* 1598 par. Ukm; Kazimierz *Jefmon* 1694 vls. Krt, w. Būdviečiai; Casimirus *Jesmont* 1729–1771 Ut KR; Ewa *Jesmonayczia*, Laurentius *Jesmont*, Helena *Jesmontowna*, Mariannae *Jesmanticzia* 1764–1786 Użp KR.
- JODDA (lit. n. m. *Juoda* < lit. *juodas* 'czarny'): Joannes *Jodacis de Joda* 1652–1672 Vdn KR; Jana *Juoda* 1662 mst. Varn; Laurentij et Zofiae *Joda* 1729–1771 Ut KR.
- JONAN (< *Janónis* < *Jānas*, *Janys*? Zinkevičius, 2008, s. 366): *Jonanis* 1630 Lnlk J, 1640, 1643 Śvnč G, 1621–1646, 1685–1731 Dgl J, 1697–1719 Vb J, 1696–1719 Krns J, 1765 St. Łojciewskie, w. Łojcie; 1765 sen. Subačius, w. Piweniszki i Bohdaniszki, aps. Ukm.
- JUNAJTYS (< *Jonaitis* lub *Janaitis*? Być może forma gwarowa, por. Zinkevičius, 2008, s. 365–367): Baniul *Junaicis* 1600 Beržėnų vls.; Stanislaus *Junaitis* 1600 Jon, Laurins *Junaitis* 1615 Jon; Stephanus *Junaytis* 1645 Grz J; Symon *Junaitys* 1750 dw. Klm, w. Šlyžiškė.
- KANTEL (prus. n. o. *Cantele*, *Kantele*, *Cantelyn*, Trautmann, 1974, s. 42): *Kantel* 1690, 1692, 1781–1788 K.
- KARNAT (wsp. lit. n. *Karnaitis*): Tomasz *Karnaytis* 1619 Vdk, dw. Šln, w. Bodkuni; Antonio *Karnas* 1691–1781 Vdn J.
- KARTUNOWICZ (lit. *kartūnis*, *kartūninis* *obuoļys* 'gorzkie jabłko'; w polszczyźnie okolic Puńska *kartuny*, *kartunki* to 'gorzkie jabłka'): *Kartunas* 1808–1820 Vad KR.
- KARUK (lit. *kariukai* 'lekkie paradny wóz; siedzenie z oparciem na wozie, z resorami; sanie do prze-wozu belek, kłód', Rieger, 1996, s. 90): *Karukas* 1729–1771 Ut KR.
- KAUKEL (lit. *kaukelis* 'mandragora lekarska, łac. *Mandragora officinarum*' lub d. lit. n. o. *Kaukėlė* < lit. *kaukas*, *kaukas* 'duch domowy, skrzat domowy przynoszący domowi bogactwo; diabeł; starszy człowiek o czerstwej cerze, z rozczochranymi włosami'): Nicolao *Kaukelis* 1637 Lnlk J; *Kaukelaytis* 1676 Pun; *Kaukelowa*, *Kaukielowna* 1679 Pun; Zophiae *Kaukeliciae* 1685–1731 Dgl KR.
- KAUSZEL (wsp. lit. n. i n. m. *Kaušelis* < lit. *kaušėlis* 'małżowina uszna; daszek od czapki; część kosiarki do siana'): Laurentij et Sophiae *Kaufzel* 1740–1759 Krns KR; Józef *Kauszel* 1765 St. Kurkleckie, w. Kurkleckie; *Kaufzelowna*, *Kauszewicz*, *Kaufzelis* 1759–1787 Krns KR (kilka poświad-czeń); *Kauszalis* 1697 Skaruliai; *Kauszalowna* 1759–1787 Krns KR, 1729–1771 Ut KR; Stephano *Kauszelunas* 1656 Lnlk J.
- KIEMEL (lit. *kiemelis* 'dziedzinec, podwórko' i lit. n. m. *Kiemiai* (rejon poswolski) oraz kilka d. n. m.): Simon *Kiemel* 1553 K; Wawrzyniec *Kiemelelis* 1784 r. Rk, w. Taraldziai.
- KIERA (może pokrewne lit. n. *Kėras*, *Kėras*, *Kerjys* < lit. *kėras* 'obcięty lub złamany pień drze-wa ze wszystkimi korzeniami; roślina z pniem i korzeniami; krzew, krzak', *keróti*, dobrze się rozwijając, rosnąc; rozrastając się, rozgałęziać się', *keris* 'kłótlivy, pyskawy, zaczepny, zadziorny'): *Kiera* [kilka poświad-czeń] 1729–1771 Ut KR, 1729–1776 J; Michał *Kiera* 1765 vls. Użp, w. Mikuny i Korkoryszki.

- KIERKLA (lit. *kerklỹs* 'krzykacz'): Urban *Kierkla* 1637 vls. Varn, w. Kuianie [!]; Воит'куче *Кээр'клопайтумис* [?] 1537 vls. Karšuva.
- KIERUN (etymologia niejasna — p. Kiera): Georgij et Evae *Kieruna*, Stanislaus *Kierunas*, Georgius *Kierunas/Kierunasz*, Eva *Kierunowa*, Catharina *Kierunowa* 1729–1771 Ut KR; Zofia *Kerunowna* 1729–1776 Ut J.
- KIEZA (może od lit. n. o. *Kežà, Kėžas, Kežỹs* < lit. *kėžas* 'karzeł', Zinkevičius, 2008, s. 557): *Kieziaicia* 1650 Lnkl J; *Kieziewicz* 1695, *Kiezewiczowna* 1701 par. Dt; *Kieziowna* 1691–1781 Vdn J; *Kieziczie* [f], *Kiezis* 1729–1771 Ut KR.
- KIRCIO (lit. n. *Kiřčius* < *kirčius* 'drwal, rębacz', por. *kiřtis* 'uderzenie, cios'): Якубъ *Кцирча* 1584 dw. Laukstinių [dop.]; Stanillaus *Kircza* 1669 Grz J.
- KIRPSZA (wsp. lit. n. *Kirpša* < lit. *kirpša* 'człowiek z krótko obciętymi włosami'): *Kirpsza* 1695 Skaruliai.
- KIWERSKI, KIWIROWICZ (lit. n. *Kiveris, Kivaras*, lot. n. *Kivers* — może z lit. *kiveras* 'rodzaj dawnego żołnierskiego nakrycia głowy', *kiveris* 'dawna wysoka żołnierska czapka', lot. *ķivere* 'wojskowy hełm; głowa'): *Kiwerajytis* 1637, *Kiweraytis* 1639 Lnkl J.
- KONTRAT (wsp. lit. n. *Kontraitis*): Elisabetha *Kontratowna* 1759–1787 Krns; Якшиц *Кон'трайтумис* 1537 vls. Dirvėnai KR.
- KOSPAT (wsp. lit. n. *Kaspaitis, Kaspait*): *Kaspait* 1675 Grz J.
- KORSZUN (< **Karšunis* < *Karšỹs, Keršỹs, Kėršis, Keršas, Kėršius* i lit. ap. *kėršas, keřšas* 'srokaty (o koniu); łaciaty, pstry, pstrokaty, różnokolorowy; pręgowany, prążkowany'): *Karszunas* 1625 K; *Karszunowna* 1830 Strj.
- KRAWEL, KRAWIEL (wsp. lot. n. *Kravelis*): *Krawiel* 1662, 1669 Ad G; *Krawielis* 1780 Int J; *Krawielewicz* 1627 K; Sophia *Krawielucia* 1656 Ad G; *Krawielowa* 1660, 1668 Ad G; Elisabethae *Krawielicia* 1685–1731 Dgl KR; Elisabetha *Krawieliczowna* 1729–1771 Ut KR.
- KRYSAJTYJS (może związek z lit. n. o. *Kriščaitis* lub *Krišas*, Zinkevičius, 2008, s. 411, 285): *Krysajtis* 1677 Śiluva; *Krifas* 1757–1767 Rag; *Krisz* 1665 K.
- KULWEIT (wsp. lit. n. *Kulvaitis, Kulveitis* < *Kūlvis?*): *Kulwaicia* 1648 Lnkl J; Caterina *Kulwayczia* 1721 Lnkl J; *Kulwaytis* 1757, 1760 Tauczuny, Kdn KR; *Kulwaytis*, Anna *Kulwayczia* 1763 Tauczuny, Kdn KR; pracownicy Katarzyny z *Kulwayciow* 1829 Kdn M.
- LAMUT (wsp. lit. im. *Lamutis*): *Lamuytis* 1677 Śiauliai [Szawle].
- LANKAJTES (wsp. lit. n. *Lankaitis* < *Lankas*): *Lankaytis* II p. XVI w., aps. Rt.
- LEJSZA (lit. *leišà, leišis* 'powolny, ciężki, ślamazarny człowiek; (pej.) Litwin; mieszkaniec Auksztoty'): *Leysiewicz*, *Leyszowna* 1668 Krż KR; *Leyszowa* 1685–1731 Dgl KR; *Leysa* 1691–1781 Vdn J; Magdal. *Leyfze* 1729–1771 Ut KR; *Leifz* 1797 Pnd.
- ŁOKUĆ (lit. *lokūitis* 'niedźwiedziątko'): *Локымовуч* 1537 vls. Шов'довское; *Lokuytis* 1648, 1685, *Lokuytis* 1688 Grz J; *Lakutis* 1735 Skd; *Lokuciewfki* 1739–1759 Krns J; *Lokuciewska, Lokuciewfka* 1740–1759 Krns KR.
- ŁOWKIS (lit. n. *Laūkis* (of. *Lawkis*), *Laukỹs* < lit. *laūkis* 'łysy; goły; (zwierzę) z białą plamką na czole'): *Lowkis* 1698 Lauksodis, 1689 Ad G, 1765 St. Sitańskie w. Puczakany aps. Ukm, 1780, 1782 Int J, 1795 dw. Ad w. Bagdžiūnai, 1802, 1827 Ad M; Cristina *Lowkisowa* 1829 Ad M; Catharina *Lowkisowna* 1827 Ad M; Ловкусь 1882 Ракшской в.
- MAJNO, MAJNA (prus. n. o. *Maine* (?), *Mainote* (Lewy, 1904, s. 52) i dawna n. m. *Shubice-Mayno*; por. też Ivoška, 2018, s. 94): *Maynis* 1664 Ad G; *Maynas* 1678 dw. Ps, w. Rogowce; *Maynas* 1751, 1759, 1771 vls. Ps., w. Ragaudžiai.
- MAKSZYS (lit. *makšỹs* 'człowiek wyrządzający drugim szkody, szkodnik'): *Makszys* 1760–1790 Link KR; *Maxis* 1708–1740 Link KR; *Maxis, Maxifz* 1729–1771 Ut KR; *Makszewski* 1626 K.
- MARGATIS (lit. *Mārgaitis, Margaitis* < *Mārgis* < lit. *mārgis, mařgis* 'coś kolorowego, wielobarwnego'): *Margacze* 1757–1767 Rag.
- MEJŁUK, MIEJŁUK (< **Meiliukas* < lit. *meilius* 'fajtłapa, ciapa' i sufiks deminutywny *-ukas*): *Meylukaytis*, Margaritha *Meylukowa* 1678–1691 Krns KR.
- MEŁGAŁW (wsp. lot. n. *Melgalvis* < lot. *melns* 'czarny', *galva* 'głowa'): z Grigiem *Melgalwem* 1597 vls. Tendžiogala, w. Daužnagai.

- MIEGAS (< *miēgas* 'sen', *miēgōti* 'spać' lub *miēgas* 'sąsiek, zasiek, wydzielone miejsce w stodole do przechowywania zboża?'): *Miegyias* 1652–1672 V KR; *Miegyis* 1677 Vilkija.
- MIEGUĆ (< **Miegutis*? Por. lit. *miegutis* < *miēgas* 'sen'): *Mieguć* 1803, 1804, 1807, 1808, 1810, 1823, 1829 Ad M; *Miegućciowna* 1805 Ad M; *Miegućciowa* 1807, 1810, 1815, 1817, 1820, 1823 Ad M; *Miegućciowa* 1807 Ad M; *Mieguc* 1689, 1692, 1694 Ad G; 1751 Ad, w. Gruodziai; 1815, 1825 Ad M; *Miegucz* 1689 Ad G; *Miegudz* 1739 vls. Ad, w. Gruodziai; *Luciae Miegutowny* 1764–1786 Użp KR; *Miegutis* 1764–1786 Użp KR, 1685–1731 Dgl KR; *Miegutowicz* 1685–1731 Dgl KR.
- MIKOŁUĆ (< **Mikaluitis*?): *Joannes Mikaluytis* 1602 Jon; *Mikoluytis* 1617 Jon, 1643 Grz J; *Mikoluytis* 1681 Grz J, 1756 Jon.
- MIKUŁANIEC (< **Mikulanis*?): *Mikulanis* 1671, 1672 par. Pun; 1830 Srj; 1678–1693 Użp KR; 1729–1776 Ut J; *Martha Mikulaniowa* 1685–1731 Dgl KR; *Mikulan* 1624 dw. Aknystos, w. Bernatkavičiai; 1666 Ad G.
- MILEJSZO (wsp. lit. n. *Mileiša*, *Mileišis* i n. m. *Mileišiškės* — ob. dzielnica Wilna): *Mileyfza*, *Mileyszowa* 1708–1740 Link KR; *Mileyszysz* [!], *Mileyszowna*, *Mileyfowna*, *Mileyszowna* 1760–1790 Link KR; *Milejšis* 1694 Kn sen., w. Jachimiškės; Stanisław *Mileyszys* 1705 dw. Grauzai, w. Grauwzyki; *Милейшувичь* 1528 Vdk; *Милейшуйтисъ* 1528 Rs; *Mileyszunas* Vb J 1678–1680.
- MILONAJĆ (wsp. lit. n. *Milanaitis*): *Milianaytis* 1666 par. Pun; *Millionis* 1656 Krż KR; *Milonis* 1678–1680 Vb J.
- MINAUT (prus. n. o. *Minaute*, *Mynawthe*, *Mynawte*, *Mynaute*, *Mynauthe*, *Mynnautd*, *Minawte*, *Menawthe*, *Menaute*, Trautmann, 1974, s. 60): *Munaūmuc* 1537 vls. Dirvėnai; *Minaytis* Krns KR 1678–1691; *Мунасмаумуч* 1592 vls. Vdk.
- MINKSZTYN (lit. *minkštas* 'miękki'): *Thomæ Minxtinalis* 1652–1672 Vdn KR; *Anna Minkszynowa* 1729–1771 Ut KR; *Vincentus Minksztas* 1818 Švnč M.
- MISIUKAJTIS (wsp. lit. n. *Misiukaitis*): *Hedwige Misiukaycia* 1660 Paparčiai KR; *Zofia Mifukayciowna* 1703 Noč KR.
- MISIULANIEC (< **Misiulionis*?): *Jan Misiulanic* 1673 par. Ukm, w. Gumbele; *Casimiro Misiulaniec* 1691–1781 Vdn J.
- MUSIULANIEC (< **Musiulionis*?): *Barbara Musiulaniowna* 1824 Šr, Kiaukliai M; *Musiul* 1678–1693 Użp KR; *Musiulis* 1764–1786 Użp KR.
- NARWAT (< *Narvaitis* < lit. n. *Narvys*? Ta ostatnia forma jest notowana w LPŻ): *Casper Narwaytis* 1617 Jon KR; *Jan Norwaytis* 1694 vls. Krt, w. Baltmiškiai.
- OSZKIEWICZ (< **Oškevičius* < **Ožkevičius* < lit. *oškà* 'koza?'): *Casimiri et Annæ Oszkiewicz* 1729–1771 Ut KR.
- OSZKAŁO, OŻKAŁO (lit. (gw.?) *oškela* < *ožkelė*, *oškà* 'kózka, koza'): *Oszkela*, *Oszkela* 1654 Ps; *Oszkielis* 1678–1693 Użp KR, 1691 Skaruliai; *Anna Oszkielicia* 1687–1719 Vb J.
- PANELAS (lit. *panėlis* 'panicz; słaby, mały pan', *panėlė* 'panienka; śnieżyczka przebiśnieg, łac. *Galanthus nivalis*; przywrotnik pospolity, łac. *Alchemilla vulgaris*; ostróżka, łac. *Delphinium*): *Ponelacze* 1769–1822, 1769–1864 Rag; *Ponelatis* 1769–1822 Rag; *Poneleit*, *Ponelyte* 1769–1864 Rag.
- PAPUCIS, PAPUCZYS (d. lit. ap. *paputis* 'nadęty'): *Tomulis i Bartłomiej Paputelis* 1673 par. Ukm, w. Heynary; *Thomas Paputys* 1761 de Jawneykie [Jauneikiai], Jon J.
- PIEKUTIEN, PEKUTIEN, PEKUTIEŃ (< *Piekutiėnė* < *Piekutis*?): *Mathai Pekutis* 1600 Jon; *Piekus* 1755 r. Krtn, w. Nausėdai, w. Užpelkiai, sen. [piltis [Impiltis]; *Pekute* 1769–1822 Rag.
- PIERSZTEL, PERSZTEL (lit. *pirštėlis* 'mały palec'): *Elizabeth Pierstelowa* 1659 Ad G; *Helena Pierstelowa* 1660 Ad G.
- PIWISZKIS (zniekształcone n. *Pieviškis*? < **pieviškis* 'mieszkaniec łąki' < lit. *pieva* 'łąka', analogicznie do ap. typu *kalniškis* 'mieszkaniec gór' < *kalnai* 'góry'): *Bartłomiej Piwifzkis* 1827 par. Zr, w. Kukle [jedynie poświadczenie bez „e”]; *Elibieta* [!] *Piewiszkiowa*, *Dominik Piewiszkis* 1835 par. Zr, w. Azoreyscie.

- PLIKUS (lit. *plikas* ‘łysy, goły’, *plikis* ‘człowiek łysy; człowiek nagi; biedak, nędzarz’): Jułko *Plikus* 1561 K.
- PREDYKAJT (**Pridikaitis* < lit. im. *Prydikis* < niem. im. *Friedrich*? Por. też lot. n. *Priede* < łot. *priede* ‘sosna, świerk’ itp.): *Pridzikate*, *Pridzik* 1769–1822 Rag.
- PRESKI (lit. *prėskas* ‘przaśny, bez zakwasu, niekwaśny; niesłony, o delikatnym smaku’; por. lit. n. *Prėskiėnis*): Anafantzia *Preskaicia* 1675 Lnkl J; Mariana *Preskiowa* 1691–1719 Krns KR; *Preskinis* 1663 Lnkl J.
- PULAKIS (lit. *pūlakis* ‘człowiek o chorych oczach; śpioch’): Antoni *Pulakis* 1765 vls. Pienionys, m. [!] Andraniszki; *Pulak* 1693 par. V, dw. Dubovszina, w. Minikanie; Maryanna *Pulakowna* 1702 Noć KR; *Pulak* 1798 Śd graf., w. Velżiai; *Pulakowski* 1816 Sd.
- RADYKO (lit. n. *Radikas* (pot. też *Radýka*), *Radýkas*, *Radikis*, *Radýkis*, *Rodikis* < *Radýs*, *Rādis*, etymologia niepewna — por. też *Radyk* 1811, Paštuva/Kvesai w rej. kowieńskim (Maciejauskienė, 1993, s. 104): *Radyka* 1662, 1824 K; *Radykowna* 1741 Žeimiai Jon; Magdalena *Radykowa* „z Koniuch” 1763–1791 M, 1783 K; *Радыко* 1882 Красносельская в.
- RAPOTA, RAPOTI, RAPACKI ((n. m. *Rapaty*) < prus. n. o. *Rapote*, *Rapotho*, *Rappoth*, Trautmann, 1974, s. 82, Bijak, 2001, s. 171, por. też prus. *rapa* ‘anioł’ (EV) oraz prus. n. o. *Rapotin* 1352 (Ivoška, 2018, s. 99)): *Rapacka* 1662, 1666, 1668 Paparčiai KR; *Rapaytis* 1663, 1665 Krż KR; 1647 vls. Vilkiya, dw. Varputininkų [dop.], w. Grymacyie; *Rapacki* 1667 Krż KR; *Panaukiū* 1882 Олотская в.
- RASZAT (< **Rasaitis*, etymologia niepewna): *Pauaūmuc* 1537 vls. Gandinga; *Raszaytis* 1611 Rt.
- RAUBUĆ, ROWBUĆ (wsp. lit. n. *Raubutas*, *Raubutis*): *Raubuytis* 1660, 1681 Grz J.
- RIEKĖIT (*riekas*, *griekas* ‘grzech’, więc *riekaitis* ‘grzesznik’? Por. też *rėkas* = *rėksnys* ‘krzykacz’; *rėkas* ‘krzyk, wrzask’): Cristinam *Rekaicia* 1653 Lnkl J.
- RODAJTYS (wsp. lit. n. *Rodaitis*): Грыгорей (Григорей) *Родаўмучь*, Грегоры *Родаўмучь* 1528 Krż; Войтко *Родаўмучь* 1528 vls. Užventis; Павел *Родаўмучь* 1537 в. Шов’довское; *Rodaitys* 1662 vls. Krk, w. Pokorkle; Anna *Radayte* 1670 Krż; *Radaytis* 1695 Paj, dw. Švėkšna, woyt. Mikuziewe [Mikužiai]; *Rodaytis* 1698 Lauksodis; Zophia *Rodaycia* 1702 Dt KR.
- RUSKUL (wsp. lit. n. *Ruskulis*, łot. n. *Ruskulis*, *Ruskuls*, *Ruskuļs*): *Ruskul* 1810, 1812 Imbr KR.
- SARGALIS, SARGIALIS, SERGIALIS, SIERGIALIS, SIERGIEL (lit. *sargālis*, *sargālius*, *sergālis*, *sirgālius* ‘człowiek chorowity’): Helena *Sargaylowa*, Magdale *Sergaylowa* 1729–1771 Ut KR; Anna *Sargiejłowna* 1729–1776 Ut J; *Саргелевичь* 1802 Šiauliai.
- SAUGUT, SAŁGUT, SOŁGUT, SUŁGUT, SUŁGUTT (prus. n. o. *Sawgut*(t)e, *Sawgotthe*, *Sowgutte*, *Saugutte*, Trautmann, 1974, s. 90): Joannes *Sauguytis* 1677 Grz J; Joannes *Saugwitis* 1670 Grz J.
- SAWUĆ (**Savutis*, zapewne od *Sāvas* < brus. i ros. im. *Савва*, *Савва*): Woyciulis *Sawucianis* 1673 par. Ukm, w. Sawucie [!].
- SEREWIS (< *Sereivis*? Etymologia niejasna): *Serewiczowna* 1660 Paparčiai KR.
- SILKE (lit. *silkis* ‘śledź’, *silkė* ‘śledź, łac. *Clupea*; chudy człowiek’): Martini *Silke/Silkiewicz* 1663, Martini *Silkiale* 1667, Martini *Silkie* 1669 Paparčiai KR; *Silkutaytis* 1642 Rs, w. Meldikviršiai; Catharinae *Silkicia* 1644 Švnč G, Matheus *Silkinenas* 1643 Švnč G, Jeduige *Sylkucia* 1643 Švnč G; Heduigem *Silkinaycia* 1690 Lnkl J; Magdalena de domo *Silkiewiczowna* 1729–1771 Ut KR; Mathias *Sylkiewicz*, Jacobus *Silkiewicz* 1729–1776 Ut J.
- SKORULSKI (< *Skorule*, lit. *Skaruliai*, dawna wieś i posiadłość rodu Skorulskich, ob. dzielnica miasta Jonava k. Kowna < lit. *skarà* ‘duża, zwykle wełniana chusta na plecy, głowę; ściierka, szmata, łachman, gałgan; marna, znoszona, pozdzierana odzież’, *skāris* ‘coś znoszonego, zniszczonego, obszarpanego, oberwanego’, *skārti* ‘(o odzieży) strzepić się, pruć się’): *Skorulski* 1600 par. Upytė i in.; 1625 K; 1720 Švenčionys; *Skorulska* 1668, 1679, 1682 Paparčiai KR; 1783 Medeksze; *Skorulki* 1669, 1679, 1680, 1681 Paparčiai KR; 1816 Sd; *Скорульская* 1882 Субогская в.; *Скорульский* 1882 Курклеwsкая в.; *Скорулевич* 1542 dw. Ктегужин.
- SKORWID (lit. n. *Skorvydas*): Nikodema *Skorwida* (kunig.) [księdź] 1829 Mrc KR.
- SOWUL (lit. n. *Savūlis* < *Sāvas* < brus. i ros. im. *Савва*, *Савва*, lub od im. *Savēlijus*): Georgium *Sowulinos* 1679 Lnkl J; Euam *Sawulowa* 1689 Lnkl J.

- STANKUĆ (< *Stankutis* < *Stankus* < pol. im. *Stanisław* lub jego odpowiedniki w innych językach słowiańskich): Мартис *Станкутис* 1592 vls. Vdk, w. Поонтые.
- STRASDUN (wsp. lit. n. *Strazdūnas*, *Strāzdas* < lit. *strāzdas* ‘drozd’): *Strazduanis* 1621–1646 Vb J.
- SUDAJTIS (lit. n. o. **Sudas*, *Sudeĩkas*, *Sudeĩkis* i prus. n. o. *Sude*, *Sudeke*, *Sudenne*, Trautmann, 1974, s. 100, Ivoška, 2018, s. 60): *Судаїтис* 1537 vls. Tverai; *Sudaytis* 1694 vls. Krt, w. Būdviečiai; 1659 Pun.
- SUREL (może od skróconej lit. n. o. złoż. na *Sur-*; por. też lit. *sūrelis* < *sūris* ‘ser’ i sufiks deminutywny *-elis*): *Surelis* 1598 par. Ukm, mst. Panemunis; 1685–1731 Dgl KR.
- SWIRKAITIS (lit. n. o. *Svirka*, zapewne poch. słow., i wsp. lit. n. *Svirkas*): Januka *Swirkoycia* [dop.] 1651 woj. wileńskie (WKL), w. Drevininkai.
- SZALUNAS (wsp. lit. n. *Šaliūnas*): *Szalunas* 1830 Srj [kilka poświadczeń]; Rozalia *Szalunowa* 1830 Srj.
- SZAMEITAT (< lit. n. *Žemaitaitis*): *Szamaczce*, *Szamaitaczce*, *Szamaitatis*, *Szamat* 1757–1767 Rag; *Szamatis* 1757–1767, 1769–1822 Rag; *Szamate* 1769–1822 Rag.
- SZAWDYLAS (lit. *šiaudėlis* ‘łodyżka lnu; słomka, rurka w kształcie zdźbła słomy; wypiek w kształcie słomki’, *šiaudėlė* ‘dudek, łac. *Upupa epops*’): *Szaudalis* 1663, 1662–1689 K; Edwiga *Szawdelowa* 1695 Ad G.
- SZCZESIUL (etymologia niejasna, może związek z lit. n. *Česiulis*): [?] Bafilii *Szczeszul* 1693 Ad G.
- SZEJBUT (wsp. lit. n. *Šeibutas*): *Szeybut* 1641 Švnč par. G; 1798 vls. Mažeikiai, w. Poškėnų [dop.]; 1798 Šd graf., Pavartyčių k.; *Szeybutas* 1701 Lauksodis; Anastasia *Szeybutowna* 1764–1786 Użp KR.
- SZERSZNOWICZ (**Šeršnavičius* < lit. n. *Šeršnys* < lit. *šeršnys* ‘osa’): *Szerszniewicz* 1792 Alexoto (1791–1801/1827 K M) [Aleksota to ob. dzielnica Kowna].
- SZTURGULEWSKI (< **Sturgulis*? — etymologia niejasna, por. też lit. *šturgelis*, w regiolekcie z okolic Szyłokarczmy ‘przedmiot do straszenia ryb (by je zapędzić do sieci)’. Wymiennosc *Szt-* i *Št-* potwierdza choćby fakt, że w księdze J par. Lnkl (r. Vlkv) występuje zarówno n. *Sturaitis* (1651, 1657) i *Sturajcia* 1679, jak i *Szturaitis* 1665, *Szturaytis* 1689 [2 razy], 1691): Tomasz *Sturgulewskiego* kunigas [‘ksiądz’] 1776 Krns.
- SZUKLANIEC (może derywowane sufiksem deminutywnym od lit. n. *Šukėna* < *Šukys*): *Szukianiec* 1708–1740 Link KR, 1806 Švnč M; *Szukian* 1801 Švnč M; *fzukayla de Szukiany* 1678–1680 Vb J.
- SZWIRAKIS (< lit. *žvėrakis* ‘człowiek o oczach jak u zwierzęcia’): brak poświadczeń tej postaci, ale oboczność *sz* (š) / *ż* (ž) uprawdopodobniają następujące poświadczenia: *Szwinakis* 1692, 1694 Skaruliai / *Zwinakis* 1795 Klm dw. [3 różne osoby]; *Zwinakis* 1747, 1751 w. Paverpenis [2 różne osoby], 1751 w. Paverpenis [2 różne osoby]; *Szwirblowna* 1760–1790 Link KR [por. lit. n. *Žvirblys*]; *fzwerelis* 1691–1781 Vdn J [por. lit. n. *Žvėrelis*]; *Szwerys* 1779–1781 sen. Palanga, w. Łozdyniki [por. lit. n. *Žvėris*].
- TANANIS (< *Tananas*, of. też *Tanano*, pochodzenie słowiańskie lub od lit. imienia *Tānas* < *Antānas* ‘Antoni’; możliwy też związek ze skróconymi lit. n. o. na *Tan-*, Zinkevičius, 2010, s. 30): *Tananis* 1609 par. Ukm, dw. Panemunis, w. Cywaney; *Tananiewicz* 1830 Srj.
- TOMSZYS (d. lit. n. *Tamšys*, *Tomšis*, zapewne od lit. imienia *Tōmas* ‘Tomasz’): *Tomfzene*, *Tomfzin* 1757–1767 Rag; *Tomfziunas* Vb J.
- TREKIEL (**Trekelis*, może od *Trakėlis* < *Trākas* < *trākas* ‘leśna polana, przecinka’, (gw.) *trākas* ‘łyśy; oszalały’, *trakis* ‘(o wietrze) porywisty, (o koniu) porywczy, gwałtowny, narowisty’, *trakti* ‘szaleć, dokazywać, wariować’): Martinus *Trekelis* 1657 Ad G [jedynie poświadczenie].
- TRIBIŁO (< lit. *tribilā* ‘papla, pleciuga, pleciuch’): Annam Matthæ *Tribilas* filia, 1621–1646 Vb J; Mathia *Trybelis* 1759–1787 Krns KR.
- UNDRUL (wsp. łot. n. *Undrulis*, por. też lit. *Undrāitis* < *Andrāitis*, *Uñdrius* < *Añdrius* ‘Andrzej’): *Vndrulenās* 1685–1731 Dgl KR; Catharina *Undrulowa* 1691–1719 Krns KR; *Undrulanis* 1764–1786 Użp KR.
- UNDRUNAS (wsp. lit. n. *Undrūnas* < *Andriūnas* < lit. im. *Añdrius* ‘Andrzej’): *Undrunas* 1649 Švnč G; *Undrunas* 1691–1719, 1719–1740, 1740–1759, 1759–1787 Krns KR, oraz spis mieszkańców

- 1846 [b. liczne poświadczenia]; *Undriunas* 1691–1719, 1719–1740 Krns KR; *Undruniowa* 1691–1719, 1719–1740, 1740–1759 Krns KR; *Undrunowa* 1719–1740, 1740–1759, 1759–1787 Krns KR; *Undrunowna* 1719–1740, 1740–1759 Krns KR; *Undrunoycza* 1759–1787 Krns KR; *Undruniowna* 1808–1820 Vad KR.
- UZULIN (łot. n. *Uzuls, Uzols, Ūzuls, Uzulāns (Ūzulāns), Uzuleņš (Ūzuleņš)* < łot. *ozols*, łąg. *ūzuls* ‘dąb’): *Basilius Ūzulis* 1685–1731 Dgl KR.
- WALIO (etymologia niejasna, por. lit. *Valis, Valys* < *Vāļentas, Valeņtas* ‘Walenty’): *Walis* [wiele poświadczeń, najstarsze 1606 K]; *Valis* 1633 Lnk1 J; Elisabeth *Walia* 1678 Paparčiai KR; *Walys* Uciana J 1729–1776; Catarina de Domo *Waliowna* 1760–1790 Link KR.
- WASKIAN (lit. *Vasas* < *Vosylius*, ros. *Bacunuū*, brus. *Bacuniū*): *Vaskian* 1670 Ad G, *Waskan* 1668 Ad G; *Waskienas, Woskienas* 1697 Ad G; Elisabetha *Wofkienia* 1697–1719 Vb J.
- WEITUSCHAT (lit. n. *Vaitušaitis* < lit. *vaitas* ‘wójt’): Georgius *Waiufaitis* 1668 Lnk1 J.
- WERELIS (etymologia niejasna): Christophorus *Werelis* 1679–1693 Krns J.
- WERKUN (**Verkunas, *Verkūnas*, por. lit. ap. *virkuūnas, verkuūnis, virkuūnis*, płaczek, płaksa, beksa’ < *veřkti* ‘płakać’): Sczesny *Werkunas* 1627 K; Samuel *Werekunas* 1694 par. Dt J.
- WEZALIS, WEZEL (lit. ap. *vėzas, vėzdas* ‘kij, laska’ i sufiks deminutywny *-elis*, lub *Vėžėlis* < *Vėžys* < lit. ap. *vėžys* ‘rak’; jak się wydaje, z oraz ź są w poświadczeniach używane wymiennie): *Wezelis* 1604 mst. Kdn; Marcin y Paweł *Wezelowie* 1624 dw. Aknystos [k. Dobejek], w. Bernatkavičiai; *Wezela* [dop.] 1625 K; Agnes *Wezelowa de Wezele* [dopisek na karcie: *Vežėliai (w.)*], Vdn KR 1652–1672; *Wezel* 1655, *Wezel, Wezelowa* 1669 Ad G; *Wezelis* 1663 Švėkšna, 1607, 1610 K, 1659 Krž KR, 1609 par. Ukm dw. Panemunis, 1632 vls. Telšiai, dw. Gawrelių [dop., niejasna forma mianownika]; Heduigis *Wezelowa* 1665, *Wežėlis* 1661, 1666 Krž KR; *Wezelis (de Wezele)* 1678–1693 Użp KR, 1652–1672 Vdn KR; *Wezelowa (de Wezele)* 1678–1693 Użp KR; Alberti *Wežėlis, Alberti Wežėlis, Albertus Wezelis* 1685–1731 Dgl KR.
- WIDEN (lit. im. *Iydėnis* i prus. n. o. *Wydenne*, Kuzavinis i Savukynas, 2009, s. 326, Trautmann, 1974, s. 117): Catharina *Widenicia* 1652–1672 Vdn KR; *Widzanski* 1664 par. Punia; *Widzianas* 1689 Ad G; Chrystyna *Widzianicia* 1708–1740 Link KR; *Widzianicia, Andreae et Cristinae Widzianow, Anna Widzianowa* 1729–1771 Ut KR.
- WIDRUK (< **Vidrukas*, por. lit. n. *Vidrā* < lit. *vidrūs* ‘gwałtowny, porywczy, raptowny, nagły; silny’, *výdra, vidrā* ‘wichura, burza’): Casimiri *Wydruk, Marjannae Wydrukowa* 1740–1760 Link KR; Eduiga *Widrucia* 1694 Ad G.
- WIEKSZA (może związek z lit. *veikus* ‘szybki’, *viėkas, viekas* ‘moc, siła’, por. wsp. łot. n. *Vekšs*): Martino *Wekszala* 1665 Lnk1 J; Casimirus *Weks[s]ie* 1697–1719 Vb J; [?] Ludovici *Wiekřel* 1660 Paparčiai KR.
- WIĘCKIEL (< **Venckelis* < *Veņckus* < *Veņcius*, zapewne pochodzenie słowiańskie z lit. sufiksem): Jacobi *Węckielis* 1691–1719 Krns KR; Catharina *Więckielunowa* 1704 Noč KR.
- WILMONT (lit. im. *Wilmantas*): *Wilmont* 1697, 1701 Noč KR; Stanislaus *Wilmąť* 1705 Noč KR; Elena *Wilmontowna* 1699 Noč KR; Eufrazina *Wilmontowna* 1700, Maryna *Wilmąťowna* 1704, Eufrofina *Wilmąťowna* 1706 Noč KR.
- WILNAT (< **Vilnaitis* < *Vilnius*? Por. lit. *vilna* ‘wełna’): Orsula *Wilnaicia* 1620 Lnk1 J; Caterina *Wilnaicia* 1630 Lnk1 J; z markiem *wilnaiciem*, Marek *wilnaitys* 1637 vls. Gardai, w. Borŷniany.
- WIRBUŁ (wsp. łot. n. *Virbulis*): Mathiam *Wirbulis* 1659 Lnk1 J; Marta *Wirbulowna* de [?]jongo, 1719–1740 Krns J.
- WOITUN (wsp. lit. n. *Voitunas, Vaitūnas, Vaitunas*): *Waytunas, Bogumila Waytuniowa, Ludowica Waytuniowa* 1810 Imbr KR; Gidruta [!] *Waytunowa* 1678–1693 Użp KR; Evae de Domo *Waytuniowna* 1807 Imbr KR.
- WOJCIANIS (wsp. lit. n. *Vaičionis*): Jacobus *Woycianis, Bartholomaei Woycianis* 1652–1672 Vdn KR; Jana *Woyciana* [dop.] 1665, 1685 K; *Waycienas* 1685–1731 Dgl KR, 1759–1787 Krns KR.
- WOJTKIEŁO (wsp. lit. n. *Vaitkelis*): Jakubellis *Woitkieliozięćziř* [sic!] 1562–1564 K, Jakuba *Woitkieliozięćhiř* [!] 1566 K (< lit. ap. *žėntas* ‘zięć’, por. Ragauskaitė, 2018, s. 62–66); Pauluka

- Woytkiela* 1660 V; Woiciech *woitkielis* 1637 vls. Gardai, w. Kubakie; Stanisław *Woitkielaitys* 1662 vls. Gardai, w. Degucie; Barbara *Woytkielowa* 1685–1731 Dgl KR; *Woytkielewicz* 1830 Srj. WOJTOKAS (zapewne od *Vaitkus*, *Vaitiëkus*, *Vaitiëkas*, *Vaitiëkà* < pol. imię *Wojciech*); Dorotea *Waytokaycia* 1727 Dt KR; Christyna *Waytakowa* 1729–1771 Ut KR.
- WYSKIEL (wsp. lit. n. *Viskelis* i prus. n. o. *Wyske*, Trautmann, 1974, s. 119): *Wiskialis*, *Wiskielis* 1729–1771 Ut KR; Anna de domo *Wiskieliczie* 1729–1771 Ut KR.
- ŻARNIEWICZ (lit. ap. *žarnà* ‘jelito’): Christophorus *Zarniewski* 1719–1740 Krns KR; Jan *Żarniewicz* 1765 St. Pupańskie, w. Pupany, aps. Ukm.
- ŻELWETRO (wsp. lit. i łot. n. *Želvetro*): *Zelwetryn* 1809 Int J.
- ŻYNDĄ, ŻENDA (lit. n. *Žinda*, *Žiñdis* < lit. *žindyti* ‘(o kobiecie) karmić piersią; (o samicy zwierzęcia) karmić młode’ oraz lit. ap. *žindà* ‘dawny rodzaj uspokajającego smoczka dla niemowlęcia (zwykle kawałek posłodzonego chleba owinięty w szmatkę); odłamki, okruchy powstające przy krojeniu tępym ostrzem’): *Zynda* 1697, 1699, Maryanna *Zyndowa* 1699, Elizabeth *Zyndaycia* 1700 Noč KR.
- ŻYWANOWSKI (prus. n. o. *Zivan*, *Dziwan*, Trautmann, 1974, s. 25): Joannem *Ziwonaytis* 1620 Vlkv r., Lnlk J.

Wyekscerpowane antroponimy, będące spolonizowanymi formami litewskich nazw osobowych, egzemplifikują zarazem opisane w literaturze przedmiotu (Maciejauskienė, 1991, s. 169–214; Zinkevičius, 2010; Zinkevičius, 2011) mechanizmy polonizacji fonetycznej i morfologicznej, a w odniesieniu do współczesnej grafii języka litewskiego (w czasach, z których pochodzą poświadczenia, jeszcze niestabilizowanej) — także graficznej. Nazwiska wykazują wysoką wariantywność graficzną (*Wilmont/Wilmąt*, *Bomblis/Bąblis*, *Jakubelaytys/Jakubelaytis*). Oprócz naturalnego, szczególnie przed XVIII w., niestabilizowania formy nazwiska (i samego języka) powodem jest i fonetyka, na przykład typowa dla mechanizmów polonizacyjnych zmiana *o > a*: *Woycianis > Waycienas*, *Boraitys (> Baraitis) > Barat* (jak wskazuje Maciejauskienė, 1991, s. 172, zmiana ta następuje raczej w temacie niż w końcówce, co i w omawianym tu materiale znajduje potwierdzenie). Odwrotna zmiana *a > o* jest z kolei częsta w końcówce: *Dowgala > Dowgajło*, *Radyka > Radyko*. Innymi typowymi zjawiskami fonetycznymi wymienionymi przez V. Maciejauskienė (1991, s. 172), a znajdującymi odzwierciedlenie w badanym materiale, są monoftongizacja dyftongu *uo > o* (*Juoda > Jodda*), a także zmiana *au > aw*, *ow* (*Szaudalis > Szawdylas*, *Laukis > Łowkis*), *ai > oi* (*Jakubelaytys > Jakubiałojć*). Jak ponadto wskazuje A. Ragauskaitė (2018, s. 57), odbiciem polonizacji (sławizacji) jest też zapis *ie* zamiast *e*, w omawianym materiale egzemplifikowany np. przez *Kierkla < kerkljys*, *Czekień < Čekenis*, oraz *ż > z* (por. *Wezalis*, *Wezel*).

Najistotniejszą zmianą morfologiczną jest odrzucenie litewskiej końcówki fleksyjnej męskiej: *Kulvaitis > Kulweit*, *Vydenis > Widen*, *Aufztolis > Ausztoł*, zdarza się także zastąpienie jej sufiksem polskim: *Czyzelis > Czyżelski*, przy czym szczególnie typowe są w tego typu substytucjach słowiańskie sufiksy patronimiczne *-ewicz*, *-owicz* w miejsce litewskich sufiksów patronimicznych *-aitis*,

-ėnas, -onis, -ūnas (por. Ragauskaitė, 2018, s. 58, 59): *Bałtukiewicz, Dyrzowicz, Miegutowicz, Tananiewicz, Żarniewicz*. W nazwach osobowych kobiet częste są polskie sufiksy *-owa*: *Bałtuciowa, Czepalenowa, Dayniowa, Gieżyniowa* oraz *-owna*: *Bargiułowna, Łowkisowna, Waytuniowna*, rzadziej litewskie: *Bałtunienia, Krawielicia, Tomfzene, Wofkienia*.

Istotna część wyekscerpowanych ze współczesnego antroponomastykonu polskiego nazwisk podejrzewanych o pochodzenie bałtyckie nie znalazła poświadczeń w kartotece. Są wśród nich nazwiska o możliwej genezie pruskiej (ew. jaćwieskiej), jak np. *Alnis, Antyk, Bajno, Kojtek, Miszto* czy *Wutrych/Wotrych*⁷. Brak ich poświadczeń niekoniecznie musi tę genezę całkowicie wykluczać, gdyż na obszarach, z których pochodziły źródła wykorzystane przez twórców kartoteki, antroponimy pruskie mogły występować w stopniu nieznacznym, zaś te obecne we współczesnym onomastykonie polskim mogły doń dotrzeć bezpośrednio z Prus Wschodnich, należących przed 1945 r. do Niemiec (z wyjątkiem przyłączonego do Litwy w 1923 r. Kraju Kłajpedy). Dotyczy to w szczególności nazwisk o charakterystycznych morfologicznych cechach wskazujących na pochodzenie z Litwy Małej (tzw. Pruskiej), jak *Adumejt, Berenat, Birenat, Wannuschkat, Weiduszat*. W bardzo ograniczonym zakresie występują też w kartotece nazwiska o możliwej (jak *Dadulewicz*, może od *Dadułs* — gw. forma łot. im. *Tadeušs*) bądź niewątpliwej (*Lielbriedis*) genezie łotewskiej.

Nie odnaleziono także poświadczeń niektórych nazwisk polskich o możliwej motywacji apelatywami litewskimi, jak np. *Audul* (por. lit. ap. *audūlis* ‘tkacz’), *Beżemski* (*bežėmis, bežėmininkas* ‘bez ziemi, bezrolny’), *Begedza, Begiedza, Bugieda* (*begėda* ‘bezwstyd; osoba bezwstydna’; *begėdis, bėgėdis* ‘bezwstydnik, świntuch’)⁸, *Bendryn* (*bendrinis* ‘pospolity, wspólny, ogólny’), *Biżuta* (*bižė* ‘wesz’)⁹, *Bryzgalski* (*brizgalas, brizgas, bryzgas* ‘gałganek, szmatka, skrawek materiału’), *Burbutowski* (*burbūtis* ‘rodzaj chrząszcza’), *Burel* (*burėlis* ‘baranek, jagnię’ lub *būrėlis* ‘kółko, gromadka’), *Czupiel* (*čiūpelis, čiūpėlis, čiūpėlis, čiūpelė* ‘maruda, guzdrała, osoba powolna, zwlekająca z działaniem’), *Kowejsza, Kawejsza, Kowiejsza* (*kavaiša* ‘noga’) i in. Generalnie nie udało się również znaleźć poświadczeń nazwisk odmiejscowych, derywowanych sufiksem *-ski* od spolszczonych toponimów litewskich, jak np. *Antokolski, Batygolski, Rosieński* czy *Urdomiński*.

⁷ Na temat oboczności *u* oraz *o* w zapisach pruskich nazw własnych w dokumentach zakonu krzyżackiego, por. Ivoška, 2015, s. 46, przypis 12.

⁸ Por. też imię bohatera *Begiedis* ‘bezwstydny’ (Dowojna Sylwestrowicz, 1894, s. 390–394).

⁹ Może spolszczona litewska forma żeńska nazwiska: *Bižiūtė* < *Bižys*.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW NAZW MIEJSCOWOŚCI
ORAZ WSI I/LUB PARAFII

- Ad — Adučiškis (Hoduciszki)
 Al — Alytus (Olita)
 Als — Alsėdžiai (Olsiady)
 Dgl — Daugailiai (Daugiele)
 Dt — Dotnuva (Datnów)
 Grz — Gruzdžiai (Gruździe)
 Imbr — Imbradas (Imbrody)
 Int — Inturkė (Inturki)
 Jon — Joniškis (Janiszki)
 K — Kaunas (Kowno)
 Kdn — Kėdainiai (Kiejdany)
 Kl — Kuliai (Kule)
 Krk — Krakės (Kroki)
 Krns — Kriaunos
 Krsn — Krosna (Krasna)
 Krt — Kartena (Korciany)
 Krtn — Kretinga (Kretynga)
 Krž — Kražiai (Kroże)
 Link — Linkmenys (Łyngmiany)
 Lnkl — Lankeliškiai (Łankieliszki, rejon wyłkowyski), w. i par.
 Mrc — Marcinkonys (Marcinkańce)
 Ms — Mosėdis (Masiady)
 Noč — Nočia (Nacza, brus. Нача)
 Paj — Pajūris (Pojurze)
 Ps — Pasvalys (Poswol)
 Pun — Punia (Punia)
 Rag — Ragainė (Ragneta)
 Rt — Rietavas (Retów/Retowo)
 Rk — Rokiškis (Rokiszki)
 Rs — Raseiniai (Rosienie)
 Sd — Sedos (Siady)
 Skd — Skuodas (Szkudy)
 Stj — Seirijai (Sereje)
 Šd — Šeduva (Szadów)
 Šln — Šiaulėnai (Szawlany)
 Švnč — Švenčionys (Święciany)
 Šr — Širvintos (Szyrwinty)
 Taur — Tauragė (Taurogi)
 Ukm — Ukmergė (Wiłkomierz)
 Ut — Utena (Uciana)
 Užp — Užpaliai (Użpol/Uszpole)
 V — Vilnius (Wilno)
 Vad — Vadokliai (Wodakle)
 Varn — Varniai (Wornie)
 Vb — Vabalninkas (Wobolniki)
 Vdk — Viduklė (Widukle)
 Vdn — Videniškiai (Widzieniszki)

Vlk — Valkininkai (Olkieniki)
 Vlkv — Vilkaviškis (Wyłkowyszki)
 Zr — Zarasai (Jeziorosy)

ROZWIĄZANIE POZOSTAŁYCH SKRÓTÓW

aps. (lit. *apskritis*) — d. powiat (ujezd) w Wielkim Księstwie Litewskim
 dop. — dopełniacz
 dw. — dwór
 G — księga urodzeń
 J — księga zaślubionych
 KR — księga chrztów
 kr. mot. — matka chrzestna
 lit. — litewski
 łatg. — łatgalski
 łot. — łotewski
 M — księga zgonów
 mst. — miasteczko
 n. — nazwisko
 n. m. — nazwa miejscowa
 n. o. — nazwa osobowa
 par. — parafia
 pol. — polski
 prus. — (staro)pruski
 r. — rejon
 sen. (lit. *seniūnija*) — starostwo; gmina
 vls., v. (lit. *valsčius*, ros. *волость*) — jednostka terytorialna w Wielkim Księstwie Litewskim (wołost, włość)
 w. — wieś
 wsp. — współczesny
 złoż. — złożona

LITERATURA

- Babik, Z. (2001). *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich (w granicach wczesno-sredniowiecznej Słowiańszczyzny)* [The oldest naming layer on Polish soil (within the limits of early medieval Slavdom)]. Kraków: Universitas.
- Bijak, U. (2001). *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego* [Place names of the southern part of the former Mazovian voivodeship]. Kraków: DWN.
- Cieślikowa, A. i in. (red.). (2007–2016). *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku: wybór artykułów hasłowych oraz wykazy nazwisk wraz z chronologią i geografiją* [Polish anthroponymy of the 16th–18th c.: a selection of entries and surname lists, including surname chronology and geographical distribution] (T. 1–5). Kraków: Lexis, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Dacewicz, L. (2014). *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)* [History of surnames in the north-eastern part of the Polish-Lithuanian Commonwealth (16th–18th c.)]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

- Dowojna Sylwestrowicz, M. (1894). *Podania żmujdzkie* [Samogitian legends] (cz. 1). Warszawa: Skład główny w księgarni M. Arcta. <https://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/publication/36/edition/64>
- EV — Bezzenberger, A. i Simon, W. (1966). Das Elbinger Deutsch-preussisches Vokabular. 17 Tafeln in Lichtdruck. W: V. Mažiulis, *Prūsų kalbos paminklai* [Monuments of the Prussianlanguage] (s. 59–75). Vilnius: Mintis.
- Hryciuk, G. (2008). Polacy [Poles]. W: W. Sienkiewicz, G. Hryciuk (red.), *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959: Atlas ziem Polski: Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy* [Displacements, expulsions and escapes, 1939–1959. An atlas of Poland's lands. Poles — Jews — Germans — Ukrainians] (s. 32–103). Warszawa: Demart.
- Ivoška, D. (2015). Litauische Personennamen in den Ordensdokumenten. *Acta Linguistica Lithuanica*, 73, 38–54.
- Ivoška, D. (2018). *Baltische Eigennamen in den Dokumenten des Deutschen Ordens*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kondratiuk, M. (red.). (1990). *Balto-słowiańskie związki językowe* [Balto-Slavic language contacts]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kondratiuk, M. (2000). Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim [Surnames of Baltic origin in the Białystok region]. *Acta Baltico-Slavica*, 25, 123–150.
- Kondratiuk, M. (2004). Odapelatywne nazwiska litewskiego pochodzenia w języku polskim i białoruskim [Genetically Lithuanian surnames of appellative origin in Polish and Belarusian]. W: S. Musijenko (red.), *Droga ku wzajemności* [A road to reciprocity] (cz. 1, s. 16–29). Grodno: GAUPP.
- Kuzavinis, K. i Savukynas, B. (2009). *Lietuvių vardų kilmės žodynas* [Etymological dictionary of Lithuanian given names]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lewy, E. (1904). *Die altpreussischen Personennamen*. Breslau: Buchdruckerei H. Fleischmann.
- LPŽ — Vanagas, A., Maciejauskienė, V. i Razmukaitė, M. (1985–1989). *Lietuvių pavardžių žodynas* [Dictionary of Lithuanian surnames] (T. 1–2). Vilnius: Mokslas.
- Maciejauskienė, V. (1991). *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* [The formation of Lithuanian surnames, 13th–18th c.]. Vilnius: Mokslas.
- Maciejauskienė, V. (1993). Lietuvių įvardijimas XIX a. pirmojoje pusėje [Lithuanian personal names in the first half of the 19th c.]. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 32, 100–113.
- Mikulėnienė, D. (2012). Językoznawstwo lituanistyczne [Lithuanistic linguistics]. W: D. Mikulėnienė, *Jan Karłowicz jako animator życia naukowego i kulturalnego przełomu XIX i XX w.* (projekt badawczy VAT-36/2012) [Jan Karłowicz as a scholar and cultural activist at the turn of the 19th and 20th c., research project VAT-36/2012]. http://www.karlowicz.flf.vu.lt/Jezyko_znawstwo-lituanistyczne-935.html
- Ragauskaitė, A. (2005). *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai* [Personal names of the inhabitants of Kaunas in the 16th–18th c.]. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Ragauskaitė, A. (2018). XVII a. kėdainiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai [Lithuanian personal names of the inhabitants of Kėdainiai in the 17th c.]. *Acta Linguistica Lithuanica*, 78, 53–75.
- Ragauskaitė, A. (2019). Joniškiečių vyrų asmenvardžių darybos tendencijos seniausioje Lietuvoje 1599–1621 m. Joniškio krikšto metrikų knygoje [Trends in the formation of male personal names of the inhabitants of the village of Joniškis in Lithuania's oldest baptism register (1599–1621)]. *Acta Linguistica Lithuanica*, 80, 177–194.
- Rieger, J. (1996). Słownictwo „wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś [“Vilnius” lexis in the collection of Leonard Jaszczanin revisited]. W: J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* [The Polish language of the former Eastern Borderlands] (T. 1, s. 79–110). Warszawa: Sempser.
- Rymut, K. (1999). *Nazwiska Polaków: Słownik historyczno-etymologiczny* [Surnames of Poles: a historical and etymological dictionary] (T. 1). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- Sinkevičiūtė, D. (2006). *Lietuvių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai ir jų kilmės pavardės* [Abbreviations of Lithuanian two-stem personal names and the surnames derived from them]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- SPG — Rieger, J., Masojć, I. i Rutkowska, K. (red.). (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* [Polish dialectal lexis in Lithuania]. Warszawa: DiG.
- Trautmann, R. (1974). *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Vanagas, A. (1976). Principy i struktura slovarâ sovremennyh litovskih familij [The principles and the structure of a dictionary of contemporary Lithuanian surnames]. W: L. Kalakuckaâ (red.), *Onomastika i norma* [Onomastics and the norm] (s. 71–79). Moskva: Nauka.
- Vanagas, A. (1994). Prof. A. Salys ir pavardžių bei vietovardžių komisija [Prof. A. Salys and the surname and placename committee]. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 34, 64–71.
- Walkowiak, J. (2019). *Litewskie nazwiska Polaków* [Lithuanian surnames of Poles]. Poznań: Wydział Neofilologii UAM. https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/24507/1/Walkowiak-2019_9788395414411.pdf
- Zinkevičius, Z. (2008). *Lietuvių asmenvardžiai* [Lithuanian personal names]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius, Z. (2010). *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse* [Lithuanian heritage in the surnames of the Suwałki and Augustów region in Poland]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Zinkevičius, Z. (2011). *Lietuviškas (baltiškas) paveldas Białostogės vaivadijos Lenkijoje pavardėse: slavizacijos apybraiža* [Lithuanian (Baltic) heritage in the surnames of the Białystok voivodeship in Poland: an outline of Slavicisation]. Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų leidybos institutas.

SUMMARY

CONTEMPORARY POLISH SURNAMES OF POSSIBLE LITHUANIAN ORIGIN ABSENT FROM THE DICTIONARY OF LITHUANIAN SURNAMES (LPŽ), ATTESTED IN THE ANTHROPONYMIC FILES OF THE INSTITUTE OF THE LITHUANIAN LANGUAGE

The aim of the article is to present the attestations of contemporary Polish surnames of Lithuanian origin which are absent from the dictionary of Lithuanian surnames (“Lietuvių pavardžių žodynas”, LPŽ), excerpted from the anthroponymic index card files that have been stored in the Lithuanian Language Institute in Vilnius and continually enlarged for several decades now. The files contain data excerpted from historical sources of the 16th to 19th centuries and consist of about 200,000 index cards (the actual number of excerpted anthroponyms is lower since some recur in various sources). Due to space limitations, generally only directly attested names have been included in the article, to the exclusion of those whose relationship with the researched name can be inferred rather than considered proven. Each listed attestation of an anthroponym (probably not in all cases an already established hereditary surname) is accompanied by information concerning its location and year (or time bracket), wherever available in the card index file. Given names or other details (e.g. the role of the person mentioned in documents, such as godmother in the data excerpted from baptismal registers) have only been included occasionally, if there was some reason to do so.

Keywords: Polish surnames, surnames of Lithuanian origin, etymological and motivational surname dictionary, index card files, Institute of the Lithuanian Language

NOWY ETAP BADAŃ NAD TOPONIMIĄ SŁOWACKĄ
(UWAGI PO LEKTURZE KSIĄŻKI
IVETY VALENTOVEJ „LEXIKA SLOVENSKÝCH
TERÉNNYCH NÁZVOV. KONCEPCIA
LEXIKOGRAFICKÉHO SPRACOVANIA”)

Słowa kluczowe: toponimia słowacka, nazwy terenowe na Słowacji, słownik nazw terenowych Słowacji, onomastyka słowiańska

W drugiej połowie 2018 r. wydano w Bratysławie¹ firmowaną przez Ivetę Valentovą z Instytutu Języka Słowackiego im. L. Štúra książkę zatytułowaną (w przekładzie polskim) „Baza leksykalna słowackich nazw terenowych (koncepcja opracowania leksykograficznego)”. Książka ta, w której powstaniu mieli udział także Juraj Hladký oraz zmarły w połowie 2018 r. Milan Majtán², anonsuje nowy etap opracowania współczesnych słowackich nazw terenowych, polegający na rozpoczęciu ich udostępniania i jednoczesnego opracowywania słownikowego i etymologicznego. Warto zatem, jakkolwiek teksty Autorki poświęcone tej problematyce ukazywały się już na łamach „Onomastików” (Valentová, 2017), przybliżyć ją naszemu czytelnikowi³.

Objęta 220 stron książka składa się z trzech zasadniczych rozdziałów („Ogólna charakterystyka słownika, jego znaczenie i zastosowanie”, „Gromadzenie i historia opracowywania nazw

¹ Wydano w wersji tradycyjnej, acz zapewne w niewielkim nakładzie. Odpowiedni plik pdf jest też wolnodostępny na stronie macierzystej jednostki Autorki. Dzięki Jej uprzejmości (oraz pośrednictwu Miloša Horvátha) miałem możliwość posłużenia się wersją tradycyjną, za co obojgu składam serdeczne podziękowania. Przy ostatecznej redakcji niniejszego tekstu uwzględniłem dużą część uwag przekazanych przez opiniujących go członków Rady Naukowej „Onomastików”.

² Nazwiska ich wymieniono na karcie recenzenckiej książki, a Majtána także wewnątrz (s. 8), w kontekście „redagowania hasel” („redigovanie hesiel”, czego chyba nie należy jednak rozumieć jako ich pełnego autorstwa). W jakimś stopniu są oni zatem współautorami publikacji.

³ Niniejszy tekst został napisany z pozycji badacza złoza apelatywnego w toponimii, traktującego leksykograficzne opracowania onomastyczne jako konieczne do wykorzystania oprzyrządowanie logistyczne. Stąd też poruszone w książce aspekty „onomatologiczny”, terminologiczny itp. zostały potraktowane skrótowo lub wręcz pominięte.

terenowych”⁴, „Struktura artykułu hasłowego i zasady jego konstruowania”), dalej słownika hasel na literę A-, wreszcie streszczenia słowackiego i opowiadającego mu angielskiego, bibliografii, szczegółowego spisu źródeł wykorzystanych przy tworzeniu bazy źródłowej kartoteki, wykazu skrótów cytowanych opracowań, wykazu innych skrótów i — jako pozycji ostatniej — bardzo, jak się okazuje (p. niżej), potrzebnego wykazu zastosowanych skrótów (nazw) miast powiatowych Słowacji.

Przedmiot badania nie ma jednoznacznie ustalonego określenia w onomastyce słowackiej, gdzie ścierały się ze sobą różne tradycje terminologiczne. W pierwszych dekadach powojennych popularnością cieszył się wprowadzony bodaj przez J. Stanislava w opozycji do narzucanego *pomiestne meno* (przeniesionego z czeskiego *pomístní jméno*) termin *chotárny názov* (por. tytuł znanej monografii mikrotoponimicznej A. Habovštiaka z 1957 r.), pochodzący od zapożyczonego chyba z węgierszczyzny terminu *chotár* (przejętego też do niektórych gwar górskiej części Małopolski jako *chotárz /kotárz*, występującego w mikrotoponimii tego terenu), używanego w znaczeniach ‘pertynencje /użytki i nieużytki przynależne dawnej wsi’ i ‘granica dawnej wsi’, który jednak aktualnie próbuje się zawężyć tylko do tzw. agronomów, czyli obiektów wytworzonych w terenie przez człowieka (pól, łąk, pastwisk, lasów, w których prowadzi się gospodarkę leśną). Obecnie jest on traktowany jako hiponim szerszego *terénny názov*, obejmującego też określenia rzeźby terenu (nie tylko wzniesień!) — oronimy (w niektórych ujęciach również mikrohydronimie). Co ciekawe, termin *mikrotoponymum* (= pol. *mikrotoponim*, chętnie używany przez naszych onomastów⁵, m.in. i podpisanego), został przez słowackich normatywistów terminologii onomastycznej odrzucony (s. 16). Poprowadzenie jednoznacznej granicy między mikro- i makrotoponimami nie jest wprawdzie jednoznaczne, użyskujemy jednak przynajmniej poręczny synonim.

Zbieranie materiału mikrotoponimicznego z terenu języka słowackiego na Słowacji ma, jak się okazuje, bogate tradycje. Już w latach 1864–1865 zorganizowano tu skuteczną, korespondencyjną akcję zbieracką pod kierunkiem F. Pestyego. Materiał ten, w większości niepublikowany, przechowywany jest w Budapeszcie, wg szacunków A. Petrowa zawiera nawet do 60 tys. słowackich i karpatoukraińskich nazw terenowych (o tych ostatnich, głównie z terenu dzisiejszego obwodu zakarpackiego Ukrainy, traktuje znana monografia Petrowa z 1929 r.). Podobną akcję próbowało później zorganizować Słowackie Towarzystwo Muzealne (Slovenská museálna spoločnosť), ale w jej wypadku trudno mówić o sukcesie. Największą akcję zorganizowano w latach 1965–1975 równoległe z podobnymi akcjami w Czechach i na Morawach. Przebiegała ona inaczej niż akcja UN-owska prowadzona prawie równocześnie w Polsce (o niej por. autor 2019), może jednak poszczycić się większymi sukcesami. Głównym koordynatorem był M. Majtán, który przygotował specjalną instrukcję i kwestionariusz, zamieszczone in extenso na s. 36–38 książki I. Valentovej. W akcji zbierackiej, o której finansowaniu nic nie wiadomo, uczestniczyli głównie wolontariusze wyznaczeni w terenie przez poproszone o to organy samorządu terytorialnego. Byli to głównie wiejscy nauczyciele, pracownicy rolniczych spółdzielni produkcyjnych, członkowie rad narodowych, księża, zazwyczaj bez głębszego przygotowania językoznawczego. Wspomniano również o udziale studentów wydziałów pedagogicznych szkół wyższych, nie jest jednak jasne, na czym polegał podział pracy między nich i głównych wykonawców akcji. Wolontariusze-autochtoni mieli zebrać nazwy, wypełniając rubryki kwestionariusza. Zbierano informacje nie tylko o samych nazwach, ich odmianie, ewentualnym brzmieniu gwarowym i charakterze obiektu, ale także o charakterze gruntu w danym miejscu (jeśli nazwa nie była przejrzysta lub, przeciwnie, mogła nawiązywać właśnie do charakteru gruntu) czy o usytuowaniu obiektu (na stoku, na równinie, nad ciekim). Lokalizacji dokonywano w oparciu o numery działek na dostępnych organom samorządu mapach katastralnych. W książce zabrakło niestety oceny, na

⁴ Dodajmy, że omówiono w nim także podobne prace prowadzone w Czechach (s. 65–69) i na Morawach i czeskim Śląsku (s. 69–72), gdzie opracowywane są dwie odrębne bazy danych i dwa słowniki, różniące się koncepcyjnie (m.in. czeski zawiera także osiemnastowieczny materiał historyczny).

⁵ Por. tytuł niedawnego łódzkiego tomu pokonferencyjnego (Gałkowski i Gliwa (red.) 2014).

ile te ambitne zamierzenia zostały zrealizowane; brak informacji, czy niektóre miejscowości zostały w niej pominięte. Z tekstu wynika, że w wielu wypadkach informacji o fleksji zabrakło; utracono w ten sposób informacje o ewentualnej nieodmienności niektórych nazw (zwłaszcza zakończonych na *-a*), wskazujących na przydawki dopełniaczowe. Akcję prowadzono pod pewną presją czasową, przy świadomości postępującego zaniku nazewnictwa terenowego — zwłaszcza dawnych nazw tych pól, które w wyniku przeprowadzonej w latach 50. kolektywizacji zostały skomasowane w większe jednolite pasy ziemi wykorzystywanej rolniczo (sł. *hony*) przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne. Zakończono ją w 1975 r. zgromadzeniem ok. 250 tys. pozycji (średnio pięć nazw na km kw., zatem bardzo dużo w porównaniu z dostępnymi zbiorami polskimi czy wschodniosłowiańskimi)⁶. W trzech ostatnich latach akcji nazwy zbierano także w ramach organizowanych dla językoznawców warsztatów terenowych. Po tej dacie kontynuowano ekscerpcję źródeł pisanych (monografie, artykuły, prace dyplomowe, inne kwestionariusze — winiarski, mapy). Karty kwestionariusza rozpisano — maszynowo — na fiszki wykonane w dwóch egzemplarzach⁷, z których skompletowano kartoteki alfabetyczną i uporządkowaną według jednostek podziału terytorialnego. Trzy przykładowe fiszki kartoteki (nazwa *Grunik* zebrana w akcji, nazwa *Slaný (Za Slaným)* zdjęta z mapy „dziesiątki” i nazwa *Agáčina* wyekscerpowana z pracy dyplomowej studenta nitrzańskiej szkoły wyższej) pokazano w reprodukcjach na s. 40 i 41. W późniejszych latach zespół pod kierunkiem Majtána rozpoczął opracowywanie materiału (wykonano m.in. kilkaset map obrazujących dystrybucję bardziej produktywnych leksemów i innych zjawisk, opracowano wykaz haseł — „rukopisny heslár”, zawierający 42 803 pozycje, s. 42). Na przełomie lat 80. i 90. zespół wraz z samym kierownikiem został jednak skierowany do prac nad słowackim słownikiem historycznym (I. Valentová członkiem zespołu stała się dopiero od wydanego w 2005 r. tomu VI). Mimo to w 1996 r. zdołano wydać monografię M. Majtána poświęconą złożu leksykalnemu toponimii słowackiej (zawierającą m.in. 50 ujęć kartograficznych), mało jednak poza granicami Słowacji (i Czech) znaną, nie wyczerpującą też problematyki pełnej rekonstrukcji tego złoża. Do prac nad materiałem mikrotoponimicznym powrócono w poprzedniej dekadzie, po ukończeniu słownika historycznego. Jest ona prowadzona etapami, finansowana w systemie grantowym, co może grozić jej nieplanowanym wstrzymaniem. W momencie zamknięcia książki do bazy danych ręcznie wprowadzono hasła na literę *A*- i część haseł na *B*-⁸.

Dla autora tych słów potencjalnie najciekawszy byłby rozdziałek poświęcony złożu apelatywnemu w mikrotoponimii (s. 26–28). Autorka wymienia w nim kilka terminów, „których w dzisiejszym

⁶ Na terenie Polski, gdzie z ciągłością nazewnictwa terenowego możemy mieć do czynienia na obszarze ok. 230 tys. km kw. (zasadniczo bez Ziemi Zachodnich i Północnych, skąd nazewnictwa zakonserwowanego w gwarach niemieckich nie zebrano w całości, a duża część zebranego przepadła), uzyskano (nie licząc toponimii historycznej do XIX w.) pokrycie poniżej jednej nazwy na km kw. Podobne szacunki odnoszą się do Ukrainy (największe znane mi opracowanie S. Pawlenki (2013) notuje nie więcej niż 26 tys. nazw odrębnych obiektów — w tym różnych typów ojkonimów — z obszaru ponad 30 tys. km kw.). Z Białorusi brak w ogóle kompletnych zbiorów o skali większej niż kilka powiatów.

Natomiast również obfite są zbiory czeskie i morawskie, liczące, odpowiednio, ok. 500 i 225 tys. nazw. Zastanawiają jedynie różnice w liczbie odrębnych haseł zestawionych podczas ich opracowywania (niespełna 34 tys. na Morawach wobec ok. 45 tys. w Czechach, tzn. nazewnictwo czeskie jest nieco słabiej zróżnicowane).

⁷ Przypomnijmy, że łódzka kartoteka mikrotoponimów polskich ma tylko część alfabetyczną. Natomiast kartoteka morawska ma cztery warianty — obok układu alfabetycznego i terytorialnego zastosowano jeszcze segregowanie wg budowy nazw i typów nazywanych obiektów.

⁸ Jednak jeszcze w połowie lipca 2020 r. pod adresem <https://lston.juls.savba.sk/alpha/> widniały jedynie hasła na *A*-. Fiszki elektroniczne (jak pokazana na s. 59 książki) nie były poprzez ten adres dostępne.

języku już nie znajdziemy”, mianowicie *chrib, debra, prt', bara, kopok, hvozď, mřtva, mol'va* „a i[né]”. Większość z nich została jednak odnotowana w leksykalnych przekazach słowackich XIX–XX w. (por. Mal'ko, 1974⁹, s. 6, 13, 22, 53; SSN II 187). Dalej (s. 52) powtórzono m.in. mapkę zasięgu kilku wyrazów w toponimii, wykazującą, że **chrib* ‘wniesienie’ < **xribь*, znany w Polsce bodaj z jednego toponimu (wielkopolskie *Chrzypsko*) i nie potwierdzony chyba apelatywnie, ogranicza się do terenu Słowacji zachodniej i niewielkiej enklawy na Orawie, wykazując jednak wysoką produktywność ok. stu gniazd. Dodajmy, że jego derywat kolektywny *chribová* ‘szczyty’ co najmniej do XIX w. zachował się na Orawie, zapewne w zasięgu wyrazu odbitym w toponimii (por. ĚSSJa VIII: 96, s.v. **xribь*, za wydanym w latach 50. XX w. rękopiśmiennym słowniczkiem C. Zocha). W innych miejscach książki (s. 79) wzmiankowano dalsze przykłady, m.in. stereotypowe *Břište* ‘brzysko, pole, na którym wysiewano ber’ i interesujący *Osoj*, znany też z terenu Słowiańszczyzny wschodniej, apelatywnie zachowany tylko na południu jako określenie ‘cienia / strony odślonecznej’. Interpretacja niektórych przykładów budzi zastrzeżenia. Ojkonim *Čereňany* na s. 108 nie wiedzieć czemu uznano za derywat nazwy osobowej, choć nawet słowacki słownik historyczny wspomniał go w haśle dokumentującym apelatyw topograficzny *čereň* o znaczeniu ‘grzbiet wniesienia’ (HSSJ I 206). Pewne fragmenty nie powinny jednak pozostać bez krytycznego komentarza (rażące badaczy słownictwa słowiańskiego włączenie terminów *bahrina, bahurina, bačorina, bažina* — o ile to ostatnie nie z wcześniejszego polskiego (gwarowego) *bażyna* < *bařina*¹⁰ — do hasła *bara* ‘błoto’, s. 54). Wątpliwe także, by wspomniane na s. 55 *Břište* wiązało się z nazwą zboża **bьrbь* (por. słow. **bьrbь* ~ **bьrbь* ‘kładka; drąg’, ze słowackiego też fitonim *brva* ‘Lavandula’, SSN I 172 s.v.).

Przy okazji kłopotów wynikających z przyjęcia w standardzie słowackim nieprzemysłanego sposobu zapisu pierwszych liter wielowyrazowych nazw geograficznych¹¹ wspomniano (s. 90) mikrotoponim *Nad Lopatou*, określając go jako oczywistą metaforę. Nie znam szczegółów związanych z produktywnością leksemu *lopata* jako podstawy słowackich nazw geograficznych, jednak w naszej toponimii zachodzi konieczność rekonstrukcji znaczenia topograficznego dla apelatywu *lopata* (wskazuje na to kilkadziesiąt gniazd nazewnictwa, na które zwracał już uwagę zespół H. Borka przygotowujący niezrealizowany „Słownik polskich wyrazów toponimicznych”¹², i łączliwość z typowymi formantami nazw topograficznych, np. *Lopatno*). W gwarach rosyjskich *lopáta* wykazuje między innymi znaczenia ‘wysoki, wyniesiony teren’ (Władymirskie), ‘wąski a niezbyt wydłużony kawałek ziemi’ (okolice Wołogdy i Wiatki), ‘piaszczysta łąka przy ujściu rzeki’ (Syberia), ‘plaski a szeroki cypel’ (Kamczatka), zaś w białoruskich także ‘grób, mogiła’ (ĚSSJa XVI 41; z zestawionych w haśle tego słownika danych wynika powtarzanie się wyrazu w toponimii różnych krajów słowiańskich (por. też Šmilauer, 1970, s. 113–114). Przywodzi to na myśl spotykaną i u nas praktykę, gdy badacz poszukuje odpowiedniego semantycznie etymonu apelatywnego w słownikach danego języka, a nie znajdując go, przyjmuje metaforę i zestawia nazwę z lekсыką zaświadczoną

⁹ Nb. opracowania tego, stanowiącego wciąż podstawową syntezę topograficznej lekсыki słowackiej i chyba najbliższej jej czeskiej, brak w zamieszczonym w książce wykazie literatury.

¹⁰ Wyraz polski występuje na południu, od Śląska Opolskiego po Sandomierskie i Bieszczady, także w strefie kontaktu z gwarami słowackimi (żywieckie, orawskie, czadeckie na terenie Słowacji, por. SGP I 415, s.v. *barzyna*). Zasięgu tej formy w nazewnictwie słowackim sprawdzić nie mogłem.

¹¹ W polonistyce przyjęto zasadę, że wszystkie człony nazw wielowyrazowych (z wyjątkiem przyimków i spójników, o ile nie występują na samym początku nazwy) pisane są dużą literą. W słowackim natomiast obowiązywała zasada, że o ile część nazwy wielowyrazowej stanowi apelatywne określenie denotatu, pisze się ją małą literą. Zasada ta, łatwa do zastosowania np. w zestereotypizowanym nazewnictwie miejskim, w przypadku bardzo różnorodnych nazw terenowych usankcjonowanym przez zwyczaj, o nie zawsze przejrzystej motywacji, sprawia olbrzymie problemy. Autorka wspomina o perspektywach rozwiązania roboczego, będącego w istocie przyjęciem praktyki obowiązującej m.in. u nas.

¹² Por. np. Borek, 1972, s. 50, 51.

w nieodpowiedniej semantyce, nie zastanawiając się już nad możliwością/zasadnością/koniecznością rekonstrukcji jeszcze jednego, tym razem nie zaświadczonego słownikowo znaczenia topograficznego (por. Borek, l.c.)¹³.

Ze znanych mi przykładów starych słowiańskich apelatywów toponimicznych zakonserwowanych w toponimii (głównie ojkonimii) słowackiej w kontekście „niemacierzystym” (brak słowackich przekazów leksykalnych przy ich istnieniu w innych językach) wymieniłbym m.in. **revúca* < **revotja* (kilkakrotnie jako *Revúca*), dendronim **vetla* < **vьtьla* (*Chetelnica*, wcześniej *Vtelnica* k. Trnavy), **vrútok* < **vьrьtьkь* (miasto *Vrútky* nad Wagiem), **sopot* (*Sopotnica*, por. Šmilauer, 1970, s. 167), **rvište* < **rьvišče* (potok *Orvišník* ~ *Revišník* w basenie Orawy, por. Majtán i Rymut 1985, s. 49–50), **neteč(a)* < **neteča* (potok *Neteč* tamże, s. 47), zapewne także **súteska* < **sotěska* (oronim *Súteska*, por. Šmilauer, 1970, s. 168; literacki apelatyw *súteska* ‘wawóz’ może być bohemizmem). Zapewne mamy tu i toponimiczne refleksy terminu **gričь* ‘skaliste wzniesienie’ (miejscowość *Hričov*, szczyt *Hričovec* w Javorníkach przy źródłach Kysucy, a więc na płn. peryferii obszaru słowackiego), który w swej przesadnej wierze w miarodajność obrazu wynikającego z ówczesnie rozpoznanych danych leksykalnych uznawał F. Sławski (1958, s. 400) za specyficznie południowosłowiańskie zapożyczenie z (romańskiego?) substratu/adstratu bałkańskiego (por. też hasło *gričь* w SP VIII 215). W toponimii polskiej na ślady tego wyrazu nie natrafiłem (miałby tu oczekiwaną formę **grzycz*).

Takie sondażowe rekonesanse wskazują, że podobnych przykładów będzie w toponimii słowackiej wiele, także z racji stosunkowo słabego udokumentowania dawnej leksyki słowackiej (do końca średniowiecza przekazy leksykalne wyrazów toponimicznych, a zwłaszcza topograficznych są tylko akcydentalne) i braku „celowanych” kwerend terenowych (w przeciwieństwie do np. niektórych obwodów Ukrainy chyba nie prowadzono tutaj szerzej zakrojonego kwestionariuszowego badania słownictwa gwarowego z tych pól znaczeniowych)¹⁴. Nie mniej ważną przyczyną wydaje się wynikające z nieuprzedzonych badań empirycznych bogactwo odpelatywnej toponimii rodzimej w krajach zachodniosłowiańskich. Odpowiada za nie zapewne — warunkująca trwanie gęsto nazewnictwa terenowego — dobrze udokumentowana mikroregionalna ciągłość osadnictwa (i podstawowej siatki ojkonimów) co najmniej od pierwszych wieków II tys. n.e. Kontrastują z tym monotonia i ubóstwo przesyconej przedśłowiańskim substratem toponimii krajów wschodniosłowiańskich, a zarazem krótka metryka większości tamtejszych ojkonimów. Ze Słowacji, z obszaru niespełna 50 tys. km kw., spodziewałbym się śladów nawet ponad stu realnych, (pra)słowiańskich wyrazów toponimicznych zakonserwowanych tutaj tylko w toponimii i może nawet większego niż na ziemiach polskich nasycenia nazewnictwa tą grupą etymonów w przeliczeniu na jednostkę powierzchni (czy również w stosunku do ogólnej liczby zebranych nazw, trudno obecnie wyrokować). Możliwe, że w tej grupie leksyki znajdziemy nieproporcjonalnie więcej nawiązań do dialektałnej leksyki południowosłowiańskiej, jakich mimo znanych od dawna zbieżności gramatycznych (zwłaszcza gwar środkowosłowackich) z południową słowiańszczyzną nie udawało się przekonująco wykazać poprzez analizę zachowanej leksyki apelatywnej. Wymaga to jednak zdecydowanego — w przypadku trudności z identyfikacją w nim wiarygodnego otoczenia leksykalnego badanych nazw — wychodzenia poza ściśle słowacystyczny aparat leksykograficzny i szerokiego wykorzystania bardzo już bogatego materiału porównawczego pochodzącego z innych języków słowiańskich.

Przechodząc do partii ściśle słownikowych, krytycznie należy ocenić przede wszystkim samą koncepcję struktury artykułu hasłowego. Zrezygnowano z konstruowania typowych dla podobnych

¹³ Metaforyczne określanie osób różnymi nieoczekiwanymi z racji ich semantyki apelatywami jest jednak zagadnieniem odrębnym, jak wskazuje chociażby znacznie szerszy wachlarz etymonów apelatywnych w antroponomii w porównaniu z nazewnictwem geograficznym.

¹⁴ Namiastką takiego badania mogłaby być jednak monograficzna próba rekonstrukcji nieznanych skądinąd apelatywów na podstawie uznanych za wiarygodne objaśnień nazw podawanych przez informatorów w akcji „Majtánowskiej”.

opracowań kolekcji zapisów tej samej nazwy z różnych źródeł; co więcej, źródło zapisu nie jest nawet wskazywane (!), a postacię gwarowe, o ile różnią się od hasłowych, zostały przeniesione na sam koniec części objaśniającej. Jest to poniekąd uzasadnione synchronicznym w zasadzie charakterem słownika, niewykraczającego poza II połowę XIX w.; niemniej informacja, że dana nazwa (postać) została udokumentowana niezależnie w różnych źródłach, w postaci jednolitej lub zmiennej, bywa kluczowa z punktu widzenia rekonstrukcji praformy i dalszej interpretacji (pozwala zwłaszcza zidentyfikować bądź wykluczyć pomyłki i błędy typu czysto graficznego). Materiał w haśle pojawia się zasadniczo w dwóch miejscach — w postaci hasłowej oraz w części dokumentacyjnej. Zazwyczaj jest to postać zapisana na fiszce kartoteki, opatrzona informacjami o charakterze obiektu i lokalizacji do poziomu wsi i powiatu¹⁵. Oprócz tego hasło zawiera numery swych działów (części 1 i 2 w traktowanych chyba eksperymentalnie hasłach na literę *A*- połączono, zatem powtarzane w każdym haśle „1+2” można było po prostu pominąć) oraz kody wskazujące na przynależność nazwy do kilku przeciwstawionych sobie typów formalnych¹⁶. Te kody też wydają się zbędne, gdyż podobnej kwalifikacji onomastycznie sprawny czytelnik może dokonać samodzielnie, zaś dla innych nie będą one istotne. Informacje o proveniencji zapisu pojawiają się niekiedy w trzeciej części hasła (objaśniającej; dotyczy to przede wszystkim nazw widniejących na wielkoskalowych mapach „dziesiątkach”), zazwyczaj jednak, gdy mowa w niej o starszym wariancie nazwy, jego pochodzenie nie jest identyfikowane. W wielu wypadkach utrudnia to śledzenie sytuacji źródłowej i zmusza do sięgania do internetowej bazy danych, gdzie informacje zawarte na fiszkach będą — na szczęście — dostępne w całości.

Tytuł książki mógłby sugerować, że chodzi o słownik topoosnów, leksykalnych czy również onimicznych. Zasadniczo tak jednak nie jest, gdyż postacią hasłową (zawsze jednowyrazową!) jest najczęściej konkretna nazwa z podstawowymi cechami jej struktury. Pozornie przypomina to architekturę planowanego słownika polskiego (por. Mączyński, 2001), przy bliższej analizie notujemy jednak istotne odstępstwa. Oto nazwy wielowyrazowe, w tym o strukturze wyrażen przyimkowych, oraz kilka ściśle wyznaczonych formalnie¹⁷ struktur dzierżawczych (przymiotniki na *-ov-*, *-in-* oraz nieodmienne posesywa na *-ovie* wraz z wariantami *-oviech*, *-ove*, *-oje*, *-eje*, *-ovéch*, *-ových*, *-éch*, *-ech*, *-é*, *-e*¹⁸) włączono do jednowyrazowych hasel bezsufiksalnych (np. *Annina dolina* i *Annin majer* są w haśle „Anna”₅₀).

¹⁵ W przypadku pomieszczenia w haśle kilku nazw nazwy ich macierzystych wsi bywają powtarzane w części objaśniającej. Można było to rozwiązać inaczej, np. numerując poszczególne nazwy, a w każdej razie zupełnie nie było potrzeby powtarzania przy nich skrótów identyfikujących powiaty.

Nb. powiaty mają w książce skróty dwuliterowe. Dla mnie, przyzwyczajonego już do trzyliterowych skrótów powiatów stosowanych w słowniku gwarowym, te nowe skróty stanowiły utrudnienie — podczas lektury wielokrotnie musiałem sięgać do ich rozwiązania przy końcu książki.

¹⁶ Również jednak przez pryzmat posesywności — w grupie I znalazły się nazwy bez jej wykładnika (ale też nazwy typu *Andrejka* czy *Andrejovka*, wskazujące na przynależność denotatu do eponima), o bardzo rozmaitej motywacji i strukturze (topographica, nazwy rodzinne, wyrażenia przyimkowe itd.), w grupie II posesywa wyrażone przydawką dopełniaczową, w grupie III przymiotniki dzierżawcze lub tzw. posesywa rodzinne (nieodmienne, por. niżej przyp. 18). Symbol literowy „b” w opozycji do „a” wskazuje na strukturę przyimkową. Stosuje się również symbol „♦”, jeżeli człon hasłowy jest określający (np. na s. 176 nazwa *Za Axskými vřškami* ma kod 1+2 I ♦ b, ale postać hasłowa to *Axský*). Autorka miała świadomość, że ten przyjęty za koncepcją brneńską schemat stanowi „nieobwykle hľadisko” na kwestię klasyfikacji nazw (s. 116).

¹⁷ Nie do końca jednak, bo np. derywatów na *-ina* nie można bez zastrzeżeń traktować jako przymiotników dzierżawczych, nie mając pewnie poświadczonych dystynktywnych form przypadków zależnych. To samo dotyczy niektórych nazw zawierających *-ov-*, np. wspomnianej niżej **Obrova*.

¹⁸ Na s. 85–86 Autorka zestawia różne hipotezy dotyczące ich genezy. Nieodmienność silnie przemawia za punktem wyjścia w postaci przydawki dopełniaczowej. Wydaje się, że należy

Bezpośrednim powodem była chęć nawiązania do wzorca słownika morawskiego, z którym słownik słowacki dzieli m.in. opiekę informatyczną. Decyzja takiej parcelacji nazw ma jednak charakter formalistyczny i sztuczny i nie znajduje uzasadnienia w semantyce nazw, skoro również inne typy formalne wyrażały dzierżawczość (np. duża część nazw na *-ovka* i nawet *-ka*). W sumie korzystanie z hasel słownikowych jest początkowo trudne, czytelnik spoza Słowacji czy Czech znajduje w nich rozwiązania nieintuicyjne, których zrozumienie wymaga poszukiwań w innych partiach książki.

Dokumentacja wysuwanych etymonów, zwłaszcza antroponimicznych, jest dla mnie niewystarczająca. Wbrew deklaracji, że większość z nich to nazwiska, dużą, chyba dominującą grupę stanowiły postacie bez kwalifikatora (P[riezvisko]), których w żaden sposób nie uwiarygodniono¹⁹. W niektórych wypadkach motywujący antroponim podpowiada struktura nazwy (przymiotnikowa, dzierżawcza), przy braku typowych afiksów toponimicznych nie zawsze jest to oczywiste. Zapewne w wielu przypadkach taka kwalifikacja bazowała na informacjach podawanych przez informatorów, dla jasności obrazu należałoby niemniej zaznaczać, że taką postać tzw. nieoficjalnego antroponimu²⁰ oni potwierdzili z autopsji. Należałoby też koniecznie wprowadzić asterysk, zarówno przy rekonstruowanych etymonach apelatywnych, jak i onimicznych.

Formy hasłowe są często opatrzone znacznikami liczbowymi w indeksie dolnym, wskazującymi na produktywność. Niestety, cyfry te informują o liczbie osobnych obiektów określanych daną nazwą w skali ogólnosłowackiej (prawdopodobnie decydująca była liczba odrębnych wpisów w kwestionariuszach), bez próby rozstrzygnięcia, czy nominacje miały charakter niezależny, czy może polegały na wielokrotnych nieraz transnominizacjach. Nie są to zatem liczby gniazd nazewniczych w sensie, w jakim terminu tego używa w swych pracach np. podpisany. Przy niższych wartościach znacznika zdarza się, że produktywność została znacznie zwielokrotniona. Przykładowo, wspomniany niżej „Abrod”⁸ to w istocie jedno gniazdo, obejmujące nazwy obiektów z dwu sąsiednich wsi. Probierzem rzeczywistej produktywności nazw/topoleksemów okazują się w takich wypadkach mapy, gdzie z przyczyn technicznych można umieścić tylko jeden znaczek reprezentujący takie gniazdo.

Hasła na literę *A-*, z natury rzeczy poddane swego rodzaju „selekcji negatywnej” (w rodzimej leksyce słowiańskiej odziedziczonej przez słowacki przed nagłosowym *a-* prawie zawsze pojawia się protetyczne *j-*), nie dają poglądu na całość (wspomina o tym sama Autorka, por. s. 126) i nie pozwalają w pełni ocenić adekwatności spodziewanego w dalszych częściach podejścia metodycznego stosowanego przy traktowaniu najtrudniejszych nazw o przypuszczalnie niezakłóconej kontynuacji w słowackim. Leksyka rodzima sprowadza się do spójnika *a* i partykuły *až*, w innych wypadkach opracowano odsyłacze (*Astrab* → *Jastrab*). Nagłosowe *A-* w szczególnych przypadkach mogłoby także

wychodzić od dzierżawczych przymiotników na **-ov-* o fleksji pierwotnie rzeczownikowej (gen. pl. **-ovъ*), które przejściowo przejęły w liczbie mnogiej końcówki przypadków zależnych właściwe zaimkom twar-dotematowym (→ **-ověъ*). W części tych struktur z akcentem na morfemie sufiksальnym mogło dochodzić do zachowania etymologicznej długości poakcentowego **ě* przed końcową sylabą jerową. W późniejszym okresie właściwe przymiotniki dzierżawcze przyjęły końcówki złożonej odmiany przymiotnikowej (→ *-ových*), natomiast nieodmienne struktury na *-oviech* zostały zinterpretowane jako loc. pl., skąd na niektórych obszarach innowacyjne *-ě(ch)* < **-ъхъ* itp. Zanik *-ch* byłby fonetyczną zmianą nieregularną.

¹⁹ Trzeba dodać, że onomastyka słowacka dysponuje bazą urzędowych nazwisk według stanu za rok 1995, zlokalizowanych do poziomu miejscowości (my mamy tylko lokalizację za 2002 r. do poziomu powiatu oraz nieco wcześniejszą do poziomu dawnego (małego) województwa).

²⁰ Nb. podejrzewam, że jedną z głównych trudności związanych z interpretacją polskich mikrotoponimów (gdzie grupa nazw trudnych o współczesnej metryce okazała się nadspodziewanie liczna) jest osad nazw pochodnych od takich określeń, znanych częściowo informatorom podającym pochodne nazwy terenowe, ale nie funkcjonujących jako nazwiska (np. nazwa pola *Majtykos -a* w Dąbrowie pod Wieluniem, UN LII 43, wobec oficjalnego nazwiska *Majtyka* znanego w dzisiejszym pow. wieluńskim i chyba również w samej Dąbrowie), a niekiedy z nimi niezwiązanym pochodzeniem.

stanowić protezę rozwiniętą w źle tolerujących nagłosowe grupy spółgłosek o strukturze *RT- ~ NT-* gwarach środkowosłowackich. Kilka nazw niejasnych o takiej strukturze nagłosu rzeczywiście w materiale znajdujemy (*Andalud ~ Ondalud*, las w Šarišskich Sokolovcach, pow. Sabinov; *Andrešel*, miejsce w Starinie w pow. Stará Ľubovňa; *Anšel*, miejsce i pkt widokowy w Žakarovcach, pow. Gelnica; *Anžlica*, pole w Novej Kelči w pow. Vranov n. Topľou; *Arkapert* — p. niżej, *Artabina*, pastwisko i pole w Šindiarze w pow. Preszów), żadna z nich nie daje jednak całkowicie sensownej etymologicznie struktury rodzimej przy założeniu protetyczności *A-*. Prawie wszystkie skupiają się zresztą na Słowacji wschodniej.

Mimo to chciałoby się skomentować niektóre nazwy lub objaśnienia. W przypadku nazw *Abrava* (pole w Plášťovcach w pow. Levice) i *Astraga* (pole w Polinie w pow. Rimava) jest możliwe, że forma została zaburzona poprzez pośrednictwo języka węgierskiego (pierw. **Obrova*, **Ostroga*, ta ostatnia ze względu na *-g-* przejęta nie później niż w XII w.). Pierwsza z nazw pochodziłaby od etymonu **obrova* (~ **obrov* : **ob-ryti*, por. ĘSSJa XXIX 103), w drugim należałoby rekonstruować znaczenie topograficzne, np. znane z niektórych przekazów słowiańskich (por. ĘSSJa XXXVI 61). Z możliwością pośrednictwa węgierskiego trudno z racji geografii liczyć się przy nazwie *Abrod* (grupa obiektów we wsiach Veľ. Leváre i Závod w pow. Malacky na płn. od Bratisławy, s. 128). Autorka za A. Závodnym łączy ją z czasownikiem **obroditi*, sła. *obroditi*’, przyjmując znaczenie ‘obnovená, revitalizovaná chotárna časť’. Mało to prawdopodobne, gdyż poświadczeń refleksów **obrodě* w takich znaczeniach brak (także w innych językach), a pierwotnym denotatem nazwy wydaje się teren podmokły. Podejrzewałbym tu raczej pierwotny **Zábrod* i nietypową fałszywą dekompozycję analizującą go w określonych kontekstach syntaktyczno-sytuacyjnych jako **Za Abrod*. Niem. *Loh* nie może być jednym z etymonów nazwy *Anderloch*, gdyż jego *-h* jest nieme. *Apel* na Spiszu wiąże się może z gwarowym wariantem niem. *Apfel* ‘jabłko; jabłoń’. Etymologia wywodząca *Arcizibel* (nazwa grzbietu wzniesienia w Bańskiej Bystrzycy, s. 167) z niem. *Erzhügel* nie przekonuje ze względów formalnych. *Andiely* mogłyby wiązać się z niem. *Anteil* ‘udział’ jedynie przy założeniu hybrydy (skalkowaniu drugiego członu złożenia w oparciu o korespondencję *Teil* : *diel*). Wreszcie uznana za niejasną nazwa *Arkapert* m. (las w Chmeľovcu i sąsiednich Podhoranach w pow. preszowskim) wydaje się wariantem (< **Arpakert*) zaświadczonej w Sirmiku (pow. Trebišov) nazwy pola *Arpaškert*, wywodzonej z węgierskiego *árpás kert* ‘ogród jęczmienny’ (?). Może był to efemeryczny, nieuchwycony leksykalnie apelatyw wschodniosłowacki zapożyczony z węgierskiego.

Mam też zastrzeżenia do podawanej w hasłach interpretacji etymologicznej niektórych antropimów. *András* i *Andrejaš* raczej nie powstały na drodze sufiksacji form *Andro*, *Andrej* słowackimi formantami hipokorystycznymi, lecz zapewne stanowią materialne zapożyczenia łac. *Andreas* (pierwsze najpewniej przez pośrednictwo węgierskiego standardowego *András* ‘Andrzej’). Podobnie *Antoni* (s. 162) nie stanowi słowackiego derywatu podstawowego *Anton*, lecz niezależną adaptację łac. *Antonius*; odcięcie końcówki *-us* zaowocowało usamodzielnieniem *-i*, potraktowanego jako rodzima końcówka przymiotnikowa. Ten sposób adaptowania łacińskich imion na *-ius* jest dobrze opisany w literaturze onomastycznej, m.in. polskiej. Książka miała niezbyt staranną korektę; podczas nie całkiem skupionej lektury wychyciłem kilkanaście błędów literowych²¹.

²¹ *Slovanská hydronymia* (w tytule artykułu M. Majtána) → *Slovenská hydronymia* (s. 21), *slovarlorv* → ? (s. 41), *be base* → *be based* (s. 44), *Slovenska* → *Slovenka* (s. 49); *názov* → *názvov* (s. 49) — i, odwrotnie, *názvov* → *názov* (s. 150 i 156), *Brovičša* → *Brovišča* (s. 55), *Pozložná* → *Rozložná* (s. 55), *KALVÁRIE/KALVÁRIE* → *KALVÁRIE/KALVARIE* (s. 68), *trasonimizácia* → *transonimizácia* (s. 77, przyp. 56), *feminima* → *feminína* (s. 77), *Smernicie* → *Smernice* (s. 91), *hesliel* → *hesiel* (s. 98), *prevážná (väčšina)* → *prevažná* (s. 99), *strl.* → *strsl.* (s. 121), *G pl.* → *G sg.* (s. 154), *Adropán* > *Andropán* (jak myślę; s. 157); *vzniklol* → *vznikol* (s. 176). W rozwiązaniu skrótów (s. 215) „I” jest opisane jako „instrumental” (w tekście używa się formy „inštrumentál”). W części słownikowej przed hasłami *Aduš* i *Araňoš* nie wstawiono światła.

Osiągnięcia toponomastyki słowackiej w zakresie zbierania i udostępniania tamtejszego materiału nazewniczego, a częściowo i jego interpretacji są już bardzo znaczne. Mocno zaawansowane jest opracowywanie hydronimii, zapoczątkowane polsko-słowacką monografią dorzecza Orawy z 1985 r., wznowioną w nowej szacie redakcyjnej. Opracowano już ok. 80% powierzchni kraju, pozostały jedynie dorzecza środkowego i dolnego Wagu oraz Bodrogu (por. s. 21–22 i zamieszczona tam mapka). Opracowanie anojkonimii „suchej” wchodzi właśnie w fazę realizacji, brak natomiast anojkonimii historycznej, sprzed XIX w. W książce ta kategoria chyba nie jest w ogóle wspomniana, brak także informacji o planach objęcia jej systematycznymi badaniami. Paradoksalnie, najbardziej zawile były losy opracowania ojkonimii — wciąż brakuje nowoczesnej monografii prezentującej zarówno materiał wraz z dokumentacją historyczną, jak i naukowego opracowania genezy i ewolucji tych nazw. Całość makroojkonimii słowackiej objął „Vlastivedný slovník obcí na Slovensku”, opracowany w latach 70. XX w. głównie przez historyków i geografów. Daje on informacje o historii miejscowości wraz z kolekcjami zapisów nazw (oraz nazwy części tych miejscowości, powtórzone w wspólnym indeksie alfabetycznym), nie zawiera jednak okolonazwenniczego aparatu źródłowego, nie dając także objaśnień etymologicznych. Z kolei opracowany przez językoznawcę słownik nazw miejscowości (Majtán, 1972; 1998) nie wychodzi poza II połowę XVIII w., również bez etymologii. Autorka pisze o zamiarach całościowego opracowania nazw obiektów zamieszkałych (zarówno dużych, jak i najmniejszych oraz dezolowanych); w tym celu fiszki zawierające nazwy obiektów zaklasyfikowanych do tej grupy („části miest, osád, samôt, majerov, lazov, kopanic, domov a skupín domov”) zostały połączone we wspólną kartotekę ojkonimiczną (s. 42). Jeśli jednak jego realizacja zostanie rozpoczęta dopiero po pełnym opracowaniu nazewnictwa terenowego, obecnie aktywne pokolenia toponomastów takiego onomastykonu mogą nie doczekać.

Istnieją srodowiska badawcze, dla których toponimia słowacka (jak zresztą toponimia każdego innego kraju słowiańskiego) stanowi zjawisko nie tylko lokalne, zajmujące jedynie miejscowych badaczy, lecz także interesujący sam w sobie fragment większej całości, którego interpretacja, wymagając sięgania do innych języków, rzuca także światło na zjawiska ościenne. W tym duchu zamierzamy monitorować kolejne etapy tych prac. Mamy zwłaszcza nadzieję, że wzorem zbiorów czeskiego i morawskiego rychło (i znacznie wyprzedzając w czasie ich pełne opracowanie) udostępniona zostanie podobno od dawna gotowa (p. wyżej) alfabetyczna lista haseł, umożliwiająca szybką orientację w potencjale komparatywnym zgromadzonego materiału.

LITERATURA

- Babik, Z. (2019). Tzw. akcja UN-owska (1954?–1970?) — projekt, przebieg, efekty, próba oceny [The action of gathering terrain names in Poland (1954?–1970?) — project, realization, effects, attempt of its evaluation]. *Onomastica*, 63, 291–313.
- Borek, H. (1972). W sprawie badań nad polskim słownictwem toponimicznym [Concerning the study of the lexical stock reflected in the Polish toponymy]. W: S. Rospond, B. Siciński (red.), *Atlas onomastyczny Słowiańszczyzny. Księga referatów z konferencji (Wrocław, 1–3 VI 1970)* [Onomastic Atlas of Slavdom. Book of conference papers (Wrocław, 1–3.06.1970)] (s. 42–53). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ËSSJa — Trubačev, O.N. i in. (red.). (1981–2010) *Ëtimologičeskij slovar' slavânskikh âzykov. Praslavânskij leksičeskij fond* (t. 1–39) [An etymological dictionary of the Slavic languages. The lexical fund of Common Slavic (Vols. 1–39)]. Moskwa: Nauka.
- Gałkowski, A. i Gliwa, R. (red.). (2014). *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna* [Macrotoponymy and microtoponymy. Preliminary problems]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Habovštiak, A. (1957). *Oravské chotárne názvy* [Terrain names of Orava]. Bratislava: Veda.
- HSSJ I — Majtán, M. (red.). (1991). *Historický slovník slovenského jazyka* (t. 1) [Historical dictionary of the Slovak language (Vol. 1)]. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. (1972). *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov* [Names of the localities of Slovakia in the recent two hundred years]. Bratislava: Veda.

- Majtán, M. (1996). *Z lexiky slovenskej toponymie* [From the lexis of Slovak toponymy]. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. (1998). *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)* [Names of the localities of the Slovak Republic (Development in the years 1773–1997)]. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. i Rymut, K. (1985). *Hydronimia dorzecza Orawy* [Hydronomy of the Orava basin]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mal'ko, R.N. (1974). *Geografičeská terminologija češského i slovačského ázykov (na obšeslavánskom fone)* [Geographical terminology of the Czech and Slovak languages (against the background of Slavic)]. Minsk: Nauka i tehnika.
- Mączynski, J. (2001). O zeszytce próbnym Słownika nazw terenowych Polski. Część I [On trial fascicle of Dictionary of terrain names of Poland]. W: K. Michalewski (red.), *Współczesna leksyka* (s. 208–215). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Pavlenko, S. (2013). *Mikrotoponimi Černigovo-Siverščini* [Microtoponyms of the Chernigov and Novgorod-Siverskyj areas]. Černigiv: PVK Desna.
- Petrov, A. (1929). *Karpatoruské pomístní názvy* [Terrain names of Transcarpathian Ruthenia]. Praha: Česká akademie věd i umění.
- SGP I — Karaś, M. (red.). (1982). *Słownik gwar polskich* (t. 1) [Dictionary of Polish dialects (Vol. 1)]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Sławski, F. (1958). rec. J. Schütz, Die geographische Terminologie des Serbokroatischen, Berlin 1957. *Onomastica*, 4, 398–400.
- SP VIII — Sławski, F. (red.). (2001). *Słownik prasłowiański* (t. 8) [Dictionary of Common Slavic (Vol. 8)]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SSN — Ferencíková, A. i Ripka, I. (red.). (1995–2006). *Slovník slovenských nářečí* (t. 1–2) [Dictionary of Slovak dialects (Vols. 1–2)]. Bratislava: Veda.
- Šmilauer, V. (1970). *Příručka slovanské toponomastiky* [Handbook of Slavic toponomastics]. Praha: Academia.
- UN LI: *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. 52: powiat wieluński, województwo łódzkie* [Official names of localities and physiographical objects. 52: Wieluń County, Łódź Voivodeship]. (1974). Warszawa: Urząd Rady Ministrów.
- Valentová, I. (2017). Anojkonymia v spoločenskom a kultúrnom kontexte [Anoikonyms in a social and cultural context]. *Onomastica*, 61, 25–41.
- Valentová, I. (2018). *Lexika slovenských terénnych názvov (konceptia lexicografického spracovania)* [The lexis of Slovak anoikonyms (conception of lexicographical processing)]. Bratislava: Slovak Academic Press.
- VSOS — Kropilák, M. i in. (red.). (1977–1978). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (t. 1–3) [Homeland studies dictionary of localities of Slovakia (Vols. 1–3)]. Bratislava: Veda.

SUMMARY

A NEW PHASE IN THE INVESTIGATION OF SLOVAK TOPONYMY
(READING IVETA VALENTOVÁ'S BOOK "THE LEXIS OF SLOVAK ANOIKONYMS
(CONCEPTION OF LEXICOGRAPHICAL PROCESSING)")

The text, inspired by the book in question, is devoted to contemporary investigations of Slovak terrain names, presenting them to the Polish reader. The main questions discussed are perspectives of a study of the archaic lexical stock, chiefly of Slavic origin, conserved in Slovak toponymy, as well as the current organization of the dictionary entry, which is judged to be far from optimal. Some corrections to the entries in *A*- regarding concrete etymological solutions are suggested as well.

Keywords: Slovak toponymy, terrain names of Slovakia, dictionary of Slovak terrain names, Slavic onomastics

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.18>

Onomastica LXIV, 2020

PL ISSN 0078-4648

PAWEŁ SWOBODA

<https://orcid.org/0000-0002-1679-5296>

pawel.swoboda@ijp.pan.pl

Instytut Języka Polskiego PAN

Kraków, Polska

Acta onomastica, rocznik LX, číslo 1–2, red. Pavel Štěpán. Praha 2019, 345 s.

Sześćdziesiąty tom czeskiego czasopisma „Acta onomastica” (AO_n) wydawanego przez Instytut Języka Czeskiego Czeskiej Akademii Nauk (Ústav pro jazyk český AV ČR) składa się z dwóch zeszytów (została zachowana ciągła numeracja stron). Pierwszy zeszyt, współredagowany przez Jaroslava Davida, obejmuje 14 artykułów w języku angielskim związanych z kilkoma rocznicami, w które obfitował rok 2018 i 2019 — lata zakończone cyframi 8 i 9 stanowią ważne punkty zwrotne w historii Europy Środkowej oraz Czech. Dlatego też postanowiono, że zeszyt specjalny AO_n będzie poświęcony wydarzeniom politycznym, które znalazły odzwierciedlenie w toponimii krajów środkowoeuropejskich. Wydanie zeszytu zbiegło się w czasie także z inną rocznicą — 85. urodziny czeskiego onomasty Rudolfa Šrámka, któremu jest on dedykowany.

W pierwszym artykule „Thematisation of place names in opinion journalism: Czech exile politicians’ radio speeches between 1938 and 1945” (s. 7–23) Jana Davidová Glogarová i Jaroslav David przyglądają się tematyce (lub topikalizacji) nazw miejscowych w wypowiedziach radiowych czeskich polityków emigracyjnych (reprezentujących różne opcje polityczne — od demokratów po komunistów) w okresie II wojny światowej (1938–1945). Tematyka może odbywać się na różne sposoby, jednak w każdym z nich nadrzędną rolę pełni (re)semantyzacja. Autorzy przyglądają się, jak zjawisko to realizuje się poprzez użycie kolokacji, a także poprzez onimiczne aluzje czy symbolizacje dokonujące się w procesie metafory i metonimii.

Žaneta Dvořáková w tekście „Polná — a toponym that has become a symbol” (s. 24–35) poświęca uwagę toponimii miasteczka Polná w czeskiej Wysoczyźnie, którego nazwa w pamięci zbiorowej Czechów wiąże się z morderstwem Anežki Hrušovej w 1899 r., o które w okresie początków antysemitki historii niesłusznie oskarżono Żyda Leopolda Hilsnera. Autorka na wybranych przykładach pokazała, w jaki sposób wydarzenia te odzwierciedlone zostały w toponimii i urbanonimii miejscowości, a także wskazała na polityczne i marketingowe wykorzystanie potencjału związanych z nimi nazw.

Roberto Fontanot w tekście „The Italianization of place names in occupied Yugoslavia during World War II” (s. 36–44) omawia proces italianizacji nazw miejscowych w okresie okupacji terytoriów Jugosławii przez faszystowskie Włochy. Autor wskazuje na duże różnice w jego przebiegu w poszczególnych częściach Jugosławii kontrolowanych przez Włochów — przykładowo w południowej Słowenii, gdzie mieszkało ich niewielu, używano zazwyczaj nazw słoweńskich, natomiast w rejonie Rijeki (wł. Fiume) niemal wszystkie nazwy miejscowości uległy italianizacji. Autor przedstawia różne strategie wykorzystywane przez władze lokalne w tym procesie — przywracanie historycznej nazwy włoskiej, adaptacja nazwy słowiańskiej, tworzenie nowego toponimu.

W artykule „*Böhmisch Gasse, Schillerstrasse, Titova, Školni* – one street, many names. Urbanonymy in the Czech borderlands during the 20th century” (s. 45–62) Tereza Klemensová analizuje zmiany nazw ulic w mieście Jeseník (pol. Jesionik) na Śląsku Czeskim w kontekście dwudziestowiecznych przemian politycznych. Od średniowiecza do 1945 r. miasto zamieszkiwali w głównej mierze Niemcy, stąd też większość nazw ulic była niemiecka. Po zakończeniu okupacji hitlerowskiej i wysiedleniu Niemców Sudeckich okolice Jesionika znalazły się z powrotem w granicach Czechosłowacji pod rządami komunistów i zasiedlone ludnością czeską, co wiązało się z (re)czehizacją toponimii. Po 1989 r. i upadku bloku wschodniego doszło do kolejnej fali zmian nazewniczych. Obie te fale łączy to, że największy udział wśród nowo wprowadzonych nazw mają nazwy

pamiętkowe, uwieczniające ważne z punktu widzenia państwa postaci. Badaczka wykazała także, że obecnie zaledwie 16% nazw ulic nawiązuje (semantycznie) do nazw sprzed II wojny światowej.

Zagadnień polityki nazewnictwa w kontekście wydarzeń XX w. dotyczy także artykuł trojga autorów — Václava Lábusa, Daniela Vrbíka, Magdaleny Kourkovej — „Some remarks on changes of toponyms in former Sudetenland (The case of the toponym Bramberk/Krásný)”. Autorzy omówili losy nazwy góry w Górach Izerskich i niewielkiego osiedla na jej zboczu, noszących w przeszłości wspólną nazwę *Bramberg*, a obecnie mających oficjalne nazwy odpowiednio *Krásný* i *Bramberk*. Na ich przykładzie autorzy pokazali różnice w przebiegu urzędowej czechizacji toponimów różnych kategorii (oronimów, ojkonimów, anojkonimów), a także zaprezentowali wyniki badań terenowych dotyczących rzeczywistego użycia obu form.

Michal Místecký w artykule „Political colonization quantified: urbanonymy landscape seen as a network of street-sign posts” (s. 74–84) zaprezentował dwie wypracowane przez siebie metody statystycznej analizy danych przestrzennych (SSD i SSI), które można wykorzystać do zbadania natężenia obecności oficjalnej urbanonimii w przestrzeni miejskiej. Metoda SSD (ang. street-sign distances) pozwala określić zagęszczenie znaków z nazwami ulic, natomiast metoda SSI (ang. street-sign irradiation) mierzy liczbę znaków umieszczonych na poszczególnych obiektach. W ujęciu tym nośniki oficjalnego nazewnictwa, jakimi są tablice z nazwami ulic, tworzą sieć, której struktura i kształt odzwierciedlają stopień „politycznej kolonizacji” przestrzeni miejskiej.

Martina Ptáčníková w pracy „Jan Palach Square — urbanonym as a symbol of public protest” (s. 85–93) poświęciła uwagę wyjątkowemu wydarzeniu w historii urbanonimii Pragi, jakie miało miejsce w 1969 r., gdy mieszkańcy stolicy ówczesnej Czechosłowacji spontanicznie przemianowali *plac Żołnierzy Armii Czerwonej (náměstí Krasnoarmějců)* na *plac Jana Palacha (náměstí Jana Palacha)*, upamiętniając w ten sposób postać Jana Palacha, który dokonał samospalenia w proteście przeciwko interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji. Autorka analizuje źródła archiwalne dokumentujące starania mające na celu oficjalną zmianę nazwy, która nastąpiła dopiero w 1989 r.

Roman Razumov i Sergey Goryaev w artykule „Church names in the urban toponymy (on Russian materials)” (s. 94–111) zajmują się rosyjskimi hodonimami utworzonymi od nazw kościołów. W pierwszej połowie XX w., po dojściu do władzy bolszewików doszło do masowych działań mających na celu wyrugowanie elementów religijnych z nazewnictwa obiektów miejskich. Po upadku ZSRR i odrzuceniu koncepcji państwowego ateizmu tylko w części przypadków nastąpiło przywrócenie dawnych nazw. Wiąże się to m.in. z tym, że wśród młodszych pokoleń niektóre nazwy sowieckie postrzegane są już jako tradycyjne, nie mają też dla nich charakteru manifestu ideologicznego.

Gabriel Rožai w artykule „Regional speleonyms from the viewpoint of ethnic and lingual contacts (with examples of speleonyms in the Slovenský Kras National Park)” (s. 112–120) zajmuje się nieoficjalnymi speleonimami z obszaru Krasu Słowackiego (Slovenský kras) w południowo-wschodniej Słowacji w kontekście wpływu uwarunkowań etnicznych związanych z usytuowaniem parku na pograniczu słowacko-węgierskim, jak też z charakterem etniczno-językowym grup speleologicznych (pochodzących m.in. z Czech) prowadzących badania na omawianym obszarze. W końcowej części artykułu autor dokonał porównania lokalnej speleonimii z nazewnictwem zestandaryzowanym, oficjalnym, które wykazało znaczne różnice między oboma rejestrami.

Karel Střelec w pracy z zakresu onomastyki literackiej „Stalingrad Pub or Hitler’s? Representation of ideological changes of toponyms in contemporary Czech literature” (s. 121–129) z perspektywy koncepcji nadużycia pamięci (*abus de mémoire*) Paula Ricœura przygląda się sposobom wykorzystania nazw geograficznych w czeskiej prozie ostatnich dwu dekad (J. Balabán, M. Fibiger, P. Hruška, P. Hůlová, S. Komárek, J. Rudiš). Zdaniem autora w znacznym stopniu właśnie poprzez użycie toponimów budowany jest obraz XX w., zwłaszcza jego traumatycznych okresów. Służą one z jednej strony do zmaksymalizowania efektu realizmu, z drugiej zaś, poprzez często ironiczną imitację nazw rzeczywistych (oraz ich zmienności), do przedstawienia w krzywym zwierciadle skompromitowanych dwudziestowiecznych ideologii.

Pavel Štěpán („Collectivization and nationalization of agriculture in Czechoslovakia: changes of rural landscape – and namespace?”, s. 130–137) postanowił zbadać, w jaki sposób polityka

kolektywizacji wsi i komasacji gruntów w powojennej Czechosłowacji miała wpływ na przemianę w pejzażu nazewniczym. Materiał badawczy pochodził z badań terenowych przeprowadzonych w latach 1963–1980. Autor zwrócił uwagę na fakt dużej niestabilności wśród nazw nowo wydzielonych obszarów rolnych, a także na regionalne zróżnicowanie w zakresie ich motywacji. W niektórych miejscowościach nadawane były nazwy całkiem nowe (czasem ograniczały się one do numerów), gdzie indziej zaś na szeroką skalę wykorzystywano jednak nazwy dotychczasowe, odwołujące się do poprzedniego właściciela ziemi, co może zaskakiwać, wzięwszy pod uwagę niechęć ówczesnych władz do własności prywatnej. Zwycięzał tu jednak aspekt praktyczny — w niewielkich społecznościach wiejskich nazwy takie ułatwiały identyfikację obiektu, natomiast w odróżnieniu od urbanomów nie były postrzegane one jako istotny element propagandy.

Justyna B. Walkowiak w artykule „Names as covert affirmation of identity: on some propagandistic urbanonyms of the post-war western borderlands in Poland” (s. 138–149) skupiła się na omówieniu udziału w hodonimii powojennej Polski nazw odwołujących się do dynastii Piastów, bitwy pod Grunwaldem oraz dziedzictwa słowiańskiego jako elementów polityki nazewniczej w okresie PRL. Badaczka na podstawie obliczeń frekwencji ich występowania w poszczególnych województwach stwierdziła, że nazwy takie przeważają na Ziemiach Odzyskanych, co w oczywisty sposób jest wyrazem dążenia powojennych władz do symbolicznego odcięcia się od niemieckości tych terenów oraz do podkreślenia ich pierwotnego polskiego czy też słowiańskiego charakteru. Ciekawe wyniki przyniosło porównanie frekwencji względnej nazw ulic i placów nawiązujących do dziedzictwa piastowskiego i jagiellońskiego. Ogólnie hodonimów „jagiellońskich” w całej Polsce jest więcej, jednak nie dotyczy to Ziemi Zachodnich (wyłączywszy woj. zachodniopomorskie), gdzie przeważają nazwy „piastowskie”.

Ostatnim artykułem w omawianym zeszycie jest tekst Christiana Zschieschanga „Place names among three languages: the Sorbian, German and Polish toponyms of eastern Lusatia” (s. 150–159). Autor zajmuje się w nich nazwami miejscowymi na terenach Dolnych Łużyc, które po 1945 r. znalazły się w granicach Polski. Pierwotnie był to obszar starołużyckiego osadnictwa, jednak już w XI w. znalazł się w strefie wpływów niemieckich, co spowodowało wielowiekową, stopniową germanizację dawnego nazewnictwa łużyckiego. W XIX w. na fali odrodzenia kultury łużyckiej dochodziło też niejednokrotnie do sorabizacji nazw niemieckich. Po 1945 r. nastąpiła natomiast masowa i urzędowa polonizacja wschodniołużyckiej toponimii, jednak, jak dowodzi autor na podstawie analizy trójjęzycznego nazewnictwa, w wielu przypadkach w nowych nazwach nawiązywano do dawnych łużyckich i niemieckich ojkonimów.

Pierwszy zeszyt zamyka tekst okolicznościowy autorstwa Jaroslava Davida z okazji jubileuszu 85. urodzin wybitnego czeskiego onomasty, profesora Rudolfa Šrámka.

Zeszyt drugi rocznika LX czasopisma „Acta onomastica” składa się z 8 artykułów naukowych (dział *Stati*), 2 tekstów polemicznych (*Diskuse*), 6 recenzji (*Recenze*), trzech tekstów wspomnieniowych (*Kronika*), a także 11 tekstów o charakterze komunikatów czy sprawozdań z konferencji (*Zprávy a poznámky*).

Pierwszym artykułem w drugim zeszycie AOn jest tekst Olgi Czesnokowej i Iriny Martynienko (О. Чеснокова, И. Мартыненко, „Испаноязычная топонимия Филиппин: структура и прагматика”, s. 171–185), które zajmują się zagadnieniami struktury i pragmatyki hiszpańskich elementów w toponimii Filipin, gdzie odzwierciedlają się wpływy i kontakty kilku języków, przede wszystkim filipińskiego, hiszpańskiego i angielskiego. Choć hiszpańskojęzyczne komponenty w tamtejszym nazewnictwie uległy całkowitej adaptacji, są one wyraźnie widoczne w czterech grupach motywacyjnych: nazewnictwie religijnym, nazwach odantroponimicznych (zwykle związanych z ważnymi postaciami w historii Hiszpanii i Filipin), nazwach przeniesionych (autorki określają je terminem *toponimy-migranci*, ros. *топонимы-мигранты*) oraz nazwy o charakterze deskrypcji.

Leonarda Dacewicz w pracy „Roman-Catholic parish registers as a source of information about Polish society living under the Russian rule in the period of partitions in the second half of the 19th century” omawia wykorzystanie ksiąg metrykalnych jako źródeł informacji o polskim społeczeństwie

pod zaborem rosyjskim w drugiej połowie XIX w. (na przykładzie ksiąg z dekanatów białostockiego i grodzieńskiego w diecezji wileńskiej). Szczególną uwagę autorka poświęca antroponomom odnotowanym w rejestrach parafialnych, które — dzięki zawartym w nich informacjom pozajęzykowym — są świetnym materiałem do badań socjoonomastycznych.

Praca Jaroslava Davida i Jany Davidovej Glogarovej „Tematizace toponym v memoárových textech (na příkladu měst Hradec Králové a Písek)” (s. 199–211), podobnie jak omówiony wcześniej artykuł tego duetu autorskiego, dotyczy zagadnień tematyzacji toponimów, tym razem w tekstach o charakterze wspomnieniowym (pamiętnikach, dziennikach podróży itp.) na przykładzie nazw z obszaru gmin Hradec Králové i Písek we wschodniej części Czech właściwych. Poza przedstawieniem tekstowego użycia nazw geograficznych autorzy dokonali analizy relacji między nieoficjalnymi i urzędowymi postaciami toponimów oraz przyjrzeni się próbom etymologizacji i interpretacji wybranych nazw w utworach omawianego typu.

W artykule „Zákonné předpisy omezující volbu rodných jmen českých a moravských Židů” (s. 212–220) Žaneta Dvořáková przedstawia historię prawodawstwa dotyczącego nadawania imion Żydom żyjącym w Czechach i na Morawach. W ramach reform józefińskich w 1787 r. wprowadzona została urzędowa lista 890 męskich i 409 żeńskich imion niemieckich, które można było nadawać żydowskim dzieciom. W 1836 r. zniesiono to ograniczenie, jednak nadal dostępne były wyłącznie imiona niemieckie, a całkowita dowolność wyboru imion została wprowadzona dopiero w roku 1867. Zmieniło się to z początkiem hitlerowskiej okupacji w 1938 r., gdy na powrót zaczęto wymagać nadawania imion z ograniczonej listy bądź też nakazywano dodawanie imion *Israel* lub *Sara* do już używanych imion. Restrykcje te zniesiono po zakończeniu II wojny światowej, gdy wprowadzono równość w zakresie wyboru imion dla wszystkich obywateli Czechosłowacji, co zostało potwierdzone w ustawie o rejestrach ludności, imieniu i nazwisku z 2000 r. (Zákon o matrikách, jménu a příjmení).

Oksana Chaliman swój tekst poświęciła zagadnieniu metaforyzacji znaczenia rodzaju gramatycznego antroponomów jako sposobu wartościowania we współczesnym dyskursie publicystycznym i artystycznym na Ukrainie (O. Халіман, „Метафоризація граматичного значення роду антропонімів як засіб вираження оцінки (на прикладі моделей «хтось (ім. чол. роду) у спідниці / у панчохах / у сукні», «хтось (ім. жін. роду) у штанах»)” (s. 221–232). Autorka wykazała m.in., że użycie nazwy o paradygmacie żeńskim na określenie osoby płci męskiej niesie ze sobą niemal zawsze jednoznacznie negatywne konotacje. Natomiast odnoszenie gramatycznie męskiego antroponuimu do kobiety może świadczyć zarówno o negatywnym, jak i pozytywnym wartościowaniu.

Przedmiotem zainteresowania Roberta Kolára w artykule z zakresu onomastyki literackiej „Antroponyma v Magorových labutích písních” (s. 233–239) są nazwy osobowe i ich funkcje w wierszach ze zbioru „Magorovy labutí písně” (Łabędzie pieśni Magora) Ivana Martina Jirousa (1944–2011), jednego z najbardziej znanych przedstawicieli czeskiego undergroundu. Badacz zwrócił uwagę m.in. na fakt, że forma używanych przez Magora (takiego pseudonimu używał artysta) antroponomów zależna jest od płci nazywanej postaci (mężczyźni określani są u niego jedno- lub wielocłonową nazwą osobową, podczas gdy kobiety nazywane są wyłącznie nazwą jednoelementową, po prostu imieniem) lub stosunku autora do danej postaci (do osób bliskich Magor odnosi się przez imię lub jego postać hipokorystyczną, natomiast postaci historyczne określane są u niego nazwiskiem bądź też imieniem i nazwiskiem).

Liudmyla Kravchenko w artykule „Renaming in modern Ukrainian urbanonyms (based on the street names of the city of Kyiv)” (s. 240–252) omawia zmiany 177 urbanonomów Kijowa, których dokonano w latach 2015–2017 w ramach działań mających na celu zerwanie z komunistyczną spuścizną na Ukrainie. Autorka dokonała bardzo szczegółowej analizy strukturalno-motywacyjnej nowych nazw. Znakomita większość z nich (64%) zawiera antroponim (imię i nazwisko bądź pseudonim) odnoszący się do zasłużonych postaci kultury, nauki, bohaterów narodowych oraz działaczy politycznych zarówno ukraińskich, jak i zagranicznych, które przyczyniły się do rozwoju niepodległego państwa ukraińskiego i jego stolicy. Z kolei najmniej liczną (3%), choć ciekawą grupę stanowią nazwy odzwierciedlające wartości światopoglądowe czy estetyczne mieszkańców poszczególnych ulic (np. пров. Щасливий, просп. Соборності).

Ostatnim tekstem w dziale artykułów omawianego zeszytu jest praca Łarisy Sadowej (Л. Садова „Специфіка сільського іменника півдня волинської області другої половини XIX століття: вплив церковного календаря на називання дитини як визначальний мотив номінації”, s. 253–262) dotycząca imion chłopskich na południowym Wołyniu w drugiej połowie XIX w., a dokładniej tzw. imion kalendarzowych, czyli imion nadanych przez rodziców w dniu narodzin pochodzących od imienia patrona. W omawianym okresie słowiańskie imiona tego typu należały do rzadkości, dominowały natomiast antropimiona o rodowodzie greckim, łacińskim i hebrajskim. Autorka, poza zestawieniem odnotowanych w źródłach imion (wraz ze wskazaniem frekwencji), omawia także czynniki pozajęzykowe mające wpływ na wybór imienia oraz tendencje w derywacji imienniczej.

W dziale „Diskuse” Petr Nejedlý („Odborný i etický karambol”, s. 263–267) polemizuje z artykułem Markéty Maturovej „*Mrdice, Pyzdratice, Tupanov* aneb zaniklá vlastní jména místní přezdívková” („Jazykovébné aktuality”, 55(3–4), 2018, s. 97–101), natomiast Libuše Olivová-Nezbedová w tekście dotyczącym terminologii onomastycznej, stanowiącym polemikę z artykułem Samueli Tomasik „Czy nazwy odmian roślin to chrematonimy” („Acta onomastica”, 17, s. 177–190), postuluje traktowanie nazw odmian roślin powstałych w wyniku działalności człowieka jako fitonimów, nie zaś chrematonimów („Vlastní jména člověkem vyšlechtěných odrůd rostlin jsou fytonyma, ne chrematonyma (Příspěvek do diskuse)”, s. 268–272).

W dziale recenzji Harald Bichlmeier (s. 273–284) omawia książkę Joachima Andraschke „Die germanisch-frühdeutschen Ortsnamen des Regnitz- und Obermaingebietes. Von der elbgermanischen Landnahme bis zur Merowingerzeit” (Hassfurt 2016) poświęconą germańsko-wczesnoniemieckim nazwom miejscowym dorzecza Radęcy (Regnitz) i górnego Menu (Ober Main). Przedmiotem omówienia Miloslavy Knappovej (s. 284–285) jest książka Ivony Barešovej „Japanese given names: A window into contemporary Japanese society” (Olomouc 2016) dotycząca współczesnych imion japońskich. Tereza Kopecká (s. 286–289) przedstawiła monografię Stanislavy Špačkovéj „Ruskočeská ekvivalence propriálního lexika: vlastní jména v překladu” (Brno 2017) na temat rosyjsko-czeskiego przekładu nazw własnych. Tetyana Kosmeda i Dominika Janczura (s. 289–296) opublikowały recenzję „Słownika historyczno-etymologicznego antropimionów ziemi chełmskiej” autorstwa Ireny Mytnik (Warszawa 2017), która była przedmiotem omówienia również w ostatnim numerze naszego czasopisma. Przedmiotem krótkiego omówienia Marie Novákovéj (s. 296–297) jest pozycja „Bibliografie Jiřího Uhlíře 1954–30. 6. 2017” (Jaroměř 2017), zaś Marina Ptáčnicková poświęciła uwagę monografii toponomastycznej kraju libereckiego w północnych Czechach „Toponyma v krajině a možnosti jejich výzkumu” autorstwa Václava Lábusa i Daniela Vrbíka.

W dziale „Kronika” zamieszczono tekst wspomnieniowy poświęcony zmarłej w 2018 r. bułgarskiej onomastce Liljanie Dimitrowej-Todorowej (Christina Dejкова, s. 300–301), a także teksty z okazji jubileuszu 75. urodzin Svatopluka Pastyříka (Jiří Zeman, s. 302–304) i 70. urodzin Jany Pleskalovej (Michaela Boháčová, s. 305–307), znakomych czeskich onomastów.

Dział aktualności poza omówieniami najnowszych numerów europejskich czasopism onomastycznych oraz monografii, a także krótkimi notkami dotyczącymi bieżących wydarzeń dotyczących nazewnictwa, obejmuje także nieco obszerniejsze sprawozdania z XXVI Międzynarodowego Kongresu Nauk Onomastycznych ICOS w Debreczynie w 2017 r. (Soňa Wojnarová, s. 327–328), XXI Międzynarodowej i Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej w Kazimierzu Dolnym w 2018 r. (Žaneta Dvořáková, Soňa Wojnarová, s. 328–330), konferencji Nimistõntutkimuksen päivät (Dni onomastyki) na Uniwersytecie w Helsinkach w 2018 r. (Soňa Wojnarová, s. 330–333), XXVII Kolokwium Młodych Językoznawców (Kolokvium mladých jazykovedov) w Bańskiej Bystrzycy w 2018 r. (Patricia Molnárová, s. 333–335), konferencji „Wariancja w onimii i dialektach” (Variantnost v onymii i dialektach) w Brnie w 2019 r. (Michal Místecký, s. 335–336). Ponadto Žaneta Dvořáková (s. 337–338) i Miloslava Knappová (s. 338–340) omówiły sporządzone w 2018 r. ekspertyzy sądowe dotyczące nazw własnych.

ARTUR GAŁKOWSKI

<https://orcid.org/0000-0003-2471-0886>

artur.galkowski@uni.lodz.pl

Uniwersytet Łódzki

Łódź, Polska

Rivista Italiana di Onomastica RION, vol. XXV, Anno XXIV, no 1–2, red. Enzo Caffarelli. Roma 2019, 1060 s.

Wydany w dwóch zeszytach XXV tom „Rivista Italiana di Onomastica” (2019) liczy łącznie 1060 stron (zeszyt pierwszy s. 1–536; zeszyt drugi s. 537–1060). Każdy z zeszytów zawiera stałe części, wśród których najważniejsze są działy: „Saggi”, „Varietà”, „Opinioni e repliche”, „Minima onomastica”, „Osservatori onomastici”. Istotnym elementem obydwu zeszytów są także materiały bibliograficzne, na które składają się przede wszystkim recenzje oraz omówienia wybranych publikacji z zakresu onomastyki obszaru romańskiego i nie tylko, ale także szczegółowa bibliografia onomastyki włoskiej za rok poprzedzający wydanie obecnego tomu RION. Bardzo wartościowym działem w kontekście upowszechniania wiedzy onomastycznej są niezmiennie „Attività”, tj. doniesienia na temat różnych wydarzeń i przedsięwzięć naukowych, popularnonaukowych, dydaktycznych i interdyscyplinarnych w zakresie problematyki nazewnictwa we Włoszech i w całym świecie. Całość uzupełnia stosunkowo nowy dział „Ludonomastica”, poświęcony ciekawostkom i zjawiskom o znaczeniu onomastycznym odnotowanym głównie we Włoszech, ale także poza ich granicami. Redakcja troszczy się także o publikowanie wspomnień przedstawiających sylwetki zmarłych w ostatnim czasie onomastów lub innych naukowców, którzy w swoim dorobku w sposób znaczący zajmowali się nazwami własnymi.

W dziale „Saggi” znalazły się m.in. następujące artykuły: Remo Bracchi, „Toponimi didascalici” (studium toponimów dydakalicznych występujących w Północnej Lombardii, jako nazw pierwotnie przejrzystych semantycznie i przenoszących ładunek ikoniczny dotyczący pejzażu, zjawisk atmosferycznych, zmian towarzyszących porom roku itp., s. 15–44); Xaverio Ballester, „Un valencianísimo apellido: *Navarro*” (rozprawa o walenckim nazwisku *Navarro*, s. 45–49); Enzo Caffarelli, „Nomi mariani stranieri immigrati in Italia da fine Novecento” („Nazwy maryjne pochodzenia obcego we włoskiej onimii z końca XX w.”, s. 51–86); Ottavio Lurati, „Locarno, Blenio, Castro, Serravalle, Giornico, Bioggio: etimologie popolari e scientifiche nel Cantone Ticino” (analiza etymologii ludowych i naukowych wybranych toponimów kantonu Ticino w Szwajcarii włoskojęzycznej, s. 87–91); Remo Bracchi, „Ipcoristici di nomi personali nell’alta valle dell’Adda” („Hipokorystyka od nazw osobowych w Dolinie Addy”, s. 131–144); Paolo D’Achille, „Un deonimico dalla cucina francese: *brunoise*” (studium odonimicznej formy *brunoise* pochodzącej z języka kuchni francuskiej, s. 145–156); Roberto Randaccio, „«...e soprattutto poi son piene le fosse di *Dame da Camelie*, meno il cuore e la tosse...». *La signora delle camelie* fra antonomasie ed eufemismi” (rozprawa nt. antonomazji i eufemizmów jako nawiązań w kulturze włoskiej do postaci, miejsc i zdarzeń z *Damy kameliowej* Aleksandra Dumasa, s. 157–165); Federico Albano Leoni, „I soprannomi in una raccolta di manifesti funebri di Napoli e della sua provincia” („Przydomki na klepsydrach funeralnych w Neapolu i jego prowincji”, s. 563–602); Ottavio Lurati, „Su alcuni cognomi del Cantone Ticino da nomi personali e da microtoponimi” („O niektórych nazwiskach w kantonie Ticino wywodzonych od nazw osobowych i mikrotoponimów”, s. 603–611); Marina Castiglione, Tommaso La Mantia, „Lupi e licotoponi in Sicilia: un confronto interdisciplinare” („Wilki i likotopony na Sycylii: spożyczenie interdyscyplinarne”, s. 613–638); Giuseppe Staccioli, „L’idronimia siciliana di origine araba” („Hydronimia sycylijska pochodzenia arabskiego”, s. 639–658); Lydia Flöss, „Insidie metodologiche nella ricerca all’interno della banca dati del *Dizionario toponomastico trentino*: il caso degli appellativi su base grafica *loc*” („Założenia metodologiczne badania bazy danych Słownika toponomastycznego Trydentu:

przypadek apelatywów z bazą graficzną *loc*”, s. 659–677); Furio Cicilioti, „Costa, toponimo geografico e di insediamento in Liguria e nel Piemonte meridionale” („Costa, toponim w kontekście geografii i osadnictwa w Ligurii i Piemontie Południowym”, s. 679–687); Luigi Matt, „Dai *maur(r) eddus ai mauredinni*: vicende di un etnonimo in Sardegna” („Od *maur(r)eddus* do *mauredinni*: losy pewnego etnonimu na Sardynii”, s. 689–703); Zsuzsanna Fábrián, „Le trasformazioni ungheresi di *Fregoli*” („Przekształcenia węgierskie antroponimu *Fregoli*”, s. 705–722).

W działach „Varietà” oraz „Opinioni e repliche” uwagę przykuwają teksty: Guido Borghi, „Viadotto Polcevera o Ponte Morandi” (wypowiedź nt. propozycji nazw odbudowanego wiaduktu autostrady A 10 nad doliną Polcevera w okolicach Genui, zawałonego w wyniku katastrofy budowlanej 14 sierpnia 2018, s. 168–187); Artur Gałkowski, „Sulle denominazioni delle sagre gastronomiche in Italia” (artykuł nt. nazw imprez gastronomicznych we Włoszech, s. 188–196); Giovanni Rapelli, „Un’ipotesi etimologica sul termine *Euganei*” („Hipoteza etymologiczna nt. terminu *Euganei*”, s. 198–204); Enzo Caffarelli, „L’odonimia della Grande Guerra e altri repertori: informazioni complementari” („Hodonimia związana z I wojną światową: uzupełnienia”, s. 205–218); Artur Gałkowski, „Ancora a proposito della terminologia onomastica del glossario AVSI” (uwagi o terminologii onomastycznej w glosariuszu AVSI 2018 autorstwa Enza Caffarellego i Cateriny Gagliardi, s. 219–222); Mauro Maxia, „Nuovi dati storici sul cognome *Cossiga*” („Nowe dane historyczne o nazwisku *Cossiga*”, s. 724–737).

W części „Minima onomastica” w obydwu zeszytach znalazło się ponad 50 tekstów różnych autorów, tradycyjnie już przedstawiających swoje wypowiedzi w formie krótkiego przyczynku, m.in. Xaverio Ballester, „Antroponims hipocoristics valencians” („Walencckie antroponimy hipokorystyczne”, s. 224); Michele Burgio, „*Totuccio*. Nome di persona, soprannome etnico, nome comune” („*Totuccio*. Nazwa osobowa, przezwisko odetniczne, nazwa pospolita”, s. 228); Enzo Caffarelli, „Distribuzione territoriale dei cognomi «di residenza»” („Występowanie nazwisk właściwych dla zamieszkanego regionu”, s. 229); Massimo Fanfani, „Ponti in Toscana” („Mosty Toskanii”, s. 231); Artur Gałkowski, „I pirgonimi, nomi non marginali nella toponimia italiana” („Pirgonimy [nazwy wież], niemarginalne nazwy w toponimii włoskiej”, s. 233); Luigi Matt, „Un ampelonomo d’autore: il *Nepente di Oliena*” („Ampelonom autorski: *Nepente di Oliena*”, s. 235); Paolo Poccetti, „I nomi femminili nell’Italia del I millennio a.C.” („Nazwy kobiet w Italii pierwszego tysiąclecia p.n.e.”, s. 239); Luisa Revelli, „Singenionimi con la maiuscola” („Nazwy oznaczające pokrewieństwo pisane wielką literą”, s. 242); Miro Tasso, „Distribuzioni dei cognomi di origine albanese tra Lucania e Calabria a ridosso del Pollino” („Rozprzestrzenienie nazwisk pochodzenia albańskiego między Lukanią a Kalabrią od strony Pollino”, s. 244); Elvira Assenza, „*Fake* enogastronomici: inganni di nome e di piatto” („Fejki enogastronomiczne: wprowadzanie w błąd przy pomocy nazwy produktu spożywczego”, s. 756); Marino Bonifacio, „Sui cognomi *Chicchio*, *Chichio*, *Chicco*, *Chico*, *Chic*, *Cic*, *Ciz*, *Čič*, *Čić*, *Žic*, *Sich*, *Zich*, *Ziz*, *Sizzi*, *Zizzi*” („O nazwiskach...”, s. 758); Daniela Cacia, „*Tallone*, un marchio di carattere” („*Tallone*, marka z charakterem”, s. 761); Enzo Caffarelli, „Un deonimico dimenticato dell’epica cavalleresca” („Pewien zapomniany deonim epiki rycerskiej”, s. 762); Leonardo Di Vasto, „Un agionimo problematico: *Santa Maria Cerintola*” („Problematiczny hagionim: *Santa Maria Cerintola*”, s. 766); Artur Gałkowski, „I nomi delle radio italiane: medionimi con valore di *brand*” („Nazwy włoskich kanałów radiowych: medionimy w funkcji *brandu*”, s. 769); Luca Morlino, „Il Santo Graal come antroponomo” („Święty Graal jako antroponom”, s. 775); Paolo Poccetti, „Macro- e microtoponimi nell’antica Grecia: una terminologia inesistente” („Makro- i mikrotoponimy w Grecji antycznej: nieistniejąca terminologia”, s. 777); Roberto Randaccio, „Ufficio dei deonomastici smarriti: *Quasimodo*” („Biuro deonimów zaginionych: *Quasimodo*”, s. 778); Francesco Sestito, „Sui cognomi derivati da nomi di animali: il caso di Perugia (e dintorni)” („O nazwiskach pochodzących od nazw zwierząt: Perugia i okolice”, s. 781); Roberto Sottile, „Paremiologia e toponomastica: il caso di *Vera Luce*” („Paremiologia i toponimia: przypadek *Vera Luce*”, s. 782).

Materiały bibliograficzne („Materiali bibliografici”, s. 248–342, 788–868) dostarczają wielu informacji o najnowszych publikacjach onomastycznych w krajach romańskich, w Europie i świecie, zawierają recenzje, omówienia, zestawienia tomów, czasopism, słowników, artykułów i in. W sekcji recenzji np. „il Nome nel testo. Rivista internazionale di onomastica letteraria”,

XX (2018) (Pisa, Edizioni ETS 2018) [Luigi Matt], s. 248–252; Ana María Cano González, Jean Germain, Dieter Kremer (red.), „Dictionnaire historique de l’anthroponymie romane Patronymica Romanica (PatRom)” Volume II/2: „Les parties du corps humain (2e partie). Les particularités physiques et morales. Bibliographies essentielles d’onomastique et de lexicographie romanes (compléments 2008–2017). Index général des étymons du dictionnaire” PatRom (Berlin/Boston, Walter de Gruyter 2018) [Enzo Caffarelli], s. 253–258; Miro Tasso, „Il lavacro dei cognomi altoatesini: Ettore Tolomei e il fallito onomasticidio di Stato. Con l’elenco dei 5365 cognomi altoatesini da italianizzare” (Venezia, c/o l’A. [Editum Per Me Ipsum] 2018) [Francesco Degl’Innocenti], s. 258–262; Kathrin Marterior, Norbert Nübler (red.), „Mehrsprachige Sprachlandschaften? Das Problem der slavisch-deutschen Mischtoponymie”, Akten der Kieler Tagung 16.–18. Oktober 2014 (Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2016) [Maria Giovanna Arcamone], s. 271–276; Volker Kohlheim, „Der Name in der Literatur”, unter Mitarbeit von Rosa Kohlheim, Heidelberg, Universitätsverlag Winter 2019 [Donatella Bremer], s. 788–793; Jorge Braga Riera, Consuelo García Gallarín (red.), „Deonomástica multilingüe: del nombre propio al nombre de clase”, Mungia, Ediciones Reichenberger 2018 [Enzo Caffarelli], s. 796–800; Paolo Boschi, „Nomi e cognomi longobardi della Piana Rotaliana. Una proposta interpretativa nuova”, Mezzolombardo (Trento), Associazione Castelli del Trentino — Publistampa 2017 [Lydia Flöss], s. 803–805; Pierre-Henri Billy, Sébastien Nadiras, „Les noms de lieux et de personnes en France”, Paris, CTHS-Comité des travaux historiques et scientifiques — Archives nationales 2019 [Enzo Caffarelli], s. 806–810.

Wśród prezentacji kilkudziesięciu nowych numerów czasopism onomastycznych z całego świata („Riviste di onomastica”, s. 303–320, 845–859) przedstawione zostały także „Onomastica”, LXII (2018), s. 854.

Z dalszych części Rivisty można pozyskać szczegółowe informacje nt. konferencji („Incontri”, s. 343–395, 869–906) o charakterze onomastycznym. Jest tu m.in. informacja o XXI MiOKO (Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna), Kazimierz Dolny 4–6 października 2018, s. 361 czy też konferencji „Linguistic Landscape and Memory: Linguistics, geography and cultural studies in urban research”, Toponymic Session of 49th Poznań Linguistic Meeting „Between science and humanities”, Poznań 16–18 września 2019, s. 897.

W dziale „Attività” można się zapoznać z notatkami nt. kilkudziesięciu przedsięwzięć i faktów związanych z nazewnictwem, np. powołanie nowego zarządu Stowarzyszenia „Onomastica & Letteratura”, s. 397; kampania społeczna o zachowanie włoskiej toponimii w Trydencie i Górnej Adydze, s. 400; nazwy ulic w Rzymie w Archiwum Biura Toponomastycznego, s. 401; artykuły i książki Mira Tasso w Internecie, s. 505; pseudonimy i nazwy artystyczne wykonawców muzycznych na Sycylii, s. 408; prozopografia i onomastyka — inicjatywa w ramach projektu Diktynna, s. 415; setna rocznica istnienia „Permanent Committee on Geographical Names” w Wielkiej Brytanii, s. 417; projekty terminologiczne w Polsce i innych krajach słowiańskich, s. 418; toponimia aborygeńska w Australii, s. 419; letnia szkoła ICOS 2019 „Methods of Onomastics”, s. 422; baza danych toponimii estońskiej (KNAB), s. 424; słownik historyczno-etymologiczny nazwisk sardyńskich, s. 909; badania toponomastyczne na wyspach chorwackich, s. 918; zmiana nazw geograficznych — wyzwanie dla naukowców, s. 918; projekt w zakresie toponimii Karpat, s. 921.

Bardzo interesującym działem Rivisty, który wypełniany jest krótkimi artykułami, są „Osservatori onomastici” (dosł. obserwatoria onomastyczne). Autorami poszczególnych tekstów w „obserwatoriach” obydwu numerów XXV RION są: Guido Borghi, Enzo Caffarelli, Franco Finco, Artur Gałkowski, Federico Mussano, Roberto Randaccio, Francesco Sestito, Leonardo Terrusi, np. w „Osservatorio terminologico” (o. terminologiczne, s. 428–435, 930–933): „Sintagmi propriali” („Syntagmy proprialne”); „Microtoponimo e macroponimo” („Mikro- i makroponim”); Dendronimi e dendrotoponimi („Dendronimy i dendrotoponimy”); Agronimi e agrotponimi („Agronimy i agrotponimy”); „Per la ragion d’essere del *katoikonimo*” („Uzasadnienie istnienia terminu *katoikonim*”); w „Osservatorio antroponimico” (o. antroponimiczne, s. 939–944): „A proposito di soprannomi e altre denominazioni: il caso del calciatore Piątek” („W sprawie przydomków i innych nazw osobowych — przypadek piłkarza Piątka”); w „Osservatorio toponimico” (o. toponimiczne, s. 945–950): „India e Cina: il nazionalismo cancella i toponimi arabi” („Indie i Chiny — nacjonalizm wyklucza

toponimy arabskie”); „Nazioni e città che vogliono cambiare nome” („Narody i miasta, które chcą zmienić nazwę”); w „Osservatorio deonimico” (o. deonimiczne, s. 435–441): „A proposito di *social-networkismo*” („O *socialnetworkizmie*”); „I mezzi di informazione scoprono i *deonimici* calcistici” („Media informacyjne odkrywają *deonimy* piłkarskie”); „*Deonimici* papali” („*Deonimy* papieskie”); w „Osservatorio crematonimico” (o. crematonimiczne, s. 442–445, 965–968): „Donne e motori: il vero significato della Ferrari *BB*” („Kobiety i pojazdy: prawdziwe znaczenie Ferrari *BB*”); „Le regole per un buon naming” („Zasady udanego namingu”); „I marchi più ricchi nel mondo” („Najbogatsze marki”); „Marchionimi come soprannomi” („Nazwy firmowe jako pseudonimy”); „*Vodafone Sol*, *Garibaldi Nissan*, *San Siro DAZN*: stazioni metro come insegne pubblicitarie” („...[nazwy] stacji metra jako reklamy”); w „Osservatorio transonimico” (o. transonimiczne, s. 446–452, 969–975): „Se un cognome diventa una legge” („Kiedy nazwisko staje się prawem”); „Dove vanno a finire i santi?” („Co się dzieje z imionami świętych?”); „Il nome delle rose” („Nazwy róż”); „Gastrotransonimie in pizzeria” („Gastrotransonimizacje w pizzerii”); „Astronomia: all’origine degli asteroidi o pianetini” („Astronomia — nazwy asteroid i mniejszych planet”); w „Osservatorio odonimico” (o. hodonimiczne, s. 453–464): „Berlino vuole lavarsi la coscienza” („Berlin chce oczyścić sumienie”); „Toponomastica femminile: il dettaglio sugli odonimi di Roma” („Toponimia żeńska — w sprawie hodonimów Rzymu”); „In Olanda le seconde insegne per le donne” („W Holandii kolejne tablice poświęcane kobietom”); „E anche in Italia l’odonimia femminile cresce (lentamente)” („Także we Włoszech wzrasta hodonimia żeńska, ale powoli”); „Il paese con le strade senza nomi” („Kraj z drogami bez nazw”); w „Osservatorio statistico” (o. statystyczne, s. 465–480, 976–986): „Prenomi in Italia: i dati ISTAT per il 2017” („Imiona we Włoszech — dane urzędu statystycznego za 2017”); „Prenomi nel mondo: aggiornamento al 2017” („Imiona w świecie — uaktualnienie”); „Prenomi: la -a finale di moda negli Stati Uniti” („Imiona: moda na -a końcowe w USA”); „Gli odonimi più frequenti in Gran Bretagna: *High Street*, *Station Road*, *Church Street*” („Najczęstsze hodonimy w Wielkiej Brytanii...”); „Polionimi negli Stati Uniti: il primato è di Washington” („Polionimy w USA — pierwszeństwo dla Waszyngtonu”); w „Osservatorio letterario” (o. literackie, s. 481–488): „L’importanza della firma” („Znaczenie podpisu”); „*Elena Ferrante* e dintorni: eteronimi alla ribalta” („*Elena Ferrante* i powiązania: pseudonimy autorskie w centrum uwagi”); „Gli autori onomaturgi non sono poi tanti...” („Onomaturdzy wśród autorów nie są aż tak liczni...”); „La sezione metodologica del convegno di O&L” („Sekcja metodologiczna konferencji Onomastica & Letteratura”).

Dział ciekawostek zredagowany przez Enza Caffarelliego i Federika Mussano („Ludonomastica”, s. 489–514, 997–1004) został wypełniony tekstami w zakresie takich tematów, jak przykładowo: „Il calendario degli odonimi” („Hodonimy inspirowane datami z kalendarza”); „Il toponimo più lungo del mondo” („Najdłuższy toponim świata”).

Bibliografia onomastyki włoskiej za 2018 znajduje się w zeszycie II omawianego tomu RION: „Bibliografia onomastica italiana” (2018) [Enzo Caffarelli], s. 1005–1025. Dyrektor Rivisty przykłada dużą wagę do kompletności tej bibliografii, tworząc ją systematycznie od 1997 r.

Na koniec pamięci zmarłych w ostatnim czasie onomastów poświęcone są w Riviscie następujące wspomnienia: „Ricordo di Mario Alinei (1926–2018)” [Rita Caprini], s. 515–518; „Ricordo di Aleksandra Cieślukowa” (1936–2018)” [Artur Gałkowski], s. 518–520; „Ricordo di Milan Majtán (1934–2018)” [Artur Gałkowski, Iveta Valentová], s. 520–521; „Ricordo di Teodolius Witkowski (1930–2018)” [Artur Gałkowski], s. 521–522; „Ricordo di Remo Bracchi (1943–2019)” [Enzo Caffarelli], s. 1027–1032; „Ricordo di Giovanni Rapelli (1938–2019)” [Enzo Caffarelli], s. 1033–1037; „Ricordo di Marius Sala (1929–2018)” [Ioana Vintilă-Rădulescu], s. 1038–1039; „Ricordo di Gerhard Koß (1933–2018)” [Dietlind Kremer], s. 1040–1042.

Pomimo bogatej i aktualnej informacji naukowej, wysokiego poziomu publikowanych artykułów, pietyzmu, z jakim przedstawiane i redagowane są teksty „Rivista Italiana di Onomastica” nie znalazła się na ministerialnych listach czasopism punktowanych ani we Włoszech, ani w Polsce. To konsekwencja nienotowania jej w znaczących indeksach międzynarodowych, co wynika m.in. z braku wersji elektronicznej. Jest to bolączką wielu znakomitych czasopism włoskich, w zakresie językoznawstwa np. pisma założonego w 1939 we Florencji przez Bruna Miglioriniego i Giacomina Devoto „Lingua Nostra”.

PAWEŁ SWOBODA

<https://orcid.org/0000-0002-1679-5296>

pawel.swoboda@ijp.pan.pl

Instytut Języka Polskiego PAN

Kraków, Polska

Folia onomastica Croatica, knj. 28, red. Anđela Frančić. Zagreb 2019, 276 s.

Na 28. numer czasopisma „Folia onomastica Croatica” (FOC), wydawanego przez Chorwacką Akademię Nauk i Sztuk (HAZU) składa się 9 artykułów naukowych, 4 recenzje, jeden tekst wspomnieniowy oraz zestawienie bieżącej bibliografii onomastycznej. Wszystkie wspomniane treści dostępne są nieodpłatnie na centralnym portalu chorwackich czasopism naukowych HRČAK pod adresem: <https://hrcak.srce.hr/fovia-onomastica>.

Pierwszym artykułem w numerze jest tekst Branimira Brglesa „Zadar, Trogir i Šibenik u Križevačkoj županiji na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće?” (s. 1–38), w którym autor zajmuje się toponimami i antroponimami odnotowanymi w dwóch dokumentach historycznych — w rejestrze poborowym z dóbr Velika z 1496 r. oraz urbarzy dóbr Velika i Međurić z 1519 r. w chorwackiej Sławonii w kontekście masowych migracji na przełomie XV i XVI w. Właśnie w ich wyniku na obszarze Sławonii pojawiły się nazwy miejscowości wymienione w tytule artykułu, przyniesione przez uciekinierów z Dalmacji. Szczegółową analizę grafii, struktury i pochodzenia poszczególnych toponimów i antroponimów, dokonaną w osobnych częściach, autor poprzędził podrozdziałami zawierającymi opis kierunków i dynamiki migracji z wybrzeża adriatyckiego, zarys historii omawianego obszaru oraz omówienie źródeł i metodologii ich badania.

W kolejnym artykule, napisanym w języku angielskim, Ankica Čilaš Šimpraga (niespodziewanie zmarła na początku 2020 r. chorwacka badaczka, którą w niniejszym numerze „Onomastików” wspomina Anđela Frančić) dokonała gruntownego przeglądu chorwackiej terminologii onomastycznej związanej z imionami świętych („Croatian Onomastic Terminology Related to Saintly Names”, s. 39–51). Nie chodzi tu jednak o terminy określające samą tę kategorię onimów, ale o takie, które funkcjonują w obrębie subdyscyplin onomastyki w odniesieniu do nazw osób lub obiektów pochodzących od imion świętych. Autorka w krytyczny sposób przyjrzała się użyciu poszczególnych terminów w antroponomastyce (*svetačko ime*, *kršćansko ime*, *kalendarsko ime* — używanych w odniesieniu do imion), toponomastyce (*hagionim*, *sanktorem*, *patrocinij*) oraz chrematonomastyce (*eklezionim*, *hijeronim*). Część zasadniczą poprzędzają ogólne uwagi dotyczące problemów współczesnej chorwackiej terminologii onomastycznej.

Előd Dudás w pracy „Slavensko stanovništvo zapadne Panonije u zrcalu toponima” (s. 53–61) zajmuje się słowiańskimi elementami w toponimii zachodniej Panonii, której część znajduje się obecnie na obszarze Węgier. We wstępie autor w zwięzły sposób opisuje słowiańsko-węgierskie kontakty językowe, w głównej mierze skupiając się na słowiańskich zapożyczeniach w języku węgierskim i sposobach ich przejmowania. Część zasadniczą artykułu stanowią wyniki analizy etymologicznej toponimów słowiańskiego pochodzenia odnotowanych na omawianym obszarze najpóźniej do końca XI w. Na jej podstawie autor wyznaczył hipotetyczne granice zasięgu osadnictwa Słowian w Panonii, a także dokonał rekonstrukcji cech ich języka, co doprowadziło go do konkluzji, że byli oni przodkami Słowian południowych. Autor ponadto zestawiał kilkanaście powszechnie znanych węgierskich toponimów (*Balaton*, *Balatonkenese*, *Dombóvár*, *Dráva*, *Gerecse*, *Homokkomárom*, *Lippó*, *Mura*, *Nagykanizsa*, *Pinka*, *Rába*, *Rábca*, *Répcse*, *Šenna*, *Tapolca*), z których słowiańskiego pochodzenia niewiele zdaje sobie sprawę.

W tekście „Jesu li imena ovaca i ovnova crne ovce među zoonimima u djelu *Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj s primětbami* Frana Kurelca?” (s. 63–134) Joža Horvat zajął się nazwami własnymi owiec i baranów ujętymi w przytoczonym w tytule artykule

dziele Frana Kurelca z 1867 r. zgodnie uznawanego za pierwsze naukowe opracowanie z zakresu chorwackiej zoonomastyki. Na ponad 70 stronach autor przedstawił wyniki niezwykle drobiazgowej analizy motywacyjnej i strukturalnej imion przedstawicieli gatunku *Ovis aries*. Ich porównanie z rezultatami badań na temat nazw własnych innych zwierząt gospodarskich pozwoliły J. Horvatowi odrzucić hipotezę zawierającą się w postawionym w tytule artykule żartobliwym pytaniu o to, czy imiona owiec i baranów są czarnymi owcami wśród zoonimów.

W artykule z zakresu metodologii badań onomastycznych „O metodologiji istraživanja hrvatskih predslavenskih toponima” (s. 135–146) Dubravka Ivšić Majić przedstawia kryteria wyodrębniania warstwy przedślaviańskiej w chorwackiej toponimii (tj. nazw powstałych przed V–VI w.). Wśród kryteriów lingwistycznych wyróżnia: poświadczenie nazwy w źródłach antycznych; kryterium etymologiczne (możliwość wywodzenia nazw z języków używanych na obecnym chorwackim obszarze językowym przed przybyciem Słowian); zapożyczenie w starszym okresie (w odnotowanej w nowszych źródłach postaci nazwy widoczne są procesy substytucyjne — fonetyczne i morfologiczne, które mogły dokonać się najpóźniej do IX w.); paralelizm nazwotwórczy (toponim lub jego rekonstruowana postać zawiera elementy wspólne z nazwami na obszarach znacznie oddalonych geograficznie; dotyczy to głównie onimów podejrzewanych o pochodzenie ze słabo poznanych języków, jak np. iliryski). Z kolei na kryteria pozajęzykowe składają się wielkość i istotność nazywanego obiektu (referenta) oraz istnienie odkryć archeologicznych z okresu przedślaviańskiego w jego pobliżu.

Marina Marasović-Alujević w artykule „Romanstvo i slavenstvo u toponimiji otoka zapadno-ga dijela splitskoga akvatorija — prilog etimološkomu istraživanju” (s. 147–155), tytułem nawiązującym do kanonicznego opracowania Petra Skoka „Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima”, wzięła pod lupę nazwy z zachodnich wysp regionu Splitu, które w dotychczasowej literaturze uznawano za chorwackie, sławiańskie. Autorka przedstawia wyniki własnych badań etymologicznych (wspartych badaniami terenowymi), wedle których nazwy wysp Čiovo i *Orud*, a także niektóre toponimy z obszaru wysp Drvenik (*Širan*, *Krknaši*, *Perna*, *Pernatice*, *Solinska*), Šolta (*Saskinja*, *Brke Promine*, *Šipova*/*Šipkova*, *Oblík*) oraz nazwa zatoki *Garbine* na wyspie Ploča (Drvenik Mali) mają pochodzenie romańskie.

Zagadnieniom etymologicznym poświęcony jest także kolejny artykuł „Etimologija nesonima Iž”, w którym Maja Matasović i Ranko Matasović poświęcili uwagę nazwie wyspy *Iž*, znajdującej się w archipelagu zadarskim między Ugljanem i Dugim Otokiem. Nesonim ten (w źródłach historycznych notowane również warianty *Ež*, *Jež*) nie był dotychczas przedmiotem rozważań etymologów, nie licząc wspomnianej już pracy P. Skoka, który jednak nie przedstawił jego wiarygodnej etymologii, a jedynie zaliczył go do bliżej nieokreślonego przedrzymskiego i przedgreckiego języka indoeuropejskiego. Autorzy, dokonawszy szczegółowej analizy przekazów źródłowych, dowodzą tymczasem, że mamy do czynienia z nazwą pochodzenia greckiego, której pierwotna forma mogła mieć postać **Aigeios*, **Aigeiē* (*nēsos*) lub **Aigeion* (*nēsion*) ‘kozia wyspa’ (< gr. *aíks aigós* ‘koza’).

Pavol Odaloš w tekście z zakresu onomastyki literackiej „Literáronymá v Urbanovom Živom biči” (s. 165–178) zajmuje się nazwami postaci w powieści słowackiego pisarza Milo Urbana „Živý bič” opublikowanej w 1927 r., której akcja rozgrywa się w czasie I wojny światowej w jednej ze słowackich wsi (wówczas na terenie Węgier). Badaczowi udało się uchwycić strategię Urbana w przedstawianiu poszczególnych postaci w kontekście binarnej opozycji *swój* : *obcy*. Przedstawiciele wiejskiego środowiska, przedstawiani w powieści w pozytywnym świetle, noszą tylko imiona słowackie, w różny sposób związane z życiem na wsi. Obcy natomiast to postaci jednoznacznie negatywne, zaś ich antroponimikon składa się wyłącznie z imion węgierskich o wydzźwięku dalekim od wiejskiego uniwersum.

Ostatnim artykułem w omawianym numerze FOC jest tekst zatytułowany „Pogled u prezimnski fond Hrvata u Crnoj Gori” (s. 179–205), w którym Domagoj Vidović poświęcił uwagę chorwackim nazwiskom występującym w Czarnogórze na terenach, gdzie Chorwaci stanowią ludność autochtoniczną (Boka kotorska, Spič, Bar, Šestani). Zasadniczą część artykułu, którą stanowi analiza semantyczno-motywacyjna 310 antroponimów (z których zdecydowanie największą grupę — niemal 63% — stanowią nazwiska utworzone od imion), poprzedza solidny wstęp, w którym autor

przedstawił charakterystykę lokalnych gwar chorwackich, należących do dialektu nowosztokawskiego (ijekawskiego (w których widoczne są wpływy także romańskie i tureckie) oraz szczegółowo opisał rozwój formuły antropimicznej u czarnogórskich Chorwatów.

W dziale recenzji i omówień Anđela Frančić (s. 207–210) przedstawiła pierwszy tom opracowania nazwisk Bośni i Hercegowiny („Bosanskohercegovačka prezimena I. Prezimena po imenima navjestitelja Božije riječi”, Zagreb 2018), w którym autorzy — Amira Turbić-Hadžagić i Elvir Musić zajmują się nazwiskami utworzonymi od imion głosicieli słowa Bożego. Ivana Matas Ivanković (s. 211–214) sporządziła recenzję nagrodzonego przez HAZU najnowszego słownika współczesnych imion chorwackich trojga autorów — Ankicy Čilaš Šimpragi, Dubravki Ivšić Majić i Domagoja Vidovicia („Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena”, Zagreb 2018). Przedmiotem recenzji Domagoja Vidovicia (s. 215–218) jest monografia toponomastyczna wysp Drvenik i Ploče autorstwa Mariny Marasović-Alujević i Katariny Lozić Knezović („Toponimija Drvenika i Ploče”, Split 2018; jest to druga po monografii wyspy Šolta z 2014 r. praca tego typu wydana przez Uniwersytet w Splicie). Ostatnia recenzja, autorstwa Ankicy Čilaš Šimpragi (s. 219–221), dotyczy drugiego wydania popularnonaukowej książki zmarłego w 2018 r. Milana Majtana „Naše prezviska” (Bratislava 2018), poświęconej słowackim nazwiskom.

W 28. numerze FOC opublikowano również tekst wspomnieniowy Mislava Ježicia (s. 223–232) poświęcony pamięci zmarłego w 2019 r. wybitnego chorwackiego filologa Radoslava Katičicia, który w ostatnich dziesięcioleciach związany był z Uniwersytetem Wiedeńskim.

Omawiany numer czasopisma „Folia onomastica Croatica” wieńczy sporządzona przez Jožę Horvata bibliografia prac onomastycznych za rok 2018, zawierająca krótkie omówienia 131 pozycji z całego świata, w tym również artykułów z poprzedniego numeru czasopisma „Onomastica”.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.21>

Onomastica LXIV, 2020

PL ISSN 0078-4648

GRZEGORZ BUBAK

<https://orcid.org/0000-0002-9885-384X>

grzegorz.bubak@uj.edu.pl

Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego
Kraków, Polska

Névtani Értésítő, nr 40, 41, red. Tamás Farkas. Budapest 2018, 292 s.; 2019, 284 s.

W r. 2018 ukazał się 40. numer budapeszteńskiego czasopisma „Névtani Értésítő” [„Biuletyn Onomastyczny”]. Rocznik składa się z czterech zasadniczych części obejmujących: artykuły (s. 13–138), życie naukowe (s. 139–176), przegląd wydawnictw książkowych (s. 177–258) oraz czasopism (s. 259–282). W części końcowej umieszczono wspomnienie poświęcone zmarłemu językoznawcy Milanowi Majtánowi (s. 283–284). W numerze 40. jest stosunkowo mało artykułów, co zrekomensowane zostało znacznie większą liczbą omówień książkowych. W części pierwszej zaprezentowano 8 artykułów z zakresu węgierskiej onomastyki, zapożyczeń z języków krajów sąsiednich, w tym kilka dotyczących problematyki etnicznej, a także zagadnień o charakterze literackim. Numer otwiera artykuł Judit Kecskés „Wiedza onomastyczna w podręczniku węgierskiej gramatyki dla uczniów gimnazjów: nowe możliwości w kontekście planowania standardów międzynarodowych” („Névtudományi ismeretek az újgeneráció, 5–12. osztályos Magyar nyelv tankönyvekben. Az újratervelés lehetőségai a nemzeti alaptanterv tervezetétükreben”, s. 13–28). Badaczka wskazuje na istotne braki wiedzy onomastycznej wśród uczniów różnego szczebla publicznej edukacji na Węgrzech. János N. Fodor porusza z kolei problemy natury etnicznej w artykule „Aspekty i metody badań związku pomiędzy nazwami osobowymi a pochodzeniem etnicznym” („Szempontok és módszerek a személynév és etnikum összefüggésének vizsgálatához”, s. 29–52). Autor pisze o trudnościach związanych z tego typu badaniami, przedstawia wielopozomową metodę etnicznej rekonstrukcji opartej na analizie imion i nazwisk. W kolejnym artykule „Nazwiska i etniczna kategoryzacja. Kategoria nazwiska węgierskiego na Węgrzech i wśród mniejszości węgierskiej w krajach ościennych” („Családnév és etnikai kategorizáció: A magyar családnév kategóriájá az anyaországban és kisebbségi helyzetben”, s. 53–76) Mariann Slíz, Teodóra P. Tóth i Tamás Farkas badają, jak działa podział na kategorie etniczne na podstawie nazwiska z perspektywy teorii prototypów. Analiza oparta jest na ankietach przeprowadzonych wśród węgierskich studentów 21 uczelni z Węgier, Słowacji i Rumunii. Judit Takács w tekście „Nazwy osobowe — etniczne stereotypy — przesady. Obszar badań i wnioski” („Személynév — etnikai sztereotípa — előítélet Egy vizsgálat háttere és tanulságai”, s. 77–90) analizuje kategoryzację i stereotypy z perspektywy psychologii społecznej, wykorzystując ustalenia tzw. teorii tworzenia typów i teorii prototypów. W przypadku nazwisk, które mogą być powiązane z romską grupą etniczną, autorka przedstawia procesy kształtowania stereotypów i uprzedzeń, skupiając się przede wszystkim na tym, jak nazwy własne jako potencjalne źródła informacji są zaangażowane w powstawanie stereotypów. Zsuzsa Szilágyi-Varga koncentruje się na socjologii nazw i przedstawia kontynuację swoich wcześniejszych prac w tekście „Wiedza toponimiczna w romskiej społeczności w Kisbábony” (Bábești, Rumunia) („A kisbábonyi cigányország helynévismerete”, s. 91–102). Wcześniejsze publikowane badania dotyczyły nazw miejscowych używanych przez diasporę węgierską w tej miejscowości. Andrea Bölskei, Gábor Geresák i Gábor Mikesy w pracy „Gdzie jest Opatija? Wyniki ankiety dotyczącej używania węgierskich egzonimów” („Hol van Abbázia? Egy kérdőívés felmérés tanulságai”, s. 103–118) omawiają stan wiedzy i stosowanie egzonimów odnoszących się do miejsc m.in. na terenie historycznych Węgier. Krisztián Benyovszky w artykule „Gry RPG, stosowanie pseudonimów i fikcja literacka” („Szerepjáték, álnévhasználat és irodalmi fikció”, s. 119–128) analizuje onimy w opowiadaniu kryminalnym „Zbrodnia Hercule Poirona” autorstwa Evy Bešťákovéj i związku pomiędzy grą RPG a stosowaniem pseudonimów przez użytkowników. W ostatnim artykule „Zapożyczenia imion zwierząt domowych przez rumuńskich, węgierskich i niemieckich hodowców

zwierząt do drugiej połowy XX wieku” („Haszonállatok hívónevének kölcsönzése román, magyar és német anyanyelvű állattartók között a 20. század második feléig”, s. 129–138) Ágoston Berecz stara się wyjaśnić kwestie zapożyczeń zoonimów na obszarze mieszanego języka. Rumuni i Sasi w Siedmiogrodzie często używali imion pochodzących z języka węgierskiego.

Druga część „Biuletynu” obejmuje szeroko pojęte onomastyczne życie naukowe. Zwykle prezentowane są tu wydarzenia naukowe, np. konferencje, zjazdy itp., tym razem omówione zostały rozprawy habilitacyjne i doktorskie. Jako pierwszy pojawia się artykuł opisujący obecnie obowiązujące zasady zapisywania nazw własnych w węgierskim systemie bibliotecznym („Névkezelési szabályok a magyar könyvtári feldolgozásban”, s. 139–154) Panny Szabó. W przypadku publikacji i manuskryptów kategorie, które należy skatalogować, obejmują m.in.: autorstwo (nazwisko lub nazwa organizacji), miejsce wydania (nazwa geograficzna). Zgodnie z zasadami przetwarzania danych rozróżnia się opis i klasyfikację, tj. nazwy w dokumentach i znormalizowane nazwy w opisach. Ten ostatni typ jest regulowany węgierskimi rozporządzeniami opublikowanymi między końcem lat 70. i połową lat 80. oraz w 2005 r.

W kolejnej części „Biuletynu” przedstawiono sylwetkę laureatki nagrody im. Lajosa Kissa w roku 2018, która przyznawana jest co dwa lub trzy lata od 2006 r. i uważana za bardzo prestiżowe wyróżnienie dla młodych onomastów. Zdobywczynią nagrody w 2018 r. była dr Erzsébet Gyórfly, adiunkt w Katedrze Językoznawstwa Węgierskiego Uniwersytetu w Debreczynie. Otrzymała ona tę nagrodę za wkład w węgierską onomastykę historyczną i socjoonomastykę, szczególnie za badania nazw miejscowych. Zamieszczono krótkie omówienie rozprawy habilitacyjnej laureatki pt. „Teoria i praktyka badań użycia nazw miejscowych” („Elmélet és empiria a helynévhasználat vizsgálatában”). W tej części biuletynu znajduje się omówienie jeszcze jednej rozprawy habilitacyjnej, zatytułowanej „Społeczeństwo i użycie nazw. Węgierskie badania onomastyczne prowadzone na Słowacji” („Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában”) autorstwa Jánosa Bauko. Celem rozprawy był przegląd słowackich projektów badawczych dotyczących onimii węgierskiej oraz związku języka węgierskiego i słowackiego ujawniające się w nazwach własnych. Przedstawiono także dwie rozprawy doktorskie: Edit Vácziné Takács „Specyfika nadawania nazw przez pisarza na przykładzie dzieł Frigyesa Karinthyego” („Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján bemutatva”) oraz Ágostona Berecza „Rozdziały z życia politycznego nazw. Nacjonalizacja i nadawanie nazw w Monarchii Austro-Węgierskiej” („Fejezetek a nevek politikai életéből: A nevek és a névadás nemzetiségűlése a dualista Magyarországon”).

Najobszerniejszym fragmentem nr 40. jest omówienie wydawnictw książkowych. Zaprezentowano wydawnictwa onomastyczne z różnych krajów, np. „The Oxford Handbook of Names and Naming” pod red. Carole Hough, ponadto tom pokonferencyjny „Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics” pod red. Oliviu Felecanu, „Socio-onomastics. The pragmatics of names” Terhi Ainiali i Jan-Ola Ostmana. Oprócz opracowań zbiorowych znalazły się też monografie autorskie, np. Ferenc Vörösa „Atlas historyczny nazwisk w Kotlinie Panońskiej” („Kárpát-medencei történeti családnévátlasz”), Valérii Tóth „Nazwy osobowe w toponimii starowęgierskiej” („Személynévi helynévadás az ómagyar korban”), Zsolta Sebestyéna „Nazwy rzek w rejonie górnej Cisy” („A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei”).

Omówiono również bieżące numery czasopism onomastycznych z Węgier („Helynévtörténeti Tanulmányok” 13), Niemiec („Namenkundliche Informationen” 109–110), Włoch („Rivista Italiana di Onomastica” 23), Polski („Onomastica” 61), Czech („Acta onomastica” 58), Rosji („Woprosy Onomastiki” 14), Szwecji („Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift” 2017 oraz „Namn och bygd” 105) oraz periodyk „International Council of Onomastic Sciences” (Onoma 48).

Numer 41. „Biuletynu” z roku 2019 ma identyczną strukturę jak poprzedni, składa się z czterech zasadniczych części: artykuły (s. 13–152), życie naukowe (s. 153–188), przegląd wydawnictw książkowych (s. 189–240) oraz czasopism (s. 241–274). W części końcowej umieszczono wspomnienie poświęcone zmarłej językoznawczyni Pirosee B. Gergely (s. 275–276).

Część pierwsza obejmuje 7 artykułów z zakresu onomastyki węgierskiej, zapożyczeń z innych języków, problematyki historycznej. Tekstem otwierającym jest artykuł Marianny Slíz „Tłumaczenie

nazw własnych — podejście funkcjonalne i teoretyczne cz I. Cechy nazw jako czynniki wpływające na tłumaczenie” („Tulajdonnevek fordítása — funkcionális, névelméleti megközelítésben I. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők”, s. 13–40). Artykuł dotyczy kwestii związanych z tłumaczeniem nazw własnych z punktu widzenia językoznawczego w kontekście badań translatorycznych, z wykorzystaniem teorii prototypów. Barbara Domány w tekście „Występowanie toponimów Kotliny Karpackiej w źródłach włoskich” („Magyar helynevek olasz térképeken és útleírásokban”, s. 41–50) analizuje, w jaki sposób toponimy Kotliny Karpackiej (głównie węgierskie) pojawiają się w źródłach włoskich XX i XXI w., takich jak mapy, atlasy, przewodniki turystyczne i książki podróżnicze. W następnym artykule „Stosowane aspekty onomastycznej interpretacji nazw przed nowoczesną nauką lub poza nią” („A modern tudomány előtti és azon kívüli név- és szövegtékek alkalmazott vonatkozásai” s. 51–74) Réka Imreh dokonała przeglądu interpretacji apelatywów i nazw, które istniały przed pojawieniem się językoznawstwa historyczno-porównawczego i później. Tamás Farkas w tekście „Tworzenie historii — tworzenie nazw. Nazwy osobowe we wczesnej historii Węgier i później” („Történelemkonstruálás — névkonstruálás. A honfoglalás, illetve a korai magyar történelem személynévei és az utókor”, s. 75–90) bada, jak w ciągu wieków, przy braku wystarczającej wiedzy dotyczącej nazw osobowych, kreowano je, by przedstawić historię swojego pokolenia. Melinda Szóke w artykule „Nazwa miejscowości *Sorlogys* z dokumentu fundacyjnego św. Stefana opactwa w Pécsvárad i jej kontekst” („Szent István Pécsvárad i oklevelének *Sorlogys* helynévéről és ami körülötte lehetett”, s. 91–106) próbuje odpowiedzieć na pytanie, czy zapisana w falsyfikacie forma nazwy miejscowości może być związana z datą autentycznego dokumentu, pochodzącego z XI w., czy jednak z okresem późniejszym. Katalin E. Nagy w socjoonomastycznej pracy „Badania nazw miejscowych w miasteczku Pród prowadzone w czasie pozornym i rzeczywistym” („Látásálagos-és valóságosidő-vizsgálatok Pród helynevei körében”, s. 107–123) porównała znajomość nazw miejscowych wśród mieszkańców Pródu w latach 2013 i 2019. Przeprowadzone badania ankietowe ujawniły, że w ciągu sześciu i pół roku wiedza dzieci i młodych ludzi na temat nazw znacznie się poszerzyła. Katalin Reszegi w artykule „Mapa kognitywna i używanie nazw” („A kognitív térkép és a névhasználat”, s. 125–151) przedstawia relacje między mapą poznawczą i koncepcjami przestrzennymi oraz między onomastykonem związanym z mapą mentalną i dyskursem o przestrzeni.

Druga część „Biuletynu” obejmuje onomastyczne życie naukowe. Jako pierwszy pojawia się artykuł „Europejskie badania onomastyczne i cyfrowe bazy danych nazw w przestrzeni online. Perspektywa międzynarodowa” („Az európai névföldrajzi kutatások és digitális névadatbázisok az online térben Nemzetközi kitekintés”, s. 153–163) Jánosa M. Bártha. Autor dokonuje przeglądu ogólnie dostępnych internetowych baz danych przedstawiających geograficzną dystrybucję nazwisk lub nazw miejscowych w językach europejskich. Artykuł kategoryzuje i opisuje strony internetowe (francuskie, włoskie, holenderskie, fińskie itd.) na podstawie ich funkcji i opcji wyszukiwania, w tym ograniczone (płatne) repozytoria danych.

Panna Szabó w teście „Przestrzeń onimiczna dla ujednoczonego zarządzania nazwami” („Névterekkel az egységes névkezelés felé”, s. 165–176) pisze o potrzebie systematyzacji różnych wariantów nazw własnych funkcjonujących w internetowych bazach danych i katalogach publicznych. Charakteryzuje dwie globalne bazy danych Virtual International Authority File (VIAF) i GeoNames oraz powstające bazy węgierskie.

W „Biuletynie” zawarto tradycyjnie krótkie omówienia rozpraw habilitacyjnych i doktorskich. Pierwsza z nich, autorstwa Andrei Bölcseki pt. „Węgierskie nazwy miejscowe związane z dawną własnością kościelną” („Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben”, s. 177–182) dotyczy cech językowych i onomastycznych nazw miejscowości stanowiących dawną własność kościelną. Przedstawiona została także rozprawa doktorska Ágnes Eröss zatytułowana „Przestrzenie symboliczne i wykorzystanie przestrzeni w miastach wielonarodowych: Berehovo (Beregszász) i Oradea (Nagyvárad)” („Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája”, s. 183–187).

Najobszerniejszym fragmentem tego numeru „Biuletynu” jest omówienie wydawnictw książkowych. Zaprezentowano wydawnictwa onomastyczne z różnych krajów, np. dwie węgierskie

monografie zespołu István Hoffmann, Anita Rácz, Valéria Tóth „Historia toponimów węgierskich” („Magyar helynevek története”) i „Starowęgierska toponimia. Toponimia wczesnej epoki starowęgierskiej jako źródło historii języka węgierskiego” („Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai”) oraz książkę Évy Kovács „List fundacyjny opactwa w Százd jako historyczne źródło nazw miejscowych” („A Százd alapítólevel mint helynévtörténeti forrás”). Spośród monografii zagranicznych omówione zostały m.in.: „The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place” (red. Reuben Rose-Redwood, Derek Alderman, Mao Azaryahu), najnowsze numery serii „Name & Place”: Criteria for the Use of Exonyms (red. Peter Jordan, Paul Woodman) oraz „A Survey of Exonym Use” (red. Peter Jordan, Irena Švehlová, Paul Woodman), ponadto monografia „Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla” o współczesnych trendach w nadawaniu imion — Minny Saarelma-Paukkali, „Changing Names and Gendering Identity. Social organisation in contemporary Britain” Racheli Thwaite.

Zaprezentowano także krótkie streszczenia zawartości 9 periodyków onomastycznych, w tym 5 zeszytów węgierskiego czasopisma „Onomastica Uralica” stanowiących pokłosie 26. Międzynarodowego Kongresu Onomastycznego w Debreczynie.

W ostatniej części numeru umieszczono wspomnienie poświęcone zmarłej językoznawczyni Piroscie B. Gergely (1932–2019) zajmującej się antroponimią — siedmiogrodzkimi i węgierskimi nazwami osobowymi.

Jak to wynika z przedstawionego przeglądu dwu roczników „Biuletynu Onomastycznego”, węgierskie czasopismo przedstawia głównie aktualny stan badań onomastycznych na Węgrzech oraz najbardziej interesujące badania zagraniczne.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.22>

Onomastica LXIV, 2020

PL ISSN 0078-4648

URSZULA BIJAK

<https://orcid.org/0000-0003-0378-6929>

urszula.bijak@ijp.pan.pl

Instytut Języka Polskiego PAN

Kraków, Polska

Voprosy onomastiki, t. 16, nr 1–4, red. E.L. Berezovič. Moskva 2019, 244, 295, 251, 275 s.

W 2019 r. ukazały się kolejne trzy zeszyty rosyjskiego czasopisma onomastycznego oraz czwarty — specjalny; wszystkie o imponującej łącznej objętości ponad 1000 stron. Opublikowano ogółem 42 artykuły naukowe, głównie w języku rosyjskim, kilka w języku angielskim, 5 komunikatów, 2 polemiki, 5 recenzji, 4 biogramy poświęcone zmarłym onomastom (Milanowi Majtánowi, Theodoliusowi Witkowskiemu, Gáborowi Székelyemu oraz Stefanowi Warcholowi), 1 tekst okolicznościowy z okazji jubileuszu Ruf Aleksandrowny Agiejewej, a w dziale „Życie naukowe” omówione zostały nowo wydane monografie onomastyczne i obronione dysertacje naukowe, przedstawiono też sprawozdania z lokalnych konferencji.

Bogata i różnorodna jest tematyka artykułów, komunikatów i materiałów. Najwięcej miejsca poświęcono różnym zagadnieniom dotyczącym nazw geograficznych (ogółem 23 artykuły i komunikaty). Większość tekstów z zakresu toponomastyki dotyczy toponimii historycznej różnych regionów, krajów i języków.

Dwa teksty poświęcone zostały hydronimii. A.D. Kaksin w krótkim komunikacie zrewidował dotychczasowe hipotezy dotyczące hydronimów Syberii południowej („Топонимическая система как ресурс изучения древней истории региона (на примере Хакасии”, z. 1, s. 213–221), a W.L. Wasiljew poddał krytyce dotychczasowe etymologie trzech makrohydronimów — *Wołgi*, *Dźwiny*, *Dniepru* oraz zwrócił uwagę na formowanie się i rozprzestrzenianie tych nazw w kontekście słowiańskiej kolonizacji Europy Wschodniej („Еще раз о названиях рек *Волга*, *Западная Двина* и *Днепр*”, z. 4, s. 9–32).

A.K. Alikbierow i O.A. Mudrak krytycznie przeanalizowali istniejące hipotezy na temat etymologii nazw starożytnego państwa znanego z historiografii jako Albania Kaukaska („Исторические названия *Албания*, *Алуанк* и *Алан* в пространстве кросскультурной коммуникации”, z. 2, s. 213–231). Z etymologią etnonimu *Alan*, *Allon* (genetycznie związane z nazwą krainy) zaprezentowaną w powyższym artykule polemizuje natomiast J.A. Dżicczojty („К этимологии этнонимов *Alan* и *Allon*”, z. 2, s. 232–258). Komunikat badacza z Hiszpanii A. Breeze dotyczy etymologii nazw miasta York w północnej Anglii, którego historia sięga dwu tysięcy lat („Doubts on Irish *Iubhar* ‘Yew Tree’ and *Eburacum* or York”, z. 3, s. 205–211). Niezależny badacz z Niderlandów L. Toorians rozpatrzył obecność substratu celtyckiego w toponimii niderlandzkiej prowincji Holandia Północna („Probable and Possible Celtic Names in North Holland: *Huisduinen*, *Texel*, *Den Helder*, *Helsdeur*”, z. 2, s. 168–177). Artykuł węgierskich onomastek A. Rácz i V. Tóth odnosi się do problemów metodologicznych, wykorzystywania materiałów toponimicznych w badaniu historii etnicznej określonych ziem. Autorki przeanalizowały toponimy obce oraz odetniczne ze źródeł średniowiecznych, a zebrany materiał pokazał, iż komponent etnonimiczny zawarty w nazwach miejscowych niekoniecznie wskazuje na skład etniczny ludności danych miejscowości, raczej na przynależność etniczną właściciela obiektu lub innego ważnego mieszkańca. Należy zatem ostrożnie wykorzystywać dane onimiczne w tego typu badaniach („Settlement Names Derived from Ethnonyms as Historical Evidence: The Case of Medieval Hungary”, z. 1, s. 104–120). Natomiast E. Kovács poddała analizie strukturalnej i motywacyjnej toponimy zawarte w 4 najstarszych węgierskich zabytkach pisanych z XI–XIII w. („Toponymic Findings in Latin-language Medieval Hungarian Charters: Classification, Structural and Motivational Features”, z. 4, s. 123–133). D. Ivšić Majić poświęciła swój tekst średniowiecznym nesonimom z obszaru Chorwacji. Jej badania wykazały, że w dokumentach z IX–XIII w. dominują romańskie nazwy wysp, ślady słowiańskich adaptacji można odnaleźć

w zapisach w bizantyjskich dokumentach z X. w., a najstarsze wiarygodne słowiańskie nazwy pojawiają się dopiero w tekstach chorwackich z XIII w. („The Medieval Attestations of Croatian Pre-Slavic Island Names”, z. 1, s. 121–139). L.W. Woronina, J.N. Mielnikowa i T.N. Skokowa zaprezentowały kolejny artykuł w cyklu poświęconym słowotwórczym modelom niemieckich toponimów w aspekcie diachronicznym. Przedstawiona została typologia zmian, jakim w ciągu wieków podlegały niemieckie nazwy geograficzne („Словообразовательные модели топонимов немецкого языка в динамическом аспекте”, z. 3, s. 78–90). E.W. Zacharowa poddała analizie terminy związane z siecią drożną (mosty, brody, przystanie, przewozy) w leksyce apelatywnej i toponimii Karelii („Переправы как ключевые участки путей (по материалам географической лексики и топонимии Карелии)”, z. 2, s. 145–167). N.M. Szwariew przebadał toponimy z podstawą *Maur-* (z XV–XVII w.), zlokalizowane głównie na historycznym obszarze zajmowanym przez ugrofiński lud Meri („Русские имена собственные с основой *Мур-* — памятники, восходящие к эпохе древней Ростовской земли”, z. 1, s. 71–103). N.W. Kabinina zaprezentowała część materiałów do przygotowanego etymologicznego słownika toponimów substratowych, głównie pochodzenia ugrofińskiego z obszaru Pomorza Archangielskiego — dużego regionu w północnej Rosji przylegającego do Morza Białego („Материалы для этимологического словаря субстратных топонимов Архангельского Поморья”, z. 4, s. 212–214). I.I. Mullonien zajęła się porównaniem etymologii naukowych i ludowych wybranych toponimów karelskich („Мотивация vs. ремотивация как источник этнокультурной информации (на материале топонимии Карелии)”, z. 3, s. 61–77). Badaczki F.G. Chisamitdinowa, R.T. Muratowa, G.N. Jagafarowa i M.R. Waliewa przystąpiły do studium baszkirskich nazw miejscowych wywodzących się od określeń kolorów. Tego typu toponimy stanowią 6% nazewnictwa geograficznego w Baszkirii. Najbardziej produktywnymi leksemami są odpowiedniki przymiotników *biały, czarny, czerwony, żółty, pstrokaty, niebieski* o bogatej symbolice, które są charakterystyczne dla toponimii tureckiej („Цветовые обозначения в башкирской топонимии”, z. 1, s. 140–159). Komunikat J.W. Sundujewej dotyczył najczęściej wykorzystywanych nazw roślin w toponimach z obszaru Mongolii Wewnętrznej — autonomicznego regionu w północnych Chinach („Фитотопонимы баргутов северо-востока Китая”, z. 4, s. 202–211). G.B. Madiewa, W.I. Suprun, G.A. Boribajewa przeanalizowali naukowe, ludowe i pseudonaukowe etymologie nazw 7 kazachskich miast. Warto na marginesie zauważyć, że w onomastyce rosyjskiej dla nazwy miasta stosowany jest termin *astionim* („Научная, народная и кабинетная этимология астионимов (на материале названий городов Республики Казахстан)”, z. 3, s. 140–161).

T.A. Agapkina, E.L. Bieriezowicz i O.D. Surikowa zaprezentowały trzeci w cyklu artykuł dotyczący toponimów w języku zakłć, opisały w nim nazwy własne kamieni zawarte w białoruskich i rosyjskich tekstach folklorystycznych („Топонимия заговоров Русского Севера. III: Камни”, z. 2, s. 7–68). J.S. Kostylew scharakteryzował toponimię odkrytego w 1913 r. archipelagu Ziemia Północna. Tamtejsze nazwy geograficzne nadawane przez kolejne ekspedycje po rewolucji były elementem sowieckiej propagandy i często podlegały renominacji („Советская топонимия архипелага Северная Земля как зеркало идеологической борьбы”, z. 1, s. 160–172).

Nie zabrakło też problematyki współczesnego nazewnictwa geograficznego. G.W. Sudakow przedstawił trudności i postulaty związane ze standaryzacją współczesnych rosyjskich ojkonimów („Проблемы употребления названий населенных пунктов (на примере ойконимии Вологодской области)”, z. 3, s. 193–204). L.Z. Podbierieczkina poświęciła swój artykuł toponimii „przestrzeni wspinaczkowej”, przeanalizowała onimy używane przez członków grupy wspinaczkowej „Stolba” działającej od 150 lat w Krasnojarsku („Ономастикон столбистов”, z. 3, s. 91–109).

Urbanonomii dotyczy artykuł M.W. Gołomidowej, która eksploruje możliwość zastosowania technik namingu wykorzystywanych w kreacji nazw komercyjnych do tworzenia nowych toponimów miejskich („Использование технологии нейминга при создании официальных городских топонимов: анализ возможностей”, z. 3, s. 162–178). Podobnie tekst J.A. Kaczałkowej i M.E. Rut poświęcony aktualnym przemianom nazw obiektów miejskich związanych z okresem sowieckim, tzw. urbanonomim ideologicznym w Jekaterynburgu. Autorki przeprowadziły badania ankietowe wśród studentów wydziału filologicznego Uniwersytetu Uralskiego, z których wyłania się stosunek młodzieży do renominacji („«Идеологические» урбанонимы и переименование городских объектов”, z. 3, s. 179–192). I.W. Zoc i O.A. Sulejmanowa omówili współczesne problemy

transliteracji rosyjskiej toponimii miejskiej na alfabet łańciński, dokonali krytycznej analizy zasad standaryzacji, różnych opcji transliteracji i zaproponowali konkretne rozwiązania, które mogą stanowić praktyczny wkład w tworzenie dwujęzycznego środowiska miejskiego w Moskwie i innych miastach Federacji Rosyjskiej („Проблемные «зоны» современной урбанистики в глобальном пространстве: транслитерация урбанонимов”, z. 4, s. 134–150).

Nieco mniej miejsca zajęła problematyka antroponomastyczna (ogółem 15 tekstów) z różnych obszarów językowych. Semickich nazw osobowych dotyczył artykuł H. Dirbasa, który podważa hipotezę, że u źródeł semickich antroponimów pochodzących od nazw zwierząt leży totemizm. Nie znajduje on dowodów, by zooantroponimy semickie były powiązane z określonymi grupami społecznymi i miały odniesienie do zwierząt jako symbolicznych przodków, tak jak jest to w nowszych kulturach prymitywnych („Onomastics and the Reconstruction of the Past: Rethinking Totemism in Semitic Traditions”, z. 1, s. 19–35). B.M. Prósper przebadła, niewłaściwie dotąd interpretowane, nazwy osobowe z inskrypcji znalezionych w starożytnej Emonie (dziś Lublana w Słowenii). Zdaniem Autorki osiągnięcia lingwistyki kontaktowej i celtologii pozwalają na objaśnienie ich jako wschodniogalijskich lub italskich (weneckich) („Language Change at the Crossroads: What Celtic, What Venetic, and What Else in the Personal Names of Emona?”, z. 4, s. 33–73). N.M. Zaika przeanalizowała, na podstawie źródeł dziewiętnastowiecznych, geografii francuskich nazwisk odmiejscowych, typowych dla obszaru płd.-zach. Francji, Pirenejów („Распространение местностных фамилий на Юго-Западе Франции”, z. 1, s. 36–52). Krótki komunikat badaczki z Indonezji La Dunify dotyczył współczesnych trendów w nadawaniu imion w społeczności wyspy Buton na południowo-wschodnich peryferiach Sulawesii („Current Trends in Name-Giving Practices of the Buton People: The Impact of Globalisation on the Anthroponymy of Southeast Sulawesi”, z. 2, s. 259–268). X. Sousa z Hiszpanii opisała bezpłatną aplikację internetową (CAG), opracowaną na Uniwersytecie w Santiago de Compostela, służącą wizualizacji rozmieszczenia geograficznego nazwisk galicyjskich na podstawie aktualnego spisu ludności. Autorka opisuje źródła danych, strukturę mapy, jej funkcje i możliwości wyszukiwania („Geonomastics on the Web: Visualizing Surname Distributions in a Regional Space”, z. 3, 212–223).

Duża różnorodność tematyczna i metodologiczna cechuje opracowania antroponomii rosyjskiej. A.F. Litwina i F.B. Uspienski opisać wyборы imiennicze w średniowiecznej Rosji. Przeanalizowali związek imion znaczących postaci tego okresu z określonymi świętymi patronami, w tym rosyjskimi świętymi o danym imieniu („Особенности почитания соименных святых на Руси XVI–XVII вв.”, z. 3, s. 9–29). W. Wardic zbadała mechanizmy zmian w zbiorze rosyjskich imion w latach 1700–1920 („Русское имянаречение Нового времени: социально-культурные и политико-идеологические механизмы антропонимических сдвигов”, z. 2, s. 129–144). A.K. Bajburin przedstawił krótki artykuł z zakresu antropologii kulturowej dotyczący przemian w rosyjskich antroponimicznych formułach identyfikacyjnych. Tradycyjna kolejność członów *imię + forma odojcowska + nazwisko* ulega zmianie, analizowane są modyfikacje tych formuł oraz ich kontekst społeczny („Последовательность элементов именной формулы в русской традиции”, z. 4, s. 74–82). A.P. Lipatowa zajęła się strategiami autoprezentacji uczniów pokolenia Z. Przeprowadzone przez nią badania ankietowe, analiza używanych przezwisk i nicków ujawniły różnice w nominacjach dziewcząt i chłopców oraz wpływ internetu i kultury masowej („Когнитивные стратегии самономинации современных школьников (гендерный аспект)”, z. 4, s. 151–167). L.A. Ficoktistowa przedstawiła homonimieć onimiczno-apelatywną w leksyce gwarowej na przykładzie imienia *Elena* i jego derywatów („Еще раз о паронимической аттракции к личному имени (на примере имени *Елена* в русских народных говорах”, z. 1, s. 53–70) oraz językowo-kulturowe konotacje imienia *Dymitr* oraz jego użycie we frazeologizmach („«Хитрый Митрий»: системно-языковые и культурные коннотации одного личного имени”, z. 4, s. 83–106).

Kilka tekstów dotyczy imiennictwa staroobrzędowców z różnych terenów Rosji i spoza jej obszaru. Artykuł J.W. Borowika poświęcony jest imionom nadawanym wśród staroobrzędowców z regionu Jekaterynburga na początku XX w. („Личные имена новорожденных в екатеринбургских старообрядческих общинах начала XX в.”, z. 3, s. 30–47). Kolejny tekst, autorstwa A.A. Plotnikowej, zawiera uwagi o imionach staroobrzędowców w Łatgalii na Łotwie („Заметки о региональной антропонимии староверов Латгалии”, z. 3, s. 48–60). A.W. Czernych przebadał określenia różnych

grup konfesyjnych staroobrzędowców z rejonu Permu z przełomu XX i XXI w. Określenia te przynależą do oficjalnej terminologii stosowanej w Rosji i za granicą, ale część z nich ma jedynie zasięg lokalny, typowy dla eksplorowanego regionu („Staroобрядческие соглашения в народной терминологии русского населения Пермского края”, z. 2, s. 85–110).

M.W. Achmietowa zajęła się określeniami mieszkańców rosyjskiego miasta Stara Russa w obwodzie nowogrodzkim w źródłach z XIX i XX w. oraz rewitalizacją najstarszego historycznie określenia *ruszanie* („О реактуализации одного древнего катойконима (случай Старой Руссы)”, z. 1, s. 173–199).

Nazwom świata mitycznego poświęcone są teksty: A.E. Petrosjana, który na bazie średnio-wiecznej literatury ormiańskiej dokonał rekonstrukcji imienia *Angel* związanego z bogiem świata podziemnego i wojny („К реконструкции имени и образа одного великого бога в древнейшей армянской традиции”, z. 1, s. 7–18), N.R. Ojnotkinowej dotyczący pochodzenia wybranych teonimów z szamańskiego panteonu Ałtajów („О происхождении некоторых теонимов шаманского пантеона алтайцев”, z. 1, s. 200–212) oraz L.N. Winogradowej, która wydobyla z ludowych tekstów z obszaru ukraińskich Karpat odantropomiczne określenia diabła („Антропонимический код в украинской демониимии”, z. 2, s. 69–84).

Interesujący tekst z pogranicza onomastyki i medycyny przedstawił A.A. Garanin i R.M. Garanina. Przeanalizowali oni ponad 5700 eponimicznych (zawierających antroponim) terminów medycznych z różnych działów medycyny klinicznej. Krytyce poddali wybrane terminy, m.in. zawierające nazwiska niemieckich lekarzy prowadzących działalność na rzecz III Rzeszy („О месте эпонимов в современной медицинской терминологии”, z. 3, s. 110–124).

Niewiele miejsca poświęcono chrematonimii. N.W. Szymkiewicz przedstawił modele nominacyjne wykorzystywane w kreacji nazw partii, związków i ugrupowań politycznych, ewolucję rosyjskich politonimów w okresie postsowieckim na tle innych ergonimów („Эволюция русской политонимии в новейшее время”, z. 2, s. 178–198). I.T. Wiepriewa opisała jeden z bardziej produktywnych modeli nominacyjnych tworzących nazwy lokali gastronomicznych, a mianowicie użycie konstrukcji syntaktycznych z żywych dialogów. Dialogowość staje się środkiem tworzenia nazw, zaś nominacja dialogiem z konsumentami („Современный эргонимикон: в поиске новых форм выражения”, z. 4, s. 168–179). Chrononimia jest często obecna na łamach rosyjskiego pisma. W bieżącym numerze W.S. Kuczko zajęła się nazwami świąt z obszaru dolnego biegu rzeki Onega (region archangielski). Przeprowadzone w 2018 r. badania terenowe przyniosły oprócz ogólnorosyjskich określeń świąt związanych z cyklem rocznym także nazwy specyficzne dla tego regionu dotąd nieodnotowane („Народная хрононимия Нижнего Поонежья”, z. 2, s. 111–128). O.W. Bielowa przybliżyła dziewiętnastowieczną tradycję pielgrzymowania do Smoleńska w dzień Wniebowstąpienia Pańskiego. Przeanalizowała lokalną nazwę tego święta *Uszeszje* oraz określenie *awdotki* odnoszące się do kobiet pielgrzymujących na tę uroczystość („Ушестье и авдомку в контексте смоленского городского нарратива и традиционной обрядности”, z. 4, s. 108–122).

Onimów literackich dotyczą dwa teksty: L.N. Ikitian zaprezentowała rozważania dotyczące tytułowego antroponimu z pierwszej powieści Leonida Andriejewa „Saszka Żegulow” („Законная ошибка: об одной фамилии у Леонида Андреева”, z. 2, s. 199–212), a A.A. Fomin zajął się nazwami własnymi w twórczości Aleksandra Grina (rosyjskiego pisarza science fiction), zwłaszcza motywacją zagadkowego onimu *Arwentur* („Загадочный Арвентур: поэтоним как ключевое слово произведения”, z. 4, s. 180–201).

Na uwagę zasługuje również tekst I.A. Podjukowa, który przedstawił nazwy kreujące obraz życia pozagrobowego we frazeologizmach zebranych w Kraju Permskim. Autor ukazywał termin *wirtualna onomastyka* dla studiów nad nazewnictwem w tekstach folklorystycznych, religijnych, w przestrzeni internetowej i tekstach gatunku fantasy („Ономастическое оформление картины потустороннего мира в народной культурно-языковой традиции”, z. 3, s. 125–139). Wspomnieć również trzeba o przeglądowym artykule K. Hengsta, który omówił osiągnięcia badaczy niemieckich w zakresie onomastyki słowiańskiej („Исследования по славянской ономастике в Германии”, z. 2, s. 268–280).

Prezentowane artykuły reprezentują wysoki poziom merytoryczny, metodologiczny, warto więc śledzić bieżące problemy onomastyczne poruszane na łamach tego czasopisma. Wszystkie numery dostępne są w wersji elektronicznej na stronie <http://onomastics.ru>.

MARIA BIOLIK
<https://orcid.org/0000-0003-1166-784>
maria.biolik@uw.edu.pl
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
Olsztyn, Polska

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.23>
Onomastica LXIV, 2020
PL ISSN 0078-4648

DOKONANIA PROFESOR ALEKSANDRY CIEŚLIKOWEJ W ZAKRESIE SŁOWOTWÓRSTWA ONOMASTYCZNEGO

Słowa tematyczne: Aleksandra Cieślíkowa, motywacja w onomastyce, derywacja paradygmatyczna, onimizacja, staropolskie nazwy osobowe, słowotwórstwo onomastyczne

Celem mojej pracy jest przypomnienie osiągnięć naukowych profesor Aleksandry Cieślíkowej (1936–2018). Jej droga życiowa została scharakteryzowana przez prof. K. Rymuta we wstępie do książki „Munuscula linguistica. In honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata”, wydanej w roku 2006, czyli już 14 lat temu w IJP PAN w Krakowie (Rymut, 2006, s. 7–11), w tomie tym została również zamieszczona bibliografia prac naukowych prof. A. Cieślíkowej (Przybytek, 2006, s. 555–569). Moim zamierzeniem nie jest ocena dorobku naukowego prof. A. Cieślíkowej (por. Wolnicz-Pawłowska, 1993, s. 289–295), ale jedynie wskazanie Jej dokonań w zakresie słowotwórstwa onomastycznego. Ograniczam się do wybranych zagadnień rozwijanych przez A. Cieślíkową. Będę omawiała kolejno problemy motywacji w słowotwórstwie onomastycznym, opisu nazw niederywowanych słowotwórczo i derywacji paradygmatycznej.

Podstawą mojego tekstu są dwie monografie A. Cieślíkowej: „Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji” (1990a), „Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii” (1991), oraz cztery wybrane prace (artykuły) powiązane metodologicznie z problemami omawianymi w monografiach: „Problemy derywacji paradygmatycznej w antroponimii” (1990b), „O motywacji w onomastyce” (1994), „O współczesnych słowotwórczych analizach onomastycznych” (2003), „Onimizacja, apelatywizacja a derywacja” (2006).

PROBLEM MOTYWACJI W SŁOWOTWÓRSTWIE ONOMASTYCZNYM

Strukturalizm, jako dominujący kierunek badawczy w drugiej połowie XX w., zakładał podział językoznawstwa na językoznawstwo diachroniczne (ewolucyjne) i synchroniczne (statyczne) (Saussure, 1991, s. 103–122), a tym samym podział słowotwórstwa na synchroniczne i diachroniczne (historyczne, ewolucyjne). Celem słowotwórstwa było ustalenie „stosunku wyrazu pochodnego do podstawowego” (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk, 1965, s. 159). W słowotwórstwie historycznym, jak pisał Zenon Klemensiewicz, „szukamy odpowiedzi na pytanie [...] jak dany wyraz powstał, jak się w nim pewien „słowo-twórczy”, czyli tworzący słowo, proces dokonał, jakie są przynajmniej typowe sposoby tworzenia wyrazów w pewnym języku” (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk, 1965, s. 162).

Ważnym problemem w onomastyce drugiej połowy XX w. było oddzielenie opisu nazw własnych w ujęciu diachronicznym (ewolucyjnym) od ich opisu w ujęciu synchronicznym (statycznym). Nazwy, które powstały i były używane w odległych okresach historycznych, wymagały innych metod opisu niż nazwy, które powstawały współcześnie. A. Cieślíkowa apelowała w swoich pracach o niemieszanie płaszczyzny synchronicznej z płaszczyzną diachroniczną (Cieślíkowa, 2003, s. 51).

Zadaniem onomastów, badających dawne nazwy własne, było ustalenie ich etymologii, czyli wskazanie, jak dana nazwa powstała, jaka była jej budowa i znaczenie. W ustalaniu genezy nazwy ważne było wskazanie etymonu, będącego podstawą badanej nazwy oraz określenie zależności nazwotwórczych między nazwą a jej etymonem. Do określenia budowy słowotwórczej wykorzystywano założenia klasyfikacji strukturalno-gramatycznej S. Rosponda (Rospond, 1957), dzieląc nazwy na prymarne, sekundarne i komponowane. Za prymarne uważano nazwy niederywowane słowotwórczo, do grupy nazw sekundarnych zaliczano nazwy utworzone za pomocą derywacji, a wśród nazw komponowanych wydzielano zrosty, złożenia i zestawienia słowotwórcze. Ze względu na znaczenie etymonu dzielono nazwy na topograficzne, kulturowe, dzierzawcze, rodowe, patronimiczne itd., stosując podziały wypracowane przez W. Taszyckiego (Taszycki, 1958, 1968), H. Borka (Borek, 1988) i innych badaczy.

Nieodzownym składnikiem badań etymologicznych było przedstawienie zapisów historycznych nazwy i wyjaśnienie zmian językowych zachodzących w ciągu wieków między jej najstarszym poświadczonym historycznie zapisem a nazwą używaną współcześnie. Ustalenie relacji między współczesną postacią nazwy a jej zrekonstruowaną formą prehistoryczną lub kolejnymi formami z następujących po sobie faz rozwoju języka było trudne i wymagało znużających poszukiwań archiwalnych. Ten rodzaj opisu stosowano powszechnie w pracach ukazujących ewolucję nazw z zakresu toponimii, hydronimii, antroponimii. Nazwy pochodne (derywowane słowotwórczo) opisywano w onomastyce w różny sposób. W regionalnych monografiach toponomastycznych zapisy nazw i ich wyjaśnienia etymologiczne zamieszczano najczęściej w słownikach, podając mniej lub bardziej wyczerpujące ich opisy. W starszych pracach poprzestawano na wskazaniu etymonu, np. W. Lubaś w słowniku przy nazwie miejscowej *Andrychów* pisał: n. dzierz.: n. os. *Jędrzych*; *Babica* — n. patr.: n. os. *Baba*; *Babice* — n. patr., por. wyżej; *Baczyn* — n. dzierz.: n. os. *Bacza* itd. (Lubaś, 1968, s. 14–15). Podane informacje wskazywały podstawę słowotwórczą, ale nie wyjaśniały, jak dokonywał się proces nazwotwórczy.

W gdańskiej serii „Pomorskie Monografie Toponomastyczne” „celem było ustalenie etymologii, wskazanie typowości niektórych struktur i funkcji formantów słowotwórczych” (Breza, 1974, s. 18), tym samym należało określić strukturę nazwy. W opisach pojawił się przyimek *od*, wskazujący na pochodzenie onimu, np. *Lubieszyn* — n. dzierz. z formantem *-in* od n. os. *Lubiesz* (Breza, 1974, s. 78), *Wrzosy* — n. top. prym. plur. od ap. *wrzos* (Górniewicz, 1980, s. 177). Związek nazwy z wyrazem pospolitym za pomocą przyimka *od* określano też w innych monografiach: *Stawka* od ap. *staw*, suf. *-ka*, *Dąbrówka* — nazwa wodna od nazwy wsi, a ta od ap. *dąbrówka* ‘mała dąbrowa’ (Wolnicz-Pawłowska, 2006, s. 186; 2013, s. 142). Zapisy wskazujące na pochodzenie stosowano też w opisach hydronimów, zaliczając nazwy do określonych grup derywacyjnych, np. „nazwy z sufiksem *-ka* i pochodnymi utworzone od apelatywów” lub „nazwy przeniesione z nazw innych obiektów” (Duma, 1999, s. 53). Przy ustalaniu etymologii nazwy ważne było wskazanie podstawy nazwotwórczej, czyli wyrazu pospolitego, morfemu leksykalnego lub innej nazwy własnej, będącej podstawą nazwy historycznej. Było to zawsze trudne oraz obciążone ryzykiem błędu. W słownikach etymologicznych nazw autorzy często podawali określenia wskazujące na stopień prawdopodobieństwa, typu *chyba*, *zapewne*, *może*, wydzielali grupy nazw niejasnych lub niejednoznacznych etymologicznie (Perlin, 2004, s. 280).

Znacznie łatwiej było analizować onimy tworzone współcześnie, np. przezwiska w antroponimii, nowe nazwy w mikrotoponimii, zoonimii, urbonimii czy chrematonimii. Nazwy te nie posiadają zapisów historycznych i do ich analiz można było wykorzystać metody stosowanych w słowotwórstwie synchronicznym.

Prof. A. Cieślíkowa przyjęła, że metody stosowane w słowotwórstwie synchronicznym można stosować do opisu antroponimów historycznych, ponieważ staropolskie odapelatywne nazwy osobowe nie różnią się „swą postacią od apelatywów i znajdują potwierdzenie w słownikach języka polskiego” (Cieślíkowa, 1990a, s. 6). Do ich analizy wykorzystwała mechanizmy tworzenia współczesnych przezwisk oraz wybrane zagadnienia słowotwórcze, składniowe, semantyczne, pragmatyczne i socjolingwistyczne współczesnego językoznawstwa. Pisała, że w dobie staropolskiej „funkcjonowanie obok

siebie imion, przymiotników i tworzących się nazwisk przypomina współczesny system nazywania, którego ważnym składnikiem obok asemantycznej identyfikacji jest semantyczna ekspresja” (Cieślíkowa, 1990a, s. 227). Podobnie jak inni badacze (Kowalik-Kaletka, 1981, s. 45–50), do opisu staropolskich nazw osobowych zastosowała założenia teoretyczno-metodologiczne synchronicznej analizy słowotwórczej i przyjęła, że analizie słowotwórczej podlegają wszystkie nazwy, które uznajemy za pochodne od innych i tę pochodność możemy wskazać. A każda pochodna nazwa własna jest różna od swojej podstawy pod względem formalnym, funkcjonalnym i znaczeniowym (Cieślíkowa, 2006, s. 52). W jednej ze swoich prac pisała: „ja staram się zaznaczyć pochodność i jeśli piszę pochodne od wyrazów pospolitych (motywowane wyrazami pospolitymi), to także konsekwentnie zaznaczam pochodność od przymiotników i rzeczowników pospolitych lub (właściwiej) od grupy imiennej, nominalnej” (Cieślíkowa, 2003, s. 52). Do analizy słowotwórczej staropolskich nazw osobowych, według synchronicznych założeń metodologicznych stosowanych w słowotwórstwie, A. Cieślíkowa wprowadziła pojęcie motywacji onomastycznej.

Motywacja onomastyczna, podobnie jak motywacja wyrazów w ujęciu synchronicznym, to proces, który występuje wtedy, gdy „forma jednej jednostki języka jest zdeterminowana przez inną jednostkę” (Cieślíkowa, 1994, s. 194). Pozwoliło to analizować staropolskie nazwy osobowe w ujęciu synchroniczno-motywacyjnym. Już w 1990 r. stwierdziła, że „Pojęcie motywacji ma zasadnicze znaczenie w rozpatrywaniu formy i funkcji antroponimu, przyjąwszy, że motywacja to stosunek między dwoma jednostkami języka, takimi, że forma i/lub funkcja jednej z nich jest motywowana przez drugą, wtedy w wypadku motywacji antroponimu przez apelatyw (*Wilk* < *wilk*) nie zmienia się forma, tylko funkcja. Zmiana funkcji przyczynia się do zmiany semantycznej. Natomiast w wypadku motywacji antroponimu przez antroponim (imię skrócone *Skarbak* < imię złożone *Skarbimir*) zmienia się forma w wyniku derywacji słowotwórczej, natomiast nie ma zmiany funkcji, pojętej jako nazywanie, denotacja” (Cieślíkowa, 1990a, s. 7).

Zastosowanie pojęcia motywacji onomastycznej umożliwiło ustalanie stosunków motywacyjnych w staropolskich antroponimach: *Bogusława* < *Bogusław*; *Bogusia* < *Bogus* czy opozycji: *Bogusza* < *Bogusz* < *Bogusław*. Tym samym nie było potrzeby określania pochodzenia nazwy, jej genety, należało wskazać podstawę motywacyjną, którą mogła być inna nazwa własna lub wyraz pospolity (apelatyw). W przypadku nazw utworzonych / używanych w dawnych wiekach nie badano ich ewolucji, lecz skupiano się na ustaleniu znaczenia onimicznego podstawy motywacyjnej. W przypadku homonimów nazewniczych każda jednostka proprialna mogła mieć inną podstawę motywacyjną, np. nazwa osobowa *Kusz* mogła być motywowana przez imię *Jakub*, przez wyraz pospolity *kusza* ze zmianą paradygmatu, przez wyraz *kusz* ‘kufel’ (Cieślíkowa, 1990a, s. 6). Nazwy, które można było łączyć z wieloma podstawami motywacyjnymi, Cieślíkowa określała nazwami wielomotywacyjnymi (Cieślíkowa, 1994, s. 193–199). Problem wielomotywacyjności nazw własnych, czy ich wieloznaczności, był później wielokrotnie opisywany w onomastyce (Raszewska-Klimas, 2018, s. 12–13).

A. Cieślíkowa oprócz motywacji onomastycznej używała terminu motywacja sytuacyjna. Motywacja ta pozwala powiązać nazwę utworzoną w określonej sytuacji z jej podstawą motywacyjną. Motywacja sytuacyjna może być wykorzystywana do analizy onimów tworzonych współcześnie, gdy znane są okoliczności powstania nazwy, np. w przypadku tworzonych współcześnie przezwisk, chrematonimów, zoonimów, np.: pies przegryzł piłkę i ta sytuacja sprawiła, że wyraz *piłka* stał się podstawą motywacyjną zoonimu *Pilka*. W przypadku antroponimów historycznych odpowiednikiem motywacji sytuacyjnej mogą być tekstowe informacje o nosicielu nazwy. Motywacja sytuacyjna wyjaśnia, dlaczego nadano taką, a nie inną nazwę, i wskazuje w sposób jednoznaczny na podstawę motywacyjną, eliminując wielomotywacyjność onimu.

OPIS NAZW NIEDERYWOWANYCH SŁOWOTWÓRCZO

W słowotwórstwie onomastycznym do lat 80. powszechnie stosowano klasyfikację strukturalno-gramatyczną S. Rosponda — dzieląc nazwy na prymarne, sekundarne i komponowane. Za nazwy prymarne uważano te, które były równe wyrazom pospolitym lub innym nazwom własnym. A. Cieślíkowa,

podobnie jak i inni onomaści, odrzuciła ten podział i za prymarne uznała wyrazy pospolite. Każda nazwa własna jest sekundarna, czyli wtórna w stosunku do wyrazów pospolitych. Nazwy równe wyrazom pospolitym to nazwy niederywowane słowotwórczo, ale derywowane semantycznie. Proprialna derywacja semantyczna polega na utracie związku znaczeniowego między podstawą motywacyjną a utworzoną nazwą własną. Jest wynikiem procesu onimizacji, to jest przeniesienia wyrazu pospolitego do kategorii nazw własnych, lub tranonimizacji, czyli przeniesienia nazwy własnej z jednej kategorii nazw do innej kategorii, np. imienia *Anna* na nazwę sklepu *Anna* czy imienia *Ludwik* na nazwę produktu *Ludwik* — płynu do zmywania naczyń.

Profesor A. Cieślíkowa opracowała sposoby kreacji staropolskich odapelatywnych nazw osobowych. Wychodziła z założenia, że podstawą motywacyjną wielu protonazwisk były istniejące wcześniej przezwiska. Ustalając motywację nazw osobowych starała się odtworzyć sposób myślenia, wyobraźnię i fantazję ludzi średniowiecza. W tym celu wykorzystywała współczesne mechanizmy tworzenia przezwisk: metaforę i metonimię, asocjacje zachodzące w słowotwórstwie synchronicznym, deskrypcje w powstawaniu nazw osobowych, zmiany znaczeniowe, środki ekspresji i elementy socjolingwistyczne przydatne w opisie antroponimów nieoficjalnych. Uznała, że odapelatywne nazwy osobowe powstają w wyniku przeniesienia ekspresywnych, semantycznych przezwisk do kategorii asemantycznych protonazwisk równych wyrazom pospolitym: *Baran* < *baran*, *Bartodziej* < *bartodziej*, *Berło* < *berło*, *Bogaty* < *bogaty*, *Chromy* < *chromy*, *Piwowar* < *piwowar*, *Kurek* < *kurek*. W tym ujęciu tak samo brzmiące nazwy funkcjonują na dwóch płaszczyznach: proprialnej i apelatywnej. Jeżeli wyraz pospolity, będący podstawą motywacyjną nazwy własnej, zostanie przeniesiony do kategorii antroponimów, to wtedy wskazuje na człowieka, tym samym ma inną treść i pełni inną funkcję niż wyraz pospolity, ale zachowuje związek ze znaczeniem motywującego apelatywu. Zakres nazwy własnej jest jednostkowy, a wyrazu pospolitego ogólny, bo obejmuje całą klasę desygnatów, również treść nazwy własnej jest inna niż wyrazu apelatywnego (Cieślíkowa, 1990a, s. 200). Zerwanie nazwy ze znaczeniem apelatywnym wyrazu odbywa się w wyniku derywacji semantycznej, która może przebiegać następująco: *Paweł* jest cieślą > *Paweł cieśla*: *Paweł* przestaje być cieślą, ale ludzie mówią *Paweł Cieśla*. Syn cieśli: *cieślik* > *Jan cieślik* > *Jan Cieślik*.

DERYWACJA PARADYGMATYCZNA W ANTROPONIMII

Problem derywacji paradygmaticznej, określanej także mianem konwersji lub derywacji fleksyjnej był w słowotwórstwie przedmiotem zainteresowań wielu badaczy (Cieślíkowa, 1991, s. 6–18). A. Cieślíkowa wprowadziła do słowotwórstwa antroponimów pojęcie derywacji paradygmaticznej, jako równorzędne z derywacją afiksálną i alternacyjną. Podobnie jak inni badacze uznała, że istotę derywacji paradygmaticznej w onomastyce stanowi konwersja, czyli przeniesienie tematu słowotwórczego wyrazu do innego typu odmiany niż temat wyrazu podstawowego. Proces ten następuje w wyniku zmiany paradygmatu, czyli funkcję formantu słowotwórczego w derywacie pełni paradygmat wyrazu (Cieślíkowa, 1990a, s. 17, 1991, s. 18). Jak wiadomo, paradygmat to określony wzorzec, a opis paradygmatu fleksyjnego to opis zasobu form fleksyjnych leksemu (Grzegorzcykowska, Laskowski i Wróbel, 1984, s. 109). W derywacji paradygmaticznej funkcję formantu pełnią końcówki fleksyjne, mogą występować też formanty mieszane: paradygmaticzno-alternacyjne, np. *Glinek* : *Glinki* : *Glinka* (Cieślíkowa, 1991, s. 113). A. Cieślíkowa uznała, że w przypadku antroponimów staropolskich są to końcówki fleksyjne mianownika oraz towarzyszące im w niektórych derywatach alternacje morfologiczne w tematach wyrazu podstawowego i derywatu (Cieślíkowa, 1991, s. 18). W derywacji paradygmaticznej zależności między podstawą motywacyjną a nazwą własną (derywatem) przedstawiała na zasadzie opozycji końcówek fleksyjnych mianownika liczby pojedynczej rzeczowników: *-ø*, *-a*, *-e*, *-ę*, *-i*, *-o*. Do derywacji alternacyjnej zaliczyła nazwy z zerową końcówką w podstawie motywacyjnej i derywacie, np. *Bron* : *Bronń* i wymianą spółgłosek w wygłosie: *twarda* : *mięka*.

W antroponimii staropolskiej wydzieliła opozycję rodzajowo-paradygmaticzną: rodzaj męski — rodzaj żeński i opisała nazwy osobowe kobiet, w tym imiona jako derywaty paradygmaticzne utworzone na zasadzie opozycji końcówek *-a* : *-ø*, np. *Bogdana* : *Bogdan*, *Bolesława* : *Bolesław* (Cieślíkowa,

1991, s. 27), *Aleksandra* : *Aleksander*, *Biernata* : *Biernat* (Cieślíkowa, 1991, s. 34), *Dobrocha* : *Dobroch*, *Bronka* : *Bronek* (Cieślíkowa, 1991, s. 38–39) i nazwiska przymiotnikowe utworzone na zasadzie opozycji *-i* : *-a*, np. *Rybiński* : *Rybińska*; *Busko* > *buski* > *Buski* : *Buska* i inne. Przedstawione opozycje pokazują, że końcówka fleksyjna podstawy motywacyjnej (rodzaj męski) ulega zmianie w procesie derywacji paradygmatycznej, otrzymując żeński wykładnik fleksyjny, który jest formantem na płaszczyźnie słowotwórczej lub morfemem fleksyjnym na płaszczyźnie morfologicznej.

Ważnym osiągnięciem A. Cieślíkowej było włączenie do derywacji paradygmatycznej obcych imion kobiecych i męskich, które przyswajane do polszczyzny podlegały adaptacjom fleksyjno-słowotwórczym (Cieślíkowa, 1991, s. 48–49, 52–60) oraz przyjęcie adaptacji morfologicznej za wynik derywacji paradygmatycznej. Wyrazem motywującym (podstawowym) przy adaptacji imion obcych była obca nazwa własna, a derywatem pochodnym nazwa adaptowana fleksyjnie i zazwyczaj fonetycznie (Cieślíkowa, 1991, s. 49; 2003, s. 52). Derywacja paradygmatyczna pełniła w antropimii staropolskiej funkcję słowotwórczą przy adaptacji imion chrześcijańskich, głównie z łaciny i za pośrednictwem języka łacińskiego do rodzimego wzorca rodzajowo-fleksyjnego imion podstawowych męskich z zerową końcówką fleksyjną i żeńskich z końcówką *-a* (Cieślíkowa, 1991, s. 144). Hipoteza ta otworzyła nowe perspektywy badawcze w adaptacji nazw obcych do polskiego systemu językowego, na zasadzie opozycji paradygmatycznej obcej podstawy motywacyjnej i spolszczonej nazwy własnej, np. niemiecka nazwa miejscowa *Buchwalde* uległa adaptacji fonetycznej, dając formę *Buchwald* (Biolik, 1992, s. 42), została przejęta do polszczyzny na skutek zmian paradygmatycznych w opozycji niem. *-e* / pol. *-o*.

Derywacja paradygmatyczna odegrała ważną rolę w powstawaniu nazw osobowych mężczyzn, w tym w przejściu męskich imion chrześcijańskich, tworzeniu imion skróconych: *Bliza* : *Bliz*, *Jakusza* : *Jakusz*, *Stanio* : *Stań* oraz *Bolko* : *Bolek*, *Przemko* : *Przemek*, *Janko* : *Janek*, w trzech ostatnich z dodatkową wymianą *e* : *o* oraz nazwisk męskich motywowanych przez nazwy miejscowe i wyrazy pospolite.

PODSUMOWANIE

Poglądy Aleksandry Cieślíkowej przyczyniły się do rozwoju słowotwórstwa onomastycznego, integralnej części gramatyki nazw własnych. W opisie staropolskich nazw osobowych z perspektywy synchronicznej ważną rolę odgrywała motywacja onomastyczna ustalana na podstawie struktury i znaczenia derywatu. Podstawą motywacyjną staropolskich nazw osobowych mógł być wyraz pospolity oraz rodzima lub obca nazwa własna, np. podstawą motywacyjną nazwy osobowej *Błonarz* był wyraz pospolity *bloniarz* 'szklarz' (Cieślíkowa, 1990a, s. 20), który na skutek onimizacji przeszedł do kategorii osobowych nazw własnych. W przypadku antropimów odonimicznych derywowanych od podstawy rodzimej możliwe było przeniesienie wewnątrzkatégorialne (translokacja/ transonimizacja/konwersja) za pomocą derywacji semantycznej (semantyczno-syntaktycznej), np. imienia *Bogusław* do kategorii nazw miejscowych.

Odepelatywne staropolskie nazwy osobowe powstawały na podstawie derywacji afiksальной, np. *Maloch* od podstawy motywacyjnej *mały*, *Białuch* od podstawy motywacyjnej *biały* (Cieślíkowa, 1991, s. 105, 106), jak też były tworzone za pomocą derywacji paradygmatycznej, np. *Stracha* od podstawy *Strach* (Cieślíkowa, 1991, s. 60) i derywacji alternacyjnej np. *Staś* od *Stach*. W dobie staropolskiej derywacja paradygmatyczna umożliwiała także przyswajanie imion chrześcijańskich motywowanych przez obce podstawy nominacyjne, nadała im rodzajowość i odmianę zgodną z polską fleksją (Cieślíkowa, 1991, s. 145).

LITERATURA

- Biolik, M. (1992). *Toponimia bylego powiatu ostródzkiego* [Toponymy of the former Ostróda district] (Pomorskie Monografie Toponomastyczne nr 10). Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Borek, H. (1988). Nazwy relacyjne w toponimii [Referential names in toponymy]. W: K. Zierhoffer (red.), *Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna* [Fifth National Onomastic Conference] (s. 43–51). Poznań.

- Breza, E. (1974). *Toponimia powiatu kościerskiego* [Toponymy of the Kościerzyna district] (Pomorskie Monografie Toponomastyczne nr 1). Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Cieślíkowa, A. (1990a). *Staropolskie odapetywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*. [Old Polish personal names from appellatives. The process of onymisation]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Cieślíkowa, A. (1990b). Problemy derywacji paradygmatycznej w antroponimii [Problems of paradigmatic derivation in anthroponymy]. *Onomastica*, 35, 18–29.
- Cieślíkowa, A. (1991). *Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii* [Paradigmatic derivation in Old Polish anthroponymy]. Kraków: IJP PAN.
- Cieślíkowa, A. (1994). O motywacji w onomastyce [On motivation in onomastics]. *Polonica*, 16, 193–199.
- Cieślíkowa, A. (2003). O współczesnych słowotwórczych analizach onomastycznych [On contemporary word-formation onomastic analyses]. W: M. Biolik (red.), *Metodologia badań onomastycznych* [Methodology of onomastic research] (s. 50–57). Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Cieślíkowa, A. (2006). Onimizacja, apelatywizacja a derywacja [Onymisation, appellativization and derivation]. W: Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz (red.), *Onimizacja i apelatywizacja* [Onymisation and appellativization] (s. 47–56). Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Duma, J. (1999). *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza (z całym dorzeczem Pilicy)* [River Names of the Left Bank of Mazovia (with the whole of the Pilica River Basin)]. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Górniewicz, H. (1980). *Toponimia Powiśla Gdańskiego* [Toponymy of Gdańsk Powiśle region] (Pomorskie Monografie Toponomastyczne nr 4). Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Grzegorzczkowska, R., Laskowski, R. i Wróbel, H. (red.). (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* [A grammar of contemporary Polish. Morphology]. Warszawa: PWN.
- Klemensiewicz, Z., Lehr-Splawiński, T. i Urbańczyk, S. (1965). *Gramatyka historyczna języka polskiego* (wyd. 3) [Historical grammar of Polish (3rd edition)]. Warszawa: PWN.
- Kowalik-Kaleta, Z. (1981). *Staropolskie nazwy osobowe motywowane przez nazwy miejscowe* [Old Polish personal names motivated by place names]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lubaś, W. (1968). *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego* [Place names of the southern part of the former Cracow voivodeship]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Perlin, J. (2004). *Metodologia językoznawstwa diachronicznego* [Methodology of diachronic linguistics]. Warszawa: Dialog.
- Przybytek, R. (2006). Bibliografia prac naukowych Profesor Aleksandry Cieślíkowej [Bibliography of scientific works by Professor Aleksandra Cieślíkowa]. W: K. Rymut i in. (red.), *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata* (s. 555–569). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Raszewska-Klimas, A. (2018). *Wieloznaczność nazwisk Polaków* [The ambiguity of the surnames of Poles]. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Rospond, S. (1957). *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw miejscowych* [Grammatical structural classification of Slavic place names]. Wrocław: Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego.
- Rymut, K. (2006). Zamiast wstępu — słów kilka o Profesor Aleksandrze Cieślíkowej [Instead of an introduction — a few words about Professor Aleksandra Cieślíkowa]. W: K. Rymut i in. (red.), *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata* (s. 7–11). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Saussure, F. de. (1991). *Kurs językoznawstwa ogólnego* [Course in general linguistics] (wyd. 2), tłum. K. Kasprzyk, oprac. K. Polański. Warszawa: PWN.
- Taszycki, W. (1958). Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału [Slavic place names. Establishing a division]. Kraków 1946. Przedruk w: *Rozprawy i studia polonistyczne* [Dissertations and Polish Studies], t. I (s. 228–268). Wrocław — Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Taszycki, W. (1968). Klasyfikacja słowiańskich nazw miejscowych znaczeniowa a formalna [Classification of Slavic place names — semantic vs. formal]. W: *Rozprawy i studia polonistyczne* [Dissertations and Polish Studies], t. IV. *Onomastyka i historia języka polskiego* [Onomastics and the history of the Polish language] (s. 64–69). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Wolnicz-Pawłowska, E. (1993). rec. A. Cieślikowa, Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii [Paradigmatic derivation in Old Polish anthroponymy], Kraków 1991. *Onomastica*, 38, s. 289–295.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2006). *Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Prozny* [Hydronyms of the Warta river basin from its sources to the mouth of the Prozna river]. Warszawa: DiG.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2013). *O nazwach wodnych w Polsce* [On hydronyms in Poland]. Warszawa: DiG.

SUMMARY

ACHIEVEMENTS OF PROFESSOR ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA IN THE FIELD OF ONOMASTIC WORD-FORMATION

The article presents the achievements of professor Aleksandra Cieślikowa in the field of word-formation of proper names. The most important issues concerning the creation of anthroponyms in the Old Polish era selected from monographs and scientific articles are detailed. These issues include the problems of motivation in onomastic word-formation, the onimization process and the way of describing non-derivatized words by word formation and the participation of paradigmatic derivation in the emergence of Old Polish personal names. The views of Aleksandra Cieślikowa regarding Old Polish anthroponymy contributed to the development of onomastic word-formation, an integral part of the grammar of proper names and gave methodological foundations for the description of Old Polish personal names from a synchronic perspective.

Keywords: Aleksandra Cieślikowa, motivation in onomastics, paradigmatic derivation, onymization, Old Polish personal names, onomastic word-formation

EWA WOLNICZ-PAWŁOWSKA

ewolnicz@poczta.onet.pl

<https://orcid.org/0000-0002-5957-7854>

Komisja Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych

Warszawa, Polska

W SŁUŻBIE NAUKI I KRAJU. WSPOMNIENIE O PANI PROFESOR ALEKSANDRZE CIEŚLIKOWEJ

Słowa tematyczne: Aleksandra Cieślíkowa, osiągnięcia naukowe, działalność ekspercka

Tytuł wspomnienia może wydawać się nazbyt patetyczny, jednak trudno znaleźć lepsze określenie na postawę życiową, którą reprezentowała prof. Aleksandra Cieślíkowa, mianowicie postawę powinnościową naukowca wobec społeczeństwa. Tradycyjnie wiąże się takie nastawienie do życia z polską inteligencją. Ta warstwa społeczna — jak i samo słowo „inteligencja” w znaczeniu grupy społecznej — została ochoczko pogrzebana przez socjologów (a za nimi publicystów), a przecież *casus* Pani Profesor nie jest bynajmniej wyjątkiem. Służba dla społeczeństwa i narodu ma u nas długą tradycję i nie zanosi się (na szczęście), aby miała zaniknąć. Zmienił się za to sposób mówienia o potrzebach społecznych i ich zaspokajaniu. Wielu z nas jest z pewnością bardziej powściągliwych, a nawet niechętnych werbalizowaniu swoich społecznikowskich intencji.

Jakiś czas temu, pisząc artykuł o początkach Towarzystwa Naukowego Warszawskiego¹, natrafiłam na taki fragment w opracowaniu Marceliego Handelsmana:

Na nich wszystkich [pisze autor o inicjatorach powstania Towarzystwa], jak i na całym tym pierwszym popowstaniowym pokoleniu, pozytywizm wycisnął swoje piętno wyraźne [...]. Cechowały ich głębokie i religijne przywiązanie do Nauki, wiara w jej wszechpotęgę i najwyższe posłannictwo w narodzie i ludzkości, poszukiwanie praw niezmiennych rozwoju w tej dziedzinie, która była dziedziną ich własnych wysiłków badawczych, a zarazem uczuciowe przywiązanie własnej działalności naukowej z obowiązkiem pracy dla innych, dla społeczeństwa, nakaz zrzeczenia się i zbiorowego, bezinteresownego wtajemniczenia niewtajemniczonych w odślanianie prawdy (Handelsman, 1932, s. 70).

Ten cytat, jak mi się wydaje, świetnie pasuje także do naszych mistrzów i nauczycieli, którzy kształtowali postawy życiowe obecnego starszego i najstarszego pokolenia, w tym również poglądy na miejsce i rolę nauki w życiu społecznym. I chociaż nasi wychowawcy nie czuli już takiego „religijnego przywiązania do Nauki” i „wiary w jej wszechpotęgę”, jak pokolenie Szkoły Głównej, to jednak podzielali oni z tym pokoleniem zasadnicze, ogólne wartości. Odwołam się do sformułowań Stanisława Gajdy, który tak pisał, rozważając cechy stylu naukowego:

¹ Wiele osób powołujących do życia Towarzystwo Naukowe Warszawskie było członkami krakowskiej Akademii Umiejętności, por.: „Po zatwierdzeniu statutu przez władze carskie w dniu 1 marca 1907 r. w gronie pierwszych piętnastu członków założycieli TNW aż dziewięćciu było członkami Akademii Umiejętności. Byli to: Ignacy Chrzanowski, Samuel Dickstein, Władysław Gosiewski, Henryk Hoyer, Aleksander Jabłonowski, Jan Kowalczyk, Adam Antoni Kryński, Władysław Smoleński i Teodor Wierzbowski” (Zasztowt, 2018, s. 12).

Aby osiągnąć wiedzę idealną lub bliską ideału, trzeba strzec pewnych wartości w praktyce poznawczo-komunikacyjnej. W działalności naukowej, zgodnej z kanonami paradygmatu naukowego obowiązującego współcześnie w naszej kulturze, podstawowe znaczenie mają wartości poznawcze łączone przede wszystkim z prawdą — nauka dąży do wiedzy prawdziwej i pewnej, tj. absolutnie odpowiadającej pewnemu stanowi rzeczy (według klasycznej definicji prawdy). Idealna wiedza powinna być uporządkowana logicznie oraz odznaczać się wysoką zawartością informacyjną i głębią, co pociąga za sobą jej ścisłość, racjonalność i abstrakcyjność (Gajda, 2001a, s. 184).

Profesor A. Cieślíkowa reprezentowała kolejne pokolenie polskich badaczy fundujących swoją aktywność na wartościach opisywanych wyżej. W jej działalności naukowej wyraźnie widać dążenie do **odkrywania prawdy**, poznania i dogłębnej analizy zjawisk językowych, **troskę o poziom** prac naukowych (własnych i ocenianych), **popularyzację wiedzy** rzetelnej i przydatnej szerokiemu gronu odbiorców. Zarazem należałoby wymienić jeszcze inne właściwości Jej zachowania, zharmonizowane z wymienionymi wyżej, a mianowicie owo opisywane przez Handlsmana **powiązanie własnej działalności naukowej z obowiązkiem pracy dla innych** oraz **umiejętność pracy zespołowej**, czy to w podejmowaniu i realizacji zadań poruczonych przez zwierzchników, czy w organizacji i wykonaniu projektów kierowanych przez samą Panią Profesor. A do tego **skromność i naturalność**, tak ujmujące w jej zachowaniu. W swoich tekstach zachowała tradycyjną dla stylu naukowego ścisłość, racjonalność i abstrakcyjność, co warto podkreślić wobec nowych tendencji na przełomie XX i XXI w., na które wskazywał S. Gajda: „Następuje rozluźnienie norm stylowych języka naukowego, pojawiają się w nim wpływy innostylowe (publicystyczne, artystyczne i potoczne). Kontekst odkrycia i zwłaszcza retoryczny zaczynają brać górę nad kontekstem uzasadnienia” (Gajda, 2001b, s. 185).

W SŁUŻBIE NAUKI

Profesor A. Cieślíková poznałam najpierw na konferencjach onomastycznych. Ja dopiero uczyłam się warsztatu onomasty, ona była już wdrożona w problematykę tej dziedziny i miała własny, liczący się dorobek naukowy. Zaczynała w zespole opracowującym „Słownik staropolskich nazw osobowych”, a to zadanie cieszyło się ogromnym szacunkiem wszystkich językoznawców². Na bazie materiału „Słownika” zaczęła publikować pierwsze autorskie studia. Dla całego onomastycznego świata, nie tylko w Polsce, ważnym wydarzeniem były jej książkowe publikacje o procesie onimizacji (Cieślíkowa, 1990) oraz o derywacji paradygmatycznej w staropolskiej antroponomii (Cieślíkowa, 1991). Wyszła w nich poza schematy dotychczasowych opracowań onomastycznych, wywodzących się jeszcze z dziewiętnastowiecznego językoznawstwa diachronicznego, wprowadzając elementy analizy zaczerpnięte z nowych nurtów badawczych, a także nowe propozycje metodologiczne i terminologiczne. Zainteresowania teoretyczne (dodajmy — niezczęste w polskiej onomastyce) stałe towarzyszyły twórczości naukowej Pani Profesor. Szczególnie zainteresowała mnie druga z wymienionych wyżej książek, ponieważ poszerzała i porządkowała wiedzę o słabo wówczas zbadanej derywacji paradygmatycznej w antroponomii³. Napisałam wtedy szczegółową recenzję tej pracy (Wolnicz-Pawłowska, 1993) i na trwałe włączyłam do swego warsztatu badawczego propozycje Koleżanki.

² Warto przytoczyć spojrzenie „od wewnątrz” zespołu: „Praca w zespole przygotowującym *Słownik staropolskich nazw osobowych* była bardzo wyczerpująca, kilkadziesiąt lat pracy, niekiedy po wiele godzin dziennie. Dzięki wysiłkowi zespołu powstało dzieło wybitne, ale pracownikom mało dające. Każdy z nas zredagował z pewnością duży tom, ale była to praca anonimowa. Dawała, co prawda, drobiazgową wiedzę o nazwach osobowych, ale równocześnie ograniczała zakres badawczy. Uprawianie własnej działalności naukowej wymagało wielu wyrzeczeń” (Rymut, 2006, s. 7).

³ Na warszawskich studiach polonistycznych, które kończyłam, do słowotwórstwa przywiązywano dużą wagę ze względu na zainteresowania naukowe naszych wykładowców, jednak akurat ten rodzaj tworzenia nowych jednostek leksykalnych miał wtedy opisy ograniczone w zasadzie do tzw. derywacji wstecznej.

Z czasem nasze naukowe kontakty nabrały nowego wymiaru przy okazji współpracy nad dużym projektem badawczym, jakim była pierwsza polska encyklopedia onomastyczna (Rzetelska-Feleszko (red.), 1998). Przy innych projektach stałam się recenzentem, wdzięcznym i uważnym czytelnikiem zarówno prac zbiorowych, kierowanych przez prof. Cieślিকową (np. „Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych”, „Antroponimia Polski XVI–XVIII w.”, „Słowiańska onomastyka. Encyklopedia”⁴), jak też artykułów nadsyłanych do „Onomastików”, w których pełniła funkcję najpierw sekretarza redakcji (od 1994 r.), potem redaktora, wreszcie redaktora naczelnego (od 2006 r.). Ważny poznawczo był dla mnie jej artykuł o elementach wschodniosłowiańskich w staropolskich nazwach osobowych pochodzenia ruskiego (Cieślিকowa, 2000). Udowodniła, że takie nazwy występowały nie tylko we wschodnich regionach kraju, ale także — i to wcale licznie — na zachodzie, świadcząc o mobilności ówczesnego społeczeństwa. Szczególne miejsce w moich wspomnieniach zajmuje wspólnie napisana przedmowa do wykazu standaryzowanych hydronimów (Cieślিকowa i Wolnicz-Pawłowska, 2006) oraz artykuł o nazwisku Wolnicz (Cieślিকowa, 2013). Do książki pamiątkowej samej Pani Profesor (Rymut (red.), 2006) nie zdążyłam z tekstem, ale napisałam specjalnie dla niej artykuł, opublikowany w „Onomastikach”: „*Baba* w polskiej toponimii” (Wolnicz-Pawłowska, 2005)⁵.

Nasze zainteresowania badawcze często się spotykały; tak było np. w kwestii adaptacji i tłumaczenia nazw obcych czy polityki nazewniczej. Niejednokrotnie odkrywałam, podejmując jakiś temat, że już wcześniej Ksenia poruszała podobne zagadnienia w swoich licznych artykułach, rozsyłanych po różnych pismach i zbiorach pokonferencyjnych polskich i zagranicznych, jako że uczestniczyła w wielu spotkaniach międzynarodowych. Po latach powiedziałam jej o tym, sugerując, że dobrze byłoby zebrać w jednej publikacji te perełki onomastyczne i normatywistyczne. Na pewno było jej miło to słyszeć, ale nie czuła się już na siłach, aby podejmować prace redakcyjne i wracać do dawnych publikacji.

W SŁUŻBIE KRAJU

Zgromadzona wiedza onomastyczna przydała się prof. A. Cieślিকowej w ciałach normatywnych, takich jak Komisja Onomastyczno-Ortograficzna w Radzie Języka Polskiego czy Komisja Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji. Jako członek Rady Języka Polskiego przygotowała poszerzoną listę imion do stosowania w urzędach stanu cywilnego (Rymut, 2006). Wielokrotnie opiniowała także prośby o rozstrzygnięcia poprawnościowe odnoszące się do nazw miejscowych, polskich i zagranicznych. W tej działalności wykorzystywała swoje doświadczenia z Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych. Działalność w tej ostatniej instytucji znam lepiej i dokładniej niż w Radzie Języka Polskiego. Zaczęła pracować w KNMiOF jako ekspert od 1989 r. jeszcze za czasów przewodnictwa prof. Kazimierza Rymuta, a po jego rezygnacji to ona objęła przewodniczenie (od listopada 2004 r.). Choć zasadniczo jej dorobek naukowy dotyczył antroponimii, to w nowych, toponimicznych wyzwaniach świetnie się odnalazła. Ja mniej więcej w tym samym czasie zaczęłam uczestniczyć w pracach siostrzanej Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Kraju przy Głównym Geodecie Kraju, zatem obie równocześnie weszłyśmy w problematykę poprawnościową nazw geograficznych. Praca w komisjach nazewniczych ma swoją specyfikę i wymaga nie tylko wiedzy teoretycznej (onomastycznej, historycznej, terminoznawczej itp.), ale także znajomości reguł postępowania administracyjnego i potrzeb społecznych (por. Wolnicz-Pawłowska, 2011). Naukowcy — członkowie komisji, uczestniczący w procesie standaryzacji, służą krajowi swoją wiedzą i kompetencjami, jak potrafią najlepiej. W czasie kadencji prof. A. Cieślিকowej w Komisji członkami byli też: prof. Barbara

⁴ Rec. tej publikacji por. Wolnicz-Pawłowska, 2004.

⁵ Pięćdziesiąty numer czasopisma zadedykowano prof. Kazimierzowi Rymutowi, ale akurat swój artykuł napisałam dla Kseni.

Czopek-Kopciuch, prof. Robert Mrózek i ja. Podobny skład istniał w czasie następnej kadencji, już pod przewodnictwem prof. Barbary Czopek-Kopciuch. Zespół ten miał wyraźne zainteresowania teoretyczne i metodologiczne, wszyscy też uczestniczyliśmy w różnych gremiach onomastycznych i uczelnianych, toteż szybko ustalili się zwyczaj poobradowych obiadów, na które tradycyjnie szliśmy po posiedzeniu, aby omówić aktualne problemy i przedyskutować tematy, nad którymi pracowaliśmy. Jednym z takich tematów były np. kompetencje Komisji. Trzeba podkreślić, że Komisja jest ciałem doradczym, a nie decyzyjnym, więc ostateczny efekt naszej pracy, tj. wykazy urzędowych nazw, nie we wszystkich punktach może się okazać zgodny z naszymi sugestiami. Refleksje o roli językoznawców w komisjach nazewniczych znaleźć można zresztą w wypowiedziach wszystkich w zasadzie przewodniczących, podobnie jak refleksje o zasadach poprawności nazw geograficznych.

Standaryzacyjnej praktyce od początku (tj. od lat 30. XX w.) towarzyszyły uwagi metodologiczne. Zasady, według których postępowano, zmieniały się z czasem, wraz z wymaganiami polityki językowej kraju i ze zmianami w podejściu normatywnym specjalistów od kultury języka. Tak się złożyło, że o polityce językowej i o poprawności językowej w encyklopedii „Polskie nazwy własne” pisałam ja na prośbę prof. Ewy Rzetelskiej-Feleszko, zaś w „Słowiańskiej onomastyce” — prof. A. Cieślíkowa. Obie, tworząc hasła w tych encyklopediach, wykorzystywałam swoje doświadczenia z komisji nazewniczych, by potem wspólnie sformułować zasady poprawnościowe we wspomnianej wcześniej przedmowie do wykazu polskich hydronimów standaryzowanych. Wymieniłyśmy następujące kryteria poprawności językowej, którymi także obecnie kierują się obie polskie komisje nazewnicze:

- zgodność brzmienia i pisowni nazwy z zasadami polskiego języka ogólnego,
- etymologia nazwy,
- zapisy historyczne (preferujemy formy utrwalone w historii),
- tradycja używania nazwy w lokalnej wspólnotcie,
- częstość występowania na mapach i w innych współczesnych opracowaniach,
- frekwencja poszczególnych form na stronach internetowych.

Poprawność nazw własnych stała się po roku 2000 jednym ze stałych tematów w twórczości onomastycznej prof. A. Cieślíkowej, zarówno w autorskich artykułach (np. Cieślíkowa, 2004, 2005), jak i w pracach zbiorowych o charakterze popularnym (np. Cieślíkowa, 2002). Podbudowa teoretyczna służyła wypracowaniu najlepszych procedur w postępowaniu standaryzacyjnym, za które czuła się odpowiedzialna jako przewodnicząca Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych.

Chciałabym wspomnieć kilka przypadków mojej współpracy z Panią Profesor na tym polu. Od 2002 r. z inicjatywy urzędu Głównego Geodety Kraju KNMiOF zajęła się standaryzowaniem polskich hydronimów. To ogromne, kilkuletnie zadanie wykonywane było we współpracy z ekspertami zewnętrznymi: hydrologami, którzy opracowali „Atlas hydrologiczny Polski” oraz językoznawcami, autorami monografii hydronimicznych. Pracom przewodniczył prof. Kazimierz Rymut. Wiceprzewodniczącą była wówczas prof. A. Cieślíkowa. Na posiedzeniach Komisji występowałam jako gość, a zarazem koordynator współpracy z hydronomastami. Jak wspomniałam wcześniej, w rezultacie powstały dwa tomy wykazów nazw standaryzowanych, zaś przedmowę do tych wykazów napisałyśmy wspólnie. Po ukończeniu prac nad hydronimami Komisja zajęła się nazwami jaskiń. Spotkałyśmy się wtedy obie w Komisji: Pani Profesor jako przewodnicząca, ja jako członek. Miałam wtedy okazję obserwować umiejętność jej pracy zespołowej, kierowanie zadaniami, a także wielki takt w prowadzeniu obrad przy jednoczesnym trzymaniu się naukowych pryncypiów. Komisja pod jej przewodnictwem zmieniła nieco stanowisko w kwestii poprawności językowej, wykazując większą otwartość na lokalny uzus. Problemy poprawnościowe często wiązały się z odmianą nazw miejscowości. Owoce prac w Komisji stała się książeczka pod redakcją Pani Profesor, nieoceniona dla szerokiego kręgu użytkowników, a mianowicie „Mały słownik odmiany nazw własnych” (2002). Z czasem doszła do tego druga podobna praca autorstwa B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak i A. Cieślíkowej „Mały słownik nazw polskich miast, państw Europy, ich stolic i mieszkańców” (2011).

Okres kierowania przez prof. A. Cieślíkową Komisją Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych zbiegł się z nowymi zadaniami Komisji, a mianowicie ustaleniami nazw w językach

mniejszości narodowych i etnicznych oraz w języku regionalnym⁶. To w czasie kadencji prof. A. Cieślíkowej Komisja wypracowała tryb ustalania nazw mniejszościowych. Pierwsze wnioski napłynęły od mniejszości niemieckiej oraz samorządów kaszubskich. Wnioski z gmin o mniejszościowym języku niemieckim zazwyczaj referowała prof. Barbara Czopek-Kopciuch, a nazwy kaszubskie — prof. Aleksandra Cieślíkowa. Ustalenie poprawności nazw kaszubskich było zadaniem szczególnie trudnym, gdyż status tego języka regionalnego jest stosunkowo świeży, a wydany słownik toponimów Kaszubszczyzny oceniany był przez językoznawców dość krytycznie. Prof. A. Cieślíkowej udało się pozyskać współpracę nieżyjącego już prof. Jerzego Tredera, wybitnego znawcy kaszubszczyzny. Dzięki jego opiniom standaryzacja nazw mniejszościowych z tego obszaru przebiegała bardzo sprawnie.

Drugim zadaniem, z którym przyszło się mierzyć członkom Komisji w tym okresie, był napływ wniosków o zniesienie urzędowych nazw przysiółków, kolonii i części wsi. Co prawda najwięcej tych wniosków rozpatrywaliśmy już w następnej kadencji, pod przewodnictwem prof. Barbary Czopek-Kopciuch, ale wypracowanie reguł postępowania i zasad usuwania bądź pozostawiania nazw takich jednostek osadniczych zaczęło się za kadencji A. Cieślíkowej. Powszechny przegląd nazewnictwa geograficznego w gminach był związany z potrzebami utworzonego w tym czasie Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych. Gminy miały podać współrzędne geograficzne wskazanych obiektów na swoim terenie. Wiele gmin przy tej okazji chciało ograniczyć zakres nazw urzędowych, zwłaszcza niewielkich jednostek osadniczych, w których mieszkańcy nie byli meldowani. Komisja w swoich decyzjach uwzględniała nie tylko potrzeby lokalnej administracji, ale także interes szerszej społeczności (np. turystów, służb państwowych) oraz dziedzictwo kulturowe całego narodu.

Kończąc to wspomnienie o prof. Aleksandrze Cieślíkowej, chciałabym jeszcze raz podkreślić jej ogromne ciepło i ludzką życzliwość. Ogarniała sercem całą społeczność polskich onomastów, pamiętała o jubileuszach kolegów (por. np. Cieślíkowa, 2014) i dbała o pamięć tych, którzy odeszli. Choćby z tych względów zasłużyła sobie na wdzięczność całego środowiska. I jeszcze akcent onomastyczny o bardzo osobistym wymiarze: do Kseni zwracałam się per *Kseniutku*, a ona do mnie: *Ewusiu*.

LITERATURA

- Cieślíkowa, A. (1990). *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji* [Old Polish personal names from appellatives. The process of onymization]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Cieślíkowa, A. (1991). *Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii* [Paradigmatic derivation in Old Polish anthroponymy]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Cieślíkowa, A. (2000). *Formy wschodniosłowiańskie w średniowiecznych przezwiskach* [Eastern Slavic forms in medieval nicknames]. W: E. Wolnicz-Pawłowska i W. Szulowska (red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Riegerowi* [Language contacts of the Polish language on the eastern frontier. Works offered to Professor Janusz Rieger] (s. 31–35). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Cieślíkowa, A. (red.). (2002). *Mały słownik odmiany nazw własnych* [A small dictionary of proper names inflection]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, TMJP.
- Cieślíkowa, A. (2002). *Polityka i pragmatyka w zakresie nazw własnych* [Politics and pragmatics in the field of proper names]. W: E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa i J. Duma (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* [Slavic onomastics. Encyclopedia] (t. 1, s. 262–264). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Cieślíkowa, A. (2004). *Normatywny aspekt nazw własnych* [Normative aspect of proper names]. W: R. Mrózek (red.), *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej* [Proper names in language, culture and social communication] (s. 229–239). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

⁶ Pierwszą nazwę — w języku niemieckim — Komisja ustaliła w 2006 r.

- Cieślíkowa, A. (2005). Nazwy własne w historii i we współczesności języka polskiego [Proper names in the history and in the contemporary Polish language]. W: S. Borawski, *Rozprawy o historii języka polskiego* [Dissertations on the history of the Polish language] (s. 101–148). Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Cieślíkowa, A. (2013). O nazwisku *Wolnicz* i o kilku innych, a także o nazwach miejscowych z sufiksem *-icz* [About the surname *Wolnicz* and a few others, as well as place names with the suffix *-icz*]. W: E. Dzięgiel, T. Korpyśz (red.), *Niejedno ma imię... Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej* [Onomastic and dialectological works dedicated to Professor Ewa Wolnicz-Pawłowska] (s. 61–71). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Cieślíkowa, A. (2014). Osiągnięcia onomastyczne jubilatów [Onomastic achievements of the jubilarians]. W: A. Gałkowski, R. Gliwa (red.), *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna* [Microtoponymy and macrotoponymy. Preliminary problems] (s. 321–329). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Cieślíkowa, A. i Wolnicz-Pawłowska, E. (2006). Przedmowa [Preface]. W: E. Wolnicz-Pawłowska i in., *Nazewnictwo geograficzne Polski. T. I. Hydronimy. Cz. 1. Wody płynące, źródła, wodospady* [Geographical names of Poland. Vol. I. Hydronyms. Part 1. Flowing waters, sources, waterfalls] (s. VII–XIV). Warszawa: GUGiK.
- Czopek-Kopciuch B., Bijak U. i Cieślíkowa, A. (2011). *Mały słownik nazw polskich miast, państw Europy, ich stolic i mieszkańców* [A small dictionary of the names of Polish cities, European countries, their capitals and inhabitants]. Warszawa–Kraków: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Gajda, S. (2001a). Styl naukowy [Scientific style]. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* [Contemporary Polish language] (s. 183–199). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Gajda, S. (2001b). Historia XX-wiecznej polszczyzny literackiej i jej odmian stylowych [History of the 20th-century literary Polish and its style variants]. W: S. Dubisz, S. Gajda (red.), *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju* [Polish language of the 20th century. Evolution and development prospects] (s. 175–192). Warszawa: Elipsa.
- Handelsman, M. (1932). *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. 1907–1932* [The Warsaw Scientific Society. 1907–1932]. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Rymut, K. i in. (red.). (2006). *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rymut, K. (2006). Zamiast wstępu — słów kilka o Profesor Aleksandrze Cieślíkowej [Instead of an introduction — a few words about Professor Aleksandra Cieślíkowa]. W: K. Rymut i in. (red.), *Munuscula Linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata* (s. 7–11). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rzetelska-Feleszko, E. (red.). (1998). *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish proper names. Encyclopedia]. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rzetelska-Feleszko, E., Cieślíkowa, A. i Duma, J. (red.). (2002–2003). *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* (t. 1–2) [Slavic onomastics. Encyclopedia (Vols. 1–2)]. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (1993). rec. [review of] A. Cieślíkowa, Derywacja paradygmatyczna w staropolskiej antroponimii, Kraków 1991. *Onomastica*, 38, 289–295.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (1998). Problemy poprawności nazw. Polityka nazewnicza [The problems of correctness of proper names. Naming policy]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish proper names. Encyclopedia] (s. 481–491). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie; Instytut Języka Polskiego PAN.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2004). rec. [review of] Słowiańska onomastyka. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, t. I–II, Wyd. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa–Kraków 2002–2003, 535 + 616 ss. *Onomastica*, 49, 181–194.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2005). *Baba* w polskiej toponimii [Baba in Polish toponymy]. *Onomastica*, 50, 151–171.

- Wolnicz-Pawłowska, E. (2011). Naukowiec, ekspert, urzędnik — funkcje i role językoznawcy w procesie standaryzacji nazw geograficznych [Scientist, expert, clerk — functions and roles of a linguist in the process of standardization of geographical names.]. W: M. Biolik, J. Duma (red.), *Chrematonimia jako fenomen współczesności* [Chrematonymy as a phenomenon of modern times] (s. 519–532). Olsztyn: Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Zasztowt, L. (2019). Towarzystwo Naukowe Warszawskie w pierwszej połowie XX wieku [The Warsaw Scientific Society in the first half of the 20th century]. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, 81, 9–22.

SUMMARY

IN THE SERVICE OF SCIENCE AND THE COUNTRY.
MEMORIES OF PROFESSOR ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA

The text is dedicated to the outstanding Polish researcher of proper names — prof. Aleksandra Cieślikowa, author and co-author of many significant monographs and onomasticons, which went beyond the limits of previous onomastic studies. The most important, selected her scientific achievements and expert activities at the Polish Language Council and the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects were presented.

Keywords: Aleksandra Cieślikowa, scientific achievements, expert activities

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.25>

Onomastica LXIV, 2020

PL ISSN 0078-4648

KATARZYNA JANIK-BORECKA

<https://orcid.org/0000-0002-7912-2179>

katarzyna.janik-borecka@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Poznań, Polska

THE FIRST ICOS “METHODS OF ONOMASTICS” SUMMER SCHOOL IN HELSINKI (26–30.08.2019)

The International Council of Onomastic Sciences (ICOS) organised its first ever Summer School at the University of Helsinki on August 26th-30th 2019. The course took place in the Metsätalo building in the centre of Helsinki. Its objective was to bring together young onomastic scholars from all over the world, to develop their methodological skills and provide them with the opportunity to establish new relationships. There were 21 participants from 15 countries, including Iran, Zambia, Spain, Italy, Luxembourg, Iceland, Poland and others. The summer school was targeted at PhD students, but also those MA students who intended to pursue PhD studies upon graduation. Over the course of five intensive days, participants were offered a plethora of interesting events including a text workshop, a Three Minute Thesis (3MT) workshop, presentations, excursions to the Institute for the Languages of Finland and to the University of Helsinki Almanac Office.

The opening remarks were made by Lasse Hämäläinen, the postgraduate representative of ICOS. After the official part, the participants had the opportunity to listen to the presentation “Introduction to the methods of onomastics” by Terhi Ainiala (University of Helsinki) and Paula Sjöblom (University of Turku), which was a brief overview of different methods in onomastics. In the afternoon, every student had the opportunity to improve his or her speaking skills in a three-minute speech, meant to develop the participants’ capacity to explain their research briefly and effectively in language appropriate to a non-specialist audience. It is worth highlighting that this type of speech and event is gaining in popularity all over the world.

Tuesday 27th of August started with a lecture, “Toponomastic fieldwork”, given by Janne Saarikivi (University of Helsinki). The professor spoke about his excursions to Karelia to collect local toponyms. Afterwards, Unni Leino (University of Helsinki) delivered a presentation entitled “Using place name corpora in research”. At the end of the presentation part, there was an opportunity to learn about a unique project being implemented in association with the Institute for Languages of Finland, conducted in the years 2014-2017, which involved the digitalization of the Names Archive (available at <https://nimiarkisto.fi/>). The last part of the second day of the summer school was an excursion to the Institute for the Languages of Finland (<https://www.kotus.fi/en>), established in 1976 under the auspices of the Finnish Ministry of Education and Culture and currently employing 80 people. Ulla-Maija Forsberg, Director of the Institute, pictured its overall aims: increasing the knowledge of the languages of Finland and their role in culture and society, fostering linguistic equality in Finland, and name planning. The Institute gives recommendations on proper names, their spelling and usage (inflection and pronunciation), and on the planning of new names. Alongside two official languages, Finnish and Swedish, Finland also has several minority languages, including North Saami, Inari Saami and Skolt Saami. Therefore, proper names are part of Finland’s cultural heritage.

The third day was the most practical one of the whole summer school. Every student had to write texts at the workshop, for instance a manuscript, parts of a monographic thesis, a research plan, summaries, etc. The participants were divided into four groups. Everybody played the role of both a commentator and a presenter of somebody else’s paper. These classes were of great value for young scholars who are just starting their scientific career and seek advice from experienced

researchers. Moreover, there was an overview of the interest areas from the countries that the young onomasticians came from.

The organisers of the summer school prepared three interesting lectures on Thursday, 29th August. First, Janne Saarikivi presented the subject of contact onomastics — the characteristic features of toponymy as the language contact phenomenon — explaining and amply illustrating the difference between substrate and borrowing in toponymy. Next, Jaakko Raunamaa gave a talk on “The study of historical personal names”. Finally, Johanna Virkkula (University of Helsinki) raised the issue of practical and ethical concerns during the collection of anthroponyms. At the end of the fourth day, the organisers prepared an excursion to the University of Helsinki Almanac Office (<https://almanakka.helsinki.fi/en/>), located in the astronomical observatory in the city centre of Helsinki. Director Minna Saarelma-Paukkala discussed the main tasks of the Almanac Office. It takes care of the matters regarding the Finnish calendar, preparing seven different calendars with namedays for the Finnish, the Swedo-Finnish, the Orthodox and the Saami population, and, interestingly, also special calendars with cat, dog and horse names. It is worth noting that the tradition of namedays is extremely strong in Finland and still cultivated, to the extent that Finns celebrate even the namedays of their pets. In response to this need, special animal name calendars are printed out. The Almanac Office also regulates the appearance of new names and officially enters them into the calendar, as well as annually running the rankings of the most popular names, in every decade of 20th century.

The last day was as intensive as the previous one. Terhi Ainiala raised the issue of urban toponymy, taking as an example the city of Helsinki, with particular attention to the official and unofficial names in the urban space. In the next lecture, Väinö Syrjälä (University of Stockholm) discussed linguistic landscape in onomastics: its definition and object of study, as well as the perspectives of such research. Afterwards, Paula Sjöblom talked about “The Cognitive approach to names”. The scholar explained the basic concepts of cognitive linguistics and the history of the discipline. The last part of the day belonged to Lasse Hämäläinen with two presentations: “Experimental research and Big data, quantitative methods, and the Internet”. He gave a lot of practical tips for young scholars who are just starting out in their careers.

The Summer School was very successful. It was an opportunity for onomastic students from different countries and various academic environments to get to know each other better. It was not common to notice the differences in the approach of researchers from different countries. A school like this can contribute to the unification of onomastic research and the exchange of experiences and perceptions. Young scientists can also make contacts and show their research to a wider audience. The ICOS organisers expressed the hope that this summer school would be the beginning of a new tradition and a course like this would take place regularly in the future.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.26>

Onomastica LXIV, 2020

PL ISSN 0078-4648

MARCIN KOJDER

<https://orcid.org/0000-0001-7002-9552>

mkojder@umcs.pl

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Lublin, Polska

XXI SŁOWACKA KONFERENCJA ONOMASTYCZNA (NITRA, 10–12.09.2019)

W dniach 10–12 września 2019 r. w Nitrze odbyła się XXI Słowacka Konferencja Onomastyczna. Organizatorami konferencji był Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze, w szczególności Katedra Języka i Literatury Słowackiej (Katedra slovenského jazyka a literatúry) oraz Instytut Języka i Literatury Węgierskiej tego uniwersytetu (Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy) przy udziale Komisji Onomastyki Słowackiej przy Wydziale Językoznawczym im. Ľudovíta Štúra Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie (Slovenská onomastická komisia pri JÚLŠ SAV) w Bratysławie oraz społeczność onomastów i innych językoznawców związana z tym właśnie wydziałem (Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV). Tematem XXI SOK były „Nazwy własne w kontekście interdyscyplinarnym” („Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte”). W obradach wzięło udział 70 naukowców z ośrodków słowackich, czeskich, polskich, węgierskich, ukraińskich, litewskich i rosyjskich, dzięki czemu konferencja zyskała status międzynarodowej.

W założeniach organizatorów celem konferencji była dyskusja nad teoretycznymi zagadnieniami onomastyki, terminologią onomastyczną oraz analizą różnych kategorii onimów.

Obrazy plenarne konferencji rozpoczął Martin Ološtiak, reprezentujący Uniwersytet Preszowski, referatem na temat związku onomastyki z motywacją leksykalną („Onomastika a teória lexikálnej motivácie”). W dalszej części obrad plenarnych Jaromír Krško z Uniwersytetu Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy w wystąpieniu pt. „Florián je už opravený, Tália opäť neštartuje... alebo o menách automobilov” omówił funkcję emocjonalną i asocjacyjną chrematonimów na przykładzie nazw samochodów, zaś Juraj Hladký z Uniwersytetu w Trnawie przedstawił problem standaryzacji nazw geograficznych („O niektorých problémoch štandardizácie geografického názvoslovia”).

Pozostałe obrady odbywały się w 16 sekcjach tematycznych.

Ważne dla rozważań onomastycznych były wystąpienia dotyczące zagadnień teoretycznych i terminologicznych. Problemy terminologii onomastycznej podjęli Iveta Valentová („K rozdielom medzi slovenskou a medzinárodnou onomastickou terminológiou”), Halszka Górny („Polskie terminy antroponomastyczne — rozwój, zakres, znaczenie, zmiany”) i Magdalena Graf („Terminologiczne dylematy onomastyki literackiej (w świetle jej interdyscyplinarności”).

Zagadnienia teoretyczne rozpatrywali Radovan Garabík i Jana Wachtarczyková („Vlastné mená a vektorové priestory ako výsledky korpusovej inštrumentalizácie”), Ján Bauko („Interdisciplinárny výskum onymickej krajiny”), Pavol Odaloš („Synchronne modely a modelovanie inštitucioným a firmovým”), Piotr Tomasiak („No name, czyli o obiektach bez nazwy”) oraz Samuela Tomasiak („Paryż Paryżowi nierówny. O wartościach konotowanych przez nazwy własne”).

Liczna grupa badaczy podjęła w swoich wystąpieniach problematykę funkcjonowania chrematonimów, m.in.: Alexandra Chomová („Synchronne modely a modelovanie inštitucioným z oblasti poisťovníctva a bankovníctva”), Natália Kolenčíková („Synchronne modely a modelovanie názvov slovenských politických strán”), Bartłomiej Cieśla („Nazwy katolickich wspólnot modlitewnych. Analiza strukturalna semantyczna i pragmatyczna”), Agnieszka Mysza („Nazwy ludowych zespołów tanecznych Podkarpacia — charakterystyka językowo-kulturowa”), Marcin Kojder („Chrematonimy w strategii marketingowej firmy na przykładzie nazw piw rzemieślniczych”), Ewa Oronowicz-Kida („Intertekstualność w nazwach pokojów zagadek”). Tematyka medionimów obecna była w referatach

Katarzyny Burskiej („Nazwy autorskich wypieków w polskich show kulinarnych”), Agnieszki Banach („Przez żołądek do serca — nazwy blogów kulinarnych”), Adama Siwca („Nazwy własne jako element »kuchennych rewolucji« w programie Magdy Gessler”), Beaty Afeltowicz („Charakterystyka tytułów prasy wydawanej w Szczecinie po 1989 roku”) i Veroniki Gondekowej („Modelová analýza vlastných mien novin, časopisov a knižných vydavateľstiev na Slovensku”). Funkcjonowanie stereotypów w nazwach własnych zainteresowało Małgorzatę Kulikowską („Stereotypy płci w nazwach grup dziewcząt i chłopców”). Patrik Mitter przedstawił motywację nazw regionalnych przystanków autobusowych w Czechach („K motivaci a statusu názvů zastávek regionální autobusové dopravy”).

Problematykę toponomastyczną podjęli w swoich rozważaniach Urszula Bijak („Pluralia tantum w polskiej ojkonimii”), Károly Presinszky („Nárečové a kontaktové javy maďarských ojkoným na Žitnom ostrove”), Zbyněk Holub („K problematice rozšíření některých vybraných anoikoným na Opavsku z pohledu dialektologa (vzhledem k současné systémové klasifikaci)”); Andrej Závodný („Analogie a deformácie v slovenskej toponymii”), Anna Ramšáková („Z toponymie hornokysuckej oblasti”), Harald Bichlmeier („Příspěvky ke slovanským toponymům v Horních Francích (severo-východní Bavorsko)”); Gabriel Rožai („Modelová analýza speleoným z oblasti Slovenského krasu”), Gizella Szabó Mihály („Kde sa nachádza Podunajsko? Názvy regiónov a mikroregiónov Slovenska v slovensko-maďarskej komunikácii”), Slavomír Ondrejovič („Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska vs. Veľká Británie (Británie)”); oraz Tereza Klemensová i Michal Místecký („Urbanonymie českého pohraničí”). Referaty z pogranicza funkcjonowania toponimów i innych kategorii onimów przedstawili Małgorzata Magda-Czekaj („Popularność imienia Jan a nazwy miejscowce”) oraz Pavel Štěpán („Toponymum v chrématonymii, reklamě a internetovém diskurzu”).

Problemy hydronimii przedstawili Kristýna Kovářová („Motivační a slovtvorná stránka hydronymie povodí Ostravice”) oraz Tamás Török („Funkčno-sémantický výskum hydronym v okrese Dunajská Streda”).

Problematyka antroponomastyczna pojawiła się w wystąpieniach Michała Mordania („Nazwy zawodów, godności i urzędów jako podstawy motywacyjne współczesnych nazwisk Podlasiian”), Roberta Słabczyńskiego („Dziewiętnastowieczne imiennictwo łemkowskie”), Liubov Ostash („Slov’áns’ki avtohtonni imena v ukraїns’komu antroponimikoní XXI stolittá: aktual’ni tendencii”), Piotra Złotkowskiego („Sposoby identyfikacji antroponimicznej kobiet w parafii brańskiej na Podlasiu (XVII–XVIII wiek)”); Miriam Giger („Niekoľko poznámok k prechýľovaniu ženských priezvisk z komparatívnej perspektívy”), Évy Császári („Výsledky výskumu prezývok Slovákov žijúcich v Bukovom pohorí v Maďarsku”), Zoriana Hiletskiej („Peredača ukraїns’kih vlasnih nazv slovac’koú movoú: vidtvorenná bez spotvorenná”), Márii Belákovéj („Prezývky v obci Slovenská Nová Ves z diachróneho hľadiska”) i Žanety Dvořákovéj („Reflexe »židovských« příjmení”).

Onimiczny krajobraz konkretnych państw i regionów przedstawili Anna Makišová („Vlastné mená vo vojvodinskom kontexte”), Jaroslav David i Leye Sun („Čína a její lid — ve světle koločkáni analýzy proprií”) oraz Ladislav Angyal („Propriálno-semiotický obraz Rimavskej Soboty”).

Ciekawe rozważania dotyczące onomastyki literackiej przedstawili Izabela Domaciuk-Czarny („Intertekstualność nazwennych neologizmów Stanisława Lema w grotesce science fiction”), Kristián Benyovszky („Teatralita, pseudonymia a literárna fikcia”), Anikó N. Tóth („Propriá v Newhontskej trilógii Lajosa Grendela”), Igor Hocheľ („Vlastné mená v dielach bulharského spisovateľa Jordana Radičkova a v ich prekladoch do slovenčiny”), Paweł Graf („Rozgwieżdżanie Imienia (postaci literackiej — na przykładzie Kaina i Odyseusza”), Petra Čančová i Stanislava Gálová („Antroponymá v slovenskom preklade knihy Charlie a továrň na čokoládu od Roalda Dahla”), Monika Zumříková Kekeliaková („Semiotika vlastného mena v básnickom texte”) oraz Bernadeta Niesporek-Szamburska („Pomiedzy nazwą apelatywną a propriálną. O szczególnym profilu nazw własnych w literaturze dla dzieci”).

Problemy przekładu nazw własnych poruszyli Martin Pukanec („Problém vlastných mien pri vývoji systému strojového prekladu Apertium-Apersky”), Marek Lupták („Onymická kompetencia z pragmatického aspektu používania vlastných mien v médiách, reklame a preklade”) oraz Diana Svobodová („Cizojazyčné názvy filmů a seriálů v českém a slovenském jazykovém prostredí”).

Zagadnienia dydaktyki i glottodydaktyki podjęli Małgorzata Wójcik-Dudek („Szkolne związki onomastyki i interpretacji — »Akademia pana Kleksa« Jana Brzechwy”), Kristýna Dufková („»Urbanovi si daji bramborovou kaši« aneb propria očima cizince”) oraz Martin Bodis („Vlastné mená vo vyučovaní slovenského jazyka v primárnom a nižšom strednom vzdelávaní”).

Problematykę zoonimiczną podjęła Agnieszka Kołodziej („Nazewnictwo psów rasowych (na materiale z wrocławskiego oddziału Związku Kynologicznego w Polsce”). Aleksandr Shaposhnikov przedstawił opis wczesnośredniowiecznej onomastyki słowackiej („Rannesrednevekovaâ onomastika (ëthonimiã, toponimiã, antropnimiã IX veka) Slovakii na obšeslavãnskõ fõne. Semiotičeskij podhod”). Dalia Kiseliūnaitė omówiła dziedzictwo wymarłych języków bałtyckich we współczesnej onomastyce litewskiej („Actualisation of Heritage of Extinct Baltic Languages in Modern Lithuanian Onomastics”).

Funkcjonowaniem różnych kategorii propriów zainteresowali się Gabriela Petres („Moc zázračných mien”), Tomáš Bánik („Názvy bežeckých podujatí ako osobitná kategória akcioným”), zaś Karel Komárek wskazał na praktyczne problemy związane z nazwami własnymi („Vlastní jména jako editorský problém”).

XXI Słowacka Konferencja Onomastyczna była okazją do zaprezentowania najnowszego dorobku i kierunków badań w onomastyce słowiańskiej. Wygłoszone referaty prezentowały wysoki poziom naukowy, często wywoływały żywą dyskusję uczestników konferencji.

MICHAŁ MORDAŃ

<https://orcid.org/0000-0002-5709-3469>

michal1437@gmail.com

Uniwersytet w Białymstoku

Białystok, Polska

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA NAUKOWA „ONOMASTYKA POWOŁŻA” (NOWOGRÓD WIELKI, 17–20.09.2019)

W dniach 17–20 września 2019 r. w Rosji odbyła się XVII Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Onomastyka Powołża” („Ономастика Поволжья”). Gospodarzem konferencji był Uniwersytet Państwowy im. Jarosława Mądrego w Nowogrodzie Wielkim.

W sympozjum wzięło czynny udział ponad 100 badaczy z kilkudziesięciu ośrodków naukowych z całej Federacji Rosyjskiej, a także z Algierii, Azerbejdżanu, Białorusi, Kazachstanu, Mołdawii, Polski, Serbii, Słowenii, Turcji, Ukrainy.

Problematyka konferencji, wzorem lat poprzednich, dotyczyła szerokiego spektrum zagadnień onomastycznych. Tematyka wystąpień oscylowała wokół następujących obszarów: teoria i metodologia badań onomastycznych, źródła materiału onomastycznego, toponimia i mikrotoponimia regionalna, antroponimia historyczna i współczesna, urbanonomia i ergonomia, peryferyjne działy onomastyki, onomastyka literacka, onomastyka w dydaktyce szkolnej i akademickiej.

Uroczystego otwarcia konferencji dokonali: p.o. Rektor Uniwersytetu w Nowogrodzie Wielkim J.S. Borowikow, prorektor ds. nauki i innowacji A.B. Jefremienkow oraz dyrektor Instytutu Humanistycznego J.W. Toporowa. Uczestników powitali: stały członek komitetu naukowego konferencji W.I. Suprun oraz przewodniczący komitetu organizacyjnego tegorocznej edycji W.L. Wasiljew.

Obrazy toczyły się w ramach dwóch sesji plenarnych i siedmiu posiedzeń w sekcjach. Wykłady plenarne zaprezentowano w pierwszym dniu konferencji. Uczestnicy mieli okazję wysłuchać ośmiu wystąpień: „Onomastyka funkcjonalna i asocjacyjna” (W.I. Suprun, Wołgograd), „Emotywność jako element nominacji hodonimów” (A.M. Miezienco, Witebsk), „Prawosławny onomastykon w języku i językoznawstwie serbskim” (R. Lewuszkina, Belgrad), „Ergonomia konotacyjna” (I.W. Kriukowa, Wołgograd), „Nominacja miejskich obiektów topograficznych i problemy ekspertyzy nowych nazw” (M.W. Gołomidowa, Jekaterynburg), „«Wielkie dwory» — dziedzictwo nowogrodzkie w ojkonimii Karelii” (I.I. Mułonen, Pietrozawodsk), „Kształtowanie się mikrosystemów toponimicznych (na materiale hydronimii historycznej ziemi nowogrodzko-pskowskiej)” (W.L. Wasiljew, N.N. Wichrowa, Nowogród Wielki), „Mikrotoponimia w aspekcie projekcji semantycznej” (L.A. Klimkowa, Arzamas).

W drugim dniu konferencji odbyły się obrady panelowe. Sekcja 1. dotyczyła aspektów historyczno-etymologicznych toponimii regionalnej. Prelegenci omówili następujące zagadnienia: toponimy Karelii w aspekcie arealnym, wpływ lapońskie na toponimię europejskiej części północnej Rosji, stratyfikacja toponimii przedślówiańskiej na obszarze między Wołgą, Dźwiną i Dnieprem, etymologia toponimów *Kolezija* (Колезия) i *Rezija* (Резия), toponimia Nowogrodu Wielkiego w dokumentach z XII–XV w. i jej lokalizacja na współczesnej mapie miasta, stan badań nad historyczną toponimią Białorusi, terminologia geograficzna i krajobrazowa na tle toponimii, nazwy Kijowa w źródłach staroruskich, toponimy w kontekście związków rosyjskich z Rzeczpospolitą w II poł. XVII w. Część referatów dotyczyła analizy wybranych toponimów okolic Orenburga, północnej Rosji, Krymu i ziemi samarskiej. W kręgu zainteresowań badaczy znalazły się również modele słowotwórcze i elementy ugrofińskie w hydronimii Czuwaszji, etymologia hydronimu *Wiaźma* oraz kulturowy aspekt choronimów okolic Kostromy.

Sekcja 2. poświęcona była źródłom i metodom w badaniach toponomastycznych. Prelegenci w swoich wystąpieniach zwrócili uwagę na: leksykograficzne aspekty toponimii, mikrotoponimię *Traktu Jekatieryńskiego (Екатери́нинский тракт)* na Białorusi, nazwy pastwisk jako przykład mikrotoponimii lokalnej (na materiale z okolic Kostromy). Podjęto również tematykę hydronimów obwodu woroneskiego. Dwie prezentacje były poświęcone ojkonimii: pierwsza dotyczyła okolic miasta Wołżsk w Republice Mari El, druga zaś — południa Ukrainy. Kolejne referaty poświęcono toponimom w przygotowywanym słowniku frazeologicznym rosyjskich gwar ludowych (*Полный фразеологический словарь русских народных говоров*), sposobom analizy dokumentów do badań nad toponimią Karelii (I poł. XX w.) i onimom republiki Komi (przełom XIX i XX w.). Zaprezentowano również aktualny stan prac nad stworzeniem bazy danych *Toponimia Rosji* oraz najnowsze kierunki badań w zakresie onimii Chanty-Mansyjskiego Okręgu Autonomicznego. Zwrócono ponadto uwagę na problem ortografii toponimów złożonych (w zakresie użycia małych i wielkich liter).

Tematyka panelu 3. oscylowała wokół zagadnień urbanonimii i ergonimii. W tej sekcji poruszono takie problemy jak: zależność między nazwami oficjalnymi, półoficjalnymi i nieoficjalnymi w urbanonimii, urbanonimy o pozbawionej podstaw motywacji (na przykładzie miasta Uljanowski), nazwy miejsc — punktów orientacyjnych w przestrzeni miejskiej. Troje badaczy poddało analizie semantyczno-strukturalnej urbanonimy Tyraspola, Uglicza i Nieriechty. Uczestnicy konferencji wysłuchali też wystąpień traktujących o wartościach społecznych w ergonimii, kulturowym dziedzictwie utrwalonym w ergonimach Białorusi i Francji, ergonimach w branży turystycznej, ergourbonimach dziecięcych w aspekcie porównawczym (na materiale rosyjskim i chińskim). Prelegenci przedstawili również referaty dotyczące nazw cerkwi i klasztorów w mieście Torżok w perspektywie historycznej oraz nazw organizacji związanych z rekreacją. Omówiono również kwestię lingwistycznego słownika urbanonimów, zastosowania słowników toponimii miejskiej w kształceniu przyszłych pedagogów, wykorzystania onimów w dydaktyce obcokrajowców oraz założeń przedmiotu *podstawy onomastyki* na studiach pedagogicznych.

Przedmiotem zainteresowania w sekcji 4. była antroponimia w wymiarze historycznym i współczesnym. Wystąpienia prelegentów dotyczyły: motywacji wyboru imion książąt staroruskich, imion w prawosławnym dyskursie religijnym, tradycji nazewniczych rodu Bakuninów, problemów adaptacji w języku rosyjskim imion obcych, imiennictwa dzieci w rodzinach mieszanych w Alma-Acie (z uwzględnieniem rodzin tatarskich), nowych imion w antroponimii Tatarów, nazwisk pochodzenia tureckiego w języku rosyjskim i bułgarskim pochodnych od nazw zawodów, antroponimii ksiąg podatkowych (*реви́зских сказок*) Imperium Rosyjskiego jako źródła w badaniach rosyjskiego systemu nazwisk, nazwisk odimiennych z formantem *-uk/-czuk* na pograniczu polsko-białoruskim w końcu XIX w., „pseudonazwisk” w świecie sportu, przezwisk we współczesnej komunikacji językowej, przezwisk metaforycznych związanych z wyglądem człowieka. W dwóch wystąpieniach poruszono kwestię związków onomastyki i dialektologii: pierwsze dotyczyło imion w gwarach okolic Kostromy, drugie zaś — antroponimii Jakucji w kontekście dialektologii.

Referaty wygłoszone w sekcji 5. (*Teoria i metody badań onomastycznych*) były poświęcone następującym zagadnieniom: markery onomastyczne w przestrzeni kulturowej (na przykładzie Smoleńska), nazwy własne w przestrzeni wirtualnej, antroponimy w dyskursie politycznym, sposoby kategoryzacji w toponimii, problemy opisu komponentów narodowo-kulturowych w strukturze ergonimów, historia „poetonimologii”, rola onomastyki w nauce języka rosyjskiego jako obcego na uniwersytecie w Algierze. Należy też odnotować dwa wystąpienia, które dotyczyły terminologii. Badacze scharakteryzowali w nich strukturę przestrzeni onomastycznej wobec kwestii terminologicznych oraz poddali analizie źródła rosyjskiej terminologii onomastycznej i ich umiejscowienie w sferze lingwistyki komputerowej. Uczestnicy konferencji mieli również okazję wysłuchać referatu poświęconego życiu i pracy naukowej A.W. Supieranskiej.

Sekcja 6. poświęcona była zagadnieniom peryferii onomastycznych. W ramach tego panelu przedstawiono tematy związane z wykorzystaniem przewodników o Woldze w badaniach onomastycznych obszaru Powołża, nazwami mieszkańców w prasie socjalistycznej, zmianami diachronicznymi w rosyjskiej zoonimii, użyciem zoonimów w kynologii praktycznej, funkcjonowaniem nazw

własnych zaczerpniętych z Biblii we współczesnym języku rosyjskim, buriackimi nazwami rodów, specyfiką eklezjonimów i ich miejscem w systemie onomastycznym (na przykładzie Białorusi), semantycznym aspektem etnonimów *Chajdincy* (*хайдуицы*) i *Jugi* (*югу*), potencjałem komunikacyjnym nazw różnego typu wydarzeń, adresatywną funkcją nazw filmów dla dzieci i młodzieży, chrematonymami w tekstach reklamowych (na materiale nazw zegarków), podejściem interdyscyplinarnym w badaniach szyldów oraz elementami toponimicznymi w nazwach obrazów.

Tematem przewodnim sekcji 7. była onomastyka literacka. Prelegenci skupili się na zagadnieniach takich jak: autobiografizm w onomastyce literackiej, współczesna onomastyka literacka, onimy w metajęzyku (na materiale literatury masowej), antroponimy w literaturze pięknej. Większość wystąpień dotyczyła jednak nazw własnych w twórczości pojedynczych pisarzy i poetów (G. Iwanowa, M. Lermontowa, N. Gumilowa) lub analizy onimów w konkretnych utworach literackich. Przedmiotem uwagi w dwóch referatach były onimy w folklorze (nazwy własne kamieni i skał w legendach japońskich, onomastyka w folklorze Baszkirii).

W ostatnim dniu na posiedzeniu plenarnym dokonano podsumowania konferencji. Przewodniczący poszczególnych sekcji w krótkich wystąpieniach scharakteryzowali zakres poruszanych tematów oraz wskazali elementy dyskusji panelowych, które wymagałyby omówienia w szerszym gronie badaczy-onomastów. Następnie odczytano i przyjęto rezolucję, w której podkreślono wysoki poziom zaprezentowanych referatów, zarówno tych o charakterze teoretycznym, jak też poświęconych analizie synchronicznej i diachronicznej poszczególnych klas onimów. Zwrócono uwagę na konieczność popularyzacji wiedzy z zakresu onomastyki nie tylko w kręgach naukowych, ale również w pracy dydaktycznej w szkołach i na uczelniach wyższych.

RECENZENCI ROCZNIKA LXIV CZASOPISMA „ONOMASTICA”

Redakcja czasopisma Onomastica składa serdeczne podziękowania Recenzentom za poświęcony czas i pracę włożoną w ocenę artykułów nadesłanych do publikacji. Utrzymanie wysokich standardów naukowych czasopisma nie byłoby możliwe bez udziału Recenzentów.

prof. dr hab. Zofia ABRAMOWICZ, Uniwersytet w Białymstoku
prof. dr hab. Maria BIOLIK, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
prof. dr hab. Grasilda BLAŽIENĖ, Lietuvių kalbos institutas, Litwa
dr hab. Andrea BÖLCSKEI, Károli Gáspár University, Węgry
prof. dr hab. Leonarda DACEWICZ, Uniwersytet w Białymstoku
dr hab. Izabela DOMACIUK-CZARNY, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
prof. dr hab. Jerzy DUMA, Instytut Sławistyki PAN
prof. Sheila EMBLETON, York University, Kanada
prof. dr hab. Adam FAŁOWSKI, Uniwersytet Jagielloński
dr hab. Artur GAŁKOWSKI, prof. UŁ, Uniwersytet Łódzki
prof. Milan HARVALÍK, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Słowacja
prof. dr hab. Henryk JANKOWSKI, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
dr hab. Irena KAŁUŻYŃSKA, prof. UW, Uniwersytet Warszawski
prof. Jaromír KRŠKO, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystricy, Słowacja
dr hab. Renata KUCHARZYK, prof. IJP PAN, Instytut Języka Polskiego PAN
dr Maria KURPASKA, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
dr hab. Danuta LECH-KIRSTEIN, prof. UO, Uniwersytet Opolski
prof. dr hab. Maria MALEC, Instytut Języka Polskiego PAN
dr hab. Alina NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA, prof. UWM, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
prof. Staffan NYSTRÖM, Uppsala University, Szwecja
dr hab. Norbert OSTROWSKI, Uniwersytet Jagielloński
prof. dr hab. Janusz RIEGER, Uniwersytet Warszawski
dr hab. Małgorzata RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA, prof. UAM, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
dr hab. Kazimierz SIKORA, prof. UJ, Uniwersytet Jagielloński
dr hab. Adam SIWIEC, prof. UMCS, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
prof. Paula SJÖBLÖM, University of Turku, Finlandia
dr Kamila STANEK, Uniwersytet Warszawski
prof. dr hab. Wanda SZULOWSKA, Instytut Sławistyki PAN
prof. dr hab. Ewa WOLNICZ-PAWŁOWSKA, Uniwersytet Warszawski

